

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİMDALI**

**19.YÜZYIL'DA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
İZMİR'DEKİ KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ**

DOKTORA TEZİ

Onur KINLI

DANIŞMANI: Prof. Dr. Engin BERBER

İZMİR-2009

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “**19. Yüzyıl’da Amerika Birleşik Devletleri’nin İzmir’deki Konsolosluk Faaliyetleri**” adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Onur KINLI

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 04.11.2009 tarih ve 42/4-a sayılı kararı ile oluşturulan jüri **Yakıncağ Tarihi** anabilim dalı doktora öğrencisi **Onur KINLI**'nin aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı **07/12/2009** günü saat **10:00**'da 90 dakika süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/~~başarısız/düzeltilmesi gerekli~~ olduğuna oybirliğiyle /~~oyçokluğuyla~~ karar vermiştir.

BASKAN
Prof. Dr. Engin BERBER
(danışman)

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Prof. Dr. Sabri Sürgevil

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Zafer Parlak

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Doç. Dr. Yücel Bozdağhoğlu

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

ÜYE
Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay

Başarılı

Başarısız

Düzeltilme (6 ay süreli)

Tezin Türkçe Başlığı: 19. Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri

Tezin İngilizce Başlığı: The United States' Consular Activities in the 19th Century Smyrna (İzmir)

**19.YÜZYIL'DA AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN İZMİR'DEKİ
KONSOLOSLUK FAALİYETLERİ**

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vi
TABLolar LİSTESİ	vii
EKLER LİSTESİ	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KONSOLOSLUK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

A. Eski Yunan	12
B. Roma	14
C. Ortaçağ	16
D. Consolato Del Mare	20
E. Türkler ve Akdeniz	27
F. Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar Ve Konsoloslar	32

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN KONSOLOSLUK ÖRGÜTLENMESİ

A. Amerikan Bağımsızlığı ve İlk Konsoloslar	64
B. Denizlerin Serbestliği ve İlk Konsolosluk Dalgası (1800–1815)	77
C. Magrip Konsoloslukları	82
D. Latin Amerika'daki ABD Konsoloslukları	84
E. Afrika, Asya ve Pasifik'teki Konsolosluklar	92
F. ABD Konsolosluklarının Yeniden Yapılandırılması	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN İZMİR KONSOLOSLUĞU

A. İlk Temaslar, Konsolosluğun Kuruluşu ve 1830 Antlaşması	116
B. Konsolosluğun Tanınması ve Kurumsallaşması	132
C. 1862 Antlaşması ve Artan Ticaret	160
SONUÇ	175
KAYNAKLAR	179
EKLER	211
ÖZGEÇMİŞ	243
ÖZET	244
ABSTRACT	245

KISALTMALAR LİSTESİ

A & P	Accounts and Papers
A.DVN.DVE (100)	Divan-ı Hümayun, Düvel-i Ecnebiye Defterleri
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
C. HR.	Cevdet Tasnifi Hariciye
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	editör
H.	Hicri
haz.	Hazırlayan
H.H.	Hatt-ı Humayun
HR. H.	Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı
HR. MKT.	Hariciye Mektubi Kalemi
HR. SYS.	Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
HR. TO	Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. HR	İrade-i Hariciye
MM	Muahedat Mecmuası
no.	numara/number
PRO	Public Record Office
s.	sayfa
ss.	sayılı sayfa
vol.	volume
y.t.y.	yayın tarihi yok
yay. haz.	yayına hazırlayan
Y. E.E.	Yıldız Esas Evrakı
yy	yüzyıl

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Amerika'daki İngiliz Kolonileri'nin Nüfusları (1630-1780)

Tablo 2: 1874 itibariyle ABD'nin Tüm Dünyadaki Konsoloslukları ve Maaşları

Tablo 3: Yıllık Konsolosluk Harcamaları (1826-1844)

Tablo 4: İthalat ve İhracat Değerleri (1833-1844)

Tablo 5: Konsolosluk Harç Bedelleri (1834-1844)

Tablo 6: İthalat ve İhracat Değerleri (1845-1862)

Tablo 7: Dönemsel Harç Bedeli (1845-1863)

Tablo 8: Dönemsel Konsolosluk Harcamaları (1847-1863)

Tablo 9: Muhtelif Giderler (1847-1863)

Tablo 10: 1864 yılında İzmir'den ABD'ye ihraç edilen ürünlerin değer bazında dağılım oranı

Tablo 11: 1865 yılında İzmir'den ABD'ye ihraç edilen ürünlerin değer bazında dağılım oranı

Tablo 12: 1864 yılında ABD'den İzmir'e ithal edilen ürünlerin değer bazında dağılım oranı

Tablo 13: 1865 yılında ABD'den İzmir'e ithal edilen ürünlerin değer bazında dağılımı oranı

Tablo 14: 1866 ve 1867 yıllarında İzmir limanından diğer ülkelere temel ihraç ürünlerinin değeri

Tablo 15: 1869 yılında ABD'den İzmir'e Amerikan ve yabancı gemilerle ithal edilen ürünlerin değeri

Tablo 16: 1868-1872 yılları arasında ABD ve İzmir arasındaki ithalat ve ihracat değerleri

Tablo 17: 1869-1874 yılları arasında dönemsel konsolosluk harcamaları

Tablo 18: 1869-1874 yılları arasındaki harç bedelleri

Tablo 19: 1873-1882 yılları arasında İzmir'den ABD'ye ihraç edilen meyhan kökünün değeri

EKLER LİSTESİ

- EK 1** Said Bey, *Sefirler ve Şehbenderler*, Matba‘a-i Ebû‘z-ziyâ, Konstantiniye, 1307.
- EK 2** ABD Dış İşleri Bakanları’nın İsimleri ve Göreve Başlama Tarihleri
- EK 3** ABD’nin İstanbul’daki Elçileri
- EK 4** ABD’nin İstanbul’daki Konsolosları
- EK 5** ABD’nin İzmir’deki Konsolosları

...Bize en doğru, en güzel örnek
Diye evvel zamanı göstererek
Gelecek günlerin geçen geceden
Farkı yok, hükmü yok zehabı veren;
Ve cebinde altı bin yıllık
Buruşukluklarla şüpheler karışık;
Seri maziye, yani rüyaya,
Pay-i ati denen heyülaya
Sürünen heykel-i kadid...

Tevfik Fikret (*Tarih-i Kadim*, 1905)

Önsöz

Bu doktora tezi de, pek çok tarih tezi gibi, Fikret'in güzel diliyle ifadesini bulduğu biçimiyle, sicili kuşkularla, alnı buruşuklarla dolu tarihe bir katkı yapmayı amaç edinmiştir. Yine şairin dediği gibi, *biraz meskenet-fiken* ve *idraki besleyen* bir çalışma olmasına gayret ettiğim bu tez konusunun belirlenme sürecinde, Osmanlı Devleti'nde özellikle 19.yy.da görev, yetki ve etkinlikleri giderek artan Batılı devletlere ait konsoloslukların bu zamana kadar topyekûn kapsamlı bir incelemeye tabi tutulmamış olması bir yana, tek tek küçük monografilere dahi yeterince konu edilmemişliğinin etkili olduğunu belirtmek isterim. Osmanlı diplomasi tarihi üzerine tamamladığım uzmanlık tezimin açtığı kapılar ve bıraktığı yeni soru işaretleri, bir sosyal bilimci olarak konsolosluk kurumunun tarihine ilişkin bilindiği varsayılan bilgilerin geçerliliğine dair kuşkularımın artmasına sebep olmuştu. Uluslararası ilişkiler formasyonunun sağladığı bir avantaj olarak, diplomasının modern uygulamalarına olan aşinalığın da etkisiyle, tarihsel süreç içinde, konsolosluk kurumunun geçirdiği evreleri devletlerarası hukuk bağlamında konumlandırabilecek bakış açısı, bu konunun ele alınmasını olanaklı kılıyordu.

Her yeni çalışmada olduğu gibi heyecanla başlanan iz sürme ve literatür tarama süreci ilk hayal kırıklıklarını da kısa zamanda beraberinde getirmişti. Yabancı literatürde de konuya zemin oluşturacak temel çalışmaların azlığı, mevcut çalışmaların birbiriyle ciddi çatışmalar ve polemikler içinde oluşu, konsolosluk tarihi konusunun ciddi bir fenomen olarak tezin ana gündemine taşınmasıyla ve uzun mesailerin bu meselenin olabildiğince sarıh bir şekilde ortaya çıkarılmasına vakfedilmesiyle sonuçlanmıştı. Kuşkularımın haklılığı, daha genel ve

huzursuz bir şüpheciliği beraberinde getirmiş, Amerikan bağımsızlık sürecinin tez konusu bağlamında özel olarak sorgulanmasına yol açmıştı.

Henüz konunun kendisine nüfuz edemedi, kendimi içinde bulduğum, Akdeniz'in yok sayılan Katalan geçmişi, gemi arkeolojisi, Beylikler döneminin karanlıkta kalmış ekonomi politiği, Çin ve Japonya'daki kapitülasyon uygulamaları, 17.yy. Asya ticaretinde Hollanda-İngiliz rekabeti, ilk Amerikan kolonilerindeki açlıkla mücadele gibi tüm dünya tarihinin sorunlarını çözmek zorunda olduğum hissi, endişemin haddinden fazla artmasına sebep olmuştu. Tam bu noktada, akademik hassasiyetlerimin fazlasıyla farkında olan ve bu sürecin önünü kendi kendime alamayacağımı bildiği için gerekli müdahaleyi zamanında ve etkin bir şekilde yapan danışman hocam Prof. Dr. Engin Berber'e, her şeyden önce tezin özüne odaklanmamı sağlayacak gerekli ikazları yaptığı, mümkün olduğunca tezime vakit ayırmamı sağladığı ve iyi bir çalışma ortaya koyacağıma dair güvenini bir an olsun kaybetmediği için çok teşekkür ederim.

Tez izleme süresince anlayışlarını esirgemeyen, her fırsatta beni cesaretlendiren ve hiçbir zaman kapılarından dönmediğim Prof. Dr. Zeki Arıkan'a ve Prof. Dr. Sabri Sürgevil'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Fransa'da doktora ders aşamasında olduğu dönemde, tüm meşguliyetine rağmen, Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan ve başka yollarla temini imkânsız kaynaklara benim için ulaşan, ulaşmakla kalmayıp tüm gerekli Fransızca ve İspanyolca çevirileri hiç şikâyet etmeden yapan değerli eşim İrem Özgören Kınlı'ya tüm süreç boyunca gösterdiği anlayış ve destek için minnetlerim sonsuzdur. Aktif üniversite yaşamlarını bıraktıkları halde yol göstericilikleri ve yorulmak bilmeyen çalışkanlıklarıyla örnek aldığım sevgili hocalarım Prof. Dr. Salih Özbaran'a ve Osmanlı'daki İngiliz konsolosluklarıyla ilgili yaptığı çalışmanın malzemesini, karşılaştırma yapabilmem için cömertçe önüme sunan Prof. Dr. Uygur Kocabaşoğlu'na kütüphanelerini benimle paylaştıkları ve her fırsatta beni dinledikleri için çok teşekkür ederim. İçinden çıkamadığım dünya tarihi sorunlarına sürekli yenisini ekleyen, eklediği nispette o sorunlara nasıl yaklaşacağımı da gösteren ve uğraşma cesareti veren Kudret Emiroğlu'na, kaynak kitaplara ulaşmayı bir sorun olmaktan çıkaran Ahmet Yüksel'e, arşiv belgelerinde karşılaştığım sorunlarda yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Elif Yeneroğlu Kutbay'a, dünyaca ünlü en zengin hukuk veritabanı *Heinonline*'dan, İngiliz Parlamento kayıtlarından ve Manchester Üniversitesi John Rayland Kütüphanesi

arşivlerinden faydalanmama olanak sağlayan Yrd. Doç. Dr. Zerrin A. Öztürk'e, ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim. Tüm imkânlarını seferber ederek kişisel kullanımım için temin ettikleri mikrofilm makinesiyle beni büyük bir eziyetten kurtaran Ahmet ve Gülay Özgören'e şükranlarımı sunarım. Verdikleri teknik destekle yardımlarını hiç unutmayacağım Dr. Aysun Akan'a, Barış Gürsoy'a ve Gökser Gökçay'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tezin son senesinde âzâd edildiğim pek çok idari işin ceremesini çeken, beni dinleyen, eleştiren ve her fırsatta motive eden Sinem Kocamaz'a nasıl teşekkür edeceğimi bilemiyorum. Zamana karşı yarıştığım dönemlerde fakültedeki yokluğumu hissettirmeyen değerli arkadaşım Altuğ Günal'ın özverisini unutmayacağım. Değerli arkadaşlarım Mehmet Karaçuka ve Barış Alparslan'ın yardımlarını da anmadan geçemeyeceğim. Son olarak, yüzümü görmeme pahasına da olsa manevi desteklerini esirgemeyen anneme, babama ve kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim.

Giriş

Bu tez çalışmasının ilk taslağına göre, “giriş” kısmında, konsolosluk kurumunun tarihsel gelişimine değinilerek, mutad olduğu şekilde, tezin bölümlerinin takdimi yapılıp, bu bölümlerin nasıl bir yöntemle ele alınacağına açıklamasıyla beraber hangi hipotezlerin hangi kaynaklarla nasıl sorgulandığına ilişkin açıklamalarda bulunulması düşünülmüştü. Nitekim “önsöz”de de değindiğimiz üzere, konsolosluk tarihi gibi literatürde tüm netliğiyle henüz ortaya konmamış bir konuyu, üstüne oturduğu tartışmalardan yalıtılarak bir “giriş”e sıkıştırmanın imkânsızlığı, meseleyi başlı başına bir bölüm dâhilinde ele almayı zorunlu kıldı. Bu zorunluluk ve tezin birinci bölümü için üretilen metnin dayattığı ve zaman zaman tezin sınırlarını aşan soru ve sorun öbeklerine uzanan bağlam, tezin diğer bölümlerinin önceden tasarlanmış kurgusuna yön vererek tez çerçevesinde ele alınacak sorunsalların önceliklerini değiştirmiştir. Bu nedenle daha geniş bir düzlemde yüzeysel değinilerdense, dar bir çerçevede nitelikli çözümler yapılması adına oldukça önemli birkaç konunun bilinçli olarak saf dışı bırakılması gereği doğmuştur. Bu çerçevede, tezin bölümlerinin, sınırlarının ve kaynaklarının sunumu kadar, bilinçli olarak saf dışı bırakılan meseleler ve bu meselelere ilişkin tartışmaların nasıl bir düzlemde ele alınması gerektiği önem kazanmaktadır.

Konsolosluk kurumunun gelişimini, antik çağdan itibaren, ticaretin ve ticaretle ilgili hukuki, siyasi ve ekonomik her türlü sebep/sonuç ilişkili tarihin bir parçası olarak düşünmek kaçınılmazdır. Böyle bir kurumun varlığıyla, neredeyse insanlık tarihinin tüm zamanlarında karşılaşılıyor olunması; konsolosluk tarihi çalışmalarının, temelde mülkiyet ilişkilerinin, özelde uluslararası ilişkilerin doğasının kavranmasına yapacağı katkı da oldukça fazladır. Konunun bu derece önemli olmasına karşın, mevcut çalışmaların azlığı ise, sosyal bilimlerdeki disiplinler arası etkileşimde hukukun kendine has uzmanlık anlayışı nispetinde dışarıda kalması/bırakılması ile açıklanabilir. Birinci bölümde kapsamlı olarak ele alındığı şekliyle kavramın hukuki göndermeleri de dikkate alındığında, bu çalışmaların neden çoğunlukla uluslararası hukuk kitaplarında karşımıza

çıkıldığı anlam kazanabilir.¹ İlgili literatür tarandığı vakit, konsolosluk kurumu tarihi ve kökleri özelinde yapılmış kapsamlı ilk önemli çalışmanın 19.yy'nin başlarında Amerika'nın Paris başkonsolosu David Baille Warden tarafından, *On the Origin, Nature, Progress and Influence of Consular Establishments* (1813) (Konsolosluk Müesseselerinin Kökeni, Doğası, Gelişimi ve Etkileri Hakkında) başlığı altında kaleme alındığını görmekteyiz. Bu baskıyı takip eden ikinci yılda Fransızca'sının da yayımlanması Warden'in hukukçulardan farklı olarak konuya yaklaşımının bilim çevrelerinde çok da yadırganmadığına dair bir izlenim verebilir. Burada altı çizilmesi gereken nokta özellikle devletler hukuku alanında Alman ve Fransız hukukçuların etkinliklerinin ve hâkimiyetlerinin tartışılmadığı bir dönemde konunun bir Amerikalı ve meslekten bir diplomat tarafından ele alınmış olmasıdır. İkinci bölümde değineceğimiz üzere çalışmanın ortaya çıktığı dönem ayrıca ABD tarihi açısından da oldukça manidardır.

Tezin çerçevesi itibariyle konsolosluk tarihi serüvenine bu merkezden başlamanın, bir başka deyişle bu kurumun tarihine, ABD'nin nasıl bir insanlık birikimi üzerinden dahil olduğu noktasından yaklaşmanın daha açıklayıcı olacağı düşüncesinden hareketle, kurum, izinin sürülebildiği Eski Yunan site devletlerinden itibaren görevin niteliği ve işlevi dikkate alınarak incelenmiştir. Roma döneminde konsolosluk kurumuna ilişkin terminolojinin hangi kurumlardan, nasıl bir eğrileme sonucu şekillendiği etüt edilmeye çalışılmıştır. Ortaçağ ise, izlerinin Arap istilalarıyla silikleşmesi sonucu konsolosluga ilişkin literatürde en az üzerinde durulan dönem olmasına rağmen elde ettiğimiz bulgular sonucu değerlendirmelerimiz, bu dönemde dönüşümün hızlandığı konusundaki kanımızın güçlenmesine neden olmuştur. Bu dönem değerlendirmelerinde araştırmacı için büyük bir sorun teşkil eden ve varlığı kadar yokluğunun da ispatlanması güç, Arap-Katalan-İtalyan ilişkilerine dair kopuk halkalar, egemen dünya tarih görüşünün göz ardı etmeğe çalıştığı, Robert Sidney Smith'in *The*

¹ Tezimizi tamamlama aşamasında konuyla ilgili yayımlanmış, hukuk profesörü Rona Aybay'ın kaleme aldığı *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk* (İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009) başlıklı çalışması da durumu açıklayan bir örnek olarak ele alınabilir. Çalışmada tarihsel bilgilendirmenin yapıldığı bölümde neden-sonuç ilişkisinden uzaklaşmış, ansiklopedik, betimleyici tanımlamalarla sınırlı kalınmıştır. Çalışmanın büyük bir bölümü yine kurumun 20.yy.'daki uygulamasına ve ilgili mevzuata ayrılmıştır.

Spanish Guild Merchant: A History of the Consulado 1250–1700 (Durham, 1940) (İspanyol Ticaret Loncaları: Consulado'nun Tarihi 1250–1700), gibi önemli çalışmalarla tamamlanmaya çalışılmış, önemli soru işaretleri, konsolosluk tarihi üzerinden ortaya konmuştur. Ancak yukarıda değindiğimiz gibi başlı başına önemli bir konu olan ve konsolosluk uygulamalarının en erken örneklerini veren Katalan uygulamaları da değerlendirmeye katılarak kurumun tarihine nasıl yaklaşılması gereği üzerinde durulmuş tezin sınırlarını aşmamak için detaya girilmemiştir. Bu süreç içinde ilk deniz hukuku kodu olan ve konsolosluk uygulamalarının esasını oluşturan *Consolato Del Mare* üzerinde ise hassasiyetle durulmasının sebebi, kurumun, ticaret ve uluslararası hukuk pratiği bağlamında, doğasında hangi yapıla gelişleri modern zamanlara kadar taşıdığına göstergesi olmasıdır.

Konsolosluk kurumunun olgunlaştığı ve ilk yayıldığı coğrafya olan Akdeniz bağlamında, Avrupalı devletlerin muhatabı olarak İslâm hukuku fenomeninin ortaya çıkışı ve İslâm hukuku pratiğinin özellikle Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde bir kesinlik göstermemesi ciddi bir yaklaşım sorununu beraberinde getirmiştir. Bu noktada İslam ve batı dünyası arasındaki ilişkiye esas teşkil eden “eman” prensibi üzerinden çıkarımlar yapılmış, oldukça geniş bir literatüre sahip İslâm fihri üzerinden tartışmalara girilmemiştir.² Bu konu üzerindeki değerlendirmelerimizde esas olarak, Ahmet Reşit Turnagil'in 1937 senesinde La Haye'de Milletlerarası Hukuk Akademisi'nde verdiği konferanslardan oluşan ve İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan “İslâm ve Milletlerarası Hukuk” (C.VIII, S.1-4) başlıklı etüdünden faydalandığımızı burada belirtelim. Bu çalışmaya ek olarak, özellikle Türkiye'deki Osmanlı tarihçiliğinin yeterince üzerinde durmadığı ancak, yabancı literatürde³, Osmanlı hukuk sisteminin 16.yy sonlarından itibaren temel kaynak olarak kabul ettiği ileri sürülen, İbrahim Halebi (?-1549) tarafından kaleme alınmış en yaygın hukuk kodu *Mülteka El-Ebhur*'daki

² Bu tartışmaların özellikle Osmanlı şer'i hukukunun oluşumu bağlamında hangi zeminde yoğunlaştığıyla ilgili olarak bkz. Majid Kahdduri, Herbert J. Liebesny (ed.), *Law in the Middle East, C.I, Origin and Development of Islamic Law*, The Middle East Institute, Washington, 1955, ss. 279-381.

³ Robert Heron, *A Collection of Late Voyages and Travels*, Londra, 1797, s.363; M. D'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Otoman*, C.I, s.39, (Paris, 1788), Isis Yay., İstanbul, 2001; Thomas Thorton, *The Present State of Turkey*, C.I, Londra, 1809, s.107; John Russell, *The Establishment of Turkey in Europe*, Londra, 1828, s.61.

çeşitli bahislerin de yorum gücümüzü arttırdığından bahsedebiliriz. Örneğin faizle (ribâ) ilgili bahiste, genel kabulün aksine, faiz her koşulda haram olarak değerlendirilmemiş, özellikle gayri Müslimlerle olan ilişkiler için istisnai bir durum öne çıkarılmıştır:⁴

Ve Dâri Harbde (kâfirlerin memleketinde) olan müslüman ile ehl-i harbin (kâfirlerin) arasında Ribâ (Fâiz) yoktur. (Zirâ Ehli Harb olan kâfirlerin malı kâfirlerin memleketinde Müslüman için mübahtır. Binâenaleyh mülteci ve orada bulunan Müslüman kimse, o kâfirlerin mallarını çeşitli sebab ve hileli bir yol ile alması mübahdır. Bu sebeble de Ribâ (Fâiz) haram olmaz, orada onların arasında fâiz diye bir şey yoktur.

Mülteka'da yer alan bu ve bunun gibi pek çok bahisten anlaşıldığı gibi, ticaret hayatı başta olmak üzere, sosyal hayatın her safhasında, Müslüman ve gayrimüslim ilişkilerinin düzenlenmesi önemli bir sorun olmuş, tebaadan olmayan gayrimüslimlerin de konsolosluk himayesiyle bu ilişki ağına katılması, çözümlenmesi pek de kolay olmayan bir durum ortaya çıkarmıştır. İslâm hukukunun Osmanlı pratiğinde, gayrimüslimler başta olmak üzere, yabancılara tatbikinin doğurduğu sıkıntı, kapitülasyonlar ve beraberinde gelen *extraterritorial* (haric-ez-memleket) haklarla, konsolosluk kurumunun tarihi boyunca önemli bir gündem oluşturmuştur. Oldukça geniş bir külliyata sahip bu konu, tezin ilk bölümü çerçevesinde olaylar bazında ele alınmış, son bölümde de ABD'nin İzmir konsolosluğunun faaliyetleri ekseninde belirli örnekler ve doğurduğu anlaşmazlıklar üzerinden tartışmaya açılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu *extraterritorial*⁵ uygulamalarla ilgili tek örnek olmaması, kapitalizmin özellikle, 19.yy'da Çin⁶, Japonya⁷, Kore, Tayland (Siam)⁸ ve İran olmak üzere beş ülkeyle kurduğu ilişki modeli olan yarı-sömürgeleşme uygulamalarıyla beraber değerlendirilme zorunluluğu, tezimiz kapsamında genellemelere varmamızı güçleştirmiştir. Bu nedenle birinci bölümün son kısmında, Osmanlı Devleti'ndeki

⁴ *İzahlı Mülteka-El Ehbuh Tercümesi*, C.III, çev. Mustafa Uysal, Çelik Yay., İstanbul, 1974, s.128.

⁵ *Extraterritoriality* konusu ile ilgili yapılmış iki önemli çalışma için bkz. Francis Taylor Piggott, *Exterritoriality – The law relating to the consular jurisdiction and to residence in Oriental Countries*, Londra, 1892; Shih Shun Liu, *Extraterritoriality – Its Rise and Its Decline*, Newyork City, 1925.

⁶ Çin'deki uygulamalar ile ilgili en önemli çalışma için bkz. George W. Kenton, *The Development of Extraterritoriality in China*, 2 Cilt, New York, 1969.

⁷ Japonya'daki uygulamalar için bkz. F.C.Jones, *Extraterritoriality in Japan, And the Diplomatic Relations in Its Abolition 1853-1899*, New York, 1931.

⁸ Tayland'daki uygulamalar için bkz. Owart Suthiwart-Narueput, *The Evolution of Thailand's Foreign Relations since 1855: From Extraterritoriality to Equality*, 1956 (yayımlanmamış doktora tezi)

konsolosluk uygulamaları, Avrupalı devletlerin sadece Osmanlı Devleti ile girdiği ilişkiler çerçevesinde ele alınmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonuna kadarki süreç *avania*, *konsolos hakkı* ve *mahmilik* gibi temel kavramlar üzerinden incelenmiştir. Tabiiyet meselesiyle derinlik kazanan boyutlara girilmemiş, meseleyi tüm boyutlarıyla ele alan çalışmalara okuyucunun yönlendirilmesine gayret edilmiştir. Konsolosluk uygulamalarının Osmanlı yönetim anlayışındaki dönüştürücü etkisi analiz edilmeye çalışılarak, himaye meselesi gibi sorunların tetiklediği tedbir alma sürecinin Osmanlı'nın politik, ekonomik ve sosyal hayatında ne gibi değişikliklere yol açtığına vurgu yapılmıştır.

Türkçe literatürde, Osmanlı'daki konsolosluk uygulamalarına ilişkin kaleme alınmış tek kitap olan, Uygur Kocabaşoğlu'nun *Majestelerinin Konsolosları, Kendi Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)* başlıklı çalışmasındaki pek çok savı çeşitleyen verilere ve bulgulara da tezimiz çerçevesinde ulaştığımızı burada belirtmeliyiz.⁹ Bulgulardaki bu paralellik, sanayi devrimiyle hareketlenen ticaretin bir başka değişle, merkantilizmden liberalizme geçişte katlanarak artan siyasi-ticari ilişki ağının konsolosluk birimlerini ne derece önemli bir aktör konumuna getirdiğinin altını çizmektedir. Özellikle, uluslararası ortamın 19.yy.'daki dinamikleri göz önünde tutulduğunda, Osmanlı'nın kapitalizme eklemlenme ve yarı-sömürgeleşme sürecinde geçtiği aşamaların, Avrupalı devletler haricinde batılı bir devletle (ABD) girdiği ilişkileri üzerinden tanımlanabilmesi adına tezimizin Kocabaşoğlu'nun çalışmasıyla beraber ele alınması önem kazanmaktadır.¹⁰

⁹ Osmanlı'daki konsolosluk uygulamalarına ilişkin, M. Tayyib Gökbilgin'in MEB İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı "konsolos" maddesinin uzun yıllar tek kaynak olarak kullanıldığı da burada belirtmek durumunda. Kemal Çiçek ve Mehmet Demiryürek gibi araştırmacıların makaleleri de az sayıdaki çalışmalara örnek verilebilir.

¹⁰ Yabancı literatür incelendiği vakit iki çalışma karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Thomas A. Bryson'un, Orta Doğu'daki pek çok ABD konsolosluğunda görev almış, William Brown Hodgson (1801-1871)'un biyografisi ele alınarak kaleme aldığı, 1979 tarihli, *An American Consular Officer in the Middle East in The Jacksonian Era* (Jackson Döneminde Orta Doğu'da Bir Amerikan Konsolosu) başlıklı çalışmadır. Yazar, Hodgson'un görev yerleri olan Cezayir, İstanbul, Mısır ve Tunus'daki ABD konsolosluk uygulamalarındaki fiili durumu oldukça detaylı bir şekilde incelemiştir. Diğer çalışma ise, *American Consuls in the Holy Land 1832-1914* (Kutsal Topraklardaki Amerikan Konsolosları) başlığıyla Kark Ruth tarafından 1994 yılında kaleme alınmıştır. Osmanlı hâkimiyetindeki Filistin ve civarındaki ABD konsolosluk uygulamalarına değinen bir çalışmadır. Çalışmanın merkezine Kudüs'ün dini bir

Tezin ikinci bölümü, Amerikan kolonilerinin, bağımsızlığa giden süreçte ve sonrasında, başta dış işleri örgütlenmesini özelde konsolosluk servisini hangi güdülerle yapılandığına ilişkin analiziyle başlamaktadır. Bu analiz için faydalanılan kaynaklarla ilgili kısa bir değerlendirmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Amerikan tarihçiliğinin kendi tarihleri başta olmak üzere her alanda ciltler dolusu eser verdiği düşünüldüğünde ABD'nin konsolosluk tarihiyle ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. İlk kitap, siyaset bilimci ve meslektan diplomat, Chester Lloyd Jones tarafından 1906 senesinde kaleme alınan *The Consular Service of the United States: Its History and Activities* (Amerika Birleşik Devletleri'nin Konsolosluk Hizmeti: Tarihi ve Faaliyetleri) olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci ve daha yaygın olarak bilinen çalışma ise, Stanford Üniversitesi'nin ilk uluslararası ilişkiler uzmanı ve II. Dünya Savaşı sırasında etkin görevlerde bulunmuş Graham H. Stuart tarafından kaleme alınmıştır. 1936 senesinde yazılan 1952 senesinde ikinci baskısı çıkmış ve zamanla Amerikan dış işleri örgütünün standart el kitabı haline gelen *American Diplomatic and Consular Practice* (Amerikan Diplomatik ve Konsolosluk Uygulamaları) başlıklı bu eserde, yazıldığı dönemde yürürlükte olan konsolosluk hukuku ve uygulamalarına yoğunlaşmış, tarihsel arka plân ile ilgili olarak da Jones'un çalışmasından faydalanılmıştır. Genel ABD konsolosluk tarihi üzerine yazılmış üçüncü ve son eser ise, yine meslektan bir diplomat olan, Charles Stuart Kennedy tarafından *The American Consul: A History of the United States Consular Service, 1776–1914* (Amerikan Konsolosu: Amerika Birleşik Devletleri'nin Konsolosluk Hizmeti Tarihi, 1776–1914) başlığıyla oldukça yakın bir zamanda, 1990 senesinde kaleme alınmıştır. Kennedy'nin bu çalışmasında, tarih boyunca ABD'nin konsolosluk uygulamaları, kısa biyografiler ve anekdotlarla işlenmiş sadece ilgili yasama faaliyetleri ve yönetmeliklerle sınırlı kalmamıştır. Çalışmadaki bu yaklaşım, neden tüm birimler için standart bir yönergenin uygulanmadığının anlaşılması bakımından tezimize ışık tutmuştur. Bu üç temel çalışma dışında 19.yy.'da Amerika'da yayınlanmış, *Hunt's Merchants' Magazine*, *Atlantic Monthly*, *North American Review*, *Nation* ve *Century* gibi önemli süreli yayınlar taranarak

merkez olarak önemi oturtulmuştur. Bölgedeki Yahudi Amerikalılar ile Hristiyan Amerikalılar arasında yaşanan sorunlara dikkat çekilmiş, Filistin bölgesinin bir Siyonist yerleşimi olarak toprak alımı yoluyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkışı ve bu süreçteki ABD konsolosluk faaliyetleri incelenmiştir.

yayınlandıkları dönemin güncel konsolosluk sorunlarına değinen çalışmalardan, ABD aydınlarının konuya ilişkin farkındalıkları ve kurumun işleyişine yönelttikleri eleştiriler tespit edilebilmiştir. Kongre tutanaklarından ilgili yasama faaliyetlerinin derlenmesi sürecinde, ABD iç ve dış politikasındaki hareketlilik de izlenebilmiştir. Olabildiğince tüm dünyadaki ABD konsolosluklarının özellikle kuruluşları aşamasında yaşanan süreçlerin genel bir fotoğrafi çekilmeye çalışılarak Osmanlı Devleti'ndeki ABD pratiği konumlandırılmaya çalışılmıştır.

Tezin son bölümünde, ABD'nin İzmir'deki konsolosluk faaliyetleri, T-238 koduyla Amerikan Ulusal Arşivleri'nde kayıtlı on beş makara mikrofilmden müteşekkil, İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun her türlü yazışma ve raporları esas alınarak mercek altına alınmıştır. Öncelikle, raporların nasıl ele alınması gerektiği üzerine yaptığımız inceleme sonucunda, konsolosluk raporlarının, dünya tarihçiliğinde birincil kaynak olarak kullanılmasının uzun yıllar ihmal edildiği gözlemlenmiştir. Edinburg'da, 1978 yılında toplanan *16. Uluslararası Tarih Kongresi*'nin bir oturumu tamamen bu meseleye ayrılmış, dünyanın dört bir yanından gelen katılımcılarla konsolosluk raporları ilk defa tartışmaya açılmıştır. Oturumu düzenleyen İngiliz iktisat tarihçisi Theodore Cardwell Barker, tartışmanın iki temel soruya yanıt aramak üzere odaklandığından bahseder:¹¹

Önde gelen, ticaret erbabı ülke konsoloslarının, kendi hükümetlerine ve iş çevrelerine fayda sağlamak için gönderdikleri raporların kapsamı nedir? Bu raporların ne kadarı basılmış ya da ulaşılabilir durumdadır?

İngiltere, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Hollanda, Japonya, Rusya, İsveç, İsviçre ve ABD örnekleri için ayrı ayrı cevapların arandığı bu tartışmadan bir hayli tatminkâr sonuç çıktığı gözlemlenmiş ve konsolosluk raporlarının özellikle 19.yy.'da uluslararası ekonominin nasıl büyüdüğünü göstermesi bakımından kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Katılımcı tüm tarihçilerin, bu raporların ihmal edilmiş zengin kaynaklar olduğundan hareketle, danışmanları oldukları genç

¹¹ Theo Barker, "Consular Reports: A Rich But Neglected Historical Resource", *Business History*, C.23, S.3, 1981, s.265.

akademisyenlerin bu raporlara yönlendirilmesi üzerinde anlaşmaları da oturumun önemli bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Aynı oturumda Amerikan konsolosluk raporlarının genel bir değerlendirmesini yapan Richard Hume Werking, 1856 yılına kadarki süreçte konsolosluk raporlarından asıl beklentinin, hazine gelirlerinin denetimi adına, ABD'ye gelen malların, çıktıkları ülke limanlarındaki bedel ve miktarlarının tespitine yönelik olduğundan bahseder. Bu tarihten sonra, konsolosların her yıl, dış işleri bakanlığına görev alanlarına dahil bölgedeki tüm ticari faaliyetleri rapor etmeleri yasayla sağlanmıştır.¹² *Commercial Relations of The United States* (Amerika Birleşik Devletleri'nin Ticari İlişkiler) başlığı altında yayımlanmaya başlayan bu yıllık raporlara ek olarak 1880 senesinden itibaren, dış ticaretteki büyümeğe paralel bir şekilde aylık raporların da yayımlanmasına başlanmıştır. 1890'dan itibaren ABD ihracatının artırılmasının konsolosların başlıca sorumluluğu haline gelmesi üzerine, yıllık ve aylık raporlara ek olarak haftalık hatta günlük raporların da hazırlanması öngörülmüştür. 1880'de 252 olan başkonsolos ve konsolos sayısının yirmi yıl içinde 291'e, 1921 yılına gelindiğinde 314'e ulaştığı da düşünülürse bu raporların önemli bir döneme ışık tutacağı ortadadır. Bu raporlar kadar önemli olan diğer yazışmalar ise incelediğimiz İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu özelinde oldukça ilginç sayılabilecek uygulamalara ilişkin çarpıcı örnekler sunmaktadır. Özellikle her konsolosun aynı titizlikte olmaması, İstanbul'daki elçilik ve konsoloslukla olan çekişmeler ve yerel otoritelerle olan ilişkiler gibi pek çok konuda oldukça detaylı bilgiler veren bu yazışmaların tezimize önemli katkılar sağladığından bahsedilebilir. Adı geçen raporların tarihlerine denk gelen dönemler için İzmir'in İngiliz Konsolosluğu'nun hazırladığı ticaret raporları¹³ ve 19.yy sonlarında İzmir'de görev yapmış Fransız Konsolosu F. Rougon'un 1892 tarihli *Smyrne, Situation Commerciale et Economique* (İzmir, Ticari ve Ekonomik Durumu) çalışmasında yer alan verilerin karşılaştırılması mümkün olmuştur. Osmanlı'daki istatistik çalışmalarının

¹² R. H. Werking, "United States Consular Reports: Evolution and Present Possibilities", *Business History*, C.23, S.3, 1981, s.300.

¹³ Parliamentary Papers (Accounts & Papers), *Annual Series Diplomatic and Consular Reports, Turkey, The Trade of The Consular District of Smyrna*, C. 58, 59, 64, 66, 85, 86, 93, 97, 98, 100, 116, 117, 129.

19.yy. sonlarında başladığı düşünüldüğünde özellikle ticarete ilişkin verilerin olabildiğince farklı kaynaklardan derlenerek çıkartılması ayrı bir öneme sahiptir.

Tezimiz çerçevesinde, ABD'nin Osmanlı'daki konsolosluk uygulamalarının analizi için, çalışma alanı olarak İzmir'in neden tercih edildiği konusuna da açıklık getirmek gerekiyor. Her şeyden önce böyle bir çalışma için, ABD'nin Osmanlı topraklarındaki elliye müteceviz konsoloslukları düşünüldüğünde İzmir'in – tarih metodolojisi açısından – bir örneklem teşkil ettiğini iddia etmek mümkün değildir. Daha açık bir ifadeyle İzmir, diğer şehirlerdeki uygulamaları kapsamakla birlikte onları temsil etmez. Ancak, Osmanlı topraklarında açılan ilk ABD konsoloslğunun İzmir'de bulunması, şehrin 19.yy. başlarında “küçük Paris” olarak adlandırılmasına neden olan metropol niteliği ve kozmopolit yapısı konsolosluk faaliyetlerinin daha etkin gözlemlenebilmesini olanaklı kılmıştır. İzmir'in, hem her türden konsolosluk uygulamalarına ve ihtilaflara sahne olması, hem de misyonerlik faaliyetleri dahil olmak üzere, Osmanlı-ABD ilişkilerinin başlangıcında önemli bir merkez olması bakımından sağladığı verilerin çokluğu, tahlillerimizde genellemelere varmayı olanaklı kılmıştır. Birinci bölümde yer verdiğimiz, tarih boyunca Osmanlı'daki yabancı konsolosluk uygulamalarına ilişkin olayları mümkün olduğunca İzmir özelinden seçmiş olmamızın da şehir belleğinin konsolosluk uygulamalarına aşinalığını göstermesi bakımından önemi ortadadır.

İzmir tarihi çalışmalarının, araştırmacılarına çıkardığı güçlüğü, diğer yerel tarih araştırmacılarının karşılaştıklarından bir miktar daha fazla olduğunu söylemek pek de yanlış olmaz. Osmanlı/Türk yerel tarihçiliğinin genel geçer sorunlarının yanında, İzmir çalışmalarını derinden etkileyen önemli dinamik ise, şehrin nüfus artışı başta olmak üzere bölgedeki diğer şehir ve kasabalara oranla her alanda astronomik denecek bir hızda büyümesidir. Demiryolunun da gelişiyile 19.yy sonunda İzmir, Mübeccel Kıray'ın ifadesiyle “kendinden sonra gelen kademedен 4–5 misli büyük bir merkez” ve bölgesinde tipik bir “Tek Büyük Şehir” olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴ Osmanlı dış ticaretinin büyük açıklar verdiği 19.yy. nin son çeyreğinde bile ticaret hacmini kendi

¹⁴ Mübeccel B. Kıray, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yay., 2.bs, Ankara, 1998, s.33.

lehine arttırmayı başarmıştır. Bu yönüyle İzmir, sadece Osmanlı dış ticaretinin değil, genel olarak Osmanlı ekonomisinin büyümesinde en önde gelen şehri olma sıfatını da taşımaktadır.¹⁵ Böylesine işlek bir liman şehrinde rekabetin de kıyasıya olduğu bir ortamda, konsolosların da tüm maharetlerini sergilemeleri, yetkilerinin sınırlarını zorlamaları ve yerel otoritelerle kişisel ilişkilerini gayr-i resmi yollarla geliştirmeleri kaçınılmazdır. Bu durum, her türden konsolosluk yazışmalarını raporlar kadar önemli kılmaktadır.

Tüm andığımız birincil ve ikincil kaynaklardaki bulguların izini sürmek ve sağlamasını yapmak adına Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, başta A.DVN.DVE (100) / Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu, Düvel-i Ecnebiye Defterleri arasından ABD'ye ilişkin 1/1 numaralı *Amerika Nişan Defteri* ve 2/2 numaralı *Amerika Ahkam Defteri* olmak üzere Divan-ı Hümayun Düvel-i Ecnebiye (A.DVN. DVE), İrade-i Hariciye (İ. HR.), Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı (HR. SYS.), Hariciye Mektubi Kalemi (HR. MKT.), Cevdet Tasnifi Hariciye (C. HR.), Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı (HR. H.), fon katalogları taranmış ve ilgili belgeler derlenmiş, elenerek kullanılmıştır.

Tezin ekler bölümünde olabildiğince titiz hareket edilerek seçici davranılmıştır. Birinci ek olarak Osmanlı yönetiminin yabancı elçilik ve konsolosluk faaliyetlerini nasıl algıladığı ve değerlendirdiğini göstermesi bakımından, Said Bey tarafından h.1307 (1889) kaleme alınmış bol anekdot ve fıkralarla işlenmiş *Sefir ve Şehbenderler* başlıklı kitap Latin harflerine çevrilerek üsluba ve kullanılan terminolojiye dikkat çekebilmek için sadeleştirilmeden konulmuştur. İkinci olarak, tez boyunca anlatılan olay örgüsünün rahat takip edilebilmesi için, 19.yy'dan itibaren ABD başkanlarının, dış işleri bakanlarının, İstanbul'daki elçi ve konsolosları ile İzmir konsoloslarının isimleriyle görev tarihlerini içeren liste yer almaktadır.

¹⁵ Elena Frangakis-Syrett, "Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyra (1700-1914)", Marie-Carmen Smyrnelis (der.), *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi?*, çev. Işık Ergüden, İletişim Yay, İstanbul, 2008, s.57.

Tüm andığımız kaynaklar ışığında, bu tez çalışması özellikle 19. yy.'da, uluslararası ilişkilerin önemli bir aktörü haline gelmiş konsoloslukların, sanayi devrimiyle büyük bir ivme kazanan kapitalizme nasıl hizmet ettiğini açıklamaya katkı yapmayı amaç edinmiştir. Kurum, tarihsel misyonuyla beraber ele alındığında, ABD özelinde de görüleceği üzere uluslararası ilişkilerde kritik bir role sahiptir. Bu rol, İzmir gibi Osmanlı'nın batı kapitalizmine eklemlendiği¹⁶ önemli bir liman kentinde, sömürgeciliğe yeni bir boyut kazandıran ABD uygulamaları özelinde açıklanmaya çalışılmıştır.

¹⁶ Bu süreç ile ilgili tespitlerimizde ağırlıklı olarak faydalandığımız görüşler için bkz. Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yay., İstanbul, 1993.

I. KONSOLOSLUK KURUMUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

“*Initio praetores erant, qui nunc consules*”
(Başlangıçta *praetor*lar vardı, şimdi ise *konsüller*...)
Festus, 4.yy

A. Eski Yunan

Heredot, işlevleri bağlamında konsolosların ataları sayılabilecek ilk oluşumun, Eski Mısır’da firavun Amasis’in (MÖ.6.yy) hükümrانlığında Yunan ve Mısır ticaretinin geliştirilmesi amacıyla Yunanlı yerleşimcilere, Mısır topraklarında tahsis edilen Nil Deltası’ndaki Naucratis kentinde karşımıza çıktığını söylemektedir. Bu uygulama, Yunanlı tüccar ve yerleşimcilerle Mısırlılar arasındaki anlaşmazlıkları önleyecek, ticarete aracılık yapacak ve bazı meselelerin hallinde Yunanlılara Yunan kanunlarını uygulayacak Yunanlı yöneticilerin varlığına dayanmaktaydı.¹⁷ Naucratisliler kendi içlerinde de *prostates* olarak adlandırılan bu yargııcı seçebilmekteydiler. Ancak kurumun oluşumunun yapısal temeli, bağımsız bir siyasi birimin yabancı egemenlik alanlarında kendi hukukunu uygulaması şeklinde alındığında, en genel ifadeyle *extraterritoriality* (haric ez memleket) mefhumu üzerinden hareket edildiğinde, benzer izlerin MÖ. 16.yy’da Mısır’daki Yahudi yerleşimlerine kadar uzandığını belirtmemiz gerekmektedir.¹⁸ Tyreli tüccarların II. Ramses (MÖ. 1292-1225) döneminde kendi yasalarına tabi olduklarını ve kendi yargıçları tarafından yargılandıkları da dikkate alınmalıdır.¹⁹

Eski Yunan’a baktığımızda Mısır’daki uygulamanın daha da kurumsallaştığı çıkarımını yapmak pek de güç olmamaktadır. Eski Yunan ve Roma’da uluslararası hukukun izini süren önemli araştırmacı Phillipson’un bulguları, tam bir kesinlik

¹⁷ Herodotus, *The History of Herodotus*, ed. Manuel Komroff, çev. George Rawlinson, New York: Tudor, 1928, s.144. Ayrıca aynı görüşün tartışılmadan sunulduğu BM, Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun hazırladığı bir rapor için bkz. J. Zourek, *Report on Consular intercourse and immunities*, Document: A/CN.4/108, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, 1957, C. II, s.72.

¹⁸ Shalom Kassin, “Extraterritorial Jurisdiction in The Ancient World”, *The American Journal of International Law*, C.XXIX, No.2, Nisan, 1935, s.241.

¹⁹ Trevor Twiss, *Law of Nations*, 2nd ed., C. I, 1884, s.444.

taşınamakla birlikte benzer bir sistemin Fenikelilerle Kartacalılar arasında işlediği yönündedir. Phillipson ayrıca, Yunan sitelerinin kendi aralarındaki ticarete ve diğer sitelerdeki tebaalarının haklarını korumak amacıyla Truva Savaşları'ndan itibaren tesis ettikleri *proksenos* kurumunu konsolosluk kurumunun öncülü olarak değerlendirmektedir.²⁰ “Ön” anlamına gelen “*pro, προ*” ve yabancı anlamına gelen “*kzenos, ξενός*” sözcüklerinden oluşan terim zamanla ticari, adli görevlerin yanına kısmen siyasi temsil vazifesini de üstlenir oldu. *Proksenos*ların atanmasında iki farklı uygulama söz konusuydu. *Proksenos*lar ya görev yaptıkları site devleti tarafından ya da buldukları site devleti tarafından seçiliyordu.²¹ Genellikle ömür boyu atanıyorlardı.²² Ayrıca *proksenos*lar temsil ettikleri siteden ödeme talep edemiyorlardı, fakat kendileri orada ticaret yapabiliyorlardı.²³ Bunun günümüzdeki konsoloslardan yapısal farkı; *proksenos*ların, günümüzdeki fahri konsolosların konumlarına benzer şekilde başka bir site/devlet adına atandıklarında yine kendi topraklarında ikamet etmeleriydi.²⁴ Örneğin Atina'nın Sparta *proksenos*'u Spartalıydı ve Sparta'da ikamet ediyordu. Atina ile Sparta arasında ticaret, vergi ve adalet alanındaki her işle ilgilenmesinin yanında zaman zaman siyaseten temsil yetkisiyle diplomatik görüşmeler de yürütüyordu.²⁵ Atina'ya karşı manen sorumluydu. Atina'dan gelen elçiyi ağırlamakla ve Spartalı yöneticilere takdim etmekle görevliydi.²⁶ Görevin mahiyetinin ve giderek artan yetkilerinin²⁷ *proksenos*'a kazandırdığı prestij oldukça önemliydi. Bir dönem Sparta'nın Atina'daki ünlü *proksenos*'u Callias'ın daha sonra Sparta'ya elçi olarak gönderildiği de bilinmektedir.²⁸

²⁰ Coleman Phillipson, *The International Law and Customs of Ancient Greece and Rome*, 1911, C.I, ss.147-149. ayrıca Warden; s.35.

²¹ Kassan; s.245'de Atina'nın *proksenos* seçimini diğer siteye bıraktığını, Sparta'nın ise kendi atadığını belirtmiştir.

²² Charles Joseph Tissot; *Des proxénies grecques et de leur analogie avec les institutions consulaires*, Rabutot, Dijon, 1863, s. 86.

²³ Jörg Ulbert, Gérard Le Bouëdec (ed.); *La fonction consulaire à l'époque moderne. L'affirmation d'une institution économique et politique (1500-1700)*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2006, s.11.

²⁴ *The American Journal of International Law*, C.XXVI, Supplement: Research in International Law, 1932, s.202.

²⁵ Keith Hamilton; Richard Langhorne; *The Practice of Diplomacy*, Routledge, 3rd ed., New York, 1998; ss.10-11; Phillipson; s.153.

²⁶ Vladimimir Potyemkin, S. Bakruşin, A. Efimov, İ. Mintz, E. Kosminski, *Uluslararası İlişkiler Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi*, C.I, çev. Atilla Tokatlı, May yayınları, İstanbul, 1977; s.30.

²⁷ Phillipson; C.I, ss. 152-156; Tissot, ss. 58-65; diplomatik ayrıcalıkları için (s.69); önemi, konumu ve kurumun tespit edilen Antik Yunan sitelerindeki varlıkları için, (ss. 93-95.)

²⁸ Zourek; s.73.

B. Roma

Roma'ya baktığımızda ilk defa Trajan dönemi (MS. 98-117) levhalarında görünen - Yunan sitelerindeki *prokesnos*larla birebir aynı işleve sahip bir kuruma rastlamamakla birlikte - Eski Yunan'daki *ksenodikai*'nin görev ve yetkilerini andıran yabancıların hem kendi aralarında hem de Roma vatandaşları arasındaki anlaşmazlıkların çözümleyen, yargı yetkisi daha ön planda olan, *praetor peregrinus*'ları görmekteyiz.²⁹ Bir nevi uluslar arası yargıç³⁰ statüsünde bulunan bu yargıçlar her yıl *comitia centuriata* tarafından konsülün atanmasını takip eden gün atanmaktaydı. Önceleri taşra *praetor*larıyla aynı rütbede bulunan bu görevliler, konsüllerin yokluğunda onların yetkilerini de taşımaktaydılar.³¹ Zamanla, *praetor peregrinus*lar Roma lejyonlarının idaresi, köle isyanlarının bastırılması, gemilerin donatılması, hububatın dağıtılması, para basılması gibi işlerin yanında diplomatik temsil görevi de üstlenmeye başladılar.³²

Bu noktada konumuz özelinde açıklığa kavuşturulması gereken nokta ise, Eski Yunan'da da olduğu üzere, diplomatik vasıfla beraber yükselişe geçen adli yetkilerle donatılmış idari bir pozisyonun nasıl bir dönüşümle yine Roma'da ortaya çıkmış bir kavram olan *konsül*'e bağlandığı ve yoluna devam ettiği. Etimolojik tahlil üzerinden izini sürebileceğimiz bu kavram Roma'daki idari dönüşümle beraber etüt edildiği ölçüde aydınlatıcı olmaktadır. Aslı Latince olan konsolos kelimesinin asıl biçimi olan *consul* kelimesi antik biçimiyle *consol*, *cosol* olarak tespit edilmesine rağmen kökeni çok net değildir. Kelimenin yapısına ilişkin genel yaklaşım, Latince “beraber, birlikte” anlamının yanı sıra “danışma, mecliste görüşme” anlamı veren “cum-” (diğer antik biçimleri com-, con-, co-) kökünden ve muhtemelen “koruma” anlamına gelen “saluus”

²⁹ Phillipson; C.I, s.267; Ayrıca, Luke T. Lee, *Consular Law and Practice*, (Oxford Clarendon Press, 1991, s.5) adlı eserinde ilk *praetor peregrinus* atamasının MÖ. 242 yılında gerçekleştiğini kaynak belirtmeden iddia etmiştir. Phillipson ise, Trajan levhaları öncesindeki eski kanunda görevlinin adının, “praetor qui inter peregrinos ius dicit” olarak geçtiğinden bahseder. MÖ. 247 tarihine atıf yapan Lydus'un “*de magistratibus populi romani libri tres*” inde benzer bir ifadenin yer aldığını da vurgulamış ancak terimin kökenine şüpheyle yaklaşmıştır. s.268.

³⁰ Kassan; s.246; Phillipson; s.271.

³¹ Paul Frédéric Girard, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*, A. Rousseau, Paris, 1901, s.210.

³² Dönemin Roma tarihçisi Livius'dan aktaran Phillipson; C.I, s.269.

kelimesinin birleşiminden oluştuğudur.³³ On dokuzuncu yüzyılda konsolosluk hukuku üzerine en kapsamlı çalışmayı ortaya koymuş olan hukukçu Alex de Miltitz de kelimenin Latince *consulere* fiilinden türediğini ve bu fiilin, tavsiye etmek/almak, yargılamak, konumlandırmak, yardımcı olmak, çıkarları korumak ve iyileştirmek anlamlarına geldiğini belirtmektedir.³⁴ Bilindiği üzere Roma'da cumhuriyet devrinin (MÖ.509-MÖ. 27) ilk magistraları olan ve seçimleri senelik yapılan “consul”(konsül) en üst idari makam olarak görev yapmaktaydı. Fakat kendilerinden önceki monark gibi tek magistra değildiler. Eşit salahiyyete sahip, aslen ordunun komutasıyla görevli *praetores* ile bu yetki paylaşıyordu. Aynı zamanda senelik görevlerini bitiren konsüller, İtalya dışına yerel idareci olarak atanıp *pro-consul* ya da *pro praetore* sıfatını alıyorlardı.³⁵ Cumhuriyet devrinden sonra yeni *princeps* makamının idareyi devralmasını takiben pek çok görevden arınmalarına rağmen halk meclislerindeki itibarlı görevlerine devam ettiler.³⁶ Muhtemelen kelime, magistraları birbirinden ayırma işlevini kaybettiği, ancak itibarının korunduğu noktada Marsilyalılar tarafından Levant ve Kuzey Afrika limanlarındaki *inviati* adındaki, ticaret ve anlaşmazlıkların hallinden sorumlu görevliler için kullanılmaya başlandı.³⁷ Miltitz, Roma'nın batıdaki takipçileri olan İtalya'daki krallıkların *consul* ve *jurisconsultes* titrlerini kullanmaya devam ettiklerini yazmaktadır.³⁸ Konsolosluk tarihiyle ilgili olan tüm çalışmalar bu kurumun izini, işlevi bağlamında, MS. 6.yy.'den 10.yy.'ye kadar kaybetmiştir.³⁹

³³ A. Ernout; A. Meillet; *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Librairie C. Klincksieck, Troisième Edition, Paris, 1951; s.279 (cum-); ss.1043, 1044 (saluus). Terimi oluşturan ikinci kelimenin kökeniyle ilgili olarak çekincemizin sebebi Ziya Umur'un bu kelimeyi “sıçramak, atlamak” anlamındaki “salio”dan geldiğini iddia etmesidir. (*Roma Hukuku, Tarihi Giriş ve Kaynaklar*, İstanbul, 1967, s.26.) F.E. J. Valpy de (*An Etymological Dictionary of the Latin Language*, Londra, 1828, s.99) “salio” kökü üzerinde durmuş, elbiseden sıçrayan/sarkan bir şeyi sabitlemek maksadıyla bir araya getirme eyleminin metaforik olarak birliktelik sağlama eylemini çağrıştırması argümanını ortaya koymuştur.

³⁴ Alex. De Miltitz; *Manuel des Consuls*, C.I, A. Asher, Londra & Berlin, 1837, s.3.

³⁵ Miltitz; C.I, ss.3, 4. Miltitz, ayrıca, 9.yy' da Aragon ve Kastil Kontlarının *consul* olarak adlandırıldığında da bahseder. (s.8)

³⁶ Umur; s.89.

³⁷ Warden; s.34.

³⁸ Miltitz ayrıca İmparator II.Jüstinyen'den itibaren imparatorların da bu titri *consuls perpetui* (sürekli konsül) şekliyle kullanmaya devam ettiğini yazmaktadır. s.4.

³⁹ Vizigotlarda da *Tolonarii* isimli yabancılar arasındaki ticaret davalarını gören görevliler olduğu, *Telonarii mercati Palatii*, isimli görevlinin Fransa'da benzer yetkiye sahip olduğu bilinmektedir. (M. D. A. Azuni; *The Maritime Law of Europe*, C.I, New York, 1806, s.333.)

C. Ortaçağ

Bu kopuştaki sebep, kuşkusuz Batı Roma'nın yıkılış süreciyle birlikte güvensizleşmeye başlayan ticaretin, Cermen istilaları ve yağmacılığıyla büsbütün imkansız hale gelmiş olmasıdır. Merkezi otorite boşluğunun ve güvensizliğin tetiklediği bu süreç, çevresel koşulların da olumsuzlaşmasıyla ticareti tamamen engelleyen bir hal almıştır. Fransız tarihçi René Sedillot bu çevresel koşulların etkisini şöyle açıklar:⁴⁰

...ülkeleri birbirine bağlayan güzelim yollar ıssızlaştı; harap olan taş zeminlerin üstü çamurla ve dikenli çalılarla kaplandı; insanın yarattığı eserden doğanın öz almasıydı bu. Köprüler ve yerleşme merkezleri bakımsızlıktan viraneye döndü. Büyük bağlantı yolları artık güvenlikten yoksun alelade yollar derecesine düştü ve ip gibi dümdüz güzergahların yerini zahmetle aşılabilir dolambaçlı patikalar aldı. Avrupa kıtası elindeki çok kıymetli kozunu yitirdi. Kentler körelmişti. Artık Roma'dan ne bir şey alıyor, ne de oraya bir şey yolluyorlardı; transit ticaretteki rolleri sona ermişti.

Tüm bu ticaretin o dönemdeki genel tablosu içinde deniz ticaretinin koşullara direndiğinden söz edilebilmekle beraber, Arap yayılmasıyla deniz ticaretinin de büyük bir darbe aldığından bahsedilebilir. Henri Pirenne, Akdeniz'in Doğu ve Batı arasında bağlantı olma işlevini bu gerekçelerle 7.yy içinde yitirdiğine, Bizans'ın Arap saldırılarını Ege ve Adriyatik Denizi'nden püskürtmeyi başarmış olmasına rağmen 8.yy nin başından itibaren Akdeniz ticaretinin mahvolduğunu ve tüm ekonomik hareketin Bağdat'a yöneldiğine vurgu yapar.⁴¹ Bu noktada, akla gelen ilk soru, ticaret muhitinin ve merkezlerinin el değiştirmesinin neden Doğu-Batı ticaretinin aksamasına hatta ortadan kalkmasına yol açtığıdır. Sedillot, Pirenne'in açıklamadığı bu bağlam hakkında, Araplar için en doğal ticari muhatap olan Avrupa'nın "imansızlar" dünyası olması sebebiyle temasın yasaklandığı ve cezalandırıldığı noktası üzerinde durmuştur.⁴² Tabii ki, Sedillot'nun bu yaklaşımının sadece resmi ilişkiler bağlamında ele alınması gerekiyor. Pardessus'un, Arapları homojen bir entite olarak değerlendirilmemesi

⁴⁰ René Sedillot; *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Yay., İstanbul, 1983, ss.134-135.

⁴¹ Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 2005, ss.10, 11. Pirenne, aynı kaynakta Doğu ve Batı arasındaki kopuşa yaptığı vurgunun itirazlara yol açtığını belirtmiş ancak bu itirazları açıklama cihetine gitmemiştir.

⁴² Sedillot; s.139.

gerektiği yönündeki uyarısını da dikkate almakta yarar olduğu düşüncesindeyiz.⁴³ Nitekim, Araplar'ın Avrupa kıtasına ayak basışıyla beraber direnişlerin yanında bazı prensliklerle ittifaklar içine girdiği de görülmüştür. Heyd, bu tip ittifakların başlangıçta kendilerini koruma maksatlı girişimler olarak değerlendirilebileceğini belirtmiş ancak devam eden bu ittifakların pek de masum olmadıklarına dikkat çekmiştir. Heyd'in verdiği en çarpıcı örnek ise Napoli şehrinin Arap korsanlara güvenilir bir sığınma yeri sağlaması konusunda İmparator II.Louis'nin tedirginliğidir.⁴⁴ Hele Arap korsanlara verilen bu desteğin sığınma yeri sağlamakla kalmayıp erzak ve silah temini ve hatta ganimetin paylaşılması raddesine vardığı da düşünüldüğünde bu ittifakların sadece korunma refleksi olduğunu düşünmek pek doğru olmayacaktır.

Bu ittifakların konumuz özelinde konsolosluk örgütlenmesinin tekrar ortaya çıkışıyla nasıl ilişkilendiği de meselenin siyasi ve ticari istikrar göstergesi olarak ne derece önemli olduğunun altını çizmektedir. Tüm bu karışıklık ve otorite boşluğu sürecinde Salernum Körfezi'nde kurulmuş⁴⁵ eksi bir Roma Kolonisi olan Amalfi'nin de 9. yy'nin sonlarına doğru Araplarla ittifak ederek Roma topraklarını beraber yağma ettiği Heyd'in çalışmasında geçmektedir.⁴⁶ Diğer prensliklere nazaran görece konumu güçlenen Amalfi'nin tarihsel gelişimiyle ilgili kaynaklarda geçen çelişik durum dönemin siyasi karışıklığını da gözler önüne sermektedir. Trevor Twiss, deniz hukuku ve uluslararası hukuk tarihin tartışmasız en önemli çalışmalarından biri olan *The Black Book of Admiralty*'de Amalfi'nin 7. ve 8. yy'da da önemli bir şehir olduğuna, Napoli ve Gaete şehirleri gibi Roma'nın yeni merkezi Konstantinopolis ile irtibatını hiç koparmadığına dikkat çekerek 9.yy ortalarında donanma kuracak kadar bir güce sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Araplar'ı 890 senesinde yenilgiye uğratan gücün Amalfi donanmasının etkin olduğu, müşterek Napoli ve Gaete donanmalarının birleşiminde olduğu da aynı kayıta geçer.⁴⁷ Amalfi'nin hızlı yükselişi bu zaferin ardından da devam

⁴³ J. M. Pardessus; *Collection de lois maritimes antérieures au 18eme siecle*, C.II, Paris, 1831, s.vii.

⁴⁴ W. Heyd; *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara, 1975, s.107.

⁴⁵ Kuruluş tarihi İstanbul'un kuruluşuna kadar gitmektedir. (A. Mori; *Gli Italiani a Constantinopoli*, Modena, 1906, s.8'den aktaran Turan; s.20)

⁴⁶ Heyd; s.107; bu ittifaklardan bahsedilmemekle birlikte aynı olay örgüsü için bkz. H. Pirenne; s.12.

⁴⁷ Trevor Twiss; *The Black Book of Admiralty*, C.IV, Londra, 1876, s. ix; Heyd'in çalışmasında aynı zafer MS. 916 olarak geçmektedir. s.108.

eder. Akdeniz’de düzenli bir seyr ü sefer ağına sahip olmaya başlayan Amalfi’lerin tüm doğu Akdeniz limanlarında ticari şubeler kurdukları ve İskenderiye, Suriye, Arabistan, Hindistan ve Afrika’ya ilk mal taşıyanların da yine onlar oldukları bilinmektedir.⁴⁸ Kaçınılmaz olan ise tüm bu denizcilik birikiminin⁴⁹ ve düzenli ticaret hevesinin yazılı bir denizcilik kodunu mecbur kılmasıdır. Amalfi Yasaları⁵⁰ olarak bilinen ilk kodlaştırma teşebbüsünün de bu güdüden hareketle gerçekleştiğinden bahsetmek herhalde güç olmasa gerek. Nitekim, Azuni’den öğrendiğimiz üzere bu koddan ilk bahseden kişi Martin Freccia, kodun Rodos Yasaları’ndan esinlendiğini belirtmiş ve dönemindeki otoritesinin etkinliğinin oldukça fazla olduğuna vurgu yapmıştır.⁵¹

Yasaların içeriğinden ziyade, Freccia’nın bu tespiti, bizi konsolosluk serüvenimize kaldığımız yerden başlatacak ivmeyi kazandırmaktadır. Yasaların etkinliği, bilindiği üzere onları uygulayacak otoritenin gücünden ve meşruiyetinden kaynaklanmaktadır. Ortak düşmanlara karşı ittifak ve zaman zaman da Bizans’ın kendisiyle ve himayesinde yürütülen ticaretle zenginleşen çoğunluğu yarı özerk İtalyan şehirleri 11.yy sonlarına doğru bağımsızlıklarını alarak küçük cumhuriyetçiler olarak boy göstermeye başladılar. İlan ettikleri “cumhuriyet”lerin eski Roma’nın görkemli günlerine öykünen algılamaları, Roma’dan kalma isimlerin, en başta magistraların adlandırılması olmak üzere, pek çok idari birimlerin yöneticileri için kullanılmaya başlandı.⁵² Piza şehir kayıtlarına göre, 1161 tarihli Piza cumhuriyetinin tüzüğünde *consulum* ifadesi resmi olarak yer almaktadır.⁵³ *Consul* teriminin Bizans’ta faaliyet gösteren yarı özerk ticaret kolonilerinde ihtilafları çözen yönetici yargıçlar için kullanıldığı kayıtlarda geçmektedir.⁵⁴ Bizans İmparatoru VII. Gregorius bu

⁴⁸ Azuni, C.I, s.374. Amalfilerin yükselişi ve detaylı ticari faaliyetleri için bkz. Heyd; ss.109-118. Bizans ile olan ilişkilerinin kuvvetli oluşu ve uzun bir süre Bizans’a tebaa olarak bağlı kalmalarının da Amalfilerin hızlı yükselişlerini ve Levant ticaretinde etkin duruma geçmelerini kolaylaştıran etken olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir. (Turan; s.20)

⁴⁹ Warden; s.45.

⁵⁰ Tam adı: *Capitula et Ordinationes Curiae Maritimae Nobilis Civitatis Amalfæ, quæ in vulgari sermone dicuntur La Tabula de Amalfa*, Twiss, C.IV, 1876, ss.1-51.

⁵¹ Azuni; C.I, s.376.

⁵² Miltitz; C.I, s.5.

⁵³ ...*Breve maris consulum Pisæ*... Warden; s.46.

⁵⁴ Lee; s.5.

mahkemeleri ve yargıçların yetkilerini resmen tanımıştır.⁵⁵ Amalfi’den sonra, Bizans ile yakın ilişkiler kurarak Levant ticaretine hızla giren İtalyan cumhuriyetlerinden ikincisi olan Venediklilerin konsolosa karşılık kullandıkları *bàglio* kelimesi de kurumun yeni üstlenmeye başladığı işlevle ilgili aydınlatıcı nitelikte. Latince “yük taşıyan” anlamına gelen “baiiu-, bai(i)o-” kökünden türeyen kelime orta zaman Latince’indeki *bajulus* şeklinden dönüşmüştür.⁵⁶ B. Spuler, kelimenin 1082 yılında Bizans’da doğduğundan bahsetmektedir.⁵⁷ Terim, bildiğimiz anlamdaki ilk konsolosluk örgütü olarak “baluzio” şekliyle Sicilya Kralı I.Roger’in Messina şehrine atadığı yetkili olarak da tarihe geçmiştir.⁵⁸

On ikinci yüzyıla kadar Venedik ticaret kolonilerinin başındaki kişiye verilen unvan olarak kullanılan terim kısa bir süre yerini *vice-comes* ya da *consul*’e bıraksa da 13.yy.’nin sonlarından itibaren tekrar kullanıma girmiştir. Bulunduğu yerdeki Venedik tebaası üzerinde her tür idari ve adli yetkiye sahip makam devlet nezdinde de resmi elçilik görevini yürütmekteydi. *Consul et dux* teriminin de 11. yy.’da Napoli ve Piza gibi bazı İtalyan şehirlerinde belediye idarelerindeki yöneticiler için kullanımda kaldığı bilinmektedir.⁵⁹ Burada, “sürekli olarak idare etme” anlamındaki “dūcō” kökünden gelen “dux” kelimesi⁶⁰ zamanla kullanımdan kalkmasına rağmen “consul”e devamlılık çağrışımını miras bırakmıştır. Kral I. Roger’in Mesina’da (1128) ve Siena’da (1145) *consul municipal* adında ilk sürekli görevli tüccar konsolosları atadığı bilindiği gibi, 1182’de Luka ve Modena karşılıklı olarak akdettikleri antlaşma gereği konsolos bulundurmaya başlamışlardı.⁶¹ Haçlı seferlerinin de etkisiyle özellikle doğu Akdeniz limanlarındaki konsolosluk örgütlenmelerinin kurumsallaşmaya başladığından bahsedilebilir. Miltitz, “barbar yüzyılların icadı” olarak adlandırdığı bu kurumun, Orta-Avrupa’daki hemen hemen tüm liman kentlerinde *juges-consul* (yargıç konsolos) ya da

⁵⁵ Warden; s.46.

⁵⁶ Carlo Battisti, Giovanni Alessio; *Dizionario Etimologico Italiano*, G. Barbèra, Firenze, 1968, C.I, s.405; Ernout; ss. 114, 115; Heyd, s.165.

⁵⁷ B. Spuler; “Balyos”, *EL*, C. I, s. 1008.

⁵⁸ Warden; s.46.

⁵⁹ M. Tayyib Gökbilgin; “Konsolos”, *İA*, C. VI, s.836.

⁶⁰ Ernout, Meillet; s.331. ayrıca, Henry & Renée Kahane ve Andreas Tietze’nin meşhur çalışmaları *The Lingua Franca in The Levant* (İstanbul, 1988)’da kelime ile ilgili bir kayıt yer almamaktadır.

⁶¹ G. B. Depping; *Histoire de Commerce entre Le Levant et L’Europe*, C.II, Paris, 1830, ss.3-4.; Warden; s.47.

consuls-merchants (ticari konsolos) adıyla yaygınlaştığından bahseder. On ikinci yüzyılda Fransa’da komünlerin oluşumuyla beraber belediye yetkililerinin *consul* olarak adlandırıldığı da bilinmektedir.⁶² Kudüs (1186-1192) ve Kıbrıs (1192-1194) krallığı yapan Fransız Guy de Lusignan, idaresi süresince Marsilyalılara Filistin topraklarında kendi tebaalarının haklarını gözetecek ve yabancılarla olan diğer uyuşmazlıkları giderecek konsolos seçme yetkisi tanıdı.⁶³ Amalfiler’in Napoli’de benzer hakları elde etmesi 1190’a tarihlenmektedir.⁶⁴ Tüm bu ve bundan sonraki gelişmelerin Latran Konsülü’nün 1179’da, batı Hıristiyanlarının tümünü Müslümanlarla ticaretten men etmesine rağmen yaşandığı da unutulmamalıdır.⁶⁵

D. Consolato Del Mare

Hızla artan ve sınırlarını genişleten Akdeniz merkezli deniz ticareti yeni bir düzenleme ihtiyacını zorluyordu. Ortaya çıkışı ve kökleri üzerine çokça şüphe ve tartışma yer alan *Consolato del Mare* (Deniz Konsolosluğu) başlıklı deniz hukuku kodunun ise bu ihtiyaca karşılık oluştuğundan/şekillendiğinden bahsedilebilir. Avrupa’nın yazılı hukuk geleneği dikkate alındığında, bu kodun kökenleri üzerine bir uzlaşmaya varılamamış olması, ancak ortada tek bir kod olmadığı ya da bir iskelet etrafında birbirine eklenerek oluşmuş kodlar bütünü olduğu yargısını doğurmaktadır. Her koşulda bu kodun kökenine ilişkin şüpheyi biraz açmanın ticaret tarihine ilişkin tartışmalarda yorum gücünü arttıracığı ve bu tartışmaların seyrine yön vereceği kanaatindeyiz. Warden de bu tartışmaların varlığına değinmiş ancak farklı fikirleri savunan uzmanların argümanlarından yeterince bahsetmemiştir. Örneğin, Azuni’nin bu kodun menşeiini Pizalılara dayandırdığından bahsetmiş; Boucher ve Bouchaud’nun İspanyol kökenlere yaptıkları atıfları vurgulamış; Giovanne’nin Romalılar, Pizalılar, Fransızların ortak oluşturdukları ve İspanyolların bazı eklemeler yaptığını öne sürdüğünden bahsetmiştir.⁶⁶ Halbuki, bu argümanlar yeterince incelendiği

⁶² Miltitz; C.I, ss.6-7.

⁶³ Azuni; C.I, s.334.

⁶⁴ Depping; C.II, s.4.

⁶⁵ Ahmet Reşit Turnagil, “İslâmiyet ve Milletler Hukuku” (II), *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, Sayı 3-4, 1943, ss.372-373.

⁶⁶ Warden; ss.48-49.

vakit meselenin karışıklığı kadar, tarih boyunca ne şekilde yönlendirilmek istendiği de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Azuni, Warden'in ifade ettiği şekilde, Pizalıların denizcilikteki başarılarının bu konuda da önderlik ettiğinden bahsetmektedir.⁶⁷ Boucher'i kendi çalışmasından takip ettiğimizde ise – ki bu çalışma, kodun ilk Fransızca çevirisini de içermektedir⁶⁸ – başta Azuni'nin savları olmak üzere, kendi zamanına kadar meselenin kökenine ilişkin tüm külliyatın etüt edildiği ve hepsine karşı çeşitli savlar öne sürüldüğü görülmektedir.⁶⁹ Boucher, Andres Bosch'un *Títulos y honores de Cataluña* adlı çalışmasında, kodun metninde yer alan ve sonraki zamanlarda kullanılmayan antik kelimelerin varlığına dikkat çektiğine atfen, kodun Barselona yasaları olarak adlandırılan Katalan kodu olduğu argümanını ortaya koymaktadır. Kodun ilk maddelerinin Valensiya konsoloslarının yargılama esaslarına ayrılmış olması – ki bunu Azuni de kabul etmektedir⁷⁰ – Bizans sikkesi dışında *barcelle*'ye (Barselona parası) atıf olması, Mağriplere ait para birimi olan *marabotin*'den bahsedilmesi gibi gerek kullanılan ölçü birimlerinin ve örneklendirilen ürünlerin çoğunlukla Katalanlara ait oluşu Boucher'in savlarını dayandırdığı ve kodun tarihini neredeyse 11.yy başına çekmesine sebep olan argümanlardır. Boucher'in savlarını çürütmeye yönelik argümanlar gecikmemiştir. Ünlü deniz hukuku tarihçisi Pardessus, Boucher'in çalışmasında ve çevirisinde esas aldığı 1494 tarihli ilk matbu edisyonun önsözündeki bilgilerin yığınla hata içerdiğini bu nedenle oradaki bilgiler esas alınarak öne sürülen her argümanın hatalı olacağından hareketle öncelikle Paris ulusal kütüphanesinde yer alan tarihsiz el yazması metinle karşılaştırmalar yoluna gitmiştir. Pardessus, bu ilk edisyonun önsözünün eleştirisini yapan ve yine Katalan bir araştırmacı olan Antonio de Capmany'nin 1779 tarihli *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua ciudad* adlı çalışmasında ortaya konan tarihleme ve belgelerle kodun

⁶⁷ Azuni, C.I, ss. 349-351.

⁶⁸ Tespit edebildiğimiz ilk İngilizce çevirinin – bilinçli olarak çevrilmemiş pasajlarla birlikte – bu Fransızca çeviriyi takip eden yıl içinde, Trevor Twiss'den (Katalanca metinle beraber “The Customs of the Sea” başlığıyla 657 sayfa tam metin halinde, *The Black Book of Admiralty*, C.III, 1874'de yayımlanmıştı) önce şu başlıkla: “Il Consolato Del Mare”, *The American Law Journal and Miscellaneous Repertory*, C.II, No.VIII (ss.385-391), C.III, No. IX (ss.3-13), 1809'da yayınladığı belirtilmek durumunda. Warden'in kitabında bu çeviriden bahsetmediğini de hatırlamakta yarar var. Bu çevirinin sunuş yazısında da kodun kökenine ilişkin tartışmalardan bahsedilmiş fakat bu tartışmalar önemsiz bulunmuştur.

⁶⁹ P. B. Boucher; *Consulat de la Mer ou Pandectes du Droit Commercial et Maritime*, C.I, Paris, 1808, ss. 65-73.

⁷⁰ Azuni, C.I, s.330.

oluşumunu Boucher'in tespitlerinden daha ileri bir tarihe 13.yy ortalarına kadar götürmektedir.⁷¹ Warden ise, çok kesin olmamakla birlikte ancak doğruluğun mümkün olacağı çekincesiyle birlikte kodun çeşitli şehirlerdeki kabulünü Piantanida'ya dayanarak şu şekilde vermektedir.⁷² Roma (1075), Akre (1111), Mayorka (1112), Piza (1118), Marsilya (1162), Almoría (1174), Ceneviz (1186), Rodos (1190) Mora (1200), Venedik (1215), Almanya (1224), Mesina (1225), Nant (1250), Konstantinopolis (1262). Kodun 1494 edisyonundaki tarihlenmelerle aşağı yukarı örtüşen bu tarihler için Pardessus, aynı hataların tekrarlanması yorumunu yapmaktadır. Hele Azuni'nin iddia ettiği şekliyle Pizalılar tarafından yazılmış olan kodun kendilerinden önce nasıl olur da 1075'de – ki bu tarihte böyle bir kabulü teyit edecek hiçbir Vatikan belgesi mevcut değilken – Roma'da kabul edildiğini sorgulamaktadır.⁷³ Nitekim, Piza'daki kabulüne ilişkin 1118 tarihi yukarıda anımsayacağımız üzere Azuni tarafından da 1161 olarak belirtilmişti. Pardessus, Ceneviz'deki kabul tarihi olarak iddia edilen 1186 tarihini de dönemin önemli kaynağı Caffaro Kronikleri'nde yer almadığı için ciddiye almamaktadır. Miltitz'in ise, kendi etütlerinde bu bahse ilişkin olarak çoğunlukla Pardessus'un iddialarına yer verdiği ve hatta Pardessus'un ifadelerini aynen kullandığı görülmektedir.⁷⁴

Burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, bu kod bağlamında tüm adını andığımız eserlerin ve tartışmaların günümüzdeki tarih-yazım metodolojisi ve bakış açısından çok farklı bir zeminde ortaya çıktığı gerçeğidir. Nitekim, meseleye modern tarih metodolojisi bağlamında ilk – belki de son – değinen Robert Sidney Smith ve *The Spanish Guild Merchant: A History of the Consulado 1250-1700* başlıklı önemli eserinin, meselenin algılanması noktasında ciddi bir açılım getirdiği ortadadır. Smith, Katalan ve İspanyol arşivlerinde yürüttüğü çalışmanın sonucu olarak ortaya koyduğu çalışmada *Consulado* olarak anılan kurumun, deniz ticareti loncalarının ve özel yetkili deniz ticaret mahkemelerinin etkileşimiyle 13.yy ortalarından itibaren ortaya çıktığından bahseder. Başta sadece, bir nevi uluslararası deniz ticaret mahkemesi olan

⁷¹ Pardessus; C.II, ss. Lxv-Lxij.

⁷² Warden; ss. 52-53.

⁷³ Pardessus; C.II, s.7.

⁷⁴ Miltitz; C.I, ss.84-88.

Consulado 'nun idari yetkilerle donanarak önem kazanmasını, Ortaçağ'da, merkezileşmeye çalışan idarelerin özellikle deniz aşırı durumlarda kamu otoritesi sağlamada karşılaştıkları zorluğa bağlamaktadır.⁷⁵

Smith'in eserinin düşündürdüğü bir diğer nokta ise, geleneksel olarak özellikle Avrupa iktisat tarihi söz konusu olduğu vakit, anlatıla gelen olaylar silsilesi içinde, coğrafi keşifler olarak adlandırılan döneme kadar İspanyollara, Katalanlara ya da Portekizlilere pek yer verilmemiş oluşudur. Akla takılan soru, gerek Heyd'in eserinde⁷⁶ gerekse H.Pirenne'in çalışmalarında kısa ifadelerle geçiştirilen bu unsurların nasıl olup da 15.yy da denizcilikte büyük başarılar imza attığıdır. Akdeniz'de kendilerine yer bulamamaları ve alternatif ticaret alanları yaratma motivasyonu, akla gelen ilk cevap olsa da, bu tür hamlelerin gerektirdiği hazırlık sürecini ve gerekli birikimin nasıl oluştuğunu açıklamaya yetmemesidir. Nitekim Lindsay, deniz ticareti tarihi üzerine kaleme aldığı dört ciltlik dev eserinde dahi İspanyolların, Aragon Kralı II. Ferdinand ile Kastilya hanedanlığından Isabella'nın evliliğine kadar (1469 tarihine tekabül eder) denizlerde neredeyse hiçbir varlık gösteremediğini başka hiçbir gerekçeye dayanmadan iddia etmektedir.⁷⁷ Böyle indirgemeci bir iddia, bilimsel dayanaklarından yoksundur. Verdiği evlilik örneğiyle Hıristiyan Batı'daki hanedanlar arasındaki yakın akrabalık bağlarına aşına olduğu anlaşılan Lindsay, her nasılsa, verdiği tarihten neredeyse üç yüz yıl kadar önce gerçekleşmiş bir başka hanedanlar arası evlilikten bahsetmeyi unutmuş gözükmektedir. 1162'de annesinden Aragon Krallığı'nı ve babası IV. Ramon-Berengar'dan Barselona Kontluğu'nu uhdesine alan I. Alfonso (Aragon'da II. olarak geçer) Aragon Krallığı ile Barselona kontluklarını birleştirmişti. Aragonlar, 1118'de Araplar'dan aldıkları ve merkez yaptıkları Saragossa'ya, güneydeki Katalonya eyaletini ekleyerek Akdeniz'de büyük bir sahil elde etmişlerdi. Balear Adaları'nın ve

⁷⁵ Robert Sidney Smith, *The Spanish Guild Merchant: A History of the Consulado 1250-1700*, Duke University Press, Durham: North Caroline, 1940, ss. 3-5. (Bu çalışmanın yaklaşık kırk sene sonra 1978 yılında *Historia de los consulados de Mar, 1250-1700* başlığıyla İspanyolca'ya çevrilmiş olması da manidardır.)

⁷⁶ Heyd'in, kendi çalışmasının öncülü olarak kabul ettiği (Heyd; s.xiii.) Depping'in eserinde, adı geçen unsurların Akdeniz'deki ticaretlerine az da olsa değinilmişti. Heyd, Depping'den sonra ortaya çıkarılan yeni belge ve bulguların Levant ticaretine yeni boyut kazandırdığı görüşünde olmasına rağmen bu unsurların faaliyetlerine neredeyse hiç değinmemiştir.

⁷⁷ W. S. Lindsay; *History of Merchant Shipping and Ancient Commerce*, C.I, Londra, 1874, s.548.

Valensiya'nın (1238) yeniden fethiyle⁷⁸ Akdeniz'de önemli bir güç haline gelen Aragon Krallığı kısa zamanda Sicilya'ya kadar etkin bir konuma geçmişti. Akdeniz jeopolitiği dikkate alındığında Balear Adaları'nın oldukça stratejik bir merkez olduğu unutulmamalıdır.⁷⁹ Aragonlar, 1265'de Alicante ve Mucie'yi ele geçirerek Fas kıyısındaki Ceuta'ya yerleştiler.⁸⁰ Bu bağlamda, Akdeniz'de varlığından bahsedilemeyecek olan İspanyollardan kasıt Aragon Krallığı değil Kastilya Krallığı'dır. Fakat bu durum Kastilyalılar adına bir güçsüzlüğün ya da yetersizliğin sonucu değil, Aragon Krallığı ile Kastilya Krallığı'nın yaptığı antlaşma gereğidir. 1479 yılında İspanya birliği sağlandıktan sonra bile, bu antlaşma ile hiçbir Kastilya ticaret gemisinin Akdeniz'e giremediği gibi, hiçbir Aragon gemisi de Cebelitarık'tan dışarı çıkamamaktadır.⁸¹

Görüldüğü üzere, aslında oldukça net bir olay örgüsü bile, ancak şablonlar üzerinden okunmadığı noktada ezberi bozan bir hal almaktadır. Bilindiği üzere, Paul Coles de coğrafi keşiflerin nedenlerinden sayılan, Türklerin Akdeniz ticaret yollarına hâkimiyetinin bir dayatması olduğu genel kabulünü, aslında oldukça net bir şekilde gözler önünde olan, keşifleri İstanbul'un fethinden önceye tarihlenen önemli güzergâhların çokluğunu vurgulayarak sorgulamıştır.⁸²

Konumuzla ilgili olarak Aragon Krallığı'nın ve dolayısıyla Katalanların Akdeniz'deki faaliyetlerine dönecek olursak, hızlı fetih sürecinin hemen akabinde 1283

⁷⁸ *Reconquista* olarak adlandırılan, Müslüman hakimiyetindeki toprakların tekrar ele geçirilmesi süreci ile ilgili olarak; ilki oldukça dramatik bir kurguya sahip iki çalışma için bkz. George Cubitt; *Garanada: or The Expulsion of the Moors from Spain*, Londra, 1850; daha akademik bakış açısına sahip ikincisi için ise bkz. Washington Irving; *A Chronicle of the Conquest of Granada*, 2 Cilt, Londra, 1829. İspanya'daki Müslüman hakimiyetinin tesisine ilişkin birincil kaynak sayılabilecek önemli bir çalışma için bkz. John Haris Jones; *Ibn Abd-el-Hakem's History of the Conquest of Spain*, Geottingen & Londra, 1858.

⁷⁹ John H. Pryor; *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Kitapyayinevi, İstanbul, 2004, s.106; Pirene; s.10; Heyd; ss. 132, 360; pek tabiki Braudel de adalardan sıkça bahsetmektedir. Fernand Braudel; *La Méditerranée*, Armand Colin, 9.bs, Paris, 1990, C.I, ss. 122, 138, 142, 157, 159, 172, 174, 178, 180, 181-182, 193n; C.II, ss. 16, 312, 315, 373, 609, 637; C.III; ss. 14, 61, 121.

⁸⁰ Jacques Pirenne; *Büyük Dünya Tarihi*, çev. Nihal Önal, C.I, y.y, t.y., s.338.

⁸¹ Yılmaz Öztuna; *Devletler ve Hânedanlar, Latin Avrupa – Amerika*, C. V, 3.bs, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2005, s.646. Bu antlaşmanın etkinliğine ilişkin olarak Öztuna ayrıca, 19.yy'da bile Amerika kıtasına Aragon tebaasından göçün yasaklandığını vurgulamıştır. (aynı yer)

⁸² Paul Coles; *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Ötüken Yay. Çev. Vecdi Bürün, İstanbul, 1975, ss. 101-102.

yılında İspanya’da ilk defa Valensiya şehri Aragon Kralı tarafından yukarıda değindiğimiz *consolado* çerçevesinde konsolosluk imtiyazına mazhar olmuştur. Bu şehri, Mayorka (1343), Barselona (1347), Tortosa (1363), Gerona (1385) ve Perpignan (1443) takip etmiştir.⁸³ *Consolato del Mare*’nin Katalan kökene dayandığı iddiasını güçlendiren konjonktür de Katalan şehirlerindeki bu seri kurumsallaşma faaliyeti ve kodun bilindik matbu edisyonunun ilk maddelerinin Valensiya konsolos yargıçlarına ait atanma, yemin, mahkeme oluşturma ve karar verme usulleri gibi durumları içermesidir. Halbuki, Barselona belediye meclisi Valensiya’nın bu imtiyazından önce liman ticaretini düzenlemek için bir dizi yasa çıkarmış durumdaydı. Pardessus, bu yasaların *Consolato del Mare* olduğu kanısının yanlış bir şekilde gündeme gelmiş olabileceğinden bahsetmektedir.

Neticede tüm Akdeniz halklarının ortak yapı geldiklerinin bir bileşkesi olan *Consolato del Mare*, Pardessus’a göre, değindiği meselelerin genişliği bakımından Barselona’nın ihtiyaçlarını ve karşılaştığı sorunları aşmış durumdadır. Ayrıca bu kapsayıcılıkta bir yasayı Barselonalıların tek başlarına hazırlamış olmaları, Aragon Krallığının övüneceği önemli bir eser yaratmış olmanın verdiği gururla adının ve içeriğinin, döneminin kralı ve önde gelen aile isimleriyle dolmuş olmasını gerektirmekteydi.⁸⁴ Nitekim özellikle Doğu Akdeniz ticaretinde oldukça etkin konumda olan Venediklilerin, kendi birikimleri ve yasaları yerine tamamıyla Katalan olan bir kodu, 1255⁸⁵ gibi görece erken ve güçlerinin zirvesinde oldukları bir dönemde kabul etmeleri pek akılcı değildir. Bilindiği gibi Venedikliler’in 1284 tarihinde tedavüle soktukları altın duka, yaklaşık beş asır uluslararası arenada para standardı olarak kabul görecektir.⁸⁶ Bu bağlamda, ekonomik dengeleri değiştirecek bir gücün kendini tabi kıldığı kod, çok yüksek ihtimalle Akdeniz’deki deniz ticareti geleneğini içselleştirmiş, her devleti tatmin edecek düzeyde, köken itibarıyla çok unsurlu, etkisi itibarıyla

⁸³ Smith, s.10.; Depping; C.II, s.8.

⁸⁴ Pardessus; C.II, s18.

⁸⁵ Bu tarih de tartışmalı bulmakla beraber, Pardessus, Dük Renier Zeno’nun yazdığı bir deniz kodunun kabulüne ilişkin Andre Dandolo kroniğine atıfta bulunmaktadır. (s.9)

⁸⁶ David Hackett Fischer; *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*, Oxford University Press, USA, 1999, s.25.

kapsayıcı, kabul görmüş ve hal-i hazırdaki mevcut düzenlemeleri yadsımayan bir kod olmalıydı.

On üçüncü yüzyılın sonlarına gelindiğinde özellikle Levant'daki konsoloslukların sayıca arttığı görülmektedir. 1261 senesi itibariyle Selanik, Makedonya, İzmir ve Midilli Adası'nda Cenevizlilerin konsoloslukları bulunmaktadır.⁸⁷ Cadiz ve Sevilla gibi Aragon'a bağlı şehirler Konstantinopolis'te ticari ayrıcalıklar edinmişlerdi.⁸⁸ Venedikliler, 1262 yılında Mısır sultanıyla yaptıkları ticaret antlaşmasıyla mağaza açmak ve kiliseler yapmak hakkını aldıkları gibi İskenderiye ve Şam'da birer konsolos bulundurma hakkını da elde etmişlerdi.⁸⁹ Montpellier 1267'de iki tüccarı Mısır'a konsolosluk kurmak üzere göndermiştir. Beş sene sonra da Katalanlar Mısır'a ulaşmıştır. 1290 yılına gelindiğinde Katalan konsolosların Konstantinopolis'teki yerlerini almaya başladığı da görülmektedir.⁹⁰ Pek tabii, konsolosluk örgütlenmelerindeki bu artış, gemi teknolojilerindeki ilerlemeyle paralel düşünülmelidir. Pusulanın icadı ve benimsenmesi sanılanın aksine, Akdeniz gemicileri için büyük bir fark yaratmamış; asıl, kışın denizde daha uzun kalabilecek kadirgaların geliştirilmesi deniz ticaretini büyük ölçüde etkilemiştir. Öyle ki, 1292 senesinde Venedik Büyük Meclisi, yeni ortaklık düzenlemelerine gidilmesiyle ilgili aldığı bir kararda gelişen teknolojiyle yeni dayanıklı gemilerin yılda iki gidiş-dönüş seferi yapmasını olanaklı kıldığından bahsetmiştir.⁹¹

On dördüncü yüzyıla gelindiğinde ise konsolosların görev ve yetkilerinin netleşmeye başladığına tanık olmaktadır. Fransız Kralı II. Jean, 1350 senesinde Aigues-Mortes Krallığı'na gönderdiği yazıda konsoloslarının tüm Fransız tebaası ve malları üzerinde yargılama yetkisi olduğunu belirtmiştir.⁹² Ticaret hacminin artışı ve limanlardaki farklı devletlerin konsoloslarının çekişmesi su-i istimaller de doğurmuş olacak ki, 1379'da Levant'ın pek çok limanında (İskenderiye, Beyrut, Mısır, Suriye,

⁸⁷ Depping; C.II, s.37.

⁸⁸ Pardessus; C.II, s.xvij.

⁸⁹ Turnagil, (II), s.373

⁹⁰ Depping; C.II, ss.42, 45.

⁹¹ Pryor; ss.66, 65.

⁹² Miltitz; C.I, s.7.

Kilikya gibi) konsolosu bulunan Aragon Kralı, yayımladığı bir genelgede konsolosların; tavernadan, şaraptan, gece hayatından uzak durmalarını, günün önemli bölümünü gümrükte geçirmeleri gerektiğini, Katalan tebaa için ayrılan konaklama yerlerini başkalarına kiraya vermemelerini vurgulamak durumunda kalmıştır.⁹³

On dördüncü yüzyıl sonu itibariyle Doğu Akdeniz başta olmak üzere tüm Akdeniz çevresine konsolosluk örgütleriyle yayılmış olan Avrupa devletleri 11.yy'nin sonlarından itibaren Türklerle karşılaşmışlar ve bu karşılaşma konsolosluk kurumunun tarihsel seyrini ve işlevsel pratiğini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Bu bağlamda Türklerin Akdeniz'deki varlığına gözden geçirmek faydalı olacaktır.

E. Türkler ve Akdeniz

Türklerin Akdenizle tanışması, Anadolu Selçukluları'yla 11.yy'nin sonlarına tarihlense de, bu tanışıklık kalıcı bir mevcudiyete dönüşmeden, I. Haçlı Seferleri sonunda kesintiye uğramıştı. Bu kısa süreli tanışıklığın getirdiği farkındalığın bir sonucu olarak, özellikle Ege'ye kıyısı olan beyliklerin hem Bizans hem İtalyan kent devletleriyle ticari, siyasi ve askeri ilişkilerini deniz yoluyla da sürdürdüğü bilinmektedir. Fakat bu konuda da, Akdeniz'deki Katalan fenomeni gibi literatürde doyurucu bir bilgiye rastlamak pek mümkün değildir.

İzinin sürülebildiği ölçüde Ege Adaları üzerinde Türklerin egemenlik kurma girişimlerinin, Anadolu Selçukluları zamanında, İzmir ve yakın çevresine egemen olan Çaka Bey ile başladığına tanık olmaktadır.⁹⁴ Önce Midilli ve Sisam'ı (1086), akabinde ise Rodos ve Sakız'ı (1087) kısa süreli⁹⁵ de olsa zapt eden Çaka Bey, bu adaları 1095'te geri almayı başardıysa da Birinci Haçlı Seferi (1096) Türkleri Batı Anadolu'dan,

⁹³ Depping; C.II. s.43. Böyle bir genelge akla, Kralın memnun olmadığı konsolosu neden değiştirmedeği sorusunu getirmektedir. Depping s.46'da konsolosların genelde hanedan mensubu ya da şehir ileri gelen ailelerinin mensuplarının atandığını belirtmiş ancak tehlikeli olarak düşünülen yerlere bu kişilerin gitmesi durumunda gönüllü burjuvalardan atamalar yapılmıştır.

⁹⁴ Mücteba İlgürel'in belirttiği üzere Çaka Bey hakkında bilinenler Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un Kızı Anna Kommena'nın *Alexiada* adlı eserine dayanmaktadır. M. İlgürel, "Çaka Bey", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7. s.187.

⁹⁵ Türkmen Parlak, *Ege Denizi'nde İlk Türk Derya Beyleri*, İzmir, 1979,ss. 21-22.

dolayısıyla Ege Adaları'ndan çekilmeye zorlamıştır. Pek tabii, 11.yy'daki savaş pratikleri düşünüldüğünde bir adanın birer yıl aralıkla el değiştirmesi kolay açıklanabilecek bir durum değildir. Bu açıklanamayış, adaların iskan edilme kaygısı güdülmeden sadece ticaret trafiğine hakim olma dürtüsüyle zapt edildiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim, Türklerin Ege Denizi'nde kalıcı olarak varlıkları ancak 14. yüzyıl başlarından itibaren, Batı Anadolu'da kurulan Türk Beylikleri öncülüğünde gerçekleşecektir.⁹⁶

Akdeniz'deki bu ilk deneyimler, bir Doğu-Batı karşılaşması pratiği olarak değerlendirildiğinde ise bu tanışma ve karşılaşmanın yüzeysel olmadığı, bir gelenek ve birikim yarattığından bahsetmek mümkündür. Özellikle Çaka Bey'in Bizans'a esir düştüğü dönemde Yunan dilini ve Bizans savaş metotlarını iyi öğrenmiş olması, İmparator Nikephoros Botaneiates tarafından "protonobilisimos" ünvanıyla çeşitli imtiyazlar tanınmış olması⁹⁷ da bu yargımızı güçlendirmektedir.

Onbirinci yüzyılın sonlarından ondördüncü yüzyılın başlarına kadarki iki yüzyılı aşkın dönem süresince *Ortaçağ* bahsinde değindiğimiz dinamikler ve Bizans'ın güç kaybı ile beraber Akdeniz ticaretinde İtalyan kent devletleri etkin konuma geçmeye başlamıştır. Bu etkin konuma geçişin siyaseten tescillenmesi ise şüphesiz IV. Haçlı Seferi sırasında İstanbul'da kurulan Latin Krallığı'nın Venedikli imparatorunun 1204 tarihli bir antlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bu antlaşmayla Bizans topraklarının dörtte birine ek olarak, birçok Ege adası, İstanbul'dan Venedik'e kadar bütün deniz yolunun egemenliği Venediklilerin eline geçmişti.⁹⁸ 1261 yılında durum Venedik aleyhine değişse de, bu sefer bir başka İtalyan kent devleti olan Ceneviz, Paleologlar hanedanına yaptığı yardımın karşılığı aldığı türlü imtiyazlarla etkin bir konuma geçmiştir.⁹⁹ Ancak,

⁹⁶ Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Otoman State*, Cambridge University Press, 1999, ss.4-12., Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, 2. baskı, İstanbul, 2001, ss. 48-52. Ayrıca, Selçukluların Akdeniz sahil güvenliğini güvenceye almak için Alanya'da tersane kurdukları da kayıtlarda geçmektedir. Bkz. İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitapyaynevi, İstanbul, 2006, s.13.

⁹⁷ İlgürel, s.187.

⁹⁸ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995, ss. 391-392.

⁹⁹ Cenevizliler ile VII. Mihail Paleologos arasında imzalanan 1261 tarihli Nymphaion (Kemalpaşa) Anlaşması Cenevizlilere Bizans toprakları üzerinde birçok ayrıcalık tanıyordu. Antlaşma'nın bir maddesi de İstanbul ve Batı Anadolu kıyıları ile Girit, Ağrıboz, Sakız ve Midilli adalarında birer mahalle ve tam

bu tarihten sonra, “Bizans’ı yeniden yaratan güç” olan Cenevizlilerin¹⁰⁰ elde ettiği mutlak üstünlüğü kısıtlamanın yollarını arayan Bizans Devleti, İmparatorluk yıkılıncaya dek iki İtalyan kent devleti arasında çetin bir denge politikası sürdürmeye mahkûm olmuştur. Ostrogorsky’nin daha çarpıcı bir şekilde dile getirdiği şekliyle Bizans, “ kendi deniz gücünü ve ticaretini gittikçe daha büyük çapta geri plana atarak her iki şehir cumhuriyetinin esiri ”¹⁰¹ haline gelmiştir. Özellikle Latin Krallığı’nın ortadan kalkışını takip eden süreçte her iki kent devletine verilen ödünler ve uygulanan taktiksel kısıtlarla geçen dönem oldukça çarpıcıdır.¹⁰²

Latin Krallığı’na son veren Bizans 13.yy.’nin ikinci yarısından itibaren, kaybettiği toprakları geri almak amacıyla yayılma stratejisini Moğol istilalarının yarattığı karışıklıkla meşgul olan Anadolu’dan ziyade batıya yöneltmişti.¹⁰³ Ostrogorsky bu durumu bir savunma zaafı olarak değerlendirme eğiliminde olsa da, Bizans’ın bu tutumunda Moğol istilaları sırasında İstanbul’da sığınmacı olarak bulunan Selçuklu sultanı İzzeddin Keykavus ile kurduğu dostane ilişkilerin etkisini dikkate almak gerekmektedir.¹⁰⁴

Netice itibariyle bu durum, Selçuklu-Bizans sınırında ciddi bir direnişle karşılaşmayan Türkmenlerin, coğrafi koşulların sağladığı kolaylıkla Batı’ya göçünü hızlandırmış, Türk Beyliklerinin temelleri atılmaya başlanmıştır. Batı Anadolu kıyılarına konuşlanmış olan: Karesioğulları, Saruhanoğulları, Aydınogulları ve Menteşeoğulları beyliklerinden Karesi ve Saruhan hanedanlarına ilişkin olarak Claude Cahen, varlıkları ötesinde bir bilgiye ulaşamadığını diğer ikisine ilişkin bilginin de

anlamıyla Cenevizlilerin yönetiminde olacak birer ticaret merkezi verilmesine ilişkindi. Bu antlaşma hükmü Cenevizlilere adalar üzerinde herhangi bir egemenlik hakkı tanıımıyordu. Nitekim, Cenevizlilerin Sakız ve Midilli Adaları üzerinde tam anlamıyla egemenlik kurmaları, bu antlaşmadan yaklaşık 110 yıl sonra olacaktır. Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, cilt 1, Ankara, 1990, s. 36.

¹⁰⁰ Ş. Turan, s. 37.

¹⁰¹ Ostrogorsky, s. 415.

¹⁰² Donald M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağalı Güven, ss.177-215.

¹⁰³ Ostrogorsky, ss. 453-454.

¹⁰⁴ O. Turan, s.497. Mısır Memlukları’nın da 1260’da Ayn Jalut Savaşı’nda Moğol saldırılarını durdurmasının Moğol tehdidinin zayıflamasında etkili olduğunu belirtmek gerekir. Giacomo E. Carretto, *Akdeniz’de Türkler*, çev. Durdu Kundakçı, Gülbende Kuray, TTK, Ankara, 1992, s.7.

P.Witteck'in monografisiyle sınırlı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁵ Bu beyliklerin, Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos Adaları'na seferler düzenledikleri bilinmekle beraber girişimler ya tamamen sonuçsuz kalmış ya da yağmadan öteye gidememiştir. Menteşe Beyi Mesud, Rodos Adası'nın büyük bir bölümünü ele geçirdiyse (1300)¹⁰⁶ de St. Jean hacılar evinin kadim sahipleri, Cenevizli Vigonolo de' Vignoli'nin işbirliğiyle adayı geri kazanmayı başarmıştı (1306).¹⁰⁷ Aydınoğlu Umur Bey'in de kurduğu güçlü donanmayla Sakız, Bozcaada, Semadirek ve Skyros adalarını yağmaladığı¹⁰⁸ Kıbrıs ve Girit üzerine sefer düzenleyecek kadar etkin olduğu bilinmektedir.¹⁰⁹

Tezimiz bağlamında önemli olan nokta, tüm bu süreçte Türk beyliklerinin Akdeniz'deki mevcudiyetlerinin coğrafyanın diğer siyasi aktörleri için nasıl bir etki yarattığı noktasıdır. İlk gözle görülür etkinin, batıda giriştiği savaşlar yüzünden büyük bir mali sıkıntı içine giren Bizans'ın, 1284 yılında donanmasını lağv ederek¹¹⁰ donanmalarından yararlanmak amacıyla, zaman zaman bu beyliklerle ittifaka girmesi şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.¹¹¹

Bizans İmparatoru Andronikos III. ... kendisine isyan eden ve Latinlerin yardımıyla Midilli Adasını ele geçiren yeni Foça valisi Dominique'i tedib etmek maksadiyle İstanbul'dan hareket etmiştir; İmparator Midilli'ye ihraç hareketi yapılmasını emrettiği gibi kendisi de Foça'ya çıkarak şehri muhasaraya girişmiştir (1336). İşte bu sırada Saruhan ve Aydın Oğullarıyla ittifak yaparak onlardan yardım gören Bizans İmparatoru, düşmanlarını sindirmeye ve Foça ile Midilli'yi kurtarmaya muvaffak olmuştur.¹¹²

¹⁰⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, 3.bs, İstanbul, 1994, ss.300-301.

¹⁰⁶ E. Merçil, "Menteshe-Oghulları", *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Leiden, Brill Electronic, 2003.

¹⁰⁷ Nicolas Vatin, *Rodos Şovalyeleri ve Osmanlılar*, çev.Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s.3. 1306 tarihi tartışmalı bir tarih olmakla birlikte Himmet Akın yerli vakayinamelere ve yabancı etütlerle yaptığı karşılaştırmalı inceleme sonucu bu tarihi 1308/1309 olarak tespit etmiştir. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 2.bs, AÜ. DTCF, Ankara, 1968, s.23.

¹⁰⁸ Akın, ss. 35-37.

¹⁰⁹ Bostan, s.14.

¹¹⁰ Ostrogorsky, s. 446.

¹¹¹ Paul Wittek, *Menteşe Beyliği: 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Ankara, 1944, s. 44; Elizabeth Zachariadou, "Monks and Sailors Under the Ottoman Sultans", *The Ottomans and the Sea*, Kate Fleet, ed., Napoli, 1999 içinde, s. 139.

¹¹² Akın, ss. 42-43.

Ann Williams'ın, 13. yy. sonundaki Doğu Akdeniz'i "*Venedik ve Cenova ticaret kentlerinin himayesindeki bazı küçük güçlerden oluşan karmaşık bir ilişkiler ağı*"¹¹³ olarak tanımlamasındaki en önemli pay, kuşkusuz artık donanması bile olmayan Bizans'ın tüm önemli ticaret yollarının denetimini hızla büyüyen ve altın çağlarını yaşayacak olan İtalyan kent devletlerine terk edişindedir. Cenevizliler, Boğazönü ve Doğu Ege Adaları; Venedikliler ise Girit ve Kıbrıs'ın yanı sıra Mora'ya yakın Kiklatlar üzerinde mutlak bir egemenlik kurmuş durumdaydı.¹¹⁴ Rodos ve civarındaki adalar ise St. Jean Şövalyeleri'nin denetimindeydi.

Özellikle Doğu Akdeniz'in tüm bu tarihsel arka planı, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesine çıktığı ortam ile ilgili güçlü ipuçları vermektedir. Ondördüncü yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlıların, Anadolu'da kayda değer bir yükselişe geçmesiyle birlikte, Venedik ve Cenevizliler "*Bizans'tan başlayarak Selçuklular ve Beylikler dönemlerinde sürdürmeyi başardıkları yönetsel, ekonomik ve yargısal hak ve ayrıcalıkları koruyabilmek...*"¹¹⁵ için bu yeni devletle ilk fırsatta temasa geçtiler. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Kıbrıs Krallığı, Venedik Cumhuriyeti arasında birçok ticaret muahedesi imza edildiği de bilinmektedir.¹¹⁶ Aynı şekilde Batı Anadolu Beylikleriyle de İtalyan Cumhuriyetleri arasında anlaşmalar yapılmıştı.¹¹⁷ Bu ayrıcalıklarının devam ettirilmesi karşılığında Ceneviz ve Venedikli ailelere mensup yerel senyörler, Osmanlı'nın "*yüksek hakimiyeti*"ni¹¹⁸ ve bu devlete her yıl düzenli bir vergi ödemeyi kabul etmişlerdir. Her ne kadar sağladıkları ayrıcalıklar yanında yerel senyörlerin Osmanlı'ya karşı yükümlülükleri vergiyle sınırlı olmasa da¹¹⁹ zamanla biçimi, içeriği ve tarafları değişen bu ayrıcalıkların tarihi aynı zamanda Osmanlı'nın ticari ve diplomatik tarihi olarak ele alınabilir.

¹¹³ Ann Williams, "Akdeniz Çatışması", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul, 1998 içinde, s. 39.

¹¹⁴ Küçük (2001), s. 3.

¹¹⁵ Ş. Turan, s. 193.

¹¹⁶ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958, 109-146.

¹¹⁷ Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983, 175-242.

¹¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 7. baskı, (y.t.y), s. 43.

¹¹⁹ Uzunçarşılı, cilt II, s. 43.

F. Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonlar ve Konsoloslar

Eski Lâtinçe'de baş anlamına gelen “caput” kelimesinden türeyen¹²⁰, çeşitli varyantlarıyla bir piskopos veya papanın seçiminde yer alanların, adayların seçilmelerinden sonra tamamlaması gereken özel şartları belirlediği anlaşmalar anlamı da kazanmış *capitulum*'dan türetilmiştir. En geniş ifadeyle antlaşmada birer birer yazılı madde başlıkları anlamına gelen ve zamanla Osmanlı Devleti ile batılı devletler arasındaki ticari-ekonomik-siyasi ilişkiler anlamıyla özdeşleşmiş *kapitülasyon* terimi için öncelikle vurgulanması gereken en önemli nokta, Batılı devletler bu terimi kullandığı halde, Osmanlı Devleti'nde böyle bir kelimenin 19.yy. ortalarına kadar hiç kullanılmadığıdır.¹²¹ Halil İnalcık¹²², Yasemin Saner Gönen¹²³, Alexander H. De Groot¹²⁴ ve Mauritis H. Van den Boogert¹²⁵ gibi araştırmacılar bu terminoloji sorununun meseleyi anlama ve açıklama konusunda yarattığı sıkıntıya değinmiştir. Tam bir uzlaşma olmamakla beraber genel eğilim, ilk dönemki imtiyazları Osmanlı'nın kendi adlandırdığı şekilde *ahidname* olarak, daha geç dönemkileri de *imtiyazat-ı ecnebiye* olarak tanımlama yönündedir. Bu olgunun nasıl kavramlaştırıldığı Osmanlı açısından pek de önemli olmayışı, Berkes'e göre padişah fermanıyla tüccarlara imtiyaz ve tekel hakkı tanımanın çok olağan ve adi bir iş sayılmasından kaynaklanıyordu.¹²⁶ Abdurrahman Şeref Bey de kapitülasyonları benzer bir yorumla değerlendirerek, 1536 ve onu izleyen kapitülasyonların, “*bais-i müşkülât*” olmakla birlikte o zaman için “*mahzur mütalaa olunacak mevaddan*” olmadığı kanısındadır.¹²⁷

Belki de bu nedenle, kapitülasyonları Osmanlı'yı yıkan başat unsur olarak algılamak, Osmanlı'nın bu kapitülasyonlarla neredeyse dört yüz elli yıl nasıl

¹²⁰ A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine Histoire des Mots*, 3.ed, Librairie C.Klincksieck, 1951, s.175.

¹²¹ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, C.II, 2.bs, İstanbul, 1974s.81

¹²² Halil İnalcık, “İmtiyazat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.22, ss.245-252.

¹²³ Yasemin Saner Gönen, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Hukuki Ayrıcalıkları, İstanbul, 1998 (Yayımlanmamış doktora tezi) ss.24-29.

¹²⁴ Alexander H. De Groot, “The historical development of the capitulatory regime in the Otoman Middle East from the fifteenth to the nineteenth centuries”, *Oriente Moderno*, XXII n.s. (LXXXIII), 3, 2003, ss.575-604.

¹²⁵ Maurits H. Van Den Boogert, *The Capitulations and the Otoman Legal System*, Brill, Leiden, 2005, ss.19-26.

¹²⁶ Berkes, C.II, s.82.

¹²⁷ Abdurrahman Şeref, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1315, 345.

yaşayabildiği sorusunu yanıtızsız bırakacaktır. Berkes'in konuya ilişkin ekonomik etütlerinden faydalanacak olursak, meselenin merkantilist siyasetle kapitülasyon siyasetinin karşılaşma alanı olarak yorumlamak daha açıklayıcı olacaktır.¹²⁸

Ali Reşat ve Macar İskender tarafından Türkçe'ye çevrilen 1898 senesinde Fransızca yayımlanmış, eski bir diplomat imzalı eserde kapitülasyon tanımı şu şekilde verilmiştir:

... sûret-i dâime veya mevkutede mukim düvel-i İseviye tebeasına bahş olunan müsaedat ve imtiyazatı muhtevi olan, Devlet-i Osmaniye'nin en ziyade şevket ve nüfuz sahibi olduğu, kâffe-i hukuk-ı hükümranisine mâlik bulunduğu bir zamanda Bâb-ı Âli'nin rıza ve muvafakatiyle akd olunan muahedata (kapitülasyon) itlâk olunur.

Veriliş nedenlerine ilişkin de şöyle bir izah yapılmıştır:¹²⁹

Şeriat hükümlerinin yabancılara uygulama olanağı bulunmamasından ötürü, Türkiye tarihinde birçok örnekleri görülen taassubun depreşmesine karşı, yabancılara antlaşmaya dayanan güvence vermek ve kendilerini büsbütün ayrı ve bağımsız bir takım yasalara bağlı bulundurmak gerekiyordu. İşte bu zorunluluk yüzündendir ki, İslam ülkelerinde oturan yabancılardan bağılı oldukları konsolosların korumaları altında yaşamalarını, can ve mal dokunulmazlığını, bağılı oldukları hükümetleri dahilinde geçerli yasalara tabi olmalarını sağlayan kapitülasyonlar yöntemi ortaya çıkmıştır.

Kapitülasyonları sadece Müslüman devletlerle Müslüman olmayan devletler arasında yapılan ahitler olarak değerlendirmek de pek doğru olmaz. Hıristiyan devletlerin de kendi aralarında, bildiğimiz anlamda kapitülasyonların bütün özelliklerini taşıyan antlaşmalar yaptıkları görülmüştür. On dördüncü yüzyılda İngiltere yabancılara hukuki ayrıcalıklar tanıdığı gibi İsveç de benzer hakları yabancılara vermişti.¹³⁰ Takip eden yüzyıllarda İngiltere'nin Venedik tüccarlarıyla Almanya kuzeyinde Baltık kıyılarında Hanse şehri tüccarlarına verdiği kapitülasyonlardan da bahsetmek mümkündür.¹³¹

Önceki bahiste de gördüğümüz şekliyle Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan kent devletlerinin Bizans Devleti'nde sahip olduğu imtiyazlar Osmanlı Devleti'nden talep

¹²⁸ Berkes, C.II, s.89.

¹²⁹ *Kapitülasyonlar, tarihi, menşei asılları*, (çev. Macar İskender – Ali Reşat), İstanbul 1330, 6-7, 9.

¹³⁰ Yılmaz Altuğ, *Yabancılardan Hukuki Durumu*, İstanbul, 1968, s.47.

¹³¹ Berkes, C.II, s.82.

ettiklerinden farklı değildi.¹³² Nitekim, sadrazam İbrahim Hakkı Paşa bu konuda şunları yazmaktadır:¹³³

Elyevm mevcut olan kapitülasyonların esası pek eskidir. Kapitülasyonlar Devlet-i Aliyye ile vücut bulmamıştır. Bilakis, Devlet-i Osmaniye bu kapitülasyonların esasını hazır buldu. Daha doğrusu Devlet-i Aliyye'nin bu esaslar hoşuna da gitmiştir diyemeyeceğim; çünkü bunları kolaylıkla kabul etmemiş, birçok yerlerini tadil etmiş, daire-i imtiyazatı dava etmiştir. Fakat maateessüf zamanın efkârından çıkamamıştır.

Mahmut Esat Bozkurt da kapitülasyon müessesesinin Türklerinin bir icadı olmadığını, aksine Türklerin bu müesseseyle sonradan karşılaştıklarını ve Hıristiyanlar tarafından Müslümanlara veya Türklere karşı bir *modus vivendi* şartı olarak kabul ettirilmediği argümanını savunmaktadır.¹³⁴ Bozkurt, kapitülasyonların temelinde *exterritorialité des Lois*, yani kişinin ülkesi dışında kendi yasalarına bağlı kalma ilkesinin yattığını belirtmiştir. Bozkurt aynı zamanda, bu temel prensibe İslam'ın aman ilkesine Osmanlıların *status-quo*'yu yani var olan yapıyı korumak düşüncelerinin de eklendiğine işaret etmektedir.¹³⁵ Nitekim İnalçık da kapitülasyonların varlığını bu ilke, yani aman ilkesi bağlamında açıklamaktadır.

Aslında bu temel prensip, gayri-müslimlerle kurulacak diplomatik, ticari ilişkiler ve bu ilişkilerin güvenliğini sağlayacak dokunulmazlık konusunu düzenleme ihtiyacından doğan bir zorunluluk olarak, Kur'an'da kavram olarak yer almadığı¹³⁶ halde önemli bir boşluğu doldurmak üzere şekillenmişti. “Emin olmak, güvenmek” anlamındaki Arapça “امن, emn” kökünden türemiş bir isim olan emân “güven, güvence, güvenlik” anlamına gelmektedir.¹³⁷ Terim olarak ise İslâm ülkesine girmek veya teslim olmak isteyen yabancıya veya bir orduya verilen güvence olarak

¹³² Ş. Turan, s.15.

¹³³ Sadrazam Hakkı Paşa hazretleri, “Kapitülasyonlar yahut Uhud-ı Kadime”, İstanbul, 1328, s.5.

¹³⁴ Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak “Hukuku Düvel”*, Ankara 1940, s.103.

¹³⁵ Mahmoud Essad, *Du Régime des Capitulations Ottomanes. Leur Caractère Juridique d'après l'histoire et les textes*, Stamboul, 1928, Bozkurt'un 1918 senesinde İsviçre'nin Fribourg Üniversitesi'nde hazırladığı doktora teziyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Bkz. Zeki Arıkan, “Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, II/4-5 (1995), 217-232 ayrıca bkz. Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986.

¹³⁶ J. Schacht, “Aman”, *El*, Vol. I, s. 430b.

¹³⁷ Nebi Bozkurt, “Eman”, *DİA*, Cilt 11, 75.

kullanılmıştı.¹³⁸ Gayri-müslimlerin müslümanların topraklarını güvenli bir şekilde ziyaret edebilmeleri için bir yetkiye dönüşen “eman” uygulaması, Müslüman devlet hükümdarının bir şehre, bir hükümdarın kullarına veya bir ticârî loncaya topluca “eman” verebilmesini öngörüyordu.¹³⁹ Özellikle Hristiyan tüccarlar için oldukça önemli olan imtiyâzat veya kapitülasyonlar olarak anılan uygulamaların temelini oluşturan eman¹⁴⁰, Turnagil’e göre konsolosluk uygulamalarına ve barışın oluşumuna hizmet etmiştir.¹⁴¹

Şark memleketlerine Haçlılarla birlikte Hristiyan tacirler de gitmişlerdi. Maksatları, şark diyarında han gibi ticaret mahalleri, depolar tedarik etmek, mağazalar açmaktı....İslâm hükümdarlarından istihsal olunan ve kapitülasyon denilen bir takım ahitnameler hükmünce, millettaşlarının ticaretgâhları üzerinde idare ve kaza hakkına malik bulunuyordu. IX uncu asırda Avrupaya konsolosluk müessesesi şarktan gelip girdi ve orada gelişti. Müslüman şarkın Hirsitiyan garpla müsalemet halinde pekala yaşayabileceğini ezcümle bu keyfiyet dahi ispat eder, zira milletlerarası münasebatın konsolosluk müessesesinin işleyebilmesi ve genişleyip yayılmasına müsait olabilmekliği bu münasebetlerin ancak sulh vâdisinde cereyan etmesiyle mümkün ve müyeser olur.

On altıncı yüzyıla gelindiğinde, bu “sıradan” ve “olağan” yabancı tüccar imtiyazlarının neden sınırlarını genişlettiği sorusu ise belki de kapitülasyonlar ile ilgili tartışmaların temelinde yatmaktadır. Goffman’ın ifâdesiyle Osmanlıların on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda ortaya çıkan uluslararası diplomatik sistemin bir parçası hatta çekirdeği olması üzerinde duracak olursak, Osmanlı’nın batı diplomasi geleneğinin, kapitülasyon ve konsolosluk gibi kurumlarının farkındalığına bakmak yararlı olacaktır. Bu farkındalık Osmanlı-Bizans ilişkilerinde biraz daha öteye taşınarak uygulamaya bile dönüşmüştür. I. Beyazıd ile VII. Paleologos arasında 1397’de yapılan antlaşma hükümleri gereği Osmanlı Devleti Konstantinopolis’teki Müslüman-Türk tüccarların haklarını gözetecek ve davalarını görececek bir kadı bulundurma hakkı kazanmış oluyordu.¹⁴² Bu uygulama münferid bir uygulama olarak da kalmamıştı. Selanik’in

¹³⁸ Mehmet İpşirli; “Osmanlı Devleti’nde ‘Eman’ Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, (yay. haz.) İsmail Soysal, TTK, Ankara, 1999, s.3.

¹³⁹ Lewis, 2000; s.69.

¹⁴⁰ “Eman” sisteminin bu oluşumlarla ilişkisi hakkında bkz. Halil İnalcık; “İmtiyazat”, *EI.*, Vol. III, s.1178b.

¹⁴¹ Turnagil, 1943a; ss. 371-373.

¹⁴² Depping, II, s.210.

Venedik hakimiyetinde olduğu 1426-1430 yılları arasında da Osmanlılar bu şehirde batılı konosolos yetkilerini haiz kadı bulundurmuşlardı.¹⁴³ Daha on dördüncü yüzyılın başlarında Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru Kantakuzinos'un kızı Teodora ile evlendiğini biliyoruz.¹⁴⁴ Babinger'in tespit ettiği üzere, Fatih'in Venedik'le imzaladığı 1446 tarihli Rumca hazırlanan ticaret antlaşmasından ve kullanılan kağıt filigranından, Bizans diplomatik kurumlarının Osmanlı üzerindeki etkisinin önemli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

Bu yüzyıllara ait İtalyan kent-devletleri ile olan ticarî ilişkiler üzerinden kurulan diplomatik temaslar, Batı ile ilk ciddi karşılaşma alanını oluşturduğu için Osmanlı'nın batı diplomasisini kaynağından öğrendiği gibi basit bir çıkarımı yapmamızı olanaklı kılıyor. Hatta Osmanlı'nın bu tedrisatı, daha dostane ilişkileri olan Cenevizliler'den ziyade sürekli aleyhinde ittifak arayışındaki¹⁴⁶ Venedik ile yürütmesi oyunu kuralına göre oynamanın yanısıra Venedik'in diğer Avrupa devletleriyle olan yakın ilişkisinden faydalanma gayesi olarak düşünülebilir. Maria Pia Pedenia-Fabris, 1530 yılında Fransa ve Mantua elçilerinin Osmanlı delegasyonu ile görüşmek için Venedik'e gelişlerinden ve görüşme taleplerini Ferrara Dükü aracılığıyla Osmanlı heyetine ilettiklerinden bahsetmektedir. Fabris ayrıca Avrupa devletlerinin Osmanlı ile olan ilişkilerinin yürütülmesinde Venedikli elçileri aracı kılmalarının çok daha ucuza mal olduğunu söylemektedir.¹⁴⁷

¹⁴³ Aybars Pamir, "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, Sayı 1, 2002, s.83.

¹⁴⁴ Kemal Girgin; *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciyye Tarihimiz*, 2.bs., TTK, Ankara, 1994, ss.37,38. Bu evlilik bilindiği üzere Bizas'ın Sırp Kralı Duşan'ın tehdidine karşı Osmanlı'yı yanına almak için gerçekleşmiş, hatta Osmanlı yüklü miktar para dahi almıştır.

¹⁴⁵ Frans Babinger; "Mehmed's II. Frühster Staatsvertrag (1446)", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Suedosteurops und der Levante*, ed. Franz Babinger, (München: Dr. Rudolf Trofenik, 1976)'den aktaran Mustafa Soykut; "Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları", *Doğu-Batı*, Sayı. 20/I, Ağustos-Eylül-Ekim 2002, s.47.

¹⁴⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1948, s.268.

¹⁴⁷ Maria Pia Pedani-Fabris; "Ottoman Diplomats in the West: The Sultan's Ambassadors to the Republic of Venice", *EÜ. Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. 11, 1996, s.192.

Osmanlı-Venedik ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar da Venedik üzerinden yürütülen Avrupa diplomasisini açıklar nitelikte.¹⁴⁸ Özellikle Antoine Galland'ın günlüklerinde de bu ilişki ağı çok net bir şekilde göze çarpar. Galland, 1673 yılına ait günlüklerinin büyük bir bölümünde Venedik Balyosu ile Fransa Büyükelçisi başta olmak üzere sair devlet temsilcilerinin sık sık bir araya gelmelerinden bahsetmektedir.¹⁴⁹ Venedik elçilerinin kalış sürelerinin diğer devlet elçilerinden uzun oluşu ve kabul törenlerinin daha ayrıcalıklı oluşu da Venedik'in Osmanlı diplomasisinde ne derece önemli olduğunu göstermektedir.¹⁵⁰ Nitekim, Venedik Devlet Arşivi'nde bulunan ve yayınlanan belgeler de kapitülasyonların yalnız Fransa ile sınırlı olmadığını ortaya koymakta ve kimi ayrıcalıkların da Venedik Cumhuriyeti'ne daha önce verildiğini kanıtlamaktadır.¹⁵¹ Fabris'in aktardığı kadarıyla Osmanlı 1384-1762 yılları arasında çeşitli amaçlarla yüz yetmiş sekiz elçisini Venedik'e göndermiştir.¹⁵²

Her ne kadar Ivan Parvev gibi araştırmacılar on altıncı ve on sekizinci yüzyıllar arasında Osmanlı'nın Avrupa devletler sistemi konseptine göre konumunu dışarıda bırakma eğilimi gösterebilir de¹⁵³ Halil İnalçık, Babinger ve Kissling'in çalışmalarında

¹⁴⁸ Son yıllarda yapılan önemli çalışmalar arasında; Hans Peter Alexander Theunissen'in Osmanlı-Venedik ahdnamelerinin tamamını çalıştığı 700 sayfalık makalesi "Ottoman-Venetian Diplomats: The 'Ahnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus Relevant Documents", *EJOS*, I (1998), No.2, ss.1-698 örnek gösterilebilir. Ayrıca, Surayı Faroqi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Venedikliler (1600-1630)", çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Dünyasında, üretme, Pazarlama, Yaşamak*, YKY, İstanbul, 2003, ss. 35-76. Venedik'in Osmanlı nezdindeki elçilik faaliyetleri ile ilgili olarak Baysun'un çalışmasına ek olarak Murat Şakiroğlu; "Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri: Balyoslar", *Tarih ve Toplum*, Sayı. 59, Kasım 1988, ss.44-48; ve Lucette Valensi; *Venedik ve Bâb-ı Âli Despot'un Doğuşu*, çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yay., İstanbul, 1984.

¹⁴⁹ Antoine Galland; *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, II. Cilt, yayımlayan: Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, 2. bs., Ankara, 1987.

¹⁵⁰ Uzunçarşılı, 1948; ss.274dnp, 279, 283.

¹⁵¹ M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Arşivlerindeki Vesikalar Külliyyatından Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, I/2 (1964), 119-220; V-VIII/9-12 (1968-1971), 1-152.

¹⁵² Gönderilen elçilerin isimleri, rütbeleri ve amaçları için bkz. Fabris; ss.194-202. ayrıca, M. Akif Erdoğan'ın aktardığı üzere 1994 yılında Roma'da basılan "I 'Documenti Turchi' Dell'Archivio Di Stato Di Venezia" başlıklı katalog çalışmasında yirmi tasnifte 2.022 adet belge hakkında önemli bilgi mevcuttur. (Erdoğan; "Venedik Devlet Arşivlerinde Osmanlı Belgeleri" kitap tanıtımı, *Tarih ve Toplum*, Sayı 163, Temmuz 1997, s.63), Şakiroğlu (s.45) ve Uzunçarşılı (1948; s.273) da bu arşivlerin önemine değinmişlerdir. Balyosların sefâret sırası ve sonrası yazdıkları "relazioni" adındaki raporların önemine ilişkin en kuvvetli bilgi için Valensi'nin çalışması müracaat edilmelidir.

¹⁵³ Ivan Pervav; *Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrad, 1683-1739*, East European Monographs, Boulder, 1999, ss.249-281.

kullandıkları İtalyan arşiv malzemesine işaret ederek sadece İtalyan kent-devletlerinin Osmanlı için önemli olduğunu değil, savaşın sürdüğü 1494-1525 yılları arasında bile Osmanlı Devleti'nin İtalyan diplomasisinde önemli bir yer tuttuğunu belirterek Osmanlı'nın Avrupa güç dengesinde oynadığı role dikkat çekmektedir.¹⁵⁴

Bu bağlamda, Osmanlı'nın rolünü Özbaran'ın Osmanlı tarihçiliği içindeki yerini tartıştığı “sınır” kavramı üzerinden düşünmek daha yararlı olacaktır.¹⁵⁵ Çünkü bu “sınır” mantığı/kültürü savaş gerilimi kadar diplomatik tanışmaların da mimarı sayılabilir. Bu kurgu, Ege Denizi üzerinde hâkimiyetini kısa sürede kuran Osmanlı'nın bazı adaları Venedik ve Ceneviz'in hakimiyetine terk etmiş gibi gözükmesinde de kendini göstermektedir. Tanıdığı ticaret serbestîsinin kendi güvenliğine zarar vermemesi noktasında belki de korsan faaliyetlerinin önlenmesinde bu devletlere bir hakimiyet illüzyonu sunulmuş olmasından bile bahsedilebilir.¹⁵⁶ Kilit limanlara sahip adaların hâkimiyetinin Osmanlı eline alınması kapitüler hakların sınırlarının vakitsiz genişletilmesiyle sonuçlanacaktı. Ayrıca Osmanlı bu adalardan yılda binlerce dukalık vergi tahsil ediyordu.¹⁵⁷ Zaten mevcut düzenlemelerle alınan gümrük rüsumları yerli üretimi korumak için değil tamamen gelir amaçlıydı.¹⁵⁸ Kısacası, ticaret yaptığı devletlerle arasında sınır olması daha kârlıydı. Nitekim İstanbul'un fethiyle birlikte, bu şehrin savunması için donanmanın önemini kavrayan II. Mehmet'ten başlayarak, Osmanlı deniz gücünün giderek geliştiği ve bu gelişmeye paralel olarak Osmanlılara miras kalan ve “*tam [da] belirgin olmayan Bizans deniz sınırları*”¹⁵⁹ içinde kalan bölgenin, yaklaşık iki yüzyıllık bir süreç sonunda, tamamen Osmanlıların eline geçtiği

¹⁵⁴ Halil İnalçık; “The Turkish Impact on the Development of Modern Europe”, *The Ottoman State and Its Place in World History*, ed. Kemal Karpat, Leiden, 1974, s.51. Kur'an'ın İtalyanca çevirisinin de 1547'de Venedik'te basılması ilişkilerin boyutu açısından kayda alınmalıdır. (Carlo Ginzburg; *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür., Metis Yay., 1996, s.54) Bu dönemde İtalya'da ortaya çıkan Türk yazımına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Soykut; ss.47-54.

¹⁵⁵ Salih Özbaran; “Sınırlı Tarih, Sınırdaki Tarih ve Başkaları”, *Yemen'de Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, ss.17-32.

¹⁵⁶ Adaların zabtının gerekçesi ise yine korsan faaliyetleri olacaktır.

¹⁵⁷ J. H. Mordtmann; “Sakız Adası”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, Cilt 10, s.95; ve, Besim Darkot; “Midilli”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, Cilt 8, s.283.

¹⁵⁸ İbrahim Fazıl; “Ticarî Siyasetin Tarihî Tekâmülü Üzerine Umumî Bir Nazar”, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene.10, Sayı. 56, Haziran 1932, s.1522.

¹⁵⁹ Williams, s. 39.

görülmektedir. Venedik ve Cenevizliler, Osmanlı sultanına hediyeler yollamak ve vergi vermek gibi yollarla konumlarını korumaya çabalamışlarsa da, Braudel'in belirttiği gibi,¹⁶⁰

bu çabalar siyasi ve ticari nedenlerden ötürü nihayetsiz olmaktadır; komşuluktan kaynaklanan olaylar, izinsiz tahıl yükleyen bir tekne, fazlasıyla keyfince davranan bir korsan, asayişini biraz sertçe sağlayan bir Venedik kadırgası yüzünden olaylar çıkmakta ve büyümektedir. 1582'de Sinan Paşa Venedik'le kavga çıkartmanın yolunu bilgince aramaktadır ve onlara ait adaların 'Padişahın devletinin gövdesinin ayakları olduklarını' ilan ederek, onlara yüklenmek için iyi bir fırsat yakalamıştır.

Böylece kimi zaman savaş, kimi zaman da barış yoluyla Ege Denizi'ndeki tüm adalar Osmanlı egemenliğine geçmiş, 1669'da Girit'in fethiyle Akdeniz'de mutlak Osmanlı egemenliği kurulmuştur. Venediklilerin aksine, Osmanlılara karşı daha uzlaşmacı bir tutum benimseyen Cenevizliler,¹⁶¹ tüm çabalarına karşın, yönetimleri altında bulunan Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı egemenliğine girmesini engelleyememiştir.

Özellikle bu döneme kadarki süreçte, balyosların kabul törenlerinin tantanalı olması daha bir anlam kazanmaktadır. Osmanlı tüccarı da bu diplomatik ilişkilerden çok şey öğrenmiştir. Yeri gelmişken, Venedik-Osmanlı ticari ilişkilerindeki Osmanlı tüccarının yeri ve önemine kısa da olsa değinmekte büyük yarar olduğu kanısındayız. Bu tüccarların kimlerden oluştuğu ve genel kanının aksine sadece Osmanlı sınırları içinde faaliyet göstermeyip Hıristiyan memleketlerde de etkin bir konumda oldukları son yirmi senede yapılan araştırmalarda oldukça ikna edici kanıtlarla literatüre kazandırıldı.¹⁶² Eric Dursteler, hakim kanıyı yıkan bu araştırmaların önemine değinerek İtalyan arşivlerinden derlediği yeni verilerle bu tüccarların arasında Osmanlı yönetici

¹⁶⁰ Cilt 2, s. 134.

¹⁶¹ Şerafettin Turan, s. 193'te, Cenevizlilerin, zaman zaman Papalık ya da Fransa'dan gelen baskılar karşısında Osmanlılara karşı düşmanca bir tutum içine girdiklerini, ancak Foça ve Amasra gibi Anadolu şehirlerini doğrudan doğruya elinde tuttuğu ve Osmanlılarla içiçe yaşamak zorunda olduğundan, bu devletle dostane ilişkiler kurmaya çabaladığına işaret etmektedir. Cenevizlilerin sergilediği bu dostane tutumun bir diğer nedeni de Ege Denizi'ndeki adaların merkezden bağımsız ve Osmanlılar'a karşı koyacak kadar askeri güce sahip olmayan senyörler tarafından yönetilmesiydi. Turan, s. 140.

¹⁶² Özellikle: Cemal Kafadar, "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima", *Journal of Turkish Studies*, 10, 1986, ayrıca, Eric Dursteler; "Veneto-Ottoman Trade in the Early Modern Era", *Turcica*, 34, 2002.

sınıfından sayıları hiç de az olmayan kişilere rastlamanın sürpriz olmadığını göstermektedir.¹⁶³ Her ne kadar hukuksal bir dayanağı olmasa da İngiliz konsolosları ve Venedik balyosları, imtiyazlarından yararlanmak isteyen yerli tüccarlarla komandit sözleşmeler veya sarraflık (faizle para işletme) yaparak finans hizmeti yürütmüşlerdir. Ahdnamelerde aksine bir hüküm olmamasına karşın devletler kendi inisiyatifleriyle elçilerine böyle uygulamalar yapılmaması yönünde uyarıda bulunmuşlardır.¹⁶⁴

Osmanlı devlet adamlarının, yukarıda değindiğimiz gibi bizatihi kendileri yabancı ortaklıklar içinde bulunan yerli tüccar sınıfın çıkarları doğrultusunda, yabancılara verilen imtiyazların daraltılması hatta kaldırılması yönünde bir baskı görmemeleri, bilakis sınıf çıkarı yerine hazine çıkarı gözetmeleri bu imtiyazların sınırlarının genişlemesiyle sonuçlanmıştı. Literatürde varlığı bile tartışma konusu olan¹⁶⁵ Fransa'ya verilen 1536 Kapitülasyonları özelinde bu durum daha da netleşmektedir. İncalcık'ın da belirttiği gibi 1536 Kapitülasyonu Memluktardan beri var olan kapitülasyonun yenilenmiş şekliydi.¹⁶⁶ Jean de la Forest'nin büyükelçiliği (1535-1537) ile hızlanan Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkileri süreklilik kazanmaya başlamıştı. Dönemin uluslararası konjonktürünün Fransa'yı Osmanlı ile ittifaka yöneltmesi, Kralın büyükelçi Jean de la Forest'ye Osmanlı ile Fransa arasında bir ticaret antlaşması yapılması yönünde bir yönerge vermesiyle sonuçlandı.¹⁶⁷ Neticede, Jean de la Forest ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın İrakeyn seferi dönüşünde yaptıkları görüşmelerde, Fransa ile Osmanlı arasında bir ticaret antlaşmasının esasları hazırlandı. İncalcık bunun, İbrahim Paşa'nın idamı dolayısıyla tasdik edilmeden kaldığını belirterek

¹⁶³ Dursteler; ss.115-127. Özellikle Cafer Paşa adıyla kayıtlarda geçen tüccarın ticaretteki hakim konumu çarpıcı örneklerle işlenmiştir.

¹⁶⁴ Kemal Çiçek; "Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka'da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı, 21, 2001, s.271.

¹⁶⁵ Nicolas Iorga bu kapitülasyonun varlığı konusunda şüphelenen ilk tarihçidir. Bkz. Nicolas Iorga, *Points de vue sur l'histoire de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, ss. 27-55. Gaston Zeller'de konu üzerinde çalışmalarda bulunmuş on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda bu kapitülasyona ilişkin bir kayda rastlanmadığını, böyle bir taslağa ilişkin belgenin 1777'de ortaya çıktığını, Osmanlı kayıtlarında da bu kapitülasyona ilişkin belgenin olmadığına dikkat çekmiştir. Bkz. Gaston Zeller, "Une légende qui a la vie dure: Les Capitulations de 1535", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, II, 1955, ss. 127-132.

¹⁶⁶ İncalcık, "imtiyazat", s.248.

¹⁶⁷ E. Charrié, *Négociations de la France dans le Levant*, Paris, 1848, I, ss.258-263; Baron Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les Puissances étrangères*, I, France, Paris, 1864, ss.29-32;

ilk gerçek kapitülasyonun 1569 tarihli olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁸ Ancak, Hammer'e göre İbrahim Paşa'nın eseri olan bu ahitname uygulamaya konmuştur.¹⁶⁹

İbrahim Paşa barış havasından yararlanarak Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasındaki ticari ilişkileri düzenlemek üzere Fransız elçisi La Forest ile bir ahitname yapmak için görüşmeler başladı. Bu tür diğer ahitnamelere esas olan bu anlaşmada her iki hükümete ait sularda karşılıklı olarak serbest geçiş ve bütün hukuksal konularla Fransız konsoloslarının kesin olarak kaza hakkı sağlanmış bulunuyordu. Fransız uyrukları hakkında açılacak ceza davaları kadılarından Divan-ı Hümayun'a aktarılmakla birlikte, hüküm verecek kadımlarla birlikte birer Fransız tercümanı hazır bulunacaktı... Yine bu muahede gereğince Fransız uyrukları yerel mahkemelere başvurmak zorunda olmaksızın kendi isteklerine göre vasiyet hakkına sahip oldular...

Berkes, İbrahim Paşa'nın bu denli gayretkeşliğini, verilecek imtiyaz ve tekelden alacağı yüksek komisyona bağlamış, önceki imtiyazlardan farklı olarak bu imtiyazın Fransız tüccar loncalarına değil Fransız Devleti'ne verildiğine değinmiştir.¹⁷⁰ C. D. Rouillard¹⁷¹, Bertold Spuler¹⁷² ve Joseph Matuz¹⁷³ gibi tarihçiler de bu kapitülasyonun varlığına ve önemine vurgu yapmışlardır.

Son tahlilde, bu kapitülasyonun varlığı ya da yokluğundan daha önemli olan nokta – tarihlemedeki bu belirsizlik dahi bizce Osmanlı'nın kapitüler hakları ne kadar olağan karşıladığı ve zaman içinde nasıl içselleştirdiğinin bir göstergesidir - 16.yy.nin ortalarından itibaren Osmanlı'nın, bu kapitülasyon siyasetiyle dış ticaretini ve dış politikasını sürdürme eğilimidir. Bu eğilim, alışlagelmiş değerlendirme olarak sadece o dönem Osmanlı'nın iktisadi gücünün verdiği rahatlıktan değil, Avrupa'daki merkantilizmin yükselişe geçişinden ve Avrupa'ya yeni sömürgelerden akmaya

¹⁶⁸ İnalçık, "imtiyazat", s.248.

¹⁶⁹ Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (çev. Ata Bey) İstanbul, 1330, V, 60.

¹⁷⁰ Berkes, C.II, s.83.

¹⁷¹ Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History, thought and literature*, Paris, 1838, ss. 111-113. Ancak bu kapitülasyonlarda Fransızlara kutsal yerlerde koruyuculuk verildiği anlamına gelecek bir madde yoktur. Bu ayrıcalık daha sonra 1604 Kapitülasyonlarıyla elde edilmiştir. Bkz. M. Türker Acaroğlu, "Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap", *Bellekten*, 1986, ss. 507-530.

¹⁷² Bertold Spuler, "La diplomatie européenne à la Sublime Porte aux XVIIe et XVIIIe siècles", *Revue des Etudes Islamiques*, XXXIX/1, 1971, s5.

¹⁷³ Joseph Matuz, "A propos de la validité des Capitulations de 1536 entre l'Empire Ottoman et la France", *Turcica, Revue d'Etudes Turques*, XXIV, 1992, ss. 183-192.

başlayan altın ve gümüşün dönemin tüm mali ve para politikalarını ciddi bir biçimde etkilenmesinden kaynaklanıyordu. Ekonomi ile devlet maliyesini özdeş gören Osmanlı iktisat bakışının¹⁷⁴ yeni dönem Avrupa iktisadını bu özdeşlik zihniyeti içinde konumlandıramayışının git gide büyüyen bir soruna dönüştüğü kanısındayız. Tüm konsolosluk uygulamalarının kaynağı olan kapitülasyonların soruna dönüşümünde 1740 tarihindeki I. Mahmut fermanının, kendisinden sonraki tüm padişahları önceki anlaşmalara bağlamasının da etkili olduğundan söz edilebilir. Suraiya Faruqi de 18.yy kadarki süreçte verilen kapitülasyonların “genellikle uygulamalarıyla değil, çığnenişleriyle”¹⁷⁵ hatırlanmışına vurgu yapmıştır. Bu alanda önemli bir çalışması yayımlamış İskandinav araştırmacı Niels Steensgaard ise, modern uluslararası hukuk pratiğiyle erken dönem kapitülasyonlarının ve dolayısıyla konsolosluk ilişkilerinin analiz edilemeyeceğini belirtmiştir.¹⁷⁶

Osmanlı'nın Batı dünyası'na tanıdığı geniş imtiyazların da etkisiyle ticaret hacmindeki artış, yeni dönem iktisadının aktörleri olarak batılı ülke konsoloslarının önemini, sayılarını ve sorumlulukları oranında görev ve yetkilerini günden güne genişletmiştir. İstanbul'un fethinin hemen akabinde görevlerine başlayan Venedik balyoslarından sonra, Osmanlı topraklarında ilk resmi konsolos 1535'de İskenderiye'deki Fransız konsolosluğuna karşımıza çıkmaktadır. İskenderiye'yi 1557 senesinde Halep takip etmiştir.¹⁷⁷ İngiltere ile 1580 senesinde yapılan ahidname ile İngilizlere, İskenderiye, Trablus-Şam, Tunus, Cezayir, Trablusgarp ve Mısır'da konsolosluk açma yetkisi verilmişti.¹⁷⁸ Osmanlı ile arasında bir ahidname bulunmayan devletler için de, Fransa Kralı IV. Henri ile yenilenen ahidname gereği, Fransız bayrağı altında, ticaret imtiyazı tanınmıştı. Naima bu imtiyazı şu şekilde aktarmaktadır:¹⁷⁹

¹⁷⁴ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, 2.bs, İstanbul, 1990, s.35.

¹⁷⁵ Suraiya Faruqi, “Ticaret: Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C.II:1600-1914*, Halil İnalcık, Donald Quatert (ed), çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul, 2004, s.609.

¹⁷⁶ Niels Steensgaard, “Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650”, *Scandinavian Economic History Review*, 15, 1967, s.15.

¹⁷⁷ Gökbilgin; s.837.

¹⁷⁸ Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.20.

¹⁷⁹ *Tarih-i Na'imâ*, C.II, yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007, ss.378-379.

França Padişahı Harikos Padişah [IV. Henri] kendinin makbûl beyzâdelerinden Âsitane'de elçilik hizmetinde olan Fransız Kos Savary nâm elçisi gelip selâtîn-i mâziye ile mün'akid olan kadîmî dostluk kemâ-kân mer'î olmak ricâ edip, mukaddemâ merhum Sultan Mehmed Han zamanında verilen ahid-name hâlâ yine mukarrer ve tecdid olundu.

Bu vech üzere ki Venediklü ve İngilterelü tâ'îfesinden mâ'âdâ Ceneviz ve Portakal ve Katalan tüccarı, Çiçilya ve Ankona ve İspanya ve Floransiya'dan França Padişahı nâmi ve sancağı ile Memâlik-i Mahrusa padişahı nâmi ve sancağı ile Memâlik-i Mahrûsa'ya gelip-gitmeğe ruhsat verilenler kemâ-kân gelip-gidip França padişahı sancağını nasb eyleye. Ve benderlerde França konsoloslarına mürâca'at edeler.....ve getirdikleri metâ'dan kanun üzere gümrük alınıp, hâdis olan masdariyye, kasabiyye ve reft ve bac ve yasakçılık ve üçer yüz akçeden ziyâde selâmetlik resmi taleb olunmaya.....

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun konsolosluk açma hakkını alması da 1606 tarihli antlaşmaya dayanarak gerçekleşmiş, vakit kaybedilmeden Akdeniz iskelelerinde konsolosluklar açılmış, 1615 ahidnamesiyle de konsolosluk rüsumlarının ne olacağı tayin edilmiştir. Hollanda, 1612 ahidnamesiyle imtiyazlarına kavuşurken, Rusya 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı'daki konsolosluklarına kavuşabilmişti.¹⁸⁰ Her devlet konsolosunun bulunmadığı zamanlarda herhangi bir devlet konsolosu, başka devlet tüccar ve tebeasının, tarafların rızası olduğu durumlarda onun adına vekaleten işini görebilmekteydi.¹⁸¹ Bazı durumlarda da bir yabancı devlet tüccarı bir başka devlete tanınan haklardan yararlanabilmek için türlü yollara başvuruyordu.

Memalik-i Mahrusa'ya gönderilecek konsolosların tayin ve nasbları sefirlerin yazdıkları tavrilerle öncelikle Babıali'ye bildiriliyordu. Bu tavrilerde konsoloslar için *berât-ı âli* ve *zabıt emirleri*, konsolos vekilleri için de *emr-i âli* istenmekteydi. Tüm bu talepler için, Divân-ı Hümayun'da bulunan *ahidname-i humayun kuyudu* incelenerek ilgili devlete ilişkin önceki beratlar ve ahidname maddeleri kontrol edilmekteydi.¹⁸²

¹⁸⁰ Ahmed Vasıf Efendi, *Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, yay. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara, 1994, ss.15-17

¹⁸¹ Gökbilgin, s.838.

¹⁸² Bu *ahidnameler* Divân-ı Hümayun'a bağlı kalemlerden Âmedi Kalemî'nde tutulan Düvel-i Ecnebiye Defterleri'nde bulunmaktadır. *Ahidnameler*in yanı sıra ahkâm, nişan ve konsolosluk beratları da bu defterlerde kayıtlıdır. Bu defterler iki seri halinde olup birincisi 980 numaralı "Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu"nda A.DVN.DVE koduyla 901-916-A genel numaralarda kayıtlı Hicri 1001-1242 / Miladi 1592-1826 tarihleri arasındaki kayıtlardan ibarettir ve 17 adettir. Diğer seri, 989 Numaralı "Divân-ı Hümayun Defterleri Kataloğu"ndaki Hicri 975-1332 / Miladi 1567-1913 tarihlerini kapsayan 122 adet defterden ibarettir. Bu defterlerin sıra numaraları hangi devletlerle ilişkili oldukları ve sahife sayıları ile

Başkonsolos ve konsoloslara verilen beratların içeriğindeki hususlar pek değişmemekle birlikte umumiyetle aşağıdaki sıra takip ediliyordu:

- İstanbul'da bulunan sefir tarafından mühürlü bir takririn sunulmuş olması,
- Başkonsolos ya da konsolos atanan kişinin nereye nasb ve tayin olduğu ve eline *berât-ı alişan ve zabt emr-i şerifi* verilmesinin uygun görülmesi,
- İncelenen kayıtlardaki *ahidnameler* uyarınca berat kaydının uygunluğu yenilenen bir berat ise eski beratın da *ahidname-i hümayun*'a uyarınca verilmesi,
- Atanan konsolosun imtiyaz ve muafiyetleri ve özel olarak kendisinden karışmaması gereken konular,
- Son olarak da, verilen bu beratla tanınan muafiyet ve imtiyazlara, Osmanlı yetkilileri başta olmak üzere konsolosun kendi uyruğundan olan yabancıların ve tüm Osmanlı tebaasının riayet etmesi gerekliliği, aksi davranışlardan kaçınılması, alamet-i şerife itimad ve itikad kılınması gerektiği.

Konsoloslara verilen bu beratın ardından tayin olundukları yerin yetkilisine de *zabt-ı emr-i şerifleri* yazılarak tayin olunan konsolosla ilgili bilgi verilerek ahidname mucibince işine karışılmaması hatırlatılıyordu. Bu hatırlatmaları, muhtemelen tüm bu ahidnameler ve beratlarla tanınan ticaret, seyahat, ikamet vb. serbestilerin hayata geçirilmesinde yaşanan sıkıntıları bir nebze olsun giderme gayreti olarak görmek mümkündür. Çünkü özellikle Osmanlı taşrasının, hele hele bir yabancı için güvenli oluşundan söz etmek pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle kapitülasyonlarla tanınan tüm seyahat serbestisine rağmen her yabancıнын seyahat güvenliği için sultandan veya yerel kadıdan özel bir izin belgesi alması gerekiyordu. İslam hukuku

ilgili detaylı bilgi için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:42, 2.bs, İstanbul, 2000, ss.34-37.

pratiğinde kapitülasyon güvencesinde olmayan her gayrimüslim yabancıların bir Müslüman tarafından esir alınıp köleleştirilme ihtimali bu durumu oldukça net bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu yüzden seyahat izni verilen yabancıların Müslüman gibi giyinmesine ve silah taşımalarına müsaade ediliyordu.¹⁸³

Ahidname güvencesinde olan yabancıların karşılaştıkları tek sorun elbette bu değildi. Osmanlı'daki konsolosların ortak derdi olan en büyük mesele, Türkçe literatürde ilginç bir şekilde karşılık bulamamış ve kapsamlı bir incelemeye konu olmamış *avania* sorunuydu.¹⁸⁴ Bu konuya dikkat çeken İnalçık şu tespitlerde bulunmuştur:¹⁸⁵

Millet'in kendine mensup bireylerin suç ve borçları kolektif sorumluluk taşıması, daha erken tarihlerdeki kapitülasyonlardan itibaren kabul edilmiş bir ilkeydi. Korsan saldırıları ya da milletin bir mensubunun tasarrufundaki bir iltizamdan doğan bir kamu borcunun ödenmemesi halinde, Osmanlı yönetimi ilgili ulusa kolektif bir para cezası biçirdi. Yabancıların şikâyetleri, en çok ("zorla ve keyfi olarak elkonan şey" anlamına gelen Arapça 'awân sözcüğünden türeyen) avania'lardan, yani yerel makamların, özellikle beylerbeyi ve sancakbeyleri ile gümrük görevlilerinin yabancı tüccardan aldığı ücret veya hediyeler üzerinde toplanıyordu. Avrupa konsolosluk raporlarında bu avania'lardan sık sık söz edilmekteydi.

Boogert'in bu kavram ile ilgili baş vurduğu çalışmalarda, *avania*'nın, zorla, şantajla alınan, hukuk ve standart prosedür dışında talep edilen her türlü rüşvet vb. uygulamayı da kapsadığına ilişkin vurgu vardır.¹⁸⁶ Tabii *avania*'nın konsolosların canını bu denli sıkması, uygulamanın daha çok gümrüklerde karşılıklarına çıkmasından kaynaklanıyordu. Osmanlı gümrüklerinin, genellikle mültezimlerin yönetiminde olduğu düşünüldüğünde bu durum pek de rastlantısal değildir. Mültezimlerin hem kendi aralarındaki rekabet,

¹⁸³ Halil İnalçık, Donald Quatert (ed), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.I: 1300-1600, çev. Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2000, s.241.

¹⁸⁴ Bu konuyu en kapsamlı biçimde ele alan araştırmacı Maurits H. Van Den Boogert'dir. Bkz. Boogert, ss. 122-140. Bir başka Hollandalı araştırmacı Eric Dursteler, çalışmasında *avania*'ya Türkçe'deki karşılığı olarak *avarız* terimini göstermiştir. (bkz. Eric Dursteler, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, John Hopkins Uni. Pres, 2006, s.247.) Ancak *avarız* vergisinin Osmanlı'daki pratiği düşünüldüğünde bu uygulamayı karşılamadığı görülecektir. *Avarız* ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, "Avarız", *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I., MEB, İstanbul, 1993, ss.112-114.

¹⁸⁵ İnalçık, 2000, s.240.

¹⁸⁶ Boogert, ss.122-123.

hem de devlete taahhüt edilen meblağın kısa sürede karşılanmasının uzun vadede kendilerine sağlayacağı kâr¹⁸⁷ bu tip keyfi uygulamaları daha sık rastlanır kılmaktaydı. Nitekim, 17.yy. nin başlarında İzmir'deki Venedik Konsolosu ile gümrük memurları arasındaki gerilim hat safhaya çıkmış, Balyoslar aracılığıyla Divan-ı Hümayun'a iletilen ve ardı arkası kesilmeyen arzuhallerin konusu olmuştu.

Bu şikâyetlerden Osmanlı tarafından haklı bulunan örneklerinin de varlığı¹⁸⁸ gümrüklerde yaşanan bu gibi sorunların hasıraltı edilemeyecek düzeyde olduğu kanısını doğurmaktadır. Alexander H. De Groot ve Steensgaard ise *avania* sorununa oldukça farklı bir perspektiften yaklaşma eğilimindedirler. Groot'a göre Avrupalılar bu sorunu bir şekilde kendileri yaratıyordu, *avani*alar zorla tahsil edilmesine karşın rastlantısal olaylar sonucu uygulanan mali cezalardan ibaretti.¹⁸⁹ Steensgaard'a göre, gayri-hukuki olan bu uygulama pek çok meselenin halinde konsolosun tasarrufunda önemli bir araca dönüşebiliyordu. Yazar ayrıca, ciddi anlaşmazlıklarda konsolosların *avania*'yı ödemeye mecbur kalma durumlarında tüm bölgedeki ticari faaliyetlerini durdurma ve hatta şehri terk etme tehditlerinde bulunmalarına karşın bu durumun hiç yaşanmadığını, çoğu durumda konsolosun otoritelerle olan kişisel ilişkilerini tehlikeye atmamak için *avania*'yı ödemeye gönüllü olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰

*Avani*alarla bu denli sık karşılaşılması, konsolosların bunları karşılayacak yeni mekanizmalar geliştirmelerine sebep oluşturuyordu. Sonunda konsoloslar bu tip durumları önceden sübvans etmek için tüccardan, *konsolos hakkı* denilen ve yüzde üzerinden belirlenen, navlundan alınan bir nevi gümrük vergisi tahsil etmeye başladılar.¹⁹¹ Zamanla düzenli bir niteliğe kavuşan bu verginin¹⁹² özellikle 17.yy.'da

¹⁸⁷ Halil Sahillioğlu, "1763'de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 18, Mayıs 1968, , s.53

¹⁸⁸ Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1995, s.99.

¹⁸⁹ Alexander H. De Groot, "The Dragomans of the Embassies in İstanbul, 1785-1834", Geert Jan van Gelder and Ed. De Moor (ed.), *Eastward Bound, Dutch Ventures and Adventures in the Middle East*, Amsterdam/Atlanta, 1994, s.154.

¹⁹⁰ Steensgaard, s.20.

¹⁹¹ Goffman, konsolosluk hakkını şu şekilde tanımlamıştır: "Bir devlet ya da şirket (dönem itibarıyla İngiltere'nin Konsolosluk işlerini yürüten *Levant Kumpanyası* kastedilmektedir. OK) *konsolos ve elçilerin*

İzmir gibi yoğun ticaret merkezlerinde ciddi bir çatışma alanı oluşturmaya başladığından söz edilebilir. Özellikle İngiliz konsolosluk faaliyetleri, Akdeniz'deki İngiliz ticaret şirketi olan *Levant Kumpanyası* aracılığıyla yürütülmekte ve tüm masraflar bu şirket tarafından karşılanmak durumundaydı. Konsoloslara verilen maaş bu büyük mali yükü karşılamaya yetmediği için *konsolos hakkı* önemli bir girdi kalemiydi.¹⁹³ *Konsolos hakkının* bu nedenle devletler arasındaki en temel tartışma konularından bir olması doğaldı. Goffman, Osmanlı Arşivlerin'de tespit ettiği bir ferman'da 1618'de İzmir'deki Venedik konsolosunun, balyosu vasıtasıyla Divan-ı Humayun'dan elde ettiği cevap oldukça çarpıcıdır:¹⁹⁴

İzmir kadısına hükm ki Venedik balyosu arzuhal gönderüb nefsi-i Venedik'de olan Venedik bezirgânların kendülerin mataların İzmir iskelesine göndermek için navlun ile İngiltere gemilerini tutub... Venedik'e gönderdiklerinde âdet ve kanun üzere gümrüklerini eda etdiklerinden sonra İzmir'de sakin olan Venedik konsolosuna âdet-i kadim üzere kotimo ve baylac ve konsolosluk hakkın verüb,... amel edegelmişler iken hala Venedik'ten Eagle demekle maruf bir kıta İngiltere gemisinde Venedik bezirganları kendülerin metaların tahmil edüb İzmir iskelesine gelmekle Venedik konsolosu hilaf-ı mutad ve kadimden olugelene mugayir Venedik bezirganlarının mataları getüren gemi bizindir deyü kotimo resmin taleb edüb Venedik konsolosuna enba olan o emr-i şerifeye muhalif gadr etmek ister... buyurdum ki... Venedikten gelen Venedik bezirganlarının matalarından kadimden olugeldiği üzere kotimo ve baylac hakkın Venedik konsolosuna aldırub âhardan bir ferdi dahi dahl etdirmeyüb... ve eğer İngiltere konsolosu Venedik bezirganlarının bir esbabı yahud akçası almış ise geri eshabına redd ve teslim etdüresiz...

Ahidnamelerde gümrük rüsumu ithal veya ihraç edilen malın belli bir yüzdesi olarak tespit edildiği için malların kıymeti üzerinden ihtilaf çıkması halinde gümrük mal olarak tahsil edilmekteydi. Fakat çoğunlukla *ad valorem* (değer üzerinden) olarak tespit edilen gümrükler, malın balya, denk, katar veya okkası üzerinden özel olarak tahsil ediliyor, buna ahidnamede öngörülen yüzde ilavesi yapılıyordu.¹⁹⁵ Konsolosluk hakkının da bunun üzerinden hesaplanacak olması suiistimale açık bir ortam yaratmaktaydı. Çünkü değerli mallar değeri düşük mal denklerinin arasına

maaşını ve idari akçesini temin etmek için, kendine bağlı tacirlerin alıp sattıkları bütün mallara ek fiyat koyardı; buna konsolos ya da konsolosluk hakkı, bazen de kotimo (gümrük) denirdi". Goffman, s.88.

¹⁹² İnalçık, 2000, s.240.

¹⁹³ Kocabaşoğlu, s.26

¹⁹⁴ BBA, MM 604, s.6, no.4'den aktaran Goffman, ss.89-90.

¹⁹⁵ Sahillioğlu, s.53.

sokuşturuluyor, balyalar standardın üzerinde bağlanıyor, kumaş toplarının metrajları değiştiriliyor, ahidname hükümlerine de dayanılarak bunların kontrolünün yapılması da söz konusu olamıyordu.

Rakiplerine göz açtırmamaya çalışan Hollanda, İngiltere, Fransa ve Venedik tüccarı kıyasıya bir rekabet içinde ayakta kalabilmek için türlü yollara başvuruyorlardı. Örneğin, İzmir'deki ilk Hollanda konsolosu Nicolini Orlando kendilerinden daha önce şehre gelmiş ve düzenlerini kurmuş diğer devlet konsoloslarıyla mücadele edebilmek için Cennetoğlu lakaplı eşkıyaya bir nevi haraç vererek, kendi tüccarının malını yağmadan ve hırsızlıktan koruyor, liman çevresinde konuşlanmış zorba simsarlara karşı böylece direnebiliyordu.¹⁹⁶ Levant'ın en eski tüccarlarından olan Venedikliler için ise 17.yy. ciddi sıkıntıların baş gösterdiği bir zamandı. Yeni aktörlerin bölgeye girmesiyle endişelenen Venedik Osmanlı nezdinde en çok iltimasa mazhar olma talebini sık sık dile getiriyor böylece sürekli düşman kazanıyordu.¹⁹⁷

Savaş dönemlerinde bile başka bayrak altında ticaretine devam etmekten geri kalmayan Venedikli tüccarlar, henüz İngiliz konsolosluğu İzmir'de bulunmuyorken mallarını İngiliz gemileriyle taşıttıkları halde, Osmanlı gümrüğünden düzenli olarak konsolos haklarını kendileri almaya devam ediyorlardı.¹⁹⁸ Nitekim, Fransız bayrağı altında ticaret yapan devletler de ahidname hükmü gereği konsolos hakkını Fransa'ya vermek durumundaydı.¹⁹⁹ İngiliz konsolosluğu'nun Sakız'dan İzmir'e taşınmasını müteakip bu rantın paylaşımında ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştı.²⁰⁰ Bu sorunlar, elçiler aracılığıyla sürekli Divan-ı Hümayun'a arzuhallerle taşındığı²⁰¹ gibi para değerindeki değişikliklerin yarattığı sorunlar da bir yandan konsolosların arzuhalleri

¹⁹⁶ Goffman, s.86.

¹⁹⁷ Anderson, s.50.

¹⁹⁸ Goffman, s.90.

¹⁹⁹ “*Françalı zimmîleri elçilerine ve konsoloslarına â'id olan rüsûmu verip, nizâları onların ma'rifetiyle fasl oluna, kimesne ta'arruz etmeye*”, *Tarih-i Na'îmâ*, C.II, s.379.

²⁰⁰ Wood, s.72.

²⁰¹ Goffman, s.91.

diğer yandan gümrükçülerin hazinenin mutazarrır olacağına ilişkin arzuhalleriyle Divan-ı Hümayun'un gündemindeydi.²⁰²

Venedik'in İran ticaretindeki aksama, yün fiyatlarının ve işçiliğın Venedik'te yükselmesi, Venedik ticaretinin önemli kalemi olan giysi üretim ve ithalinde neredeyse yarıdan fazla bir düşüşe neden olmuştu. Bu sebeple ticaret stratejisinin odağını Osmanlı sarayının lüks tüketimine angaje eden Venedik, yavaş yavaş belirli ticaret yollarını da rakiplerine terk etmek zorunda kalmıştı.²⁰³

Yüzyılın başlarında İngilizlerin Doğu Akdeniz'e *Levant Kumpanyası* ile olan akımını yeni geçiş vergileri ve seyrüsefer yasalarıyla önlemeye çalışan Venedik Senatosu, bu girişimlerle malların yabancı gemilerle taşınmasını önlemeyi planlarken konsolosluk hakkından taviz vermeme amacını gütsede planları istediği gibi sonuçlanmamış, ticaret diğer İtalyan limanları'na kaymaya başlamıştı.²⁰⁴ Osmanlılarla daha önce savaş halinde bulunmamış olmanın verdiği avantajı da kullanan İngilizler, İran ipeğinin Avrupa'ya satışıyla elde etkileri yüksek kâr sayesinde, yünlü kumaşlarda damping yaparak Venedik'i tamamen saf dışı bırakmıştı.²⁰⁵ Paul Rycaut'nun İzmir konsolosu olarak atandığı 1667 tarihinde İzmir'de faaliyet gösteren İngiliz tüccarı sayısı 25'i bulurken²⁰⁶ Venedik tüccarlarının sayısı her geçen gün azalmış, 1678 senesine gelindiğinde 2-3 dolayına inmişti. Hatta, yüzyılın sonunda İzmir'de hiç Venedik taciri kalmadığı halde Venedik Konsolosluğu açık durumdaydı.²⁰⁷

İçine düştüğü ciddi ekonomik krizden²⁰⁸ çıkış yolu bulmaya çalışan Avrupa, Avrupa'da yaşanan kötü hasatların ve kıtlığın da etkisiyle Avrupalı tüccarları Ege

²⁰² Sahillioğlu, s.53.

²⁰³ Sonia Anderson, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna (1667-1678)*, Clarendon Press, Oxford, 1989, s.51.

²⁰⁴ Fernand Braudel ve Romano Ruggerio, *Navires et marchandises à l'entrée du port de Livourne, 1547-1611*, A. Colin, Paris, 1951 den aktaran Goffman, s.89.

²⁰⁵ Faruqhi, 2004, s.652.

²⁰⁶ Kocabaşoğlu, s.27.

²⁰⁷ Anderson, ss.51-52.

²⁰⁸ Bu dönem Avrupa ekonomisinde yaşanan kriz üzerine yapılmış önemli bir çalışma için bkz. Jan De Vries, *The Economy of Europe in an Age of Crises, 1600-1750*, Cambridge Uni. Press, 1976.

havzasına yönelmiş²⁰⁹ ve Akdeniz'in yeniden canlanmasına yol açmıştı. Bu hareketlenme Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerinin artmasını da beraberinde getirmişti. Özellikle Adriyatik'te ve Mora Yarımadası kıyılarında cirit atan (hemen hemen her millete ait) korsanların, artan ticareti tehdit etmesi bu bölgelerde de gelişmeleri takip edecek konsolosların atanması zaruretini doğurmuştu. Sırf bu nedenle Venedik, Mora'ya ve Balyabadra'ya konsolos tayin etmişti.²¹⁰

1600 senesinde hiçbir Avrupa devleti konsolosu İzmir'de bulunmazken, ilk yirmi yılın sonunda Venedik, Fransa, İngiltere ve Hollanda konsolosları görevlerinin başındaydı. Pek tabii şehrin ticaretindeki bu canlanış, nüfus artışını da beraberinde getiriyordu. Yüzyıl başlarında beş binden az olan şehir nüfusu, yüzyılın ortalarına geldiğinde neredeyse altı kat artmış otuz-kırk bin sınırlarına dayanmıştı.²¹¹ On yedinci yüzyılın ortalarına gelindiğinde konsolosları meşgul eden meseleler artık sadece ticaretin denetimiyle sınırlı kalmıyor, Osmanlı ticaret kentlerinde yerleşen ve sayıları giderek artan Levanten nüfusa ilişkin tüm sorunlar da konsolosların rutin iş yükünün bir parçası haline geliyordu. Özellikle adli meselelerde yerel otoritelerle başlayan sürtüşmeler aynı zamanda ahidnamelerin uygulanmasında yaşanan zorluklara da dikkat çekmektedir. Naima Tarihi'nde 17.yy. ortalarında İzmir kadısı ve bir İngiliz konsolosu arasında yaşanan sürtüşme oldukça çarpıcıdır:²¹²

...İngilterelüler'den birinin İzmir'de İngiltere balyosunda iki yük akçe da'vası olup İzmir kadısı Hâşimi-zâde'ye balyos ihzâr ve takrîk-i da'vâ ettikte balyos ahid-nâme çıkarıp "Sen efendi bu da'vayı dinlemeye me'mur değilsin" deyü huşûnet inâd eyledi. Ahidnameye nazar ettiler, vakı'an mastûr olan bu ki İngilterelüler'den birinin yine İngilterelüler'den biriyle iki yüz akçeden nâkıs da'vası oldukta bunda kuzât-ı İslâm fasl eyleye. Eğer iki yüz akçeden ziyâde olursa bunda istimâ olunmayıp İngiliz memleketine havale oluna denilmiş. Ahidnamede böyle münderic lâkin balyosun mâkul ile söylemeyip huşûnet izhâr ettiğinden kadı müte'ellim olup "Bre mel'ûn şer-i şerif muktezâsı üzre niçin dinlemem" deyip cebren istimâ kasd ettikte balyos huddâm-ı mahkemeyi silkip çıkıp mekânına gitti... [kadının bu durum karşısında iyice hiddetlenip Şeyhülislam durumu bildirmesinin ardından Şeyhülislam'ın

²⁰⁹ Goffman, s.31.

²¹⁰ İdris Bostan, *Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1620*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s.51.

²¹¹ Molly Greene, "Mediterranean Basin", *Europe 1450 to 1789, Encyclopedia of the Early Modern World*, C.IV. Jonathan Dewald (ed), Charles Scribner's Sons, New York, 2004, s.87.

²¹² Naima Tarihi, C.III, ss.1297-1298.

meseleyi veziriazama aktarması ve veziriazamın] Galata'dan İngiliz balyosunu huzûruna getirdip İzmir'de olan konsolosun kabâyahini zikr edip "Elbette ol mel'ûnu kaldırmak gereksin" deyü ibrâm buyurdular.

İngiltere tâifesi ahz u i'tâ ve mu'amelatta sözleri üzerlerine sâbit ve kavli üzre baş kestirirler, sözünden dönmez mu'ânid oldukları gibi girdâr u güftârlarında dahi ru'unet muktezâ-i tabi'atları olmağın cenâb-ı mollaya huşûnet ile cevap verip "Anı kiralımız dikmiştir, ben kaldırmağa kâdir değilim" dedikte molla hazretleri ateş olup "Bre dinsiz mel'un size ne güne mu'âhid geçinirsiniz ki dâ'ima dîn ü devlete hyânetten hâlî değilsiz. Venedik kâfirine niçin kalyonlar ve imdâdlar verirsiniz. Sizin mefâsidiniz bilinmedi mi zan edersiz" deyü buyurdukte mel'ûn inkâr etmeyip "Bizden her kim kalyon ve soltat isterse icâre ile veririz, siz de isterseniz veririz. Bu mertebe ile ahidnamemiz bozulmaz" deyü cevâb-ı nâ-sâvâb verdi. Molla hazretleri gazaba gelip "Götürün bu mel'ûnu paşaya habsetsin" dedikte "Efendi! Sen beni habse kâdir ve me'mur değilsin" deyip haddinden ziyâde inâd u huşûnet izhâr ettikte mollanın temâlik ü temâsükü elinden gidip "Bre kaldırın şu mel'ûnu kal'aya göndersin" deyip huddâm balyosun yakasına yapışıp yumruk urarak âhura götürüp habs ettiklerinden sonra... balyos etbâ'ını ağalara ve paşaya gönderip utlakını ricâ eyledi.

Bu tip uyuşmazlıkların ve sorunların halli –kolay olmamakla beraber – mümkündü. İhtilaf halinde Divân-ı Hümayun'a kadar gidebilen mesele, bir şekilde geç de olsa ahidname mucibince bir çözüm yoluna kavuşuyor ya da en azında tarafları yatıştırarak bir ara formülle hal yolu bulunuyordu. Meselenin gündeme geldiği andaki siyasi konjonktür ve hal-i hazırdaki ittifaklar da oldukça önemli bir parametreydi.

On yedinci yüzyıl sonlarında sık karşılaşılan uygulamaların başında, Avrupalı devletlerin, Osmanlı nezdinde atadığı konsolosları, çoğu Hristiyan olan yerli tüccarlar arasından seçmesi geliyordu. Fransa ile başlayan bu uygulama kısa zamanda Venedik, İngiltere ve Hollanda tarafından tatbikata geçmiş durumdaydı. 1727 senesine gelindiğinde Ege adalarında mukim 21 Fransa konsolosundan 8'i Osmanlı tebaasıydı. İlginç olan ise bunların önemli bir kısmının, Fransa'nın hiçbir ticari çıkarının olmadığı yerlerde bulunmalarıydı.²¹³ Benzer durum yüzyılın sonuna doğru Rusya için de geçerliydi. Parmaksızoğlu'nun çalışmasına göre sadece 200 reayadan ibaret Mikonos Adası'nda hiç Rus uyruğu bulunmamasına rağmen 1782'de konsolos atanmıştı.²¹⁴ Yazarın bu girişimlerin siyasi olduğuna yaptığı vurguya katılmadığımızı burada

²¹³ Du Rausas, *Régime des Capitulations*, C.II, Paris, 1910, ss.28, 34.

²¹⁴ İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adasında Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla ilgili Vesikalar", *TTK Belleten*, C.XLI, Sayı 161-164, Ocak, 1977, ss.125-135.

belirtelim. Neticede ticari çıkarın olmaması ekonomik çıkarın da söz konusu olmadığı anlamına gelmemektedir.

Asıl takibi ve halli mümkün olmayan mesele ise özellikle adalarda ve liman kentlerinde (iskelelerde) bulunan ve aslen Osmanlı tebeası sayılan kimi gayrimüslimlerin de Avrupalı tüccarlara tanınan hak ve imtiyazlardan yararlanmak amacıyla ilgili devlet himayesine girmek için türlü yollara başvurmalarıydı.²¹⁵ Avrupalı devletler için ise bu durum hem fazladan bir rant kapısı oluşturuyor, hem de aynı bölgede ticaretle uğraşan yerli tüccarla rekabet etmek yerine onlarla işbirliği kurarak ekonomik faaliyetlerinden de (konsolos hakkı gibi) gelir sağlanmasının önünü açıyordu. İngiltere'nin, "himaye altındaki uyruk" anlamına gelen *protected subjects*²¹⁶ olarak tanımladığı bu uygulamanın Osmanlı'daki karşılığı ise himaye edilen anlamına gelen *mahmidir*. *Mahmilik* statüsü hukuken, konsolosluklardan alınan *berat*larla kazanıldığı için *mahmiler için beratlı* ya da *beratlı tüccar* ifadeleri de kullanılmıştır. Canik Mutasarrıflığı da yapmış olan Fraşerli Mehdi'nin Osmanlı'daki yabancıların imtiyazlarına ilişkin kaleme aldığı *İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hâzırası* başlıklı önemli çalışmada "tam anlamıyla *ecânibe teşbih etmek doğru değildir*" dediği mahmilik kurumunun muğlaklığını da, "...Mahmilik sıfatı *kânûn veyâ uhûddan vücûda gelmeyip belki bir sû-i isti'mâl neticesi olarak te'essüs etmiş ve mahmilik evsâf ü havâss mümeyyizesiyle hukûk ü vezâ'ifi hiçbir yerde sarâhaten zikr edilmemiştir*"²¹⁷ ifâdesiyle dile getirmiştir. Tam olarak açıklanamamakla birlikte *yerli mahmî* ve *ecnebi mahmiler*²¹⁸ olarak iki sınıfa ayrılan statü, çeşitli düzenlemelere rağmen Osmanlı Devleti'ni düvel-i muazzama ile sürekli karşı karşıya getirmiş, *konsolos mahkemelerine* kadar uzanan birçok *de-facto* durumun oluşumuna sebep olmuştur. Fraşerli Mehdi, mahmilik meselesinin soruna dönüşmesiyle ilgili olarak da şu tesbiti yapmaktadır.²¹⁹

²¹⁵ Gökbilgin, s.838.

²¹⁶ Kocabaşoğlu, s.50.

²¹⁷ Fraşerli Mehdi, *İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hazırası*, Samsun, Matbaa-yı Cemil, 1325, s.

²¹⁸ *Ecnebi mahmiler* tabiri yabancı bir devlet uyruğunun, bir başka yabancı devletin himayesine girme durumu için kullanılmaktaydı. Bu durum, daha çok Osmanlı ile aralarında antlaşma olmayan ya da Osmanlı nezdinde elçi ya da konsolosu bulunmayan yabancı devlet uyrukları için geçerliydi.

²¹⁹ Fraşerli Mehdi, s.34.

...sevâhilde ecânibden konsoloslar bulundurulduğu gibi pek de ehemmiyet-i ticâriyeyi hâ'iz olmayan iskelerle adalarda yerlilerden konsolos ve konsolos vekilleri tayin edilir ve bunlara memuriyetlerini mutazammun berat verilirdi. Fakat git gide fahri konsolos namıyla verilen beratlar su-i istimal olunmağa başlamış ve bir defa berata nâ'il ve bu sebeble gümrük ve tekâlif-i sâ'ire muafiyetinden müstekid olanlar konsolosluktan kefid ettikleri halde bile berattan müstefid olmağa devam ettikleri gibi evlâd ve ahvâd ve ekârib-i sâ'iresi de mahmi sıfatını iktisab ederlerdi. O derecedeki ehemmiyetsiz iskelede veya küçük bir adada birkaç düvel-i muazzama konsolos vekilleri ve tercümanları türemeğe başlamış ve bunlar bilâhere beratlı ünvanıyla mahmi sıfatını takınmışlardır. Mürur-ı zamanla su-i istimalât o dereceye varmıştır ki mahmi patentesi hemen rast gelene konsolato ve sefâretler tarafından verilmeğe başlanmıştır.

Pek tabi ihsan edilen beratların bu yerli tüccarlara yüksek meblağlar karşılığında satılmış olabileceği oldukça akla yatkındır.²²⁰ Ederi ne olursa olsun böyle bir berata sahip olmanın ekonomik getirisi şüphesiz oldukça fazla olacaktı. Berata sahip olmanın ötesinde konsolos olarak atanmışlıkları ise, konsolosluk uygulamalarının getirdiği pek çok bağışıklıktan da yaralanma olanağı sağlamaktaydı. Ancak, reayadan atanan konsoloslar, diğer konsoloslarla aynı yetkilere sahip gibi görünseler de, Du Raussas, Osmanlı tebaasından atanan bu konsolosların yargılama yetkilerinin bulunmadığına, herhangi bir anlaşmazlık hususunda durumu bölgeye en yakın Fransız uyruklu konsolosa bildirmekle yükümlü olduklarına dikkat çekmiştir.²²¹ Yabancı devlet tüccarlarının yine kendi devletleri tarafından atanmış bu konsolosları tanımamaktan²²² kaynaklanan ihtilafların çıkması da bu tip atamaların konsolosluk hizmetinin görülmesi gayesiyle olmadığına bir başka göstergesidir.

Reayadan konsoloslarla tüccarlar arasında vuku bulan ihtilaflar Bâb-ı Âli'yi harekete geçirmişti. Selanik, İzmir, Akdeniz ve Ege Denizi adaları gibi bu tip uygulamalara sıkça rastlanılan yerlerdeki mülki amirlere gönderilen Evâil-i Safer 1206 (m.1791) tarihli bir emr-i şerif ile Batılı devletlerin ticaretlerini yürütebilmek amacıyla, kendi cinslerinden olan kimseleri ahidnamelere göre konsolos ve konsolos vekilleri tayin etmeleri gerektiği halde buna uyulmadığının anlaşıldığı ve Devlet-i

²²⁰ Gülnihal Bozkurt, *Azınlık İmtiyazları – Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998, s.13.

²²¹ Du Rausas, C.II, s.28.

²²² Gökbilgin, s.838.

Aliyye'nin reayasından bazılarının konsolos ve konsolos vekili olarak tayin edildiğinin müşahede edildiği ve hatta beratlar kastedilerek "patente" tabir olunan kâğıtların verildiğinin anlaşıldığı bunların kontrol edilerek sahtelerinin iptal edilmesi emrediliyordu.²²³ Aynı tarihli bir başka belge de yine bu hususa dikkat çekilmiş, ayrıca yabancıların Osmanlı topraklarında kilise ve manastırları için emlak almalarının, reaya kızlarıyla evlenmelerinin yasak olduğu, evlenmiş olsalar dahi doğan çocukların Osmanlı reayasından sayılması gerektiği belirtilmiştir.²²⁴ Her ne kadar Osmanlı yönetimi bu su-i istimallerin farkında olup harekete geçmiş olsa da, bir sonuç alamadığı görülmektedir. Yabancı devletler bu gibi uyarıları ciddiye almamakla birlikte Bâb-ı Âli'ye gönderdikleri kimi arzuhallerde reyadan atadıkları konsolos vekillerinden bahsetmekten de geri durmamışlardır.²²⁵ Tüm tedbirlere rağmen önüne geçilmeyen bu uygulama, ancak akdedilen yeni antlaşmalara konulan konsolos atanmasını düzenleyen maddelerle sınırlandırılabilirdi.

Sorun sadece konsolos ve konsolos vekillerinin atanmasından ibaret değildi. Başta tercümanlar olmak üzere diğer konsolosluk çalışanlarının reyadan seçimi ve atanması da oldukça önemli bir meseleydi. Çünkü, tercümanlara tanınan ayrıcalık ve güvenceler de özellikle ticaretin yoğun olduğu merkeze uzak yerlerde zamanla suiistimale açık bir durum yaratıyordu. Nitekim, bu suiistimallere karşı ilk farkındalığın 18.yy başlarında oluştuğuna şahit olmaktayız. III. Ahmet zamanında, İzmir, Sakız, Kuşadası, Nakşebare, Mikonos, Değirmenlik (Milo), Santron (Santirini), Rodos ve Hanya kadılarına gönderilen 1722 (h.1134) tarihli bir fermanla:²²⁶

Âsitanei saadetimde bulunanlardan cizye alınmaya deyü yedlerine itâ olunan berevati şerife ve ahidnamesi humayunda musarrah olub ancak ehli zimmet olub gerek tercüman ve gerek hidmetkârları ve sair Müslimler istisna olunmayub cizyei şer'iyeleri cibayet olunmak üzere cizye beratı şurutunda mukayyed iken devleti aliyyenin ebâ an ced reayasından olan bazı Yehud ve Nesarâ taifeleri mücerred ticaret kasdı ve arkada ve taallukatların cizyeden tahlis için kuvvetli maliyesi sebebi ve birer takrib ile birer tercemanlık beratı alarak bihesab reaya makulesi

²²³ Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, ss.41-42.

²²⁴ C HR 385 29/C/1206

²²⁵ C HR 1995 7/B/1219

²²⁶ Ahmet Refik, *Hicrî On ikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988, ss.74-75. Aynı fermanla Osmanlı genelindeki tüm beratlı tercümanların sayısının 300 dolayında olduğu zikredilmektedir.

tercemanlığa dühul ve haddi itidali tecavüz idüb nice nice reayayı hizmetkârları olamak üzer eyanlarına istihsab eylediklerinden cizye cibayeti hususunun ihtilâlîne bais ve beytümali müslimîne kesrû zararı mucib...

Olduğundan bahisle, tercümanlık beratı öne sürülerek cizye ödememe taleplerine itibar olunmaması gerektiği vurgulanmıştır. 1758'deki bir fermanla da istihdam edilebilecek tercüman sayısı sınırlandırılmıştır.²²⁷ Kemal Çiçek'in araştırmasına göre tespit edilen en erken tarihli konsolos tercümanı beratı (h.1182) 1768 tarihli Kıbrıs Tuzla'da mukim İsveç konsolosunun tercümanına aittir. Bu berata göre:²²⁸

Konsolos vekili merkurum yanında tercüman olup tercümanlık hizmetinde olanlar ve oğulları ve iki nefer hizmetkarları harac ve avarız ve kasabiye akçesi ve rüsum ve tekalifi ile rencide olunmaya ve kul ve cariyesi istihdam idermmüşsün deyu kimesne harac ve rüsum talep [etmeyecektir.]

On dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar tercümanlık meselesinin de Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında ciddi bir sorun olacak devam ettiği görülmektedir. III.Selim, 19.yy. başında ülke geneline yolladığı hatt-ı hümayunlarla “*zimmîlerin* [Osmanlı reayasından olan gayrimüslimler] *çeşitli yollarla yabancı himayesine girdiklerini, patente işine son verilmezse ülkede düzenin bozulacağını*” belirtmiş, bu sorunun önüne geçme yolu olarak da reayadan olan gayrimüslim tüccara “Avrupa tüccarı” payesi vererek, yabancı tüccara tanınan ithalat ve ihracatta %3 gümrük vergisi ödeme usulünden yararlanma imkanı sağlamayı uygun görmüştü. Daha önceki önleyici girişimlerden farklı olarak *Nizam-ı Cedid* döneminde yönetim, bu konudaki karalılığını ve ciddiyetini 1806 tarihinde, İstanbul'daki tüm elçilere verdiği bir nota ile göstermiştir. Bu notaya göre beratlı tercümanlık kurumunun devlet düzenine ve hazinesine daha fazla zarar vermesine müsaade edilmeyeceği, tercümanların bağlı buldukları elçilik ve konsolosluklardan başka ellerindeki beratı kullanarak başka işlerle uğraşmayacakları ve tercümanların tercümanlık elbisesini her şartta giymeye zorunlu oldukları vurgulanmıştır. Hatta bu sefer muhatap alınan sadece yabancı temsilcilikler olmamış, bu notayı takip eden süreçte Rum, Ermeni ve Yahudi cemaat liderleri çağrılarak cemaat mensuplarının yabancı devlet himayesi aramamaları, gerekli ticari imtiyazların onlara

²²⁷ G. Bozkurt, s.15.

²²⁸ Kemal Çiçek, “Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 146, Şubat, 1996, s.21.

da tanındığı aksi vukuunda daha sert ve zorlayıcı tedbirlerin alınacağıın da altı çizilmiştir. ²²⁹Bu girişimlerin daha önce alınan tedbirlere oranla etkili olduğu, bu tarihten sonra imzalanan ticaret antlaşmalarında konsolos ve tercüman atanmasına ilişkin düzenlemelerin daha detaylı bir şekilde yer almasından anlaşılmaktadır. Örneğin İngiltere ile imzalanan h.1224 (1809) tarihli ticaret antlaşmasının dokuzuncu ve onuncu maddesi şu şekilde düzenlenmişti.²³⁰

İngiltere elçileri ve konsolosları âdet üzere muktezî olan tercümanlarını istihdam edebilir ancak hizmetlerini tayin olunduklar mahallerde eda eylemeyecek eşhasa elçi ve konsolos tercümanlığı namıyla taraf-ı Devlet-i Aliye'den berat-ı şerif itâ olunmak hususu bundan mukaddem ittifak-ı ara ile karar bulmuş mevadat olmağla bağdazın dahi bu usule riayeten esnaf ve sarraf taifelerinden ve çarşı ve pazarda dükkân ve destgâh sahibi olanlardan ve sair bu misillu umura vaz'-ı yedd edenlerden hiçbir şahsa berat-ı şerif-i mezkur itâ olunmaya ve kezalik Devlet-i Aliye reayasından olarak bir mahalde İngiltere konsolosu nasb ve ikaad eylemeyeler...

Devlet-i Aliye reayasından ve tüccar ve tebeasından hiçbir şahsa İngiltere patentesi ve bilâ-izin elçi ve konsolos pasaportası verilmeye...

Görüldüğü üzere ilgili maddeler, uygulamada herhangi bir boşluk bırakmayacak şekilde düzenlenmesine rağmen, himaye meselesi ortadan kalkmayacak, sadece şekil değiştirecekti. Artık bu ayrıcalıkları rahatça kullanamayacaklarını anlayan reaya, sahip oldukları *berat* ya da *patente* üzerinden değil, yine kolaylıkla²³¹ pasaportuna sahip oldukları yabancı devletin, bu sefer uyuğunda olma iddiasıyla koruma altına girmeye başlayacaklardı.²³² Yılmaz Altuğ'un tespitlerine göre de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sadece Eflak ve Boğdan'daki *mahmi* sayısı 260 bin'dir.²³³ Yunan bağımsızlığını takip eden süreçte Osmanlı topraklarında bulunup da Yunan uyuğunda olduklarını iddia eden 300 bin kişinin 150 bin'i Osmanlı ana ve babadandı.²³⁴ Du Rausas, beratlar yoluyla himaye etme ve yurttaşlığa geçirme yöntemini birleştirerek en

²²⁹ Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, TTK, Ankara, 1946, s.142.

²³⁰ *MM*, C.I, s.268.

²³¹ A DVN 10/88 1260

²³² Hicri 1266 tarihli bir başka belgede aslen Osmanlı tebaası olduğu halde sahip olduğu İngiliz pasaportunu gösteren bir zatın emlak vergisini ödemekten kaçmak için bu yola başvurduğunun anlaşıldığı ve durumun İngiltere sefareti'ne bildirildiği belirtilmiştir. (HR. MKT 32/59 1266h.)

²³³ Yılmaz Altuğ, *Devletler Hukuku*, İstanbul, 1968, s.64.

²³⁴ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yay, İstanbul, 1999, s.316.

etkin uygulayan ülke olarak Rusya'yı göstermektedir. Tespitlerine göre Rusya'nın, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı takip eden süreçte neredeyse tamamı Rum ve Ermeni olan yedi milyonun üzerinde *mahmisi* bulunmaktadır.²³⁵ İdris Bostan da 19.yy başlarında Osmanlı-Rus ticaret hacmindeki hızlı düşüşün sebebini bu uygulamalara bağlamaktadır. Bostan'ın tespitlerine göre 19.yy'ye kadar Osmanlı-Rus ticaretinde faaliyet gösteren tüccarın %80'ini gayrimüslim reaya oluştururken yüzyılın ortalarına doğru bu oran %5 düzeylerine inmiştir.²³⁶ Bu tüccarın muhtemelen büyük kısmı Rus tabiyetine geçmiştir.

Taşradaki mülki idarenin de tüm bu olan biten karşısında eli kolu bağlıydı. Her türlü hukuki boşluktan yararlanılarak yürütülen beratlık müessesinin işleyişine yapabildikleri tek müdahale, beratların yetki alanlarıyla ilgili itirazlar yaparak uygulama alanını daraltmak oluyordu. Örneğin, Kocabaşoğlu'nun İngiliz arşivlerinde tespit ettiği bir belgeye göre, "*Sivas'ta İngiliz uyruklu kişiler bulunmadığı gerekçesiyle, Erzurum Konsolosu James Brant'a verilen Erzurum, Trabzon ve Sivas paşahıklarını kapsayan berata itiraz*" edilmişti.²³⁷

Özellikle uyruk değiştirmenin tırmanışa geçişi Osmanlı yönetimini daha ciddi tedbirler almaya yöneltti. 1850 (h.1267) senesinde tüm yabancı sefaretlere gönderilen bir müzekkerede:²³⁸

Düvel-i mütehabbe ile olan muahedatın havi oldukları şerait-i imtiyaziyeye yalnız memalik-i Hazret-i Şahanede misafireten mukim bulunan tebaa ve tüccar-ı sahiheleri haklarında olup yoksa Devlet-i Aliyye tebaasından bir takım adamın vezaif-i mürettebesinin ifasından kendilerini muaf tutmalarına alet olmayacağı derkârdır

denilerek mevcut durumun tüm netliğiyle farkında olunduğu vurgulanmış, bu durumun önüne geçmek için alınacak tedbir ve aksi koşullarda uygulanacak yaptırımlar da,

²³⁵ Du Rausas, C.II, s.34.

²³⁶ İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Âliye Tüccarları, 1780-1846", *MÛTAD*, Sayı 6, 1990, s.33.

²³⁷ Kocabaşoğlu, s.64.

²³⁸ İlhan Unat, "Bilâ Mezuniyet Tabiiyet-i Osmaniyeyi terk edenler Hakkında İttihaz Edilen Usûle Dair Süferat-ı Ecnebiyeye Gönderilen Müzekkere (Sene 1267)", *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara, 1966, ss.1-3.

tebaa-yı Devlet-i Aliyyeden her kim âher bir devletin tabiiyetine girerse bunu ilân eylediği gündən itibaren üç mah müddet zarfında memalik-i Devlet-i Aliyeyi terk ile tabiiyet iddiasında bulunduğu devlet memaliline veyahut sair istediği mahalle nakl-i mekan ve azimete icbar olunacaktır ve ötedenberi câri olan kaide ve usûl iktizasınca tabiiyet-i Saltanat-ı Seniyyeyi terk eden kimesne tebaa-yı Devlet-i Aliyyeden bulunan akrabasının irsinden mahrum olarak uhdesinde bulunan her nevi arazi üzerinde olan hukuk-u tasarrufiyesi dahi sakıt olduğu...ve bu makulelerden vatanlarını terk etmek istemeyenler olur ise müddet-i ikametlerinde ecnebi sıfatıyla tanınmayıp kendilerine kemakan tebaa-yı Devlet-i Aliyye nazarıyla bakılacaktır ve tabiiyet iddiasında buldukları devletin sefaret ve konsolosları taraflarından haklarından bir gûna ifade ve tavsîye ve himayet muamelesi vukuu asla tecviz olunmayacaktır

şeklinde sıralanmıştır. Osmanlı yönetimi bu müzekkere ile ilgili ciddiyetini ilk fırsatta da göstermekten geri durmamıştır.²³⁹ Bu kararlılık, önceden Osmanlı tebaasından olup daha sonra Rus ve Yunan mahmiliğine geçen bazı kişilerin, mahrum kalacakları hakları göz önüne alarak tekrar Osmanlı tabiiyetine dönmelerinde de etkili olmuştur.²⁴⁰

Bu müzekkereyi takip eden süreçte patlak veren Kırım Savaşı ve bunun Avrupa güç dengesinde yarattığı kırılma, doğal olarak ittifakların yeniden şekillenmesiyle sonuçlanmıştı. Daha önce değindiğimiz gibi, tabiiyet değişikliği yoluyla koruma yönteminin en fazla Rusya tarafından uygulandığı dikkate alınırsa müzekkerenin özellikle Osmanlı'daki Rus etkinliğini kırmak için İngiltere ve Fransa tarafından olağan karşılandığı hatta desteklendiği görülmektedir.²⁴¹ Nitekim, savaşın hitamındaki Paris Konferansı sırasındaki oturumlardan birinde Âli Paşa bu konuyu tekrar gündeme taşımış ve destek görmüştür.²⁴² Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında İngiltere ile olan yakınlaşma, Osmanlı toprak bütünlüğünü Ruslara karşı korumayı bir süreliğine İngiliz dış politikasının öncelikleri arasına sokmuştu. Kocabaşoğlu, bu dönemdeki İngiliz konsoloslarının faaliyetleri üzerine yaptığı incelemeler sonucunda “reform jandarmaları” olarak tanımladığı İngiliz konsoloslarının Tanzimat ile beraber başlayan reformların gözcülüğünü yaptıklarından ve tüm aksaklıkları titizlikle yerel otoritelere

²³⁹ A. MKT. MHM 41/58 13.Ra.1268 tarihli belgede Yunan mahmiliği iddiasında bulunan bir şahsın sınır dışı edilmişinden bahsedilmektedir.

²⁴⁰ HR. MKT. 86/36 22.R.1271

²⁴¹ İ HR 158/8405 28 Haziran 1858.

²⁴² G. Bozkurt, s.20.

bildirdiklerinden bahsetmektedir. Ayrıca bu süreçte Britanya uyruklarının sayısı ciddi bir artış göstermiş ve konsolosluklar arası üstünlük mücadelesi tırmanışa geçmiştir.²⁴³

1858 senesinde, İngiltere'nin İstanbul'daki maslahatgüzarı tarafından Osmanlı topraklarındaki tüm İngiliz konsolosluklarına gönderilen bir talimat yukarıda değindiğimiz durumun somut bir örneği olarak ele alınabilir. Bu talimatta.²⁴⁴ “*taraf-ı saltanat-ı seniyyeden teşebbüs olunan tedabir-i devlet metbuamız nezdinde dahi münasib ve elzem görüldüğünden*” Osmanlı tebaasından özellikle de Anadolu ahalisinden bazı kişilerin yabancı devlet pasaportu alarak himaye edilme taleplerinin olduğu, Osmanlı tarafından kabul görmemiş bu kişilerin ellerinde İngiltere pasaportu dahi olsa davalarının görülmeyip himaye edilmemeleri, başka bir devlet pasaportu taşıyarak himaye iddiasında bulunanların da bir İngiliz tebaasıyla olan “*davasında himayesini iddia ettikleri devlet konsoloshanesine müracaat etmeyüb yalnız memurin-i devlet-i aliyyeye müracaat etmeniz iktiza-yı halden*” olduğu vurgulanmıştır. Nitekim bu süreci takiben arşiv kayıtlarında kısa bir süre için de olsa, tabiyet ve mahmilik sorununa ilişkin sorunların gündeme taşınmasında bir azalma gözlemlenmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi bu durumu, savaş sonrası konjonktürüne ve Islahat Fermanı'nın gayrimüslim reaya için getirdiği hak ve kolaylıklara bağlamak akla yatkındır. Avrupalı devletlerin bu süreçte, Osmanlı'yı daha da çok huzursuz etmek istememe gayreti de düşünülmelidir. Âli Paşa, bu görece suskun dönemden istifade ederek, 1860 tarihinde tüm yabancı sefaretlere yolladığı bir notayla hiçbir koşulda yeni mahmi tanınmayacağını, aksi iddialarda bulunanların ivedilikle sınır dışı edileceğini bildirmiştir.²⁴⁵ Bu notaya cevaben kaleme alınmış sefaretlerden gelen bir itiraza da arşivlerde rastlamadığımızı burada belirtelim. Her ne kadar bir itiraz gelmemiş olsa da mahmiliğin topyekûn ortadan kaldırılma teşebbüsü, yabancı konsolosluklar bünyesindeki tüm çalışanların statülerinde ciddi sıkıntılara yol açma potansiyelini barındırıyordu. Muhtemelen hem bu durumu açıklığa kavuşturmak, hem de sürekli suiistimale açık olan bu statüyü konsolosluk çalışanları kapsamında daraltarak neticelendirme gayreti içindeki Osmanlı yönetimi, 9 Ağustos 1863 (23 Safer 1280)

²⁴³ Kocabaşoğlu, s.86.

²⁴⁴ İ HR 160/8553 1275.S.21

²⁴⁵ Du Rausas, ss.36-37.

tarihinde yayınladığı on üç maddelik, *Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Bulunan Devlet-i Ecnebiye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamname*²⁴⁶ ile ilk defa yabancı konsolosluklarla ilgili tüm sorunlara değinen bir düzenlemeye de imza atmış oluyordu. Bu nizamnamenin her maddesi aslında konsolosluk uygulamalarındaki boşluklar ve önceki suiistimaller hakkında oldukça ayrıntılı fikir vermektedir. Hatta bu nizamnameyi 19.yy daki konsolosluk uygulamalarının bir özeti olarak değerlendirmek oldukça yerinde olacaktır.

Nizamnamede öncelikle konsoloslukta görevlendirilebilecek yerli memurların sayısı tespit edilmektedir. Buna göre, “*başkonsolosluklar ve yahud makarr-ı eyalette bulunan konsolosluklar dörder ve başkonsolosluklara tabi konsolosluklar üçer ve konsolos vekilleri ve yahud konsolosluk memurları ikişer tercüman ve yasakçı istihdam edebileceklerdir*”. Sayının, bazı yer konsoloslukları için yetmeme ihtimali de öngörülmüş, bu durumda İstanbul'daki sefaret aracılığıyla durumun Bâb-ı Âli'ye bildirilmesi istenerek, talep edilen fazla sayı yine sefaretin tasarrufuna bırakılmamış, bu sayıya birlikte karar verileceği belirtilmiştir. İkinci maddede ise ilk maddedeki fazladan memur talebinin suiistimale yol açabileceği tahmin edilerek bu ek memurların imtiyazlı sayılmayacağı kararlaştırılmıştır. Üçüncü madde ile yerliden tayin edilecek tercüman için mutlak surette İstanbul'daki sefaret aracılığıyla alınacak emirname-i sâmi ile bağlı bulunulan mahalli idareye başvurularak ruhsat alınması şart koşulmuştur. Dördüncü madde, benzer şekilde istihdam edilecek yasakçıların (güvenlik memurlarının) isimlerinin valiliğe kaydettirilerek, alınacak ruhsatlarla mahalli otoritelere başvurulması istenmiştir. Nizamnamenin beşinci maddesi, konsolosluk memurlarına verilen her türlü imtiyazın “*şahıslarına münhasır ve memuriyetlerine meşrut olup bu himayet hizmetten infisalleri ve yahud vafatlarıyla zâ'il olacak ve müddet-i hayatlarında akraba ve mütalakatlarına ve vefatlarından sonra vereselerine intikal*” etmemesi esası getirilerek mahmiliğin veraset yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmasının önü kesilmiştir. Altıncı madde ile yerliden konsolos ya da konsolos vekili tayin olunmayacağı kesinliğe bağlanmış, çok mücbir durumlarda – bu mecburiyete ilişkin ikna edici sebeplerle beraber – sefaret aracılığıyla Bâb-ı Âli'ye başvurulması kurala bağlanmıştır. Ancak

²⁴⁶ Düstur 1.tertip, C.I. ss.722-775.

yerliden konsolos atanmasını gerektiren koşulların ortadan kalktığı durumda mevcut konsolosun hemen değiştirilmesi kararlaştırılmış ve görevinden alınan bu yerli konsolosun ilgili yabancı devletle olan himayesinin hiçbir surette devam ettirilemeyeceği vurgulanmıştır. Yedinci maddeyle, görevi biten konsolosun ardından yeni göreve gelen konsolosun berat-ı âli almadan memuriyetine başlaması yasaklanmış böylece mahalli konsolosların merkezden takibinin sağlanması kolaylaşmıştır.

Doğrudan konsolosluk uygulamalarıyla ilgili olmamasına rağmen, sekizince maddede yabancı devlet tebaası ile herhangi bir ortaklık antlaşması yapan Osmanlı tebaasının bu antlaşmayı, ticaret meclisinde bir senet ile düzenleyip yerel otoritelere bildirme yükümlülüğü getirilmiştir. Bu uygulamadan da maksat yerli ve yabancı ortaklı şirketlerin duruma göre her iki statüye de sağlanan vergi muafiyeti ve oran indirimi gibi kolaylıklardan aynı anda istifade etme cihetine gidilmesini önlemek yönünde bir gayret olarak açıklanabilir. Bu tip ortaklıkların içinde genelde konsolosların bizatihi kendilerinin olduğu düşünülürse bu maddenin bu nizamname içine konulması da anlam kazanacaktır. Ayrıca bu gibi ortaklıklar içine giren Osmanlı tebaasının da himaye edilmiş sayılmayacağına bildirilmesiyle, sırf himaye edilmek için yapılan muvazaalı ortaklıklara son vermenin amaçlandığı izlenimini doğurmaktadır. Dokuzuncu maddede yabancı manastırlarda çalışan müstahdem sayısı, bir mütevellî bir tercüman olarak belirlemiş ve bunlara da berat-ı âli zorunluluğu getirilmiştir. Onuncu madde daha önce arşiv kayıtlarında örneğine pek rastlamadığımız bir duruma yönelik hazırlanmıştır. Bu madde de, “*Düvel-i ecnebiye konsolosu konsolos vekilleri ve konsolos memurları tebeayı Devlet-i Aliyye’den dükkancılar ve dükkânlar hakkında bundan böyle himayet icra edemeyeceklerdir*” denilmesinden daha önce kişiler gibi tüzel kişiliği olan dükkânların da himaye edildiği anlaşılmaktadır. Nizamnamenin en önemli maddesi olan on birinci madde ise, Osmanlı tebaasının sadece görevli oldukları iş çerçevesinde imtiyaza sahip olduğunu bunun dışında vergi ve yargı muafiyetlerinden yararlanamayacaklarını oldukça detaylı bir şekilde dile getirmektedir:

Her ne kadar müstahdem-i mümtaze konsoloshane maiyetinde buldukları esnada zuhur etmiş olan her türlü davadan dolayı kendilerini taarruzdan masun add ettikleri lazım gelir ise de yukarıki bendlerde beyan olunduğu vechle o makule

müstahdemnin hâ'iz oldukları himayet-i mutlaka şahıslarına ve fiilen hizmetlerine mahsus olup binaenaleyh hiçbir halde unvan suretiyle bir kimesneye verilemeyeceği misillü memuriyetlerinden infisallerinden sonraya hükmü kalmayacağı ve kezalik akraba ve müteallikatlarına dahi şumulü olamayacağı mukarrerdir. Memurin-i mahalliye ile konsoloslar taraflarından bi'l-ittihad bu sınıftan olan mahmilerin müddet-i hizmetlerinin hitamında hazine-i celileye bakayaları tahsile mecburiyet kalmamak üzere mutasarrıf oldukları emlaklar için lazım gelen vergiyi vaktiyle tediye ve ifa etmelerine dikkat ve nazarat olunacaktır. Bir de o makule mahmiler taht-ı himayette bulundukça yalnız emlak vergisiyle tebea-yı ecnebiyyenin mükellef oldukları tekalifi tediye etmeleri lazım geleceği ve binaenaleyh zir-i himayede buldukları müddette nizama mükellef olmadıkları vergiden dolayı işbu himayetin insilabında kendilerinden bakaya talep olunamayacağı dahi kezalik mukarrerdir.

On ikinci madde, “müstahdemin-i mümtaze” sınıfına dâhil olmayan yerliden konsolos hizmetkârlarının hiçbir şekilde himaye edilemeyeceği belirtilerek, ancak tutuklanmalarını gerektirecek bir hal vukuunda konsolosun onayının alınacağından bahsedilmiştir. Son maddede ise himaye altında bulunan herkesin yaralama veya cinayete karışmaları durumunda hükümete tesliminin zorunlu olduğu vurgulanmıştır.

Bu nizamname ile beraber, mahmilik yollarının net bir şekilde kapanması tabiiyet değiştirme eğiliminde bariz artışa neden olmuştur. Her ne kadar bu durumun erken farkına varılıp 1869’da kaleme alınan *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi*²⁴⁷ ile bir düzenlemeye gidildiyse de, bu düzenlemeden istenen sonuç alınamamış, 12 Nisan 1906’da çıkarılan *Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi’ne Müzeyyel Mevad*²⁴⁸ hakkında çıkarılan bir irade-i seniyye’ye kadar yabancı tebaası iddiasıyla konsolos himayesinin talep edilmesinin yarattığı sorunlar artarak devam etmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı’daki yabancı konsoloslukların çeşitlendiği gözlemlenmektedir. Daha önce yapılan ticaret antlaşmalarında konsolosluk ile ilgili hükümler bulunan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Hollanda dışında yeni devletlerle kurulan konsolosluk ilişkileri özel olarak akdedilen konsolosluk sözleşmeleri üzerinden yürütülmüştür.

²⁴⁷ Düstur, 1.tertip, C.I, ss.16-18.

²⁴⁸ Unat, s.25., Ayrıca, Osmanlı’daki tabiiyet meselesine ilişkin yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin Gelişimi*, Legal Yay., İstanbul, 2004.

Yasemin Saner Gönen'in doktora çalışmasındaki tespitlerine göre, en erken tarihli Hollanda ile yapılan 1858 tarihli konsolosluk sözleşmesi dışında, Bavyera (1870), Sırbistan (1896), Yunanistan (1901), Bulgaristan (1909), Arjantin (1910), Meksika (1910), Şili (1913) ve Almanya (1917) olmak üzere sekiz adet konsolosluk sözleşmesi akdedilmiştir. Bu sözleşmelerde altı çizilmesi gereken nokta, Hollanda, Bavyera ve Yunanistan ile yapılan sözleşmeler dışında diğer hiçbir konsolosluk sözleşmesinde taraf olan devletin tebaasına konsolosu tarafından yargılanma hakkı tanınmamış olmasıdır.²⁴⁹

²⁴⁹ Gönen, s.226.

II. Amerika Birleşik Devletleri'nin Konsolosluk Örgütlenmesi

A. Amerikan Bağımsızlığı ve İlk Konsoloslar

Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık süreci ve sonrasındaki dış işleri ve konsolosluk örgütlenmesini incelemeye başlamadan önce kolonilerin bağımsızlıklarını kazanma sürecine, konumuzla yakından ilgili olan ekonomi ve ticaret parametresinden yaklaşmak oldukça önemlidir.

On yedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık İngiltere için Amerika'daki İngiliz kolonileri kârlı girişimlere dönüşmeye başlamışlardı ve dünyadaki diğer sömürgelerine oranla üretim daha plânlı bir şekilde organize edilmişti. Temelinde yatan merkantilist iktisat düşüncesiyle, diğer Avrupa devletleri ile olan ticaretinde üstünlüğünü korumak ve bağımlılığını azaltmak için koloniler – savaş durumlarındaki ambargodan zarar görmemek gibi korumacı güdülerin etkili olduğundan da rahatlıkla bahsedilebilir – ithal ikâmecî bir politika izliyor ve bir nevi büyük çiftlikler olarak gördüğü bu kolonilerde; örneğin, Fransa'ya bağımlılığını azaltmak amacıyla şarap, İspanya'ya el açmamak için şeker, Portekiz'e muhtaç kalmamak için baharat, İsveç'e bağımlılığını azaltmak için kereste başta olmak üzere, kürkten kenevire çeşitli ürünlerin teminine ve üretimine yöneliyordu.²⁵⁰

Koloniler arası ticari faaliyet bazı istisnai durumlar dışında oldukça sınırlıydı. Bunun birinci sebebi, sınır yerleşimi olan iç bölgelerde yer alan kolonilerin üretimlerinin hayli düşük oluşu ve satacak bir şeyleri olmayışındaydı. Ayrıca ellerinde bulunan az miktardaki para, çiftlik ürünü dışındaki ürünleri almaya yetmediği için kendi ayakları üzerinde duran bir pazarları dahi oluşmamıştı. İkinci etmen olarak yolların bulunmayışı sayılabilir. Bu da başlı başına nakliyyeyi sorun listesinin başına çıkarıyordu. Üçüncü sırada, bir pazar oluşmasının önünde büyük bir engel olarak dolaşımdaki madeni para sıkıntısı ve ortak benimsenmiş bir paranın bulunmayışı gelmekteydi.

²⁵⁰ André Maurois; *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi (1492-1828)*, C. 1, (Çev. Fuat Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945, s.69.

İstisnalara gelince; belirli bölgelerde nehirler aracılığıyla yerlilerle yapılan değerli kürk ticareti ve kıyı şeridinde yer alan kolonilerin tarım ve hayvansal ürün ticareti Boston, New York, Philadelphia, Baltimore ve Charleston gibi gelişmiş şehirleri besleyecek kapasiteye ulaşmıştı.²⁵¹

Bu tablo çerçevesinde koloniler ve İngiltere arasındaki ticari ilişki iki temel prensip üzerinden hareket ediyordu. Birincisinde, Maryland'dan Georgia'ya kadar olan (güney) kolonilerde üretilen temel ihtiyaç ürünleri doğrudan İngiltere'ye yönelirken, ikinci uygulamada dolaylı ya da "üçlü" tabir edilen şekilde Pennsylvania'dan New Hampshire'a kadarki (kuzey) kolonilerde, güneyden ithal edilen tütün, pirinç, çivit, denizcilik gereçleri gibi ürünler İngiltere'ye aktarılıyordu. İngiltere de, bu temel tarımsal ihtiyaç ürünlerin karşılığında güney kolonilere işlenmiş nihai ürün ihraç ediyordu. Bu merkantilist ticaret esasına dayalı sistem ile koloniler zenginleşemiyor ancak yaşamlarını idame ettirebiliyorlardı.

Hele kuzey kolonileri için durum daha açmazdaydı. Çünkü kuzeydekilerin çıkardığı buğday, et ve balık İngiltere'nin pek talep ettiği ürünler olmadığı için bu koloniler, ürünlerine karşı takas edebilecekleri kumaş, mobilya, ayakkabı gibi nihai ürün ihtiyaçlarını gidermekte zorlanıyorlardı. İngiltere'den yaptıkları ithalatı nakit parayla ödemeleri gerekiyordu.²⁵² Kıymetli madenlerin ihracındaki kısıtlar ve İngilizlerden kredi alabilmeleri önündeki yasaklar sıkıntıyı daha da artırıyordu.²⁵³ Bu açmaza alternatif oluşturacak diğer yabancı devletlerle yapılabilecek deniz aşırı ticaret ise, rekabetin oldukça yaman olduğu deniz aşırı ortamda, İngiliz Parlamentosu'nun Cromwell döneminde 1650 ve 1651'de ve onu takip eden Stuart hanedanı sırasında 1660 ve 1663'de *Navigation Acts* tabir olunan, korumacı ve kısıtlayıcı *Seyrüsefer Yasaları*²⁵⁴ çıkarmasıyla pek mümkün gözüküyordu. Anakaranın refahı ve zenginliği

²⁵¹ Willard W. Cochrane; *The Development of American Agriculture – A Historical Analysis*, The University of Minnesota Press, 2.bs, Minnesota, 1981, ss.32-33.

²⁵² Allan Nevins; Henry Steele Commager; *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalçık, Doğubatı Yay., İstanbul, 2005, s.78.

²⁵³ Maurois; s.70.

²⁵⁴ James Truslow Adams; *The March of Democracy – The Rise of the Union*, Charles Scribner's Son, New York, London, 1944, s.35.

için güvenilir ve ucuz hammadde temin edilebilecek sürekli bir kaynak ve İngiliz ürünleri için korunaklı bir pazarın mevcudiyeti her şeyden daha önemliydi. Bu *Seyrüsefer Yasaları*'nın en önemlilerinden olan 1651 tarihli yasanın içeriği şu kapsamdaydı:²⁵⁵

- 1- İngiltere ve kolonileri arasında gerçekleşecek tüm ticarete taşıyıcı gemilerin mülkiyeti ya İngiliz uyruklu ya da koloni mensubu kişiye ait ve mürettebatın $\frac{3}{4}$ 'ü İngiliz ya da kolonili olmalıydı.
- 2- Birkaç küçük istisna dışında koloniler tarafından Avrupa'dan yapılacak tüm ithalat İngiltere üzerinden yapılacaktı. Kıta Avrupası'ndan yapılan tüm ithalatın mutlaka önce bir İngiliz Limanı'ndan geçmesi gerekiyordu.
- 3- Belirli ürünler yalnızca İngiltere'ye satılabiliyordu. (Zamanla kabarık bir listeye dönüşen bu ürünler başlangıçta sınırlı sayıdaydı.)

Pek tabii olarak bu denli kısıtlayıcı uygulamalar kolonileri yeni yollar bulmaya teşvik etmekteydi. Nitekim “üçlü” ticaretin karışık zinciri Boston'da *Faneuil*, New York'ta *De Lancey*, Philadelphia'da *Logan* gibi güçlü ticaret şirketlerinin kurulmasına ön ayak olmuştu. Ticaret hacimlerinin artmasının da sağladığı güçle *Seyrüsefer Yasaları*'na rağmen kaçak yollardan Avrupa ile doğrudan ticaret yapıyordu. Kontrolle görevli İngiliz memurları rüşvetle ikna edilebilmişti.²⁵⁶ Ancak yine de *Seyrüsefer Yasaları* koloniler için büyük bir sıkıntı yaratmış ve uzun yıllar önemli bir huzursuzluk kaynağı olmuştur. Nitekim, İngiltere'nin, kolonilerin iplerini giderek daha da sıkması çok geçmeden küçük isyanlara sebep olmaktaydı. 1676'da Virginia halkı İngiltere'nin tütün alım fiyatlarını aşırı düşürmesi nedeniyle Nathaniel Bacon'un liderliğinde Vali Berkeley'e karşı ayaklandı. Tütün, adı geçen yasalarla başka ülkelere satışına kısıt getirilmiş bir temel ürün olmasının yanında, dolaşımdaki nakit para azlığı nedeniyle koloniler arasında zaman zaman para birimi olarak da kullanılmaktaydı. Tütün

²⁵⁵ Ross M. Robertson; *History of the American Economy*, 2.bs, New York: Harcourt Brac, and World, 1964, s.47'den aktaran Cochrane; s.34.

²⁵⁶ Maurois; s.71.

fiyatlarındaki bu uygulamayla, plantasyon işletmecilerinin neredeyse İngiliz tüccarlarının kölesi konumuna getirildiği iddia ediliyordu.²⁵⁷

Aslında, herhangi bir kolonideki plantasyon işletmecisinin, kazancını öngörülen üretim alanı dışında bir sektörde değerlendirmesi de söz konusu değildi.²⁵⁸ Braudel'in tespitleri doğrultusunda zaten bu işletmecilerin kâr marjları en fazla %8-10 düzeyindeydi.

...ama ithalat ve ihracat tutarının en azından yarısı, görülmeyen bir şekilde ana vatana geri dönmektedir (taşıma, sigorta, komisyon, borç faizi, adada oturmayan maliklere fon transferi)...Londra'da koloni ticaretinin kârları, bankalara devlet fonlarına dönüşmektedir: bunlar en faal temsilcilerinin avam ve Lordlar kamerasında yer aldığı, güçlü aileleri desteklemektedirler. Heryerde birkaç göçmen ailesi bulunmaktadır, fakat sanki rastlantıymış gibi, bunlar yalnızca plantasyon işletmemekte, borçlu diğer plantasyon işletmecileri karşısında bankacı rolü oynamaktadırlar.²⁵⁹

Kolonilerin, kendilerini özellikle ticaret alanında bu denli kuşatan ve kısıtlayan İngiltere'ye karşı neden görece uzunca bir süre direnç mekanizması geliştiremediği bu tezin sınırlarını aşmakla birlikte, literatürde oldukça hakim yeri olan Amerikan ulusal karakterinin uyanışı öykülerinin meseleyi açıklamaktaki yetersizliğinden de yeri gelmişken bahsedilmek durumunda. Özellikle bölgedeki İngiliz kolonilerinin 18. yüzyıl sonuna kadarki nüfus istatistiklerine bakılacak olursa:

²⁵⁷ Adams; s.36.

²⁵⁸ Maurois; s.70.

²⁵⁹ Fernand Braudel; *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII.Yüzyıllar – Mübadele Oyunları*, C.2, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993, ss.242-243.

Tablo 1: Amerika'daki İngiliz Kolonileri'nin Nüfusları (1630-1780)						
Koloni	1630	1660	1690	1720	1750	1780
New England						
<i>New Hampshire</i>	500	1.555	4.164	9.375	27.505	87.802
<i>Massachusetts</i>	1.296	22.062	56.928	91.008	188.000	268.627
<i>Rhode Island</i>	...	1.539	4.224	11.680	33.226	52.946
<i>Connecticut</i>	...	7.980	21.645	58.830	111.280	206.701
ara toplam	1.796	33.136	86.961	170.893	360.011	616.076
Orta Koloniler						
<i>New York</i>	350	4.936	13.909	36.919	76.696	210.541
<i>New Jersey</i>	8.000	29.818	71.393	139.627
<i>Pennsylvania</i>	11.450	30.962	119.666	327.305
<i>Delaware</i>	...	540	1.482	5.385	28.704	45.385
ara toplam	350	5.476	34.841	103.084	296.459	722.858
Güney Koloniler						
<i>Maryland</i>	...	8.426	24.024	66.133	141.073	245.474
<i>Virginia</i>	2.500	27.020	53.046	87.757	231.033	538.004
<i>Kuzey Carolina</i>	...	1.000	7.600	21.270	72.984	270.133
<i>Güney Carolina</i>	3.900	17.048	64.000	180.000
<i>Georgia</i>	5.200	56.071
ara toplam	2.500	36.446	88.570	192.208	514.290	1.289.682
TOPLAM	4.646	75.058	210.372	466.185	1.170.760	2.780.369

kaynak: U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census; *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957*, Washington, D.C., 1960, s.Z-1-20'den aktaran Cochrane; s.28.

Görüldüğü üzere ancak 18.yüzyılın ortasından itibaren büyük göç dalgaları kıtaya akın etmiş durumdadır. 1720 yılından 1750 yılına kadarki otuz yıllık süreçte nüfus neredeyse üç kat artmıştır. İskoç ve İrlanda kökenli en büyük göç dalgasının 1750'li yıllarda gerçekleştiği de burada belirtilmelidir.²⁶⁰ Netice itibarıyla bu tabloya göre, kaynaşmışlık bir yana henüz yeni tanışmış kitlelerin ortak bir bilinç oluşturacak reflekslerinin oluşmadığından bile bahsedilebilir. Hele iş, kolonilerin güvenlikleri meselesine gelince, zaten İngiltere (1707'den itibaren Büyük Britanya) donanmasının bu güvenceyi bölgedeki Fransız ve İspanyol etkisine karşı seve seve sağladığından bahsedilebiliriz. Hatta ve hatta kıtadaki Fransızlarla olan kara savaşlarında bile İngiltere'nin kolonilerden milis gücü bağlamında bir beklentisi olmadığı, onların sadece kendi topraklarının korunmasında görev almalarını beklediği de bilinmektedir.²⁶¹ Bu durumda omuz omuza bir silah arkadaşlığının getirdiği bir ortaklıktan da söz etmemiz

²⁶⁰ Carl N. Degler; *Out of Our Past, The Forces That Shaped Modern America*, Harper Colophon Boks, 2.bs, New York, Hagerstown, San Francisco, London, 1970, s.48.

²⁶¹ Degler; s.67.

olanaksız kalmaktadır. Kanada üzerindeki mücadele sırasında İngiltere bu milislerden destek almama geleneğini bozmuş, kolonili milislerin pek itiraz etmedikleri bu uygulama sonucunda 1763'te Fransızlara karşı büyük bir zafer kazanılmıştı. André Maurois'nın bu süreçle ilgili tespitleri oldukça anlamlıdır.²⁶²

1763 te Amerikalıların çoğu büyük bir harbi kazanmış ve Kanadayı zaptetmiş olan İngilterenin vatandaşları olmakla öğünüyorlardı. İsyan meselesi bahis mevzuu bile değildi. Londrada Franklin, sömürgelerin, kendilerini koruyan ve kendilerine yardım eden aralarında büyük bağ ve münasebetler bulunan öz milletleri aleyhine asla birleşmeyeceklerini ve onların birbirlerinden ziyade İngiltereyi sevdiğini söylüyordu. Franklin İngiliz halkını hakikaten seviyordu; Oxford ve Cambridge'de yetişmiş iyi ailelere mensup Amerikalılar da aynı hissi taşıyorlardı.

Franklin'in söylemi her ne kadar politik olarak değerlendirilmeye açık olsa da, Maurois'nın tespitlerine dikkat edecek olursak bağımsızlıktan sadece on üç sene önceki ortamın hangi ulusal karakteri uyandırmış olabileceği ciddi soru işaretleri bırakmaktadır. Nitekim dönemin gazeteleri üzerinde araştırmalarda bulunmuş Richard Meritt, *Amerika* ve *Amerikalı* kavramlarının bu yıllarda İngiltere ile kurulan referansların yerini almaya başladığına dikkat çekmiştir.²⁶³ Aslında 1763 tarihinin, ulusal bir karakteri uyandırmasa da kolonilerin ekonomik çıkarları konusundaki hassasiyetlerini canlandırdığından bahsedilebilir.

Koloniler pek tabii ki dünyanın merkezinde yer almıyordu. Hele hele 18.yy'nin ikinci yarısında başlayan Yedi Yıl Savaşları (1754-1763) ile dünyanın Avrupa etrafında döndüğünden bile bahsedilebilir. Bu savaşın galibini, dünya tarihi Büyük Britanya olarak kayıtlara geçmiş olsa da, savaş tüm dünya ekonomisini yerinden oynatmış, kazanan bile kaybetmişti. Savaş süresince tahıl fiyatları Londra, Paris ve Boston'da oldukça fazla yükselmiş ve savaş süresince de aşağıya inmemiştir. 1763'teki Paris Barışı'nı takip eden deflasyon ve ekonomik buhran tüm devletleri ciddi bir krizle karşı karşıya getirmişti.²⁶⁴ İngiltere'nin borcu 650 milyon doların üzerine çıkmış, savaş öncesi ordu ve donanmaya ayırdığı senelik ödenek 350 bin dolardan savaş sonrası

²⁶² Maurois; s.76.

²⁶³ Degler; s.68.

²⁶⁴ Fischer; s.135.

dönemde bir milyon yedi yüz elli bin dolar mertebesine ulaşmıştı. Bu borç batağının İngiltere’de yarattığı sıkıntı, kolonilerin Fransızlarla olan savaşta üzerlerine düşen maddi ve manevi yükümlülüklerini yerine getirmedikleri yönünde seslerin çıkmasına neden oldu.²⁶⁵ Ülke içindeki gerilimi azaltmak için önce kolonilerin şeker ticaretini düzenleyen *Sugar Act* (Şeker Yasası) 1764’de yürürlüğe girdi.²⁶⁶ Özellikle New England kolonisine büyük darbe vuran bu yasanın ardından İngiliz Parlamentosu, Amerika’da bırakılan ordunun giderlerinin karşılanması amacıyla kolonilerden vergi toplanmasını karara bağladı.²⁶⁷ Bu karar uyarınca önce Amerika’ya giren bazı mallardan ve sonra pullar üzerinden vergi alınması 1765 tarihli *Stamp Act* (Pul Yasası) ile yasalaştı.²⁶⁸ Kolonilerdeki protestolar ve İngiliz mallarının boykotu – kolonilerin İngiltere’den ithalatı bir anda altı yüz bin Sterlin azalmıştı²⁶⁹ – İngiltere’de hükümeti düşürse de koloniler özellikle ticaretle ilgili daha ağır ve keyfi vergilere maruz kalmaya devam ettiler.

Sürekli çekişmelerin ve gerilimin artmasıyla 1774 Eylül’ünde ilk Kongre Georgia hariç tüm kolonilerin katılımıyla toplandı. Bu Kongre’de İngiliz Hükümeti ile ilişkilerin kesilmesine yol açacak iki önemli karar alınmıştı. Üç ay içinde İngiltere’den yapılan tüm ithalat durdurulacak, bir yıl içinde de tüm ihracat kesilecekti. Bu karara uymayan koloni tüccarlarının cezalandırılacağını bildiren bir irade de ortaya konmuştu.²⁷⁰ Ayrıca, bu direniş hareketi sürecinde alınan kararları uygulamak üzere *Association* adıyla bir çeşit devrim hükümeti de oluşturuldu. Fakat, kongre her şeye rağmen kolonileri siyaseten İngiltere’ye karşı birleştirmeyi başaramamıştı. 1775 Mart’ında Philadelphia’da toplanan ikinci Kongre’de, İngiltere’nin Amerikalıların özgürlüklerine ve haklarına saygı göstermesi çağrısı yapılıyordu. Tüm gelişen olaylar zincirine rağmen Kongre’nin nispeten çekingen bir tutum sergilemesi, aslında İngiltere ile uzlaşmacı olan kolonilerden kaynaklanıyordu. Neticede İngiltere, Kongre ve

²⁶⁵ Adams; s.81.

²⁶⁶ Nevins; s.78.

²⁶⁷ Howard Zinn; *A People’s History of the United States 1492-Present*, Harper Perennial, New York, 1995, s.61.

²⁶⁸ Keith Feiling; *A History of England*, Redwood Press Limited, Trowbridge, London, 1970, s.704.

²⁶⁹ Adams; s.87.

²⁷⁰ Nevins; ss.92-93.

komitelerin aldığı askeri tedbirler karşısında Amerika'daki on üç koloniyle her türlü ticareti yasaklama kararı aldı. Ufukta beliren kaçınılmaz savaş karşısında Amerika'da bulunan ordunun masraflarıyla ilgili bir dizi verginin Parlamento'da onaylanması ise kararsız kolonilere diğer on üç koloniyle birleşmekten başka seçenek tanımamıştı. Bradford Perkins, 1775 yazından patlak veren savaş sırasında bile, bırakınız bir "Amerikan Ulusu" fikrini, bir sonraki yıla kadar böyle bir iddianın dahi varlığının söz konusu olmadığından bahsetmektedir.²⁷¹

Özetle, Amerika kolonilerinin bağımsızlıklarını kazanması ve yeni devletin kuruluşu uzun ve planlı bir hazırlık dönemi sonucunda gerçekleşmemişti. Ortak ekonomik etkenlerin ve çıkarların belirleyici olduğu bu süreçte topyekûn bir uzlaşmadan söz etmek de pek mümkün gözükmemektedir. Yönetim bağlamında baktığımızda, 1787 tarihli Amerikan Anayasası ile kurulan federal sistemin birden bire ortaya çıkan veya farklı seçenekler arasından seçilmiş bir alternatif olmadığı da görülecektir. Bağımsızlıktan çok önce kıtaya ilk yerleşen koloni toplumlarının kendi aralarında yaptıkları siyasal sözleşmeler, kurdukları birlikler ve uzunca bir süre kendi özerk yönetimlerine sahip olmaları, yeni kurulacak devletin yönetim yapısına ilişkin bir sürprizi barındırmıyordu.²⁷² Nitekim bu anayasayla kurulan bağımsız federal devletin yönetimini elinde tutan Kongre'nin yetki alanına bakıldığında da ağırlıklı olarak ekonomik faaliyetler göze çarpmaktadır.²⁷³ Devletin nam ve hesabına borçlanmak, yabancı devletlerle ve kendi içindeki ticareti düzenlemek, iflasla ilgili tek tip düzenleme yapmak, para politikasını belirlemek, ölçü standardı koymak, patent ve telif düzenlemeleri yapmak, vergi sistemini düzenlemek gibi...

ABD'yi doğuran temel unsurların ekonomi ve ticaret oluşu, yeni devletin dış politikasını ve buna bağlı olarak dış işleri örgütlenmesini de çok büyük ölçüde etkilemiştir. İşlevi bağlamında konsolosluk görev ve yetkilerinin bir kısmını taşıyan ilk

²⁷¹ Bradford Perkins; *The Cambridge of American Foreign Relations – The Creation of a Republican Empire, 1776-1865*, C.1, Cambridge University Press, New York, 1993, s.1.

²⁷² Oktay Uygun; *Federal Devlet*, İtalik Yay., 2.bs, 2002, Ankara, ss.118-119.

²⁷³ "Birleşik Devletler Anayasası", *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, ed. Server Tanilli, İstanbul, 1976, s.431.

görevlilerin atanmasının da 1776 Ocak'ında Kongre Ticaret Komitesi (*Congressional Committee of Commerce*) tarafından gerçekleştirildiği düşünülünce bu tablo daha da netleşmektedir. İlk görevliler Silas Deane ve F.T. Morris²⁷⁴ Fransa'dan gerekli her türlü erzağın alınmasıyla yetkilendirilmişlerdi.²⁷⁵ Daha sonradan Amerikan denizcilerinin korunmasına ilişkin yetkilerle de donatıldılar. Aynı yılın Eylül ayında Fransa ile yapılması planlanan ticaret ve ittifak antlaşmasını görüşmek üzere görevlendirilen üç kişiden oluşan bir başka heyet²⁷⁶ Deane ve Morris'in yetkilerini taşımakla beraber kolonilerin konsolosu işlevi de görüyorlardı. Nitekim 1778'e gelindiğinde yetki paylaşımının yarattığı sıkıntılar ve bu görevlilerin yeterli sayıda olmayışları yeni bir düzenlemeyi zorunlu kıldı. Aynı yılın 6 Şubat'ında Fransa ile imzalanan ticaret antlaşmasıyla ABD, bildiğimiz anlamda konsolos bulundurma hakkını sağlamış oldu.²⁷⁷ Fakat bu hakkı elde etmesine karşın takip eden on yıl boyunca ABD, atanacak memurların yetki ve işlevlerini tanımlayan özel bir düzenlemeyi hayata geçirmedir. Ticaret Anlaşmasına eklenen bir mektupla, en az otuz yaşında olması gereken konsolosların işlevleri: “*kendi devletlerine bağlı unsurlara ilişkin her türlü medeni ve cezai teftiş ve yargılama*” şeklinde tanımlanmıştı.²⁷⁸

1780 yılına gelindiğinde Kongre ilk resmi konsolos olarak William Pafrey'i bin beş yüz dolar maaşla tüm komisyonların işlerini ABD hesabına yürütmek yetkisiyle Fransa'ya atadı. Pafrey, ABD'nin Fransa ile olan tüm mali işlerini gözetip denetleme yetkisini taşıyordu.²⁷⁹ Ancak, yola çıktığı geminin fırtınada kayboluşuyla Pafrey'den bir daha haber alınamayışı üzerine Kongre, Thomas Barclay'i önce konsolos yardımcısı (vice-consul) daha sonra tüm yetkileriyle donanmış konsolos olarak atadı.²⁸⁰

²⁷⁴ Thomas Morris'in bu göreve atanması kongre üyesi ve Amerikan Kolonilerindeki en zengin tüccarlardan biri ve “Amerikan Devriminin Finansörü” olarak Robert Morris'in üvey kardeşi olması dolayısıyla gerçekleşmiştir. (Charlers Stuart Kennedy, *The American Consul, A History of the United States Consular Service, 1776-1914*, Greenwood Pres, New York, 1990, s.6.)

²⁷⁵ Gaillard Hunt, “History of the Department of State”, *The American Journal of International Law*, Vol.1, No.4, Oct. 1907, s.869. ve

²⁷⁶ Bu üçlü heyet, Deane'in yerine geçce John Adams, Benjamin Franklin ve Arthur Lee gibi önde gelen isimlerden oluşmaktadır. (Kennedy, s.6.)

²⁷⁷ Chester Lloyd Jones, *The Consular Service of The United States*, Philadelphia, 1906, s.2.

²⁷⁸ Franklin, Lee, Adams to President of Congress, 20 July 1778, *The Diplomatic Correspondence of the American Revolution*, ed. Jared Sparks, Vol.V, (Boston: N. Hale and Gray Bowen, 1829-30), s.410.

²⁷⁹ G. Hunt, *History of the Department of State*, USA, 1893, s.14.

²⁸⁰ Jones, s.2.

Yorktown'daki savaş ile 1783'deki barışa kadarki süreçte silah ve askeri yardım tedarikiyle meşgul olan Barclay, yürüttüğü işlemlerden de Kongre'nin bilgisi dahilinde komisyonunu almayı ihmal etmiyordu.²⁸¹ Savaşın sona erişini takip eden süreçte hızla artan dış ticaret hacmi, çeşitli ülkelerde yeni konsolosluk açma hakkı tanıyan ticaret antlaşmalarını gündeme getirmişti.²⁸² Ayrıca Avrupa'da bulunan çeşitli diplomatik temsilcilerin de Amerikan konsoloslarının azlığından duydukları rahatsızlıkları ve eksiklikleri gündeme getirmekle meşguldüler. Örneğin 1780 yılında ABD'nin Madrid temsilcisi John Jay, İspanya'da ABD konsolosu bulunmayışından kaynaklanan bir sorun olarak özgürce yazışmalarını yürütemediğinden her postanede ve her limanda yazdıklarının denetime tabi tutulduğundan şikâyet etmiştir.²⁸³

Bu gibi talepler ve yaşanan hareketlilik uluslararası tüccarların da iştahını kabartmış olacak ki konsolosluk için yapılan müracaatlar hemen ilk sorunu gündeme getirmiş oldu. Yabancıların, konsolosluk ve diğer tüm dış misyonlarda görev alamayacağı 1784'de Kongre'de karara bağlanmasına rağmen, 1785'e kadar konsolosluk teşkilatının işleyiş nizamına ilişkin bir düzenlemeye gidilmediği de görülmektedir. Aynı yıl içinde, konsolosluk hizmetinin mevcut durumu ve gerekli görülen boş pozisyonlara ilişkin dış işleri bakanlığından görüş alınsa da girişimler sonuç vermemiştir. Kongre, 28 Ekim tarihinde baş-konsoloslara danışarak diplomatik hizmetle konsolosluk hizmetini birleştirme yoluna gitse de uygulamada bu esasa bağlı kalınamamış, konsolos ve konsolos yardımcılarının atamalarında Çin Kanton'una yapılan atamadaki seçim usulü esas alınmıştır. Yeni yönetim de öncelikli olarak anayasa ile meşgul olmaktan konsolosluk konusuna eğilme fırsatını hemen bulamadı. İlk fırsatta, Fransa ile imzalanmış olan konsolosluk konvansiyonundaki hükümler Senato'nun 26 Temmuz 1789 kararıyla yeni yönetmelik olarak adapte edildi.²⁸⁴

Washington'un başkanlığının ilk üç yılı boyunca on yedi konsolos ve beş konsolos yardımcısı, hizmetlerinin karşılığı iş hacminin yaratacağı harçlarla

²⁸¹ Kennedy, s.9.

²⁸² Jones, s.3.

²⁸³ Kennedy, s.8.

²⁸⁴ *H. Mis. Doc. 38th Congress, Ses. I, Vol. III, Doc. 77.*

karşılanmak üzere görevlerine atandı.²⁸⁵ Pek tabii bu ani artışın sebeplerinin başında oldukça tecrübeli bir isim olan Thomas Jeferson'un dış işleri bakanı olarak atanması ve konsolosluk hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının bütçeye ek yük getirmemesi gelmekteydi.²⁸⁶ Organizasyondaki zaaf lar ve aksamalar konsoloslukla ilgili yeni yasama faaliyetlerini 1790 senesinde tekrar Senato'nun gündemine taşınmasıyla sonuçlandı. Böylelikle konsolosluk hizmetini düzenleyen ilk yasa 14 Nisan 1792'de Senato'dan geçti. Ticari raporların hazırlanması, ABD'ye ihraç edilecek ürünlerle ilgili onay sorumluluğu gibi görevleri içermeyen bu ilk yasada konsolosların görev ve sorumlulukları şu şekilde belirtilmişti:

- *Kaptanların, mürettebatın, yolcuların, tüccarların ya da herhangi bir yabancının ya da herhangi bir ABD vatandaşının, bir başka ABD vatandaşı ile ilgili olan itirazını kabul etmek*
- *Evrakların doğruluğunu teyid etmek*
- *Yasal bir varisi olmadan yurtdışında ölen ABD vatandaşının terekesini almak*
- *Zor durumdaki ABD bandıralı gemilerle ilgilenmek*
- *Gerçekleştireceği İşlemler için belirtilen ücreti tahsil etmek:*
Mühür, itirazname, beyanname, depozito vb. benzeri işlem onayları için: 2.00 \$
Yukarıda bahsi geçen tereke işlemleri için: %5
- *Zor durumdaki ABD uyruklu denizciler için devlet adına, günlük 12 cent'i geçmemek kaydıyla yardımda bulunmak*
- *Zor durumdaki denizcilerin Amerikan gemileri ile – yolculuk boyunca çalışma şartıyla – evlerine dönmelerini sağlamak. Bu talebi reddeden kaptanlardan reddettikleri denizci başına 30 \$ ceza tahsil etmek*
- *Eğer limanda bir Amerikan gemisi satılırsa (sözleşmelerinde serbest kalmalarına ilişkin hüküm bulunmadıkça) denizcileri geri döndürecek girişimlerde bulunarak fiyatı konsolos tarafından tayin edilecek bir gemi tedarik etmek*
- *Aynı yasayla, konsoloslara görevlerini icra ederken gösterdikleri sadakat karşılığında tahvil verilmesi ve başkana, Magrib (Barbary States) ülkelerinde bulunan üç konsolosa maaş verme yetkisi²⁸⁷ karara bağlanmıştır.²⁸⁸*

²⁸⁵ Eugene Schuyler, *American Diplomacy*, New York, 1895, s.45.

²⁸⁶ Kennedy, s.20.

²⁸⁷ Başkan Washington 2 Mart 1795 tarihli mesajında bu konsolosların maaşlarını 3000\$ olarak tayin etmiştir. Bu ülkelere 1797 yılında Cezayir de katılmıştır. İstisna olarak, 19 Temmuz 1836, 3 Mart 1837 ve 26 Ağustos 1842 tarihli yasalarla Paris (2000\$)ve Londra (2800\$) konsolosları kira, kâtip ve diğer masrafların karşılanabilmesi için maaşa bağlanmıştır.

²⁸⁸ Jones, ss.4-5.

Sadece yurt dışındaki ABD vatandaşlarının özellikle denizcilerin haklarının korunmaya alındığı bu yasada görüleceği üzere daha sonradan oldukça önem teşkil edecek ABD ticaretine ilişkin görevler belirtilmemiştir. Tunus, Trablus ve Fas haricinde görev yapan tüm konsoloslar – çünkü eğer maaş verilmezse bu ülkelerdeki görevi kabul edecek kişi bulunamayacağından endişe ediliyordu²⁸⁹ – yürüttükleri işler ve harçlarla hizmet karşılıklarını almaktaydılar.

1790–1815 arası dönemde ABD konsoloslarının ağırlıklı olarak meşgul oldukları meselelerin başını denizciliğin çektiğinden rahatlıkla bahsedilebilir. Askeri ittifakların sürekli değiştiği bir ortamda konsolosların önemli görevleri başında, Amerikan gemilerini doğru limanlara yönlendirmek, sürekli değişen düşman sularından uzak tutmak, çeşitli limanlarda çeşitli gerekçelerle müsadere edilmiş gemilerle ilgili olarak hukuki mücadeleler vermek geliyordu.²⁹⁰ ABD konsolosları her ne kadar karışık uluslararası ortamı kısa sürede kavramaya çalışsa da, nadiren konvoy halinde seyrü sefer halinde bulunan Amerikan gemileri korsanların hedefi olmaktan ve savaşlarda zarar görmekten kaçamıyorlardı. Sadece 1796 Temmuz’undan 1797 Haziran’ına kadar geçen sürede 316 Amerikan gemisi Fransızlar tarafından ele geçirilmişti.²⁹¹

1790-1799 yılları arasında Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yeni konsoloslukların hızla açıldığına şahit olunmaktadır. Bu çeşitlenme sadece konsolosluk hizmetinin kurumsal olarak gelişmesini göstermemekte, aynı zamanda ABD’nin ticari eğilimleri ve öncelikleri hakkında da fikir vermektedir. Açılış sırasıyla konsolosluklar şu şehirlerde faaliyet göstermeye başlamıştır.²⁹²

Canton (Çin), Maderia Adası, Liverpool, Dublin, Bordeaux, Nantes, Rouen, İspanyola Adası, Martinique, Bilbao, Cowes, Marsilya, Hamburg, Le Havre, Londra, Fayal (Azores), Surinam, Poole, St. Croix Adası, Tangier, Kopenhag, Bristol, Lisbon, Cezayir, Kalküta, Cadiz, Alicante, Curaçao, Hollanda Antileri,

²⁸⁹ Graham H. Stuart, *American Diplomatic and Consular Practice*, New York, 1952, s.86.

²⁹⁰ Kennedy, s.25.

²⁹¹ Secretary of State to President, 21 June 1797, *Naval Documents Related to the Quasi-War between the United States and France: Naval Operations from February 1797- December 1801*, Vol. I., Washington: Government Printing Office, 1937, s.6.

²⁹² Department of State, Historian’s Office, “American Consular Officers, 1789-1800” (yayımlanmamış belge, 1964) den aktaran Kennedy, s.20.

Demerara (Georgetown), Malaga, Amsterdam, Bremen, Franconia, Tenerife (Kanarya Adaları), Isle de France (Mauritius), Cebelitarık, Falmouth, St. Petersburg, Dunkirk, Morlaix, Leghorn, Tunus, Trablus, Hull, Napoli, Belfast, Cap François, Brest, Cenova, Trieste, Göteborg, Aux Cayes, New Orleans, St. Bartholomew, Roma, Roterdam, Venedik, Cork, Santa Domingo, Barselona, Madrid, Stettin, Santiago de Cuba, Edinburgh, Cape Town, Port-au-Prince, Santander, La Guaira.

Sayıları gittikçe artan konsolosların yanında 1800 senesine gelindiğinde ABD diplomatları sadece Paris, Berlin, Lahey, Lizbon, Madrid ve Londra’da bulunmaktaydı. Pek tabii kurulan konsoloslukların hepsine aynı çabuklukta konsolos atanamıyordu. Daha doğrusu konsolosun atanmasıyla görev yerine ulaşması arasında geçen süre uzayabiliyordu. Kimi atanan konsoloslar görev yerlerine gitmekten vazgeçebiliyordu. Pek çok önemli sayılabilecek merkezlere de konsolos atamak İngiliz ambargosu nedeniyle – İngiltere tüm kolonileriyle ABD arasındaki ticareti yasaklamıştı²⁹³ - anlamsız kalıyordu. Bu nedenle Kanada ya da Britanya’nın hâkimiyetinde bulunan Jamaica, Bermuda, Bahama gibi yerlerde Amerikan konsolosu bulunmuyordu. İspanya da kendi ülkesinde tüm ABD konsolosluk faaliyetlerine imkân tanırken sömürgelerinde ABD konsoloslarına sadece Küba ve Venezüella’nın La Guaira sahilinde kısıtlı temsil alanları bırakmıştı. Portekiz sömürgeleri ise ABD konsoloslarına tamamen kapalıydı.²⁹⁴ Tüm bu tablo karşısında ABD için en uygun alternatifler Baltık ve Levant ve Uzakdoğu olarak beliriyordu.²⁹⁵ Uzak Doğu’da ise Hollanda, Japonya’da faaliyet yürütebilen tek batılı devletti.²⁹⁶ Baltık ülkelerinin ticaret potansiyellerinin düşük oluşu ve Rusya gibi bir güçle karşı karşıya gelme riski, Levant seçeneğini alternatifsiz bırakmaktaydı.²⁹⁷ Levant’ın anahtarı ise Magrib ülkelerinin elindeydi.

²⁹³ John Bassett Moore, *The Principles of American Diplomacy*, Harper and Brothers, USA, 1918, ss.166167.

²⁹⁴ Kennedy, s.21.

²⁹⁵ Thomas A. Bryson, *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey*, The Scarecrow Pres, New Jersey, 1977, s.1.

²⁹⁶ Hollanda’nın 17.yy. ortalarından itibaren *Verenigde Oostindische Compagnie* (VOC) (Doğu Hindistan Kumpanyası) ile uzakdoğu doğu ticaretine hâkim olmasına ilişkin olarak iki önemli çalışma için bkz. Jonathan Israel, *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*, Clarendon Pres, Oxford, 1998, ss.940-941. ve Niels Steensgaard, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, Chicago Press, Londra, 1974, ss.126-130.

²⁹⁷ James A. Field, *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Pres, New Jersey, 1969, ss.28-29.

B. Denizlerin Serbestliği ve İlk Konsolosluk Dalgası (1800–1815)

On dokuzuncu yüzyılın ilk on yılında ABD'nin, çoğunluğu Avrupa ve Batı Hindistan'da olmak üzere altmış iki kentte konsoloslđu bulunmaktaydı. Büyük Britanya ve dominyonlarında -Malta ve Cebelitarık dahil olmak üzere- on, Fransız topraklarında -Hint Okyanusu'ndaki Mauritius ve Güney Afrika'daki Fransız Guenası dahil olmak üzere- on üç konsolos görev yapıyordu.²⁹⁸

Portekiz ve dominyonlarında sadece dört Amerikan konsoloslđu bulunmaktaydı. Bunlardan biri ana karadaki Azores'te diğer Madeira Adası'nda bir diğer ise Brezilya'nın San Salvador şehrindeydi. İspanya nezdine atanmış dokuz konsolostan hiçbirisi Güney Amerika'daki kolonilerinde bulunmuyordu.²⁹⁹İspanya toprakları haricindekiler Batı Hindistan'daki kolonilerde konuşlanmıştı. Dikkate değer bir diğer nokta ise Halifax'ta, Meksika'da ya da İspanya'nın güney Amerika dominyonlarının diğer bölgelerinde Amerikan konsolosluklarının bulunmayışdır. Magrib konsolosluklarının kuruluşu bir sonraki alt başlıkta görüleceği üzere oldukça zor gerçekleşmişti. Amerikan diplomatik misyonları hâlâ Avrupa'nın önemli merkezleriyle sınırlıydı. Prusya, İsveç ve Rusya'da birer tane bulunan konsoloslukların haricinde ABD'nin, Alman ve İtalyan devletlerine dağılmış on konsolosuğu bulunmaktaydı.³⁰⁰

İlk Amerikan konsoloslarının görevleri dahilindeki temel sorumluluklar içinde denizcilerin ve gemiciliğin olması, İngiltere ve Fransa arasındaki uzun savaşlar sırasında ciddi ihtilaflarla karşılaşılmasını beraberinde getirmişti. Denizlerdeki hâkimiyetin büyük ölçüde bu iki gücün elinde olması, ABD konsolosluklarının, Amerikan bayrağı taşıyan gemilerin ve denizcilerin güvenliğinin sağlanması konusunda elini kolunu bağlıyordu. İngilizler pek çok kez, Fransızlar da zaman zaman Amerikan

²⁹⁸Kennedy, ayrıca 1800–1815 yılları arasında Fransız topraklarındaki Amerikan konsoloslukları, konsolosluk olarak değil ticari 'agent' (mümessil) olarak adlandırılmaktaydı. Çünkü iktidardaki Napolyon kendisine birinci konsül adını almıştı. ABD, Fransa nezdinde olası bir karışıklıktan kaçınmak için bu unvanı kullanmamayı tercih ediyordu. Ancak Fransız görevliler dahil herkes söz konusu ticari "agent"lara konsül demektedir. (Kennedy. s.41.)

²⁹⁹Bu dönemki ABD-İspanya ilişkileri için bkz. John W. Foster, *A Century of American Diplomacy*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York, 1900, ss.41-42.

³⁰⁰Kennedy, s.41.

gemilerini ablukayı deldikleri gerekçesiyle zorla alıkoymuşlardır.³⁰¹ Bu iki güç arasında kalan ABD için mutlak bir taraf tutmak ya da her ikisinden de herhangi bir medet ummadan ticarete direnmenin haricinde bir seçenek bulunmuyordu. Fransa ile yapılan “quasi-war”da (1798–1800) korsanlar provokasyonun temel kaynağı idi.³⁰² Amerikan konsoloslarının Karayip’teki Fransız korsanlarını etkisiz hale getirebilmek için İngiliz kumandanlar ile işbirliği yoluna gitmesi iki güç arasındaki gerilimin savaşa yol açmasıyla sonuçlanmıştı. Savaş boyunca ABD gemilerinin, yine İngiliz ve Fransızlar tarafından alıkonularak kamulaştırılması, başkan Jefferson’un öncülüğünde Kongre’nin 1807 senesi sonunda ambargo ilan etmesiyle sonuçlandı.³⁰³ ABD bütçesine oldukça yüksek bir maliyet getiren bu ambargo kararının kapsamıyla ilgili değişik bilgiler mevcuttur. Kimi kaynakta tüm ülkelere yapılan ihracatın dondurulduğu 1809’da, İngiltere ve Fransa dışarıda bırakılacak şekilde ambargonun genişletildiği geçmektedir.³⁰⁴ Jefferson’un “*plague on both your houses*” (iki evde de veba)³⁰⁵ açıklamasıyla da terminolojiye giren bu ambargo kararının, gelirlerini ticari konularda yardımcı olmak ve belge hazırlamakla kazanan Amerikan konsoloslukları üzerinde de yıkıcı etkileri olmuştur.

Amerikan dış politikasında bu güçlere karşı verilen mücadele, konsoloslukların çalışmalarının merkezine, alıkonulan ve hapse giren denizcileri ve el konulan gemileri oturtmuştu. Konsolosluklar yerel otoriteleri Amerikan gemilerinden firar edenlerin yakalanması ve tutulması için yardıma çağırabiliyorlardı. Bordo konsolosu William Lee bir Amerikan gemisinde hizmet etmeyi reddeden Amerikalıların yakalanması ile ilgili merkeze şu notu göndermişti:³⁰⁶

Bu denizcilerin tutuklanmasının temel nedeni firardır. Korsanlar, Amerikan denizcilerinin ABD gemilerinden ayrılmaları için onlara para teklif

³⁰¹ Ron Chernow, *Alexander Hamilton*, The Penguin Press, New York, 2004, s.546.

³⁰² Lindley S. Butler, *Pirates, Privateers, and Rebel Raiders of the Carolina Coast*, The University of North Carolina Press, 2000, s.103.

³⁰³ Kennedy, s.42.

³⁰⁴ Edward L. Ayers, David M. Oshinsky, Lewis L. Gould, Jean R. Soderlund, *American Passages: A History of the United States, to 1877*, C.I, 4.bs, Wadsworth, 2009, s.238.

³⁰⁵ Bu ifade, W. Sheakspear’in “Rome ve Juliet” oyununda Romeo ile yakın arkadaşı Mercuito arasında geçen bir diyalogdan alınmıştır.

³⁰⁶ Kennedy, s.43.

etmektedirler. Bugün erken saatlerde, 17 denizcinin gemilerini terk etmeleri, korsan gemisine binnelerine bir grup asker ile müdahale etmiş bulunuyorum.

Kongre, denizcilerin kötü durumuna çare olmak için oldukça erken hareket ederek sadece bu durumlarla ilgilenecek, biri Karayipler’de diğeri bu sıkıntıların yoğun yaşandığı gerekli görülen bir limanda ikamet edecek iki görevli atadı. Bu özel görevliler sadece Amerikan denizcileri ile ilgilenecek, tam zamanlı çalışacak ve maaş alacaklardı. Konsoloslar ve bu yeni görevlilerle beraber çalışacaklardı. Gemilerin zorla alıkonulması meselesi 1812’ye kadar varlığını sürdürdü. Kargo ve gemilere el konması oldukça rahatsız edici olmakla beraber, Avrupa limanlarına sessizce girebilen gemilerin elde ettikleri yüksek kâr ile dengelenebiliyordu. Buradan elde edilen kâr, kayıpları telafi edebiliyordu. Gemi ve kargoları korumak için ölmeye değmezdi.³⁰⁷

Önemli bir liman olan Kingston’da denizciler için atanan ilk görevli, donanmada subay olarak da çalışmış Silas Talbot idi. Talbot görevi süresince (1796-1798) İngiliz valileri ikna etme gücü sayesinde başarılar elde etmiş ve bazı denizcilerin salıverilmelerini sağlamıştı. Koloni mahkemeleri vasıtasıyla yasa dışı alıkoymalara karşı mahkeme talebinde de bulunmuştu.³⁰⁸ Ancak, Batı Hindistan’daki İngiliz kumandan Amiral Sir Hyde Parker, Britanya sivil mahkemelerinin verdikleri kararlara subaylarının uymaması için emir vermişti. Amiralin görevde olduğu sürece Talbot’tan sonra gelenler değişik derecelerde başarı elde etseler de yaşanan sorunları ortadan kaldıramamışlar ve Amerikalılar ticari gemilerini kaybetmeğe devam etmişlerdir. Londra’daki Amerikan denizcilerinin durumu için görevlendirilen ilk temsilci ise David Lenox eski bir hesap uzmanıydı. Anlaşmazlık olmadan vatandaşlıkları ispat olunmuş Amerikalıların serbest bırakılması ile ilgili denizcilik bakanlığını ikna etmekte başarı kazanmıştır. O dönemde özellikle denizciler için belge sahteciliği piyasası oluşması nedeniyle ciddi zorluklar yaşanmıştır.³⁰⁹

³⁰⁷ 28 Mayıs 1796, Status at Large, 4th Con. Ses. II, Appendix, s.2919.

³⁰⁸ Henry T. Tuckerman, *The Life of Silas Talbot a Commodore in the Navy of the United States*, New York, 1850, ss.72-87.

³⁰⁹ Kennedy, s.44.

İlk dönem Amerikan konsolosları içinde en aktif olanın Bourdeaux Konsolosu olduğu görülmektedir. Sahip olduğu öneme rağmen dışişleri, Bourdeaux ile yakın temas halinde olmaya lüzum görmemişti. Konsolos Cox Barnet, 1801 yılında bakanlıktan en ufak bir ses gelmemesi üzerine şikayette bulunmuş, muhtemelen bu şikayeti üzerine görevinden derhal alınmış yerine Mr. Lee atanmıştı.³¹⁰ Bourdeaux'nun ABD için aktif bir ticaret merkezi oluşu bu şehri işsiz Amerikan denizcileri için bir cazibe merkezi haline getirmişti.³¹¹ Bourdeaux Konsolosluğu 1802 yılında gönderdiği raporda hastanelerde yirmi, sokaklarda ise yüz elli denizcinin bulunduğunu ifade etmiştir. Fransız polisinin şikayeti üzerine konsolosluk mümkün olduğunca bu denizcileri, Bourdeaux Limanı'ndaki Amerikan gemilerine yerleştirmeye çalışmıştır.³¹²

1807 yılında Britanya'nın inisiyatifi ile ABD Ticaret Komitesi, Fransa ile bazı ticari meseleler ile ilgili bir lisans sistemi uygulamasına gitmişti. Ancak ambargoyu hafifletecek olan bu uygulama gerçekte Amerikan ticaretine pek bir yarar sağlamamıştı. Bradford Perkins bu durumu şu şekilde tanımlamaktadır:³¹³

Teorik olarak Amerikan gemileri bu lisans sistemi ile bir ayrımcılığa maruz bırakılmamıştır. Pratikte Ticaret Komitesi, Avrupa bandıralarını daha kullanışlı ve kontrol edilebilir bulmuştur. Lisanslar olmaksızın Fransız imparatorluğu ile ticaret yapılmaması lisansları son derece değerli hale getirmiştir ki bazen serbest piyasada 15.000 Sterlin gibi bir rakama alınıp satılabilir hale gelmişlerdir.

Bu durumu, birinci bölümde üzerinde durduğumuz Osmanlı'daki *berat* sorunu ile beraber değerlendirmek oldukça anlamlı olacaktır. Ticarete ilişkin lisans uygulamalarının Avrupa'da da devletler arasında sorun çıkardığı ve yine konsolosların bu meselelere dahil oluşları ise bir o kadar önemlidir.

³¹⁰ Bu bilgiyi, dönemin ABD başkanı James Madison'un yazışmalar takviminde "1801, Ağustos 10, Bordo: Mr. Isaac Cox Barnet'in Bordo Konsolosluğu'ndan haksız bir şekilde alınması ve yerine görevi daha az hak eden Mr. Lee'nin atanması" şeklinde düşülen bir notta çıkarıyoruz. Bkz. *Calendar of the Correspondance of James Madison*, Burt Franklin, New York, 1894, s.361.

³¹¹ Bordo, özellikle 1793-1814 yılları arasında Avrupa'nın şeker antreposu olarak anılıyordu. Amerikan gemileri çoğunlukla Karayipler'den şeker getiriyor karşılığında yüklü miktarda şarap alıyorlardı. (Michael Stephen Smith, *The Emergence of Modern Business Enterprise in France, 1800-1930*, Harvard University Press, 2005, s.37.)

³¹² Kennedy, s.45.

³¹³ Bradford Perkins, *Prologue to War: England and the United States, 1805-1812*, University of California Press, Berkeley, 1961, s.305.

1812 Haziranı'nda Fransa ve İngiltere arasında patlak veren savaşın haberi Britanya adalarına ve dominyonlarındaki Amerikan konsolosluklarına ulaştıkça, Amerikan konsoloslarının tarafsızlık politikası uyarınca ivedilikle ülkelerine geri döndükleri bilinmektedir. Sadece, Londra'daki Amerikan konsolosu ve denizcilerle ilgili görevli olan Reuben Beasley, savaş esirlerinin değişimine yardımcı olması için Britanya tarafından kalmasına yönelik izini verilmiştir.³¹⁴ Bu uygulama konsolosların arabulucu rolünü de üstlenmeye başladıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Falmouth'taki George Washington zamanında atanan Amerikan konsolosu ve aynı zamanda Britanya uyruklu olan Robert Ware Fox ise Britanya'yı terk etmemiştir. Savaş çıktığında Amerikan flamalarını ve bayrağını indirmiş ve savaşın bitmesini beklemiştir. Savaş bitince flama ve bayraklar eski yerlerini almıştır. Falmouth'taki konsolosluk nesilden nesile 1908'e kadar Fox ailesi tarafından idare edilmiştir.³¹⁵ Bu örnek, İzmir Konsolosluğu bahsinde göreceğimiz Offley ailesi gibi özellikle belirli ailelerin nesilden nesile konsolosluk görevini üstlenmesi geleneğinin, ABD için pek yadırganan bir uygulama olmadığının bir göstergesi olarak da alınabilir.

1815'te savaş bittiğinde Amerikan konsolosları, 1812'de ayrıldıkları İngiltere ve diğer limanlara geri döndüler.³¹⁶ Lisans sistemi ve ablukalar da durdurularak ticaret normal seyrine dönebilmişti ve Akdeniz tüm ticaret gemilerine ve tüm uluslara açık hale gelmişti. Savaş sırasında zarar gören Amerika-Avrupa ticari ilişkilerini ve ticaret hacmini geri kazandırmaya dönük olarak faaliyetlerine başlayan konsoloslar için işlerini kolaylaştıracak yeni düzenlemeler 1818 yılında gerçekleşmiştir. Bu yeni düzenlemeye göre, ABD'ye mal götüren tüccarlar yabancı bir limandan ayrılırken mallarını mutlaka *ad valorem* (mal değeri üzerinden) limandaki ABD konsolosunu bildirmekle mükellefi.³¹⁷

³¹⁴ Ira Dye, "American Maritime Prisoners of War, 1812-1815", *Ships, Seafaring and Society, Essays in Maritime History*, ed. Timothy J. Runyan, Wayne State University Press, Michigan, 1978, s.300.

³¹⁵ Kennedy, s.46

³¹⁶ Hatırlanacağı üzere giriş bölümünde bahsi geçen ABD'nin Paris Konsoloslu David B. Warden çalışmasının bu tarihlerde kaleme almış ve yayınlamıştı.

³¹⁷ Status at Large, 15th Con., Ses. I, Ch.79.

C. Magrib Konsoloslukları

ABD'nin Magrib ülkeleriyle ilişkiye girmesini hızlandıran faktör sadece yukarıda değinilen alternatifsizlik değildir. Fransa'yla ilişkilerin bozulup özellikle denizcilik meselelerinde husumetlerin çıkması o zamana kadar Fransız destekli süren ticaretin güvenliğini riske atmış, bu da ABD'yi Magrib ülkeleriyle yeni düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Fas, Tunus, Cezayir ve Trabluslu korsanların bölgedeki etkinliği ve İngiliz korumasında olmayan hiçbir ticaret gemisine aman vermemesi³¹⁸ başkan ve Kongre'nin meseleye bir an evvel çözüm bulması yolundaki baskıları arttırmıştı. Dış işleri bakanı Jefferson, bağımsızlık savaşı kahramanlarından John Paul Jones'u 1792'de Cezayir konsolosu olarak atayarak 25.000 Dolar'lık bir pazarlık gücüyle sorunları görüşmekle yetkilendirmişti.³¹⁹ Ancak henüz Fransa'ya varmadan Jones'un ölümü müzakerelerin başlamasında gecikmeye neden olmuştu. Yerine atanan Barclay'ın de görevine ulaşmadan ölümü diplomatik süreçte ciddi bir tıkanmaya sebebiyet vermişti. Geçen süre zarfında korsanlara kaptırılan kargolardaki artış ve esir düşen Amerikalıların akıbetlerinin ne olacağı önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Yıllık ödemeler yapılmadan Amerikan denizciliği güvende olamamaktaydı; esirler bırakılmamakta ve konsolosluk kurulamamaktaydı.

1794 yılında David Humphreys gerekli talimatlarla Cezayir'de görüşmeler için masaya oturdu. Ancak Cebelitarık geçişleri için anlaşmaya varılmış ötesi için ise uzlaşma sağlanamamıştı. Humphreys, dış işleri bakanı Jefferson'a gönderdiği mesajda silahlı destek sağlanmadan hiçbir Amerikan konvoyunun bölgeye gönderilmemesi gerektiğini belirtiyordu. Bunun üzerine Kongre, altı Amerikan savaş gemisinin Cezayirli korsanlara karşı kullanılmak üzere tedarik edilmesi ile ilgili yetkiyi vererek ABD donanmasının temellerini atmış oldu.³²⁰ Gemilerin hazırlanma sürecinde ABD'nin ne pahasına olursa olsun diplomatik temasları kullanmaya devam ettiği de gözlemlenmiştir. Jefferson'dan görevi devralan Edmund Randolph, Magrib ülkeleriyle

³¹⁸ Bryson, 1977, s.1.

³¹⁹ Kennedy, s.29.

³²⁰ Bryson, 1977, s.3.

yapılacak pazarlık için ticaret güvenliği ve mevcut tutuklu Amerikalıların serbest bırakılmalarını karşılamak üzere 800.000 Dolar'lık bir fonun devreye sokulmasını sağlamıştı. 1795 Kasım'ında antlaşma sağlandı. Oldukça pahalıya mâl olan bu ticaret güvenliğinin ve tutukluların serbest bırakılmasının faturası 642.500 Dolar'ı bulmuş ve senelik 21.600 Dolar'lık harç karara bağlanmıştı.³²¹ Meselenin sadece Cezayir ile yapılan anlaşma ile uzun soluklu bir çözüme kavuşamayacağını bilincindeki ticaret şirketlerinin baskıları sonucu Cezayir'e baş-konsolos olarak atanan Joe Barlow, Trablus ile daha az maliyetli bir anlaşma için 4 Kasım 1796'da masaya oturdu. Bunu takip eden süreçte Tunus ile de sağlanan anlaşma sonucu Akdeniz'deki ABD ticareti gözle görülür bir ilerleme kaydetmiştir. 1799 itibariyle Cebelitarık'tan geçen ABD gemilerinin sayısı 80'i bulmuştur.³²²

On dokuzuncu yüzyılların ilk yılları itibariyle Fas, Tunus, Cezayir ve Trablus başta olmak üzere tüm Kuzey Afrika sahilinde ABD konsoloslarının görevlerinin başında olduklarına tanık olunmaktadır. Mesailerinin büyük kısmı yine tutuklu ABD denizcilerinin serbest bırakılmasına harcayan konsoloslardan James Cathcart ve Richard O'Brien'in bu süre boyunca bölgelerin yerel dillerini iyi bir şekilde öğrenmiş olmaları ve hatta kurdukları kişisel ilişkilerle devlet kademesine yönelik önemli sırları bildikleri de için pazarlık konusunda Avrupalı meslektaşlarından öne geçmişlerdi.³²³ Görevde buldukları süre boyunca yerel otoritelerle olabildiğince iyi geçinmeye çalışan konsolosların ABD'nin savaş kozunu kullanmasına ellerinden geldiğince mani olmaya çalıştıkları da bilinmektedir.³²⁴

Kennedy, ABD'nin Magrib konsolosluklarıyla ilgili ilginç bir tespitte bulunmuştur. ABD ile Magrib ülkeleri arasında ilişkilerin yoğun olduğu 1800–1815

³²¹ Charles Oscar Paullin, *Diplomatic Relations of American Naval Officers, 1778-1883*, Baltimore, 1912, s.55.

³²² Bryson, 1977, s.4.

³²³ Kennedy, s.33, Ayrıca, ABD yönetimi, yabancı dil meselesinin öneminin bilincinde olarak özellikle Magreb ülkeleriyle olan ilişkilerde buna dikkat ettiği gözlemlenmektedir. Hatta, James Madison döneminde Fas'dan gelen mektupları çevirecek yetişmiş eleman bulunmayışı büyük bir huzursuzluk yaratmış ivedilikle eleman yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Thomas A. Bryson, *An American Consular Officer in The Middle East in The Jacksonian Era: A Biography of William Brown Hodgson, 1801-1871*, Resurgens Publications, Atlanta, 1979, s.11.

³²⁴ Bryson, 1977, s.5, Kenndey, s.34.

arası dönemde hiçbir konsolosun ABD iç politika hesaplarıyla bölgeye gönderilmediğinin altını çizer. Bu dönemde görev yapmış tüm konsolosların bölgeyi iyi tanıdıklarını ve müzakere yeteneklerinin oldukça yüksek seviyede olduğunu da belirtmektedir. Bu birimlerde tecrübe kazanan konsolosların sonraları önemli birimlere atandığı da bilinmektedir.³²⁵

D. Latin Amerika'daki ABD Konsoloslukları

Napolyon'un İspanya'daki orduları ABD'nin Güney Amerika ile olan ilişkilerini de tehdit etmekteydi. Napolyon'un 1808'de İspanya Kralı'nı değiştirerek ağabeyi Joseph'i kral yapması, Fransa'nın neredeyse bütün İber Yarımadası'na hakim olması sonucu Yeni Dünya'daki İspanyol etkisi de zayıflamaya başlamıştı.³²⁶ Bu durumun, Güney Amerika'daki İspanyol kolonilerinin bağımsızlığa giden süreçte en önemli faktör olduğu üzerine araştırmacılar arasında bir uzlaşma sağlanmamış olsa da³²⁷ bir hareketliliğe yol açtığı açıktı. Her ne kadar Amerikalılar, Fransız Devrimi sonrası yaşanan giyotin faciaları ve Napolyon diktatörlüğüyle bu tip mücadelelere karşı sempatiilerini biraz yitirmiş olsalar da İspanya yönetimine karşı bağımsızlık hareketlerini desteklemek hem kaçınılmaz hem de akla yatkındı. Ancak yine de kamuoyunun özgürlük mücadelelerine olan sempatisi Latin Amerika'ya bazı gönüllüler dışında hiçbir askeri desteğin verilmemesi yönündeydi.³²⁸ Bu durum, 1810'dan 1824'e kadarki bağımsızlık savaşları süresince ABD konsolosluk servisini cephe hatlarına kadar taşımıştı. Latin Amerika'daki koloni eliti için de İspanya'ya karşı savaşırken bir yandan Avrupa ve ABD ile ticaretlerini sürdürebilecek olmak oldukça cazip geliyordu.³²⁹

³²⁵ Kennedy, s.39.

³²⁶ J. M. Roberts, *The Hutchinson History of the World*, Hutchinson & Co., Londra, 1976, s.823.

³²⁷ Leandro Prados de La Escosura, "The Economic Consequences of Independence in Latin America", *The Cambridge Economic History of Latin America, C.I, The Colonial Era and the Short Nineteenth Century*, ed. Victor Bulmer-Thomas, John H. Coastworth, Reberto Cortés Conde, Cambridge University Press, 2008, s.464.

³²⁸ Perkins, 1993, s.156.

³²⁹ S. Tanley J. Stain, Barbara H. Stein, *The Colonial Heritage of Latin America, Essays on Economic Dependence in Perspective*, New York, 1970, s.131.

Latin Amerika'daki bağımsızlık savaşları ile ilgili olarak iki dışişleri bakanı James Monroe ve John Adams'ın asıl kaygılarının bu sömürgelerin özgürlüklerine kavuşmasının ötesinde olduğunu da unutmamak gerekir. ABD'nin Latin Amerika'daki asıl çıkarı demokrasi değil ticaretin gelişmesiydi. Yüzyıllarca İspanyollar kolonilerinde yabancı tüccarların faaliyetlerine engel olmuşlardı. Küba dışında hiçbir yerde konsolosluk kurulmasına da müsaade etmemişlerdi. Özgürlük hareketlerinde başarı sağlanması Amerikan mallarının bu pazarlara ulaşması için bir fırsat olabilirdi ve Amerikan konsolosluklarının kurulmasını gerektirebilirdi. Nitekim adı geçen iki bakanın özellikle Latin Amerika kolonilerinin bağımsızlıklarının tanınma zamanlaması ve kapsamı bağlamındaki tutumları düşünüldüğünde asıl kaygılar daha net görülecektir. Tanımaların aceleye getirilmesi İspanya'nın düşmanlığını kazanmak anlamına geleceği için Florida sorununun çözümü de sıkıntıya girebilirdi.³³⁰

Bölgedeki çıkarlarını gözetmek için oldukça temkinli davranan ABD, öncelikle konsoloslarını ve denizci sorunlarıyla ilgilenecek görevlileri gönderme hazırlıklarına başladı. 1810'da gönderilen ilk "özel yetkili" Arjantin'de Buenos Aires'e gönderilen Joel Roberts Poinsett adlı Güney Caroline'li bir zengindi. Dışişleri bakanı Robert Smith'in Poinsett'e verdiği talimat oldukça açıktı: Liberal ve istikrarlı düzenlemeleri sağlayarak karşılıklı ticaretin her iki ülkenin ortak çıkarları için olduğunu anlatmak.³³¹ İspanyol yandaş güçlerin etki alanından uzak kaldığı için Buenos Aires'in devrimci hareketleri izleyecek en uygun yer olması Poinsett'in raporlama faaliyetlerini de kolaylaştırmıştı. 1811 de Kongre'nin resmi atamasıyla baş-konsolos ünvanını da alan Poinsett'e yeni bakan Monroe tarafından daha açık talimatlar da verilmişti.³³²

Burada söz konusu bölgenin Avrupa'dan ayrılması büyük bir ilgi ile izlenmektedir. Aynı yarımkürede ve komşumuz olan bölgeye karşı kayıtsız kalamayız. Buradaki bölgelerin kaderleri kendilerine bağlıdır. Bir devrim gerçekleştiğinde Avrupalı güçlerin eski kolonilerini içtenlikle karşılayacağımıza şüphe yoktur.

³³⁰ Kennedy, ss.51-52.

³³¹ Harolds F. Peterson, *Argentina and the United States 1810-1960*, University Publishers, New York, 1964, s. 277.

³³² William R. Manning, *Diplomatic Correspondence of the United States Concerning Independence of the Latin America Nations*, C.I, Oxford University Pres, New York, 1925, s. 11.

Buenos Aires'te cunta yönetimi ile ticari anlaşmalar yapacak kadar uzun kalan Poinsett daha sonra Şili'ye geçerek, siyasete girmiş ve diktatör Jose Miguel Carrera ile yakın dostluk kurmuştur.³³³ Poinsett daha sonra Buenos Aires'e dönmüş ve oradan da 1814'te ayrılarak ABD'ye gelmiş ve Güney Carolina'da siyasi kariyerine devam etmiştir. Daha sonra yeni Meksika Cumhuriyeti'ndeki ilk Amerikan elçisi olmuştur.³³⁴

1800'de Karakas'ın limanı olan La Guayra'ya Augustim Maden'in konsolos olarak atanmasını takip eden ilk on yıl ticarete ve ilişkilerde en ufak bir farklılık görülmemiştir.³³⁵ On yıl sonra bu liman kentinde faaliyet gösteren ABD tüccarı Robert K. Lowry, cunta idaresindeki bölgeye ticari temsilci sıfatıyla atandı ve 1826'da ölene kadar görevine devam etti. Lowry için en önemli mevzulardan birisi bölgede ayrıcalık talep eden İngiliz varlığıydı. Ayrıca, Porto Riko'daki isyancılara malzeme götüren Amerikan gemilerinin yolunu kesen korsanlara silah sağlayan İspanyollar bir diğer sorundu. Lowry, donanmadan ticareti korsanlardan koruyacak bir savaş gemisi de talep etmişti. 1811'de ABD nezdindeki tanınma taleplerine cevap alamayan³³⁶ cunta, Lowry'ye gösterdikleri cömertliğin karşılığını alamadığı için rahatsız olmuştu. ABD'nin bu çekimser tutumu ise Avrupa'dan gerekli onayı görmüştü.³³⁷ Venezuela'daki cuntanın henüz yeterli altyapı olmadan Karakas ve ona komşu eyaletleri birleştirerek bağımsız bir devlet kurma amacıyla giriştikleri ilk deneme Lowry'yi etkilememiş ve durumu ülkesine fakirlik, anarşi ve ahmaklık getirecektir şeklinde raporlamıştı.³³⁸ Lowry daha sonra öngördüğü “anarşi ve ahmaklık” ile fazlasıyla uğraşmak zorunda kalacaktı. 26 Mart 1812'de tam da kraliyetçi işgalle aynı dönemde yaşanan deprem La Guayra ve Karakas'ı yerle bir etmişti.³³⁹ Yakın tarihlerde Lowry'nin misyonu konsolosluk haline getirilecek ancak bu sefer de cunta tarafından konsolos olarak tanınmayacaktı.

³³³ Peterson, ss.22-23.

³³⁴ Kennedy, s.53.

³³⁵ E. Taylor Parks, *Colombia and the United States, 1765-1934*, Arno Pres, USA, 1970, s.78.

³³⁶ Parks, ss. 87-88.

³³⁷ Manning, C.I., ss.6-14.

³³⁸ Kennedy, s.54.

³³⁹ David F. Marley, *Historic Cities of the Americas*, California, 2005, s.834

Bu tanınmama üzerine dışişleri bakanı Monroe, Alexander Scott'ı Karacas'a "special agent" (özel temsilci) sıfatıyla atar ve ondan Karakas'ta ticari bir konsolosluktan daha çok hükümet temsilcisi bir diplomatlık yapmasını bekler.³⁴⁰ Kongre deprem mağdurlarına gönderilen yardım malzemesinin cunta yöntemine teslim yetkisini Scott'a vermiştir. Amerikan vatandaşlarının özellikle İspanyol korsanlığına karşı korunması ile de tembihlenen Lowry ve Scott'ın raporlarında belirttiği gibi Amerikan vatandaşları sadece alıkoyulma ya da adaletsizliklerden değil, cunta yönetimine yönelik düşmanca tutumlarda da zarar görmekteydiler. Aralık 1812 tarihinde, İspanyol otoritelerinin kontrolleri altında bulundukları bölgelerdeki tüm Amerikalıların ihraç edilmesini buyurmalarıyla Scott ve Lowry de bölgeden ayrılmak zorunda kalmışlardır.³⁴¹ Aslında İspanya'nın bu uygulamasının sadece ABD vatandaşlarının hedef alınarak gerçekleştiğini söylemek güçtür. Nitekim 1812 tarihli İspanyol Anayasası ile İspanya, başta Latin Amerika olmak üzere tüm kolonilerindeki vatandaşlık meselesinde de düzenlemeye gitmiş, Engizisyon'un resmen lağvı ve yargı gibi alanlarda köklü reformlara imza atmıştır.³⁴² Özellikle bağımsızlık hareketlerinin hızlandığı dönemlerde vatandaşlık konusunun Osmanlı'daki gibi ciddi karışıklıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Özellikle çoğu bölgede aynı dilin konuşuluyor olması ve yaygın akrabalık ilişkileri Latin Amerika'da vatandaşlık sorununu ciddi boyutlara taşımaktaydı.

1821'de La Guaira'ya görevinin başına konsolos olarak dönen Lowry, kendini yine korsanların neden olduğu sorunların içinde buluyordu.³⁴³ Merkeze gönderdiği raporda görevi gereği yaptıklarının takdir görmediğini şu şekilde dile getirmektedir:

Korsanlar bu hükümetin bayrağı altında pek çok Amerikalıyı tuzaklarına düşürmüşlerdir. Tarafıma yapılan pek çok başvuru karşısında özgürlüklerini sağladım ancak bu onların hakları olarak değil, yerel yetkililerin yaptıkları bir jest olarak görüldü.

³⁴⁰ Richard W. Slatta, *Simon Bolivar's Quest for Glory*, Texas, 2003, s.64.

³⁴¹ Kennedy, s.54.

³⁴² Matthew Campbell Mirow, *Latin American Law: A History of Private Law and Institutions in Spanish America*, University of Texas Pres, 2004, s.145. (Engizisyonun lağvı) s.113.

³⁴³ Parks, s.81.

Lowry'nin yeniden atanmasını, 1822'de Latin Amerika cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının ABD tarafından resmen onaylanması takip etti³⁴⁴ ve bölgeye daha fazla sayıda konsolos atandı. Bunlardan birisi de Peru'daki Callao'ya atanan William Tudor'dur. İspanyol ablukasını nedeniyle görev yerine 120 günlük bir yolculuktan sonra varabilmişti.³⁴⁵ Tudor'un görev yerine ulaşmasındaki zorluk merkezle olan irtibatında da yaşanmaktaydı. Talimatların eline geçmesi ayları bulan Tudor inisiyatif almaya mecbur kalarak kendisini İspanyol yetkililere tanıtmış, Callao'da kalmak ve mevcut durumu raporlamak üzere izin alabilmişti.³⁴⁶ Peru'daki ablukanın düşmanlara yönelik bir tutum olmadığını, bir tür gelir getirici durum olduğunu fark eden Tudor, tarafsız gemilerin durdurularak Callao limanına girmeye zorlandıklarını ve kaptanlarının toplam kargo değerinin %25'i kadar ödemeye mecbur bırakıldıklarını bildiriyordu.³⁴⁷

Amerikan ticari gemilerinin korsanlardan ve ablukacılar tarafından korunması için ABD donanmasından savaş gemisi talebinde bulunan Tudor, Isaac Hull komutasındaki küçük bir filonun desteğini elde etmeyi başarmıştı. Callao'daki durum sadece Amerikan ticaretini tehdit etmiyordu. Bu nedenle, Britanya, ABD ve Fransız donanma gemileri de Callao Limanı'na, tarafsız gemilerin ve taşıdıklarının güvenliği için bölgeye gelmiş durumdaydı. Muhtemelen bölgeye atanan çok sayıdaki İngiliz konsolosun da benzer talepleri gündemdeydi.³⁴⁸ Yine de İspanyol donanması abluka sırasında ticaret yapan Amerikan gemilerinden bazılarını el koymuştu. Tudor, mürettebat ve gemilerin serbest kalmasını sağlamaya çalışmış ancak fazla bir muvaffakiyet gösterememişti. Küba, Porto Riko ve Filipinler'deki ABD konsoloslarının gündeminde de sürekli aynı sorunlarla boğuşmak vardı.³⁴⁹ 1824 yılının sonunda, nihayet Tudor raporunda şunu

³⁴⁴ John Holladay Latanac, *The United States and Latin America*, Doubleday, Page & Company, New York, 1920, s.48.

³⁴⁵ Claude G. Berube, John A. Rodgaard, *A Call to the Sea: Captain Charles Stewart of the USS Constitution*, Canada, 2005, s.175.

³⁴⁶ Kennedy, s.56.

³⁴⁷ Manning, C.III, s.1751.

³⁴⁸ Brian Vale, *Cochrane in the Pacific: Fortune and Freedom in Spanish America*, I.B.Tauris, New York, 2008, s.187

³⁴⁹ Kennedy, ss.56-57.

belirtebilmiştir.³⁵⁰ “*General Bolivar’dan ABD Peru Konsolosluğu için aldığım tanıma belgesi ile artık daha düzenli bir şekilde işime yoğunlaşabilirim.*”

Aslında Tudor’un bu beyanını, Latin Amerika’daki İspanyol İmparatorluğu’nun yıkılışının bir başka ifadesi olarak da değerlendirebiliriz. İspanyol boyunduruğundan kurtulan yeni Latin Amerika devletleri kendi çıkarları ve inisiyatifleri doğrultusunda ABD ile ilişkilerini daha ciddi boyutlara taşıyabileceklerdi. Bu yeni dönem elçilerin atanmasını beraberinde getirecek ve ABD konsolosların yetkisi ve etkisi ister istemez azalacaktı. Yine de, kıtanın çok geniş oluşu, iletişimin zayıflığı, bitmek bilmeyen savaşlar, devrimler ve doğal felaketler konsolosların, Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamada ciddi engeller oluştursa da görevlerini ciddiyetle yerine getirdikleri pek çok kayıttan anlaşılmaktadır. Nitekim konsoloslara olan ihtiyaç hiçbir zaman azalmıyordu. 1831 yılına gelindiğinde, ABD’nin Güney Amerika’daki konsolosluklarının hızla çoğaldığı görülmektedir. 1830’da kıtanın güney kısmında 22, orta bölgede 2, Meksika’da 10, Santa Fe’de 1 ve Teksas’ta 2 konsolosluğu vardı. Karayip Adaları’ndakiler ise 22 taneydi. O tarihlerde tüm dünyada 146 adet ABD konsolosluğu olduğu düşünülürse bunların üçte biri batı yarımküredeydi.³⁵¹

ABD’nin Latin Amerika’da kurduğu konsolosluklara ilişkin son olarak Meksika örneği, ABD’nin konsolosluk uygulamalarıyla kazandığı tecrübeyi görmek ve konsolosların, hükümetlerinin dış politika kararlarında ne derece etkin olduğunu göstermeleri açısından oldukça önemlidir. Bilindiği üzere, 1821 yılında bağımsız olana dek İspanyol idaresindeki Meksika’da ABD bir konsolosluk kurmamıştı. Bağımsızlıkla birlikte burada da konsolosluklar açmaya karar verildi. İlk olarak Virginia’lı William Taylor, Meksika Körfezi’nin en stratejik noktadaki limanı³⁵² olan Vera Cruz ve Alvarado’ya gönderildi. James Smith Wilcocks, Mexico City’ye, George R. Robertson, Tampico’ya, Thomas Reilly, Aguatulco’ya, Henry Gregg, Acapulco’ya ve John Mc

³⁵⁰ Manning, C.III, s.1775.

³⁵¹ Kennedy, s.58.

³⁵² Christon I. Archer, “Years of Decision: Féeliz Caileja and the Strategy to End the Revolution of New Spain”, *The Birth of Modern Mexico, 1780-1824*, Rowman & Littlefield Publishers, UK, 2007, s.126.

Goffin Saltillo'ya konsolos olarak atandı.³⁵³ 1830'a gelindiğinde Meksika'da 10 Amerikan konsoloslugu kurulmuş durumdaydı.³⁵⁴

Sivil asayişten söz etmenin mümkün olmadığı 1830'ların Meksika'sındaki ABD vatandaşlarının sayılarının her geçen gün artması, konsolosların iş yükünü bir hayli arttırmıştı. Bölgelerindeki yerel isyanları dikkatlice izleyen konsoloslar, oldukça titiz hazırladıkları raporlarla ABD otoritelerini zamanında uyararak pek çok ABD vatandaşının hayatını kurtarmışlardı.³⁵⁵ Ancak, sürekli isyanlar yüzünden ticari çıkarlar sürekli tehlikeye girmektedir.

Bölgedeki iletişimsizlik ve Teksas üzerinde yaşanan Amerika-Meksika gerilimi ilginç bir olaya sebebiyet vermişti. 20 Ekim 1842'de ABD donanması komodoru Thomas Jones, aldığı yanlış istihbarat sonucu iki ülke arasında savaş çıktığını düşünmüş, Meksika hâkimiyetinde bulunan Kaliforniya'nın Monterey Limanı'na girmişti.³⁵⁶ Hiçbir direnişle de karşılaşılması ilginç bir durum oluşturmuştu. Monterey'de on yılı aşkın süredir yaşayan Thomas G. Larkin'in tercümanlığı aracılığıyla yerel otoritelerle uzlaşma sağlanmış yanlış anlama ortaya çıkmıştı.³⁵⁷ Larkin'in bu deneyimden sonra çeşitli gazetelere yazdığı Kaliforniya'yı her açıdan metheden yazıları oldukça ilgi toplamış, bölge özellikle Oregon'dan ciddi miktarda göç almaya başlamıştı. Larkin'in yazıları ve bölgedeki iş tecrübesi dışişlerini de etkilemiş olacak ki 1 Mayıs 1843'de Monterey'e konsolos olarak atandı.³⁵⁸ Görevine başlar başlamaz hükümeti bölgedeki gelişmeler hakkında rapor yağmuruna tutan Larkin özellikle şu hususlara dikkat çekmekteydi.³⁵⁹

³⁵³ James F. Hopkins (ed.), *The Papers of Henry Clay, C.IV – Secretary of State 1825*, University Press of Kentucky, 1972, ss.185-186.

³⁵⁴ Kennedy, s.59.

³⁵⁵ Manning, C.III, s.1600.

³⁵⁶ Lester H. Burn, Richard Dean Burns (ed.), *Chronological History of U.S. Foreign Relations, C.I, 1607-1932*, 2. bs, Routledge, 2003, S.134.

³⁵⁷ David Foster Long, *Gold Braid and Foreign Relations: Diplomatic Activities of U.S. Naval Officers 1798-1883*, USA, 1988, s.99

³⁵⁸ Harlan Hague, David J. Langum, *Thomas O. Larkin: A Life of Patriotism and Profit in Old California*, University of Oklohoma Press, 1990, s.97.

³⁵⁹ Kennedy, s.63.

- *Kalifornia zengin bir bölge ve stratejik bir noktada bulunmaktadır*
- *Meksika yönetimi son dönemlerindedir*
- *Fransız ve Britanyalıların da durumu iyi değildir*
- *Amerikalılar Kaliforniyalılar tarafından iyi karşılanmaktadır*
- *Zaman daralıyor*

Larkin'nin bu raporunun, Amerikan Hükümeti'nde yayılmacı fikirlerin hareketlilik kazanmasına ve son kertede Kaliforniya'nın Amerika'ya dahil olmasında oldukça etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu rapordan sonra, Bakan James Buchanan, Larkin'e konsolos olmasının yanı sıra aynı zamanda Başkanın gizli ajanı olduğunu deklare etmişti. Meksika'daki Amerikan, Britanyalı ve Fransız vatandaşların ABD'ye yönelik hislerini ve nerelerde yaşadıklarını bildirmesini istemesi de³⁶⁰ Kaliforniya'nın ilhak planlarının kesin olarak başladığının bir göstergesi olarak alınabilir. Gizli ajan olarak Larkin, günde 6 Dolar (ya da yıllık 2190 Dolar) maaş almaktaydı ki³⁶¹ bu herhangi bir ABD konsolosun aldığından oldukça yüksek bir meblağdı. Nitekim ABD konsoloslarının çoğunun maaşsız çalıştığı ya da ticaret yüzdeleri üzerinden pay aldıkları düşünülürse Larkin'e biçilen rolün oldukça önemli olduğu da düşünülebilir. Çok geçmeden Teksas sorunu üzerinden patlak veren Amerika-Meksika savaşı sırasında Kaliforniya birliğe dahil edilmiş oldu.³⁶²

Tüm bu örnekler Latin Amerika'daki konsolosluk deneyiminin ABD'ye çok şey öğrettiğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Özellikle iletişimsizlik yüzünden insiyatif alma ve harekete geçmenin Latin Amerika uygulamalarından miras kaldığını söylemek pek de yanlış olmaz. İzmir Konsolosluğu'nun resmen açılmasıyla ilgili sürecin yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız Latin Amerika'daki uygulama sürecine zaman olarak denk geldiğini düşünürsek, ABD dış politikasındaki önem ve öncelik kıstasları konusunda daha net yorumlarda bulunulabilir.

³⁶⁰ Hague, s.115.

³⁶¹ Neal Harlow, *California Conquered, The Annexation of a Mexican Province 1846-1850*, University of California Press, USA, s.79.

³⁶² Larkin'in bu süreçteki etkinlikleri için bkz. Harlow, ss.91-93.

E. Afrika, Asya ve Pasifik'teki Konsolosluklar

Bu başlık pek tabii Asya ve Pasifik olarak da sınırlanabilirdi. Nitekim ABD'nin Akdeniz kıyıları hariç Afrika Kıtası'na olan kayıtsızlığı tarihsel bir gerçek olarak bilinmektedir. Avrupalı devletlerin 20.yy.'nin ikinci yarısına kadar parsellediği Kara Afrika, "sömürgecilik karşıtı" ABD için, kaçak köle ticaretinin yapıldığı³⁶³ve ticaret gemilerinin su ikmâli yaptıkları tanımsız bir yer olmaktan öte bir şey ifade etmiyordu.³⁶⁴ Bu nedenlerle konsolosluk hizmetine uzunca bir süre pek gerek duyulmamıştı. On dokuzuncu yüzyıl başında Batı Afrika'da hiç bulunmazken kıtanın en güney ucunda Ümit Burnu'nu dolaşacak gemiler için Cape Town'da 1799 yılında bir konsolosluk kurulmuştu.³⁶⁵ Hâlihazırda orada ikamet eden Pensilvanyalı bir tüccar olan John Elmslie konsolos olarak atanmasına rağmen, İngiliz yetkililerin resmi onayına sahip değildi. Bölgenin Hollandalıların kontrolüne geçmesini takiben durumu daha da belirsiz hale gelmiş her ne kadar yeni yönetim tarafından hoşgörü ile yaklaşılsa da resmi statüsü tanınmamıştı. Statüsü, bölgenin 1806'da tekrar İngiliz yönetimine geçişi ardından ancak tanınabilmiş fakat kısa bir süre sonra şehri terk etmiştir.³⁶⁶ Doğu Afrika sahilindeki tek konsolosluk da Demerara'da 1823 yılında tesis edilmişti. Edmund Roberts adındaki konsolos dört yılı aşkın görevinin ardından Doğu Hint Adaları ile olan ticaret antlaşmalarında müzakereci olacak kişiydi.³⁶⁷

Napolyon Savaşları sırasında İngiltere ve Fransa arasındaki tarafsızlığını koruyabilmek için, pek bir ticari beklentisi olmadığı kıta yüzünden ilişkilerini riske atmak istememesi de ABD'yi 1834 yılına kadar kıtadan uzak tutmuştu. Jackson

³⁶³ Köle ticareti 1808 yılında yasaklanmasına rağmen uzunca bir süre devam etmiştir. Mahkeme kayıtlarına da geçen çok sayıda olayla ilgili bkz. Peter C. Hogg, *The African Slave Trade and its Suppression*, Frank Cass and Company, UK, 1973, ss.279-283.

³⁶⁴ ABD'nin Afrika'ya olan ilgisi 1960'larda başlayan kıtadaki bağımsızlık hareketinin sonrasında soğuk savaş parametreleriyle biçimlenmiştir. Bu durum, ABD dış politikası tarihinin yorumlanmasında araştırmacılar arasında uzlaşmış nadir konulardandır. ABD-Afrika ilişkileri üzerine oldukça önemli bir çalışma için bkz. Macharia Munene, J. D. Olewe Nyunya, Korwa Gombe Adar (ed.), *The United States and Africa: From Independence to the End of the Cold War*, Nairobi, 1995.

³⁶⁵ Peter Duignan, Lewis H. Gann, *The United States and Africa: A History*, Cambridge University Press, New York, 1984, s.65.

³⁶⁶ Kennedy, s.101.

³⁶⁷ Robert Hopkins Miller, *The United States and Vietnam 1787-1941*, National Defence University Pres, 1990, s.23

yönetimi uzunca aradan sonra ilk konsolos, Gambia'ya atanmıştı.³⁶⁸ Gambia'yı, 1836'da baharat ticaretiyle önemli bir ada olan Zanzibar takip etti. Hint Okyanusu'ndaki balina avcılarının önemli bir uğrak merkezi olan ada, Maskat (Şimdiki Umman) Sultanı'nın kontrolündeydi ve bu nedenle Maskat'a da 1838'de bir konsolos atanmıştı. Zanzibar'daki konsolos Richard P. Waters'ın raporları ticarettense, Amerikan gemilerindeki cinayetlerle ya da bağlı olduğu gemiyi terk etmek isteyen denizcilerin sorunlarıyla ilgiliydi. Karşılaştığı bu sorunlara da çözüm bulmak için elinden geleni yaptığı, bir denizciye verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:³⁶⁹

Gücüm olduğunda size yardım etmeyi isterim ancak gemiden ayrılmanızı sağlayacak yetkiye sahip değilim. Eğer yerinize geçecek birini bulabilirsiniz, kaptanı değiş tokuşa razı etmek daha mümkün olacaktır.

Her ne kadar, 1850'de Angola'da ve daha sonra Bissau dâhil olmak üzere 1862 yılı itibariyle, Afrika'daki 25 şehirde konsolosluk kurulmuş olsa da, 1840–1870 arasında Afrika'nın ABD ticaretindeki payı %1'i bile bulmamıştır.³⁷⁰

On dokuzuncu yüzyıl boyunca İngiltere'nin Hindistan'da kurduğu mutlak hâkimiyet ve ekonomik kontrol, ABD'nin burada da etkin bir ticari faaliyet göstermesini engellemişti. Bu nedenle uzunca bir süre Hindistan'da bir konsolosluk açılmamıştı. 1792'nin başında Kalküta'daki girişimler,³⁷¹ *Doğu Hindistan Kumpanyası* ile çalışan İngiliz koloni yönetimi tarafından etkisiz hale getirilmiş, bölgedeki Amerikan gemilerine İngiliz yönetimi tarafından türlü zorluklar çıkarılmaya devam etmiştir. ABD için tüm bu olumsuz şartlara rağmen Bombay'da 1838 yılında bir konsolosluğa izin verilmişti. Konsolos olarak atanan Philemon S. Parker³⁷², iki yıldan az bir süre orada kalmış ve İngilizlerin Amerikan ticaretini tamamen sınırladığı bir ortamda konsolosluğa

³⁶⁸ Duignan, s.65.

³⁶⁹ Kennedy, s.102.

³⁷⁰ Duignan, s.65. Kennedy'nin çalışmasında bu konsoloslukların adını dahi anmaması, işlevsizlikleri bağlamında önemlidir.

³⁷¹ Joseph Barton Star, *The United States Constitution: Its Birth, Growth, and Influence in Asia*, Honkong University Press, 1988, s.154.

³⁷² Kennedy, s.103.

ihtiyaç olmadığı kanaatine varmıştır.³⁷³ Uzunca süre boş kalan ofise 1850 senesinde atanan Samuel Simpson da aynı manzarayla karşılaşmış, ancak bu sefer istifa etmektense *Doğu Hindistan Kumpanyası* için pamuk üretim alanlarında müfettişlik yapmaya başlamıştı. Dışişlerine gönderdiği bir mektup ile *Doğu Hindistan Kumpanyası*'ndan aldığı yıllık 5800 Dolar kadar bir maaş verilmediği takdirde görevini bırakacağını bildirmiş, pek tabii görevinden ivedilikle kovulmuştu.³⁷⁴

Hindistan'da fazla varlık gösteremeyeceğinin bilincinde olan ABD, konsolosluklarını Güneydoğu Asya'ya ve Pasifik tarafına kaydırmıştı. Filipinler, her ne kadar İspanyol hâkimiyetinde olsa da sadece Manila'daki yabancı ticari faaliyetlere izin vermiştir. İlk ABD konsolosu bölgeye 1817 yılında atanmış³⁷⁵, diğer yabancı konsolosluklara da bölge, 1834 yılında General Pascual Enrile'nin emriyle açılmıştı.³⁷⁶ Java'ya bağlı Batavia'daki tez canlı ABD konsolosu John Shilaber, 1826-1832 tarihleri arasında gönderdiği raporlarda Siam, Hindini ve Japonya arasında ticaret anlaşmaları imzalamanın önemine değinmiş ve kendisine tahsis edilecek bir komisyonla bu görüşmeleri yapmaya hazır olduğunu deklare etmiştir. Hemen akabinde de Hindini ile ticaret antlaşması için gerekli yetki kendisine verilmiştir.³⁷⁷

Önemli bir ticaret merkezi olan Singapur'a, Amerikan tüccarlarının ve konsoloslarının girişi de oldukça güç gerçekleşmiştir. İngilizler 1829'da Hollanda'nın Doğu Hindistan'daki varlığı karşısında Singapur'a yerleşmişlerdi. Söz konusu bölgede bir hayli iktisadi değeri yüksek olan çay, biber, pirinç ve şeker gibi ürünler bulunmaktaydı. 1812 Savaşı'nı bitiren anlaşmaya göre Amerikalılar bölgede sadece dört limanda ticaret yapabiliyorlardı. Ancak 1815'e kadar Singapur, bu dört limandan biri değildi. *Doğu Hindistan Kumpanyası*'nın belirgin üstünlüğü Amerikan ticaretine pek

³⁷³ 1787-1825 arası Kalküta'yı ziyaret eden tek Amerikan gemisi *Salem* sadece yirmi bir kez limana giriş yapmış bunun dışında 1833'de başka bir Amerikan gemisi *Tuscany*, limana 180 ton buz getirmiştir. (M.M. Kumar, *Bharat-Markin Banijer Pathakrit: Ram Doolal Dey 1725-1825*, Kalküta, 1976, ss.5-7.'den aktaran Star, s.154dpn.

³⁷⁴ Kennedy, 103.

³⁷⁵ James Morton Callahan, *American Relations in the Pacific and in the Far East, 1784-1900*, BiblioBazaar, USA, 2008, s.149.

³⁷⁶ Norman G. Owen, "Abaca in Kabikolan: Prosperity Without Progress", *Philippine Social History*, Alfred W. McCoy, Ed. C. De Jesus (ed.), Ateneo de Manila University Press, 3.bs, Manila, 2001, s.194.

³⁷⁷ Star, ss.17-18.

imkân tanımiyordu.³⁷⁸ 1833 yılına gelindiğinde Jackson yönetimi bu sürekli gelişen ticaret merkezinde bir konsolos bulunmasını arzu etmiş ve gerekli hazırlıklar yapılarak Joseph B. Balestier önce Riau'ya, ardından 1836'da Singapur'a konsolos olarak atandı.³⁷⁹ 1856 yılındaki konsolosluk reformuna kadar Pasifik'te pek çok konsolosluk kurulmuş oldu: Honolulu (1820), Tahiti (1835), Lahuna ve Hawaii (1850), Hilo ve Melbourne (1852), Yeni Zelanda (1838), Hobart (1842), Lauhala ve Fiji Adaları (1844) ve Guam (1854).³⁸⁰

Tahiti örneği, ABD konsoloslukları ile ilgili yeni bir içtihat yaratması bakımından ele alınabilir. Bölgeye atanan Amerikan konsolosu Napolyon'un ordusunda savaşmış bir Belçikalı olan Jacques Antonie Moerenhout'tu. Birkaç yıl Pasifik adalarında ticaretle uğraştıktan sonra 1835 yılında *Society Islands*'a Amerikan konsolosu olarak atanmıştı. Konsolosluk düzenlemeleri, hiç talep olunmaması ya da uygun bir ABD vatandaşı bulunamaması halinde bir yabancının atanmasını mümkün kılıyordu.³⁸¹ Pasifik adalarında konsolosların en sık karşılaştığı problem, balina avlayan gemilerde yaşanan firarlardı. Hapishanenin yokluğu ve bölgede devriye gezecek bir ABD savaş gemisinin olmayışı da sorunların hallini epey zorlaştırıyordu. İki firari Moeronhout'un evine girip karısını öldürüp kendisini de yaralayınca bir kriz patlak verdi ve hemen yerine bir Amerikalının atanması gündeme geldi. Moeronhout bu sırada Papeete'deki Fransız konsolosluğu için teklif aldı. Adı geçen bölgede ve Queen Pomare'de 1838-39 yıllarında hem Fransız hem de Amerikan konsolosu olarak çalıştı. Moerenhout'un daha çok Fransız amaçlarına hizmet ettiği de gözlemlenmiştir. Buradaki görevine başlar başlamaz bir Fransız hücum botu bölgeye gelerek ada yönetimini, adanın, Katolik misyonlarına açılmadığı ve 2000 İspanyol Doları bir bedel ödenmediği takdirde bombalanacağına dair tehdit etti. Daha sonra Fransız himayesinin kabul edilmesi yönünde yapılan baskılarda Moerenhout'un güçlü bir etkisi olduğu da kayıtlarda geçmektedir.³⁸²

³⁷⁸ Kennedy, s.103.

³⁷⁹ Shakila Yacob, *The United States and the Malaysian Economy*, Routledge, 2008, s.17.

³⁸⁰ Kennedy, s. 104

³⁸¹ Jones, s.17.

³⁸² David Stanley, *Moon Handbooks Tahiti: Including the Cook Islands*, 5.bs, Avalon Travel, 2003, ss.84-85.

Hawaii, balina endüstrisiyle Tahiti'den daha önemli bir konumdaydı. 1824'de yüzün üzerinde balina avcısının bulunduğu Hawaii limanlarında bu sayı, 1829'a gelindiğinde yüz yetmişi aşmış durumdaydı.³⁸³ Rekabetin artmasıyla konsolosların buradaki sıkıntısı, kaptanlarının yerel halkı daha az ücretle işe almaları sonucu adada işsiz kalan Amerikalılardı. Balina avcıları için Hawaii, dinlenen bir yer olmanın yanı sıra sık sık hastalanan mürettebatın tedavi oldukları bir yer olma özelliğine de sahipti. Konsolosların rutin işleri içinde yaralanan ya da hastalanan denizciler ile ilgilenmek de bulunuyordu. Hastane masrafları için gemi kaptanların konsolosa üç aylık maaş tutarında bir ödeme yapması öngörülmüştü ancak yaralanma sıklığı ve kırıkların geç iyileşmesi tedavi finansmanlarında güçlükler çıkarıyordu. Maui Adası'ndaki Lahaina konsolosu Harvard mezunu Charles Bunker Nantuket ise bu durumdan fırsat yaratarak çeşitli usulsüzlüklerle kaptanlardan topladığı tedavi paralarıyla sırra kadem basmıştı.³⁸⁴

Çin ve daha sonra Japonya'daki Amerikan konsolosluk uygulamaları ise her iki bölgedeki güçlü denetim anlayışı ve kapalı toplum olma vasıfları yüzünden ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Hem Çin hem de Japonya Batılı güçlerle olan ilişkileri arttığı nispette özellikle 19.yy.'nin ikinci yarısı boyunca ticaret, misyonerlik ve konsolosluk faaliyetlerinin odağı olmuş pek çok çıkar çatışmasının iç içe girdiği uluslararası bir ortam haline gelmiştir.

Çay, ipek, porselen gibi ikâmesi olmayan ve ticari kârı yüksek ürünlere sahip olması, Çin'i büyük ve önemli bir pazar haline getirmekteydi. Bu kârlı ürünleri uluslararası pazara kendi elleriyle sokmak gibi bir kaygısının olmaması³⁸⁵ Batılı tüccarları daha etkin bir rol almaya itiyordu. 1757'deki İmparator iradesiyle Kanton Limanı yabancıların ticaret yapabilecekleri tek açık liman olarak belirlendi. Diğer tüm limanlardaki faaliyet yasaktı.³⁸⁶ Çinlilerin kendi deyimi ile "barbar sorunu"nun bu

³⁸³ Alton Pyror, *Little Known Tales in Hawaii History*, Stagecoach Publishing, California, 2004, s.75.

³⁸⁴ Kennedy, s.106.

³⁸⁵ Çin'deki üretim biçimi ve Çin'in dünya kapitalizmine eklenme süreci ile ilgili farklı bir yaklaşım için bkz. Ray Huang, *Çin Tarihi, Bir Makro Yaklaşım*, çev. Attila Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, ss.247-256.

³⁸⁶ Hosea Ballou Morse, *The Gilds of China: With an Account of the Gilg Merchant or Co-hong of Canton*, Adamant Media Corporation, (1909 baskısından tıpkı basım), y.y., 2005, s.68.

tarihle beraber ortaya çıktığından bahsedilebilir. Her ne kadar şehir artık yabancı tüccarlara açılmışsa da şehirdeki tüm ticari faaliyet Çin hükümeti tarafından atanmış *co-hong* olarak anılan Çinli tüccarlar aracılığıyla sürdürülmekte, dolayısıyla hiçbir yabancı tüccarın imparatorluk nezdinde tanınması ya da resmi bir statü kazanması gerekmemektedir. Yabancıların şehirde sürekli ikâmetleri de söz konusu değildir. Ticaretteki hızlı artışla kâr payının yükselmesi³⁸⁷ kısa sürede hem Batılı tüccarların hem de *co-hong* kurumunun Pekin'e kadar geniş bir alana yayılmasıyla sonuçlanmıştır.³⁸⁸

Amerika'daki kolonist girişimciler, bağımsızlık sürecinde bile Çin ile olası ticaret imkânlarının farkında olarak gerekli teknik atılımları yapmış durumdaydı. Bu atılımların sonucu olarak maliyeti 120 bin doları bulan *Empress* adlı gemi 1784 Ağustos'unda Macao Limanı'na ilk kez giriş yapmıştı. Bu geminin hamule memuru³⁸⁹ olarak görev yapan Samuel Shaw, 1785'teki ikinci seferde Çin'deki ilk ABD konsolosu olarak görevine başlayacaktı.³⁹⁰ *Co-hong* sistemi gereği Çin yetkililerince hiçbir zaman resmen tanınmamış olsa da Amerikalı tüccarların şefi olarak kabul gördüğü de bilinmektedir.³⁹¹ 1790'dan 1835'e kadar konsolosluğun, Çince okuyan, yazan ya da anlayabilen biri olmadan görev yaptığı, ayrıca ABD yönetimin bu gelişen pazarda lisan konusunda herhangi bir girişimi olmadığı da önemli bir not olarak düşünülebilir.

1821 yılında, Benjamin Chew Wilcocks'un konsolosluğu sırasında yaşanan talihsiz bir olay, dönemin ABD-Çin ilişkilerinde ticaretin ne derece önemli bir noktaya geldiğinin bir kanıtı olarak sunulabilir. *Emily* gemisinde denizci Joseph Terranova'nın Çinli bir kadını öldürdüğü iddiası ortaya atılır. Amerikalılara göre kadın kazara gemiden düşüp boğulmuştur. Ancak Çin yasalarında cinayetin karşılığı ölüm cezasıdır. Amerikalıların tüm çabalarına rağmen Çinlilerin ticareti durdurma tehdidi,

³⁸⁷ Bu süreci oldukça iyi etüt eden bir çalışma için bkz. Michael Greenberg, *British Trade and The Opening of China 1800-42*, Cambridge University Press, 2.bs, 1969, ss. 1-17.

³⁸⁸ Kennedy, s.107.

³⁸⁹ Mal sahibi tarafından tayin olunan geminin yüklenmesinden sorumlu satış memuru.

³⁹⁰ Jean McClure Mudge, *Chinese Export Porcelain for American Trade, 1785-1835*, 2.bs, Associated University Press, 1981, s.35.

³⁹¹ Mudge, s, 230-231 dpn.

Terranova'nın Çin otoritelerine teslim edilip idam edilmesiyle sonuçlanmıştı.³⁹² *Emily* davası Kanton'daki görevli konsolosların otoritesizliğini ortaya koymuş, Çin'in yabancılar için her zaman tehlikeli bir yer olduğunu göstermiştir.³⁹³

Çin'le olan ticaretinde 1815'ten sonra hızla yükselişe geçen ABD, 1830'a gelindiğinde limana giren gemi sayısı ve tonaj bakımından İngiltere'den sonra ikinci sıraya yerleşmiştir. Aynı tarih itibarıyla 43 milyon dolara ulaşan toplam Çin ticaretinden 3,5 milyon dolarlık pay alan 1260 ABD gemisinin Whampoa Limanı'na yük boşalttığı bilinmektedir.³⁹⁴ 1829'dan itibaren, ABD-Çin ilişkilerine misyonerlerin de eklenmesi gerçekleşmiş, Ortadoğu'daki uygulamaların aksine³⁹⁵ konsoloslarla koordineli bir faaliyet sürdürmüşlerdir.

Çin'deki ABD konsolosluk uygulamalarının ortaya koyduğu en önemli olgu olarak *extraterritoriality* (haric-ez memleket) karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram en genel ifadeyle, bir devletin başka bir devlet sınırları içinde kendi vatandaşlarını o ülkede işledikleri suçlardan ötürü, kendi yasaları uyarınca, yine kendi yetkili kıldığı konsoloslar aracılığıyla yargılama hakkı elde etmesi anlamına gelmekteydi.³⁹⁶ Birinci bölümde de dile getirdiğimiz gibi antik dönemlere kadar kökü olan bu uygulamanın, sistemli, etkin ve en geniş kapsama sahip ilk örneği Çin'de karşımıza çıkmaktadır.³⁹⁷ Bu uygulama her fırsatta başlı başına, taraf olan ülkeler arasında bir egemenlik çatışması sorunsalına dönüşmüştür. Osmanlı Devleti başta olmak üzere Müslüman ülkelerde de geniş bir uygulama alanı oluşturmasına rağmen, özellikle Yakındoğu'daki uygulamalar Uzakdoğu'dakiler kadar sorunlara gebe olmamıştır. Bunun nedeni olarak, İslâm topraklarında yabancıların kendi hukuklarını uygulayabilmeleri onlara verilen bir ayrıcalık olmasından öte İslâm hukuku gibi "üstün" bir hukuktan "gâvur"ların

³⁹² George Thomas Staunton, *Miscellaneous Notices Relating to China*, 2.bs, Londra, 1822, s.414.

³⁹³ Kennedy, s.107, Staunton, s.415.

³⁹⁴ Mudge, s.39.

³⁹⁵ Ortadoğu ve Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyonerlik faaliyetleri üzerine kapsamlı bir çalışma için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay, İstanbul, 1989.

³⁹⁶ Jones, s.46.

³⁹⁷ Çin ile ilişkide bulunan tüm Batılı devletlerin Çin'deki *extraterritorial* hakları ile ilgili geniş bir özet için bkz. Dr.Macgpan, "Extraterritoriality in China", *The Continental Monthly*, C.XXIII, Kasım, 1863 ss.556-567.

faydalanma hakkı ve haddi olmadığı anlayışının etkili oluşunda yatmaktaydı.³⁹⁸ Ayrıca İslâm ülkelerinde faaliyet gösteren yabancıların büyük çoğunun tüccar ya da misyoner – başka bir deyişle eğitilmiş – oluşları, kendi çıkarları gereği göze batmaktan kaçınmak için daha az sorun çıkarma eğiliminde olmalarını gerektiriyordu. Hâlbuki Uzakdoğu’daki yabancı nüfusunun çoğunluğunu ticaret gemilerinde çalışan denizciler teşkil etmekteydi. Denizciler için ise ‘kadın, pirinç rakısı ve güzel yemek bakımından cennet olan Uzakdoğu’, yine aynı sebeplerden çıkan sorunlarla konsolosların rutin hayatlarını cehenneme çevirebiliyordu.³⁹⁹

Yargılama meselesinin ortaya çıkardığı ilk sorunun yukarıda değindiğimiz sebepler dışında bambaşka bir sebeple gündeme gelmiş olması da hayli ilginçtir. 1844’de Afyon Savaşları sonrası yapılacak bazı ticari düzenlemeleri görüşmek üzere Macau’ya gelen senatör Caleb Cushing, beraberinde getirdiği büyük ebatlardaki bayrak ve gönderini Portekiz kontrolündeki Macau’daki konsolosluk önüne koymasının sıkıntı yaratacağını düşünerek Kanton’daki konsolos Paul S. Forbes’e göndermişti.⁴⁰⁰ Çin halkının her türlü yabancı sembolden tehdit algılaması, ayrıca gönder üzerinde bulunan ok figürlerinin savaşı çağrıştırması bölgede büyük bir huzursuzluğa neden olmuştu.⁴⁰¹ Bu sembolleri “barbar büyüsü” olarak algılayan Çinlilerin saldırı girişimi sonucu Forbes, bayrağı ve gönderi kaldırırsa da huzursuzluğun önü kesilmemiş ve Amerikalılara yönelik bir sonraki saldırı bir Çinlinin ölümüyle sonuçlanmıştı.⁴⁰² Cushing’in bölgede bulunması bu konunun da müzakerelerde ele alınmasını sağladı ve ölüme sebebiyet veren ABD vatandaşının Amerikan jürisi önünde Amerikan yasalarına⁴⁰³ göre yargılanması Çin otoriteleri tarafından kabul edildi. Ancak Kongre’nin henüz

³⁹⁸ Suhiwart-Narueput, s.114.

³⁹⁹ Kennedy, s.111.

⁴⁰⁰ Zhongguo wen hua yan jiu suo, Zhongguo wen hua xue yuan, *Chinese Culture*, Institute for Advanced Chinese Studies, C.13, 1972, s.25.

⁴⁰¹ Jeffrey Robert Biggs, *The Origins of American Diplomacy with China: The Cushing Mission of 1844 and the Treaty of Wang-Hsai*, y.y., 1975, s. 181.

⁴⁰² Kennedy, s.110.

⁴⁰³ Her ABD eyaletinin farklı yasası olması sonraki düzenlemelerde ciddi tartışmalara sebep olmuş önemli bir sorun haline gelmiştir. 1848 tarihli *judicial act* (yargı yasası) de *common law* (ortak kanun) çağrısı yapılmış buna göre Napolyon Kodu’ndan devşirilmiş İngiliz hukuku temel alınan *Lousiana* Eyaleti’nin yasasının kullanılması gündeme gelmiştir. Ancak daha sonra *Alaska* ve *Distrikt of Colombia*’nın ceza hukuku değerlendirmeye alınmıştır. Crawford M. Bishop, “American Extraterritorial Jurisdiction in China”, *The American Journal of International Law*, C.20, No.2, Nisan, 1926, ss. 285-286.

konsoloslarına böyle bir yargılama yetkisini vermemiş olması yeni düzenlemeler yapılmasını zorunlu kıldı. Konsoloslara tanınan bu yeni yetkiler, Osmanlı ile yapılan 1830 antlaşması ve Çin ile imzalanan 1844 antlaşmasının⁴⁰⁴ onaylandığı Kongre'nin 11 Ağustos 1848 tarihli kararıyla yasalaştı.⁴⁰⁵

Bu yasayla, Çin ve Osmanlı⁴⁰⁶ topraklarında ikâmet eden konsolosların bu ülkede bulunan ABD vatandaşlarının işledikleri suçları mahkeme edebilmeleri sağlanmış oluyordu. 100 doları aşmayan para cezası ve 60 günü geçmeyen hapis cezaları verebilmek de konsolosun yetkisi dâhilinde olmakla beraber bu kısıtların aşılması gereken durumlarda Çin'deki ABD elçisine başvurulması öngörülüyordu.⁴⁰⁷ Ancak tanınan bu yetkiye rağmen 1860'a kadar konsoloslar yargılamak ve cezalandırmaktansa suç işleyen Amerikalıları ivedilikle ABD'ye gönderme yolunu seçiyorlardı. Bu durum konsolosların fiili olarak yetkili bir otorite gibi değil, bir arabulucu olarak görevlerini sürdürmelerine yol açmıştı.⁴⁰⁸ Nitekim 1853 tarihinde Çin nezdindeki *commissioner* olarak anılan ABD elçisi Humphry Marshall merkeze gönderdiği bir raporda: “*Şu anda limanda (Şanghai) en az 150 denizci, Çin şehrine inip, gece gündüz içip, isyan ve kavga çıkartmaktadır. ABD kendi vatandaşları ile ilgili gerekli tedbirleri alamamaktadır, huzuru sağlayamamaktadır*” diyerek, tüm sorun çıkarıcıların ABD vatandaşı olmamalarına rağmen diğer yabancı devlet konsoloslarının yetkileri yanında ABD konsoloslarının daha az yetkilere sahip olmasının, sorunları çözecek gerekli müdahaleleri gerçekleştirememelerine bağlamaktadır. Bir sonraki elçi de 1854'de Çin'deki konsolosların düşük maaşlarından şikâyet etmiştir. Ningpo'daki konsolos yıllık 1000 dolarlık yargısal işlem ödeneği ile çok zor geçindiğini hatta fakirlik sınırında olduğundan bahsetmiştir. Şanghai'deki konsolos ise aynı gerekçelerle uygun bir ofis kiralayamaması sonucu denizci pansiyonunda çalışmak zorunda olduğunu ve dil

⁴⁰⁴ Bu antlaşma *extraterritoriality* kavramının kesin bir şekilde tanımlandığı ilk modern antlaşma olarak da bilinmektedir. (Charles Denby, “Extraterritoriality in China”, *The American Journal of International Law*, C.18, No.4, Ekim, 1924, s.671.)

⁴⁰⁵ Status At Large, 30th Con. Ses.1, S. Ex. Doc. 43.

⁴⁰⁶ ABD Senatosu'nda Çin'e ilişkin alınan kararların çoğunun Osmanlı için de geçerli olduğu pek çok Kongre tutanağında yer almaktadır. Osmanlı'daki uygulamada çıkan sorunlara İzmir konsolosluğu özelinde son bölümde değinilecektir.

⁴⁰⁷ Kennedy, s.111.

⁴⁰⁸ Scully, s.67.

sorunu yüzünden, tercüman tutacak parası da kalmadığı için İngiliz konsolosluğu tercümanlarına bağlı kaldığından yakınmaktadır.⁴⁰⁹ Son bölümde bu sorunların tıpatıp benzerleri İzmir'deki ABD konsolosluğu örneğinde görülecektir.

Japonya ise batı ile olan ilişkilerinde yüzyıllar boyu temkinli davranmıştı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar yabancı bir devlete tanıdığı oldukça az sayıdaki imtiyaz da ticaretin yüksek kâr getirdiği dönemlerle ve sadece belirli bölgelerle sınırlıydı. 1573 senesinde, Portekiz ile olan kârlı ticaretin aksamaması için Nagasaki Limanı'yla sınırlı kalmak üzere Portekiz'e bazı haklar tanınmıştı.⁴¹⁰ Ancak Portekizlilerin kendilerine tanınan bu ayrıcalıkları yüzyılın sonuna gelmeden aşırıya kaçan küstahlık, zorbalık ve tamahkârlıkla kullanmaları⁴¹¹ Japonları, yabancılara sürekli şüpheyle yaklaşmaya yöneltmişti. Hollandalı Katolik misyonerler ise Japon İmparatoru'nu fazla ürkütmeden faaliyetlerini sürdürmeyi başarmıştı. Tokugawa şogunluğu döneminde İspanyollarla Hıristiyanlaşmış Japonların ittifak halinde belirli bölgelerdeki Japon hâkimiyetini yıkmaya yönelik hareket içinde olduğu şüphesi, Hollandalılar hariç tüm Hıristiyan unsurların Japon topraklarından uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştı. Aradan geçen iki yüz yıl boyunca da Japonya'nın açılmasına yönelik tüm girişimler sonuçsuz kalmıştı. En sonunda ABD Başkanı Millard Fillmore, 6 Aralık 1852'de Kongre'ye hitaben yaptığı konuşmada, Pasifik'in öte yanında ticaretin gelişmesi, deniz kazalarında denizcilerin bakımı, gemilerin her türlü ikmâli yapabilmeleri gibi pek çok sebep göstererek, pek dostça tutum sergilemeyen anti-sosyal Japonya'yı limanlarını açmaya iknâ edecek ABD donanmasını yetkili kıldığını açıklıyordu.⁴¹² Komodor Perry komutasındaki altı gemiden oluşan ABD donanması 8 Haziran 1853'de Uraga'ya varmış ve başkanın mektubunu teslim etmişti. Cevap için beklenen yedi aya yakın süre boyunca donanma Japonya kıyılarını tacize devam

⁴⁰⁹ Kennedy, s.113.

⁴¹⁰ Jones, 1970, s.6

⁴¹¹ The Religious Tract Society (der.), *Japan Opened: Compiled Chiefly From the Narrative of the American Expedition to Japan in the years 1852-3-4*, Londra, 1858, s.8.

⁴¹² J. Murdoch, *A History of Japan, C.III, The Tokugawa Epoch 1652-1868*, Londra, 1926, ss.4-6.

etmiştir. Japon otoritelerinin uzun süren tartışmaları sonucunda Yedo Hükümeti *Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması* için 31 Mart 1854’de masaya oturmuştu.⁴¹³

Bu antlaşmanın dokuzuncu maddesine göre ABD, antlaşmanın imza edildiği tarihten itibaren on sekiz ay içinde Simoda’ya konsolos atama hakkını elde etmiş oluyordu.⁴¹⁴ İlk konsolos olarak da 4 Ağustos 1855’de Townsend Harris atanmıştı.⁴¹⁵ Simoda dışında Hakodake Limanı da ABD’nin talepleri doğrultusunda açılmıştı. Aslında Japonların ABD’ye Simoda’yı empoze etmeleri oldukça anlamlıydı. Çünkü Simoda dağlık bir yarımada ucunda ticari ve siyasi merkezlerden uzak bir yerdi. Belki de bu yüzden Harris’in tuttuğu ilk raporlar çoğunlukla çevresine ilişkin gözlemleri içermektedir.⁴¹⁶ William Griffis’in çalışmasında yer aldığı üzere Harris’in günlüklerindeki benzer içerik de göze çarpmaktadır. Yine bu günlüklerden anlaşıldığı üzere kısa süre zarfında Harris’in daha ciddi bir ticaret antlaşması için görevlendirildiği bilinmektedir. Ayrıca Siam ile imzalanması düşünülen ticaret antlaşmasının sorumluluğu da kendisine verilmişti.⁴¹⁷

İlk antlaşmada üzerinde durulmayan konular gittikçe sorun yaratmaya başlamıştı. Harris’in ilk ilgilendiği sorun para birimleriyle ilgiliydi.⁴¹⁸ Townsend Harris tüm işlerini, yanında istihdam ettiği Hollanda asıllı genç tercüman Henry C. J. Heusken aracılığıyla yürütmüştü. Tüm antlaşmaların tercümeleriyle de ilgilenen Heusken 23 Ocak 1857’de konsolos yardımcısı olarak atanmış, Harris’in olmadığı zamanlarda tam yetkiyle çalışmıştı. Japonya’nın Batılı güçlerle daha fazla antlaşmadan kaçındığı bir dönemde Yedo’ya varan Prusya delegelerine Harris’in isteği üzerine tercümanlık yapan

⁴¹³ Her aşaması ABD’nin 19.yy.daki yayılma azmi ve kararlılığını göstermesi bakımından önemli olan bu olayın seyri için The Religious Tract Society’nin yayımladığı kitaba ek olarak, Japon bakış açısını anlatan önemli bir çalışma için bkz. Shozan Yashi, *Kinsé Shiriaku A History of Japan from the First Visit of Commodore Perry in 1853 to the Capture of Hakodate by The Mikado’s Forces in 1869*, çev. E. M. Satow, Japan Mail Office, Yokohoma, 1873.

⁴¹⁴ Jones, 1970, s.189.

⁴¹⁵ William Eliot Griffis, *Townsend Harris, First American Envoy in Japan*, The University Press of Cambridge, Boston & New York, 1895, s.18.

⁴¹⁶ Kennedy, 119.

⁴¹⁷ Payson Jackson Treat, *The Early Diplomatic Relations Between the United States and Japan 1853-1865*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1917, s.56.

⁴¹⁸ Griffis, s.65.

Heusken, 15 Ocak 1861’de Prusya delegelerinin antlaşma metinleri ile meşgul olduğu bir dönemde Roninler tarafında katledilmişti.⁴¹⁹

F. ABD Konsolosluklarının Yeniden Yapılandırılması

Dünyadaki eş zamanlı yayılımlarına göre ABD konsolosluklarının kuruluş tarihçesi yukarıda görüldüğü gibi oldukça geniş sorunlar yelpazesi içinde kısa zamanda engin tecrübe birikimi oluşturmuştu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde bütün kazanılan tecrübelerin işaret ettiği ortak nokta mevcut düzenlemelerin yetersizliği ve yeni bir konsolosluk yasasına olan ihtiyaçtı. ABD’de ticaret ile ilgili önemli bir yayın organı olan *Hunt’s Merchants Magazine*⁴²⁰ mevcut aksaklıkları dile getiren makalelere 1842’den itibaren yer vermekteydi.

İlk makale, konsolosluk tecrübesi olan biri tarafından kaleme alınmış olacak ki ABD’nin konsolosluk hizmetindeki uygulamalarını oldukça sert bir ifadeyle eleştiriyordu. Yazarın üzerinde durduğu en önemli nokta konsolosların büyük çoğunluğunun maaş almamasıydı. Bu durumun hizmetin sürdürülmesinde ciddi sıkıntılara yol açtığından yakınılıyordu. Tüm ABD memurları maaşlıyken konsolosların maaşsız çalışmasındaki adaletsizliğe de vurgu yapılıyordu. Yazar, bu durumu düzelterek ve hazineye de fazladan yük getirmeyecek önerilerinden de bahsetmeyi ihmal etmemişti. Buna göre, ilke olarak konsoloslar mutlak surette ABD vatandaşı olmalı, kendi nam ve hesaplarına ticaretle uğraşmamalı, konumlarına ve buldukları yerdeki şartlar nispetinde maaşa bağlanmalı ve yaptıkları işlemlerle ilgili topladıkları tüm harçlar doğrudan hazineye gönderilmeliydi.⁴²¹ Zülfiyare dokunmayı ihmâl etmeyen makalenin bazı çevreleri tetiklediğinden de bahsedebiliriz. Nitekim İllinois senatörü

⁴¹⁹ Heusken’in detaylı ve ibret verici biyografisi için bkz. Richard S. Patterson, Henry C. J. Heusken, *Interpreter to the First American Consular and Diplomatic Posts in Japan*, Washington, 1948. (Temini güç bu kitabın bir nühasını benim için Danimarka Kraliyet Kütüphanesi’nden temin eden Eylem Miray Apak’a çok teşekkür ederim.)

⁴²⁰ Bu derginin ortaya çıkışı, ABD iş çevreleri ve kamuoyunda nasıl bir etkiye sahip olduğunu anlatan önemli bir makale için bkz. Jerome Thomases, “Freeman Hunt’s America”, *The Mississippi Valley Historical Review*, C.3, No.3, Aralık 1943, ss.395-407.

⁴²¹ W. S. Mayo, “Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.6, Nisan 1842, s. 304.

James Semple 21 Şubat 1844 tarihinde senatoya çerçeve itibariyle 1842’de yayınlanmış makaledeki önerileri içeren bir tasarı sunmuştu. Tasarının detayında hiçbir istisnası olmadan tüm atanan konsolos, konsolos yardımcısı ya da ticari temsilcilerin ABD vatandaşı olma şartı gözetilmesi, sabit bir maaşla çalışmaları, hiçbir şart altında ticaretle uğraşmamaları ya da herhangi bir ticari şirkete hissedar ya da kâr ortağı olmamaları gerekiyordu. Aksinin tespiti durumunda görevine son verilmesi ve 10 bin doları aşmayan bir para cezasına çarptırılması da tasarı da yer almaktaydı.⁴²² Tasarıyı imzasız bir yazıyla gündeme taşıyanın yine aynı dergi olması da oldukça anlamlıdır. Yazı boyunca mevcut sıkıntıların eski yasayla günden güne artış gösterdiği ve artık ABD’nin dış dünyadaki itibarını zedeleme ihtimali üzerinde duruluyordu.⁴²³ Meselenin peşini bırakmayan dergi iki sonraki sayısında sözü ABD’nin Cenova’daki konsolosu C. Edwards Lester’a bırakmıştı.⁴²⁴ Yazısına, senatör James Semple’in tasarısının yasalaşması için onaya sunulmayıp, Kongre’nin tehir kararı almasından duyduğu üzüntüyü dile getiren Lester, eleştirilerine şu girişle başlıyordu:⁴²⁵

Şunu da mutlaka belirtmeliyim ki hükümetimizin hâlihazırda bir konsoloslu olarak, kendime sağlayacağı herhangi bir yarar umuduyla konsolosluk sisteminde bir reform beklemiyorum. Dışişleri hizmetinde hiçbir maaş beni her hangi bir süre boyunca memleketimden gönüllü olarak sürgün edemez. Doğumum, eğitimim, zevklerim ve tüm anlayışım Amerikalıdır.....

Lester, konsolosluk tarihine ilişkin güzel bir özetle devam ettikten sonra çeşitli anekdot ve örneklerle sistemin aksayan yanlarına ağır eleştiriler yöneltmekten de kaçınmamıştı. Özellikle yurt dışındaki ABD vatandaşlarının konsoloslarından bekledikleri, yatacak yer bulmadan iyi akşam yemeğine uzanan taleplerin konsoloslara büyük mali külfet yüklediğini dile getiriyordu.⁴²⁶ Mektup kağıdı masrafından, cent’lerle ifade edilen en küçük sarf malzemesine kadar yardım taleplerini hükümetin olumlu karşılamadığı, gemi kaptanlarının da çoğunlukla aldıkları hizmetin karşılığını ödemekten kaçınmaları ya da

⁴²² “Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.10, Mayıs 1844, s.447.

⁴²³ “Consular System of...”, s.455.

⁴²⁴ C. Edward Lester, 1840 tarihinde Londra’daki Kölelik Karşıtı Kongre’de ABD delegesi olarak görev yapmış, yine bu konuda yayınladığı çalışmasıyla büyük ses getirmiş ve Başkan Tyler tarafından 1842’de Cenova’ya konsolos olarak atanmıştır.

⁴²⁵ C. Edwards Lester, “The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.12, Mart 1845, ss.211-212.

⁴²⁶ Lester, s.216.

hizmetin niteliğine ve zorluğuna bakılmaksızın 4 doların üzerindeki harç bedelini ödemeyi reddetmeleri durumunda, tek geliri buna dayalı olan konsolosların çok zor durumda kaldığı vurgulanıyordu.⁴²⁷ Oldukça uzun ve detaylı makalesi boyunca Lester, yurt dışında her kesimden insanla sürekli muhatap olmalarından ötürü konsolosların ABD'nin manevi şahsiyetini temsil eden asıl görevliler olduklarına dikkat çekmiştir.⁴²⁸ Bu nedenle konsolos ve konsolos yardımcılarının her koşulda ABD vatandaşları arasından atanmalarını, sabit maaşla çalışmalarını ve ticaretle uğraşmalarının men edilmesinin şart olduğunun altını çizmektedir. Mevcut düzenlemede istisnai durumlar için yeralan yabancıların konsolos ve yardımcısı atanabilme kriterinin suiistimal edilerek yüksek oranda yabancıların bu görevlerde bulunduğuna ilişkin tespit de bu yazıda yer alıyordu. Lester oldukça ilginç bir örnekle bu durumun vahametini ortaya koymayı da ihmal etmemiştir. İngiliz uyruklu bir ABD konsolosundan yakın bir tarihte aldığı mektuptaki hitap, “*Sayın Lordum...*” ve imzanın, “*Amerika Birleşik Devletleri ve Sömürgeleri Başkonsolosu*” İngiliz tarzı dikkat çekicidir.⁴²⁹

Lester, sonuç olarak derginin 1842’de yayınladığı W.S. Mayo’nun yazısının bir manifesto niteliği taşıdığını, orada ifade edilen görüş ve önerilere katılan pek çok meslektaşının varlığından bahisle⁴³⁰ yeni düzenlemelere gidileceğinden umutlu olduğunu belirterek yazısını sonlandırmıştır. Senatör Semple’in girişimi yine de sonuçsuz kalacaktır.⁴³¹

Hunt’s Merchants’ Magazine’in konuyu gündemde tutma gayreti, ABD kamuoyunun özellikle ticaret çevrelerinin meseleye olan duyarlılığının gelişmesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim Lester’ın yazısını takip eden bir sonraki sayıda yine aynı mesele, imzasız bir yazıyla ele alınmış, öncelikle Lester’ın konsolosluk kurumu tarihine yönelik ifadelerindeki özellikle *Consolato Del Mare* bahsinde öne sürdüğü argümanların bir kısmı eleştirilmiştir. Kodun İspanyol köklerine dikkat

⁴²⁷ Lester, s.217.

⁴²⁸ Lester, s.221.

⁴²⁹ Lester, s.222.

⁴³⁰ Lester, s.223dnp.

⁴³¹ Jones, s.11

çekilmiştir.⁴³² Yazının geri kalan kısmında yine konsolosluk sistemi için yöneltilen eleştiriler ve öneriler tekrarlanmış ayrıca alternatif maliyet hesaplarıyla hükümetin bu hizmete ayırabileceği kaynaklardan bahsedilmiştir.⁴³³ Ciddi bir reformun şart olduğu üzerinde ısrarla durulmuştur.

Derginin Haziran 1847 tarihli sayısında, “doğuda bir konsolos” imzası taşıyan kısa fakat yine benzer sorunlara dikkat çeken bir yazı yer almaktadır.⁴³⁴ Bir sonraki sayıda ise dergi editörüne hitaben gönderilmiş imzasız, fakat o zamana kadarki tüm önerilerin genel bir değerlendirmesini ve özetini yapan bir mektup karşımıza çıkmaktadır. Mektubun sonuna, mektubu yazana mı ya da editöre mi ait olduğu belirtilmeyen, “ABD’nin Konsolosluk Hizmeti İçin Revizyonun Anahatları” başlıklı yedi maddeden oluşan bildiri niteliğinde bir metin konmuştur. Bu maddeler şöyle özetlenebilir:⁴³⁵

1. Gemi kaptanlarının limandan ayrılmadan önce gümrük ve diğer işlemler için konsolosa vermek zorunda oldukları her türlü harç kalkmalıdır. Sadece ton başına 1 ya da 1,5 cent’lik bir ödeme yapılmalıdır.
2. Bu alınan miktar, konsolosun maaşına temlik edilmeli, yetmediği durumlarda dış işleri bakanlığı tarafından yıllık miktar göz önünde tutularak tamamlanmalıdır.
3. Konsolosların maaşları, görev yaptıkları limana giren Amerikan gemisi sayısı esas alınarak belirlenmeli, gemi başına 4 dolar takdir edilmelidir. Giriş yapan gemi sayısının 250’yi bulmadığı durumlarda maaş yıllık olarak 1000 dolar olarak belirlenmelidir.
4. ABD gemilerine ilişkin her türlü evrakın düzenlenmesinin, limana giriş çıkışlarda yapılacak her türlü yardımın, gümrük ile ilgili her türlü işlemin ve

⁴³² “The Consular System”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.13, Aralık 1845, s.550. Lester’ın argümanları kodun İtalyan kent devletlerine dayandığı yönündeydi. Cenova’da konsolos olarak bulunması göz önüne alınırsa Lester’ın beslendiği kaynakların bu minvalde olması pek şaşırtıcı değildir.

⁴³³ “The Consular System”, s.552.

⁴³⁴ An Eastern Consul, “The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.17, Haziran 1847, ss.43-46.

⁴³⁵ “The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.18, Ocak 1848, s.62.

denizcilerin korunmasının, konsolosların maaş karşılığı yerine getirmekle yükümlü olması esasına bağlanmalıdır. Konsoloslar sadece bu işler dışında kalan uygulamalar için ekstra ücret talep edebilirler.

5. Tüm konsoloslar ABD vatandaşı olmalıdır ve verilen maaşın 1000 doları geçmediği yerler hariç tutulmak üzere (başkanın keyfiyeti ve Senato'nun rızası dâhilinde) hiçbir konsolos ticaretle iştigal etmemelidir.
6. Konsoloslar önceden belirli bir dönem için atanmalı, vazifenin suiistimali durumunda görevlerinden alınmalı, tekrar aynı göreve atanmaları ise yine belirlenen sürecin sonunda gerçekleşmelidir.
7. Washington'da konsolosluk hizmetleri için dış işleri bakanlığına bağlı ayrı bir büro kurulmalı, mevzuatın tanıdığı yetki ve sorumluluk dâhilinde konsoloslukların tefriş edilmesiyle ilgilenmelidir.

Dergide bundan önceki yazılar ve bu metnin üslubu düşünüldüğünde konsolosluk sisteminin mevcut işleyişine karşı organize hareket eden bir kesimin varlığı akla gelmektedir. Pek tabii bu durumu dönemin iç politikasından yalıtarak değerlendirmek de mümkün gözükmemektedir. Cumhuriyetçi görüşlere fazla sıcak bakmayan derginin belirli konularda bir muhalefet odağı haline gelmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Hatta bu yazıların ağırlıklı olarak Demokrat başkan James K. Polk döneminde yayınlandığı hatırlanırsa, Senato'daki olası girişimlere yardımcı olacak gerekli kamuoyu desteği için organize edildiği de düşünülmelidir. Nitekim Polk'u takip eden Cumhuriyetçi Zachary Taylor döneminde bu yazıların arkası bıçak gibi kesilmiş, konsolosluk konusu uzunca bir süre senato gündemine gelmemiştir.⁴³⁶

1853 senesinde bir hazine müfettişinin hazırladığı rapora göre maaşlı çalışan 10 konsolosluk şu noktalarda bulunuyordu: Londra, Trablus, Tunus, Cezayir, İskenderiye (Mısır), Beyrut, İzmir ve 3 Çin şehri. Bunlar dışındaki 214 konsolos ve ticari temsilci ile onlara bağlı 224 kişi maaş almamaktaydı.⁴³⁷ Ertesi yıl gündeme alınan bir tasarıyla her türlü diplomatik hizmetin derecelendirilmesi ve yeni atanacak pozisyonların bu

⁴³⁶ Jones, ss.31-32.

⁴³⁷ Charles Hale, "The Consular Service of the United States", *The North American Review*, C.42, No. 251, Nisan 1876, s.310

derecelendirme dikkate alınarak yapılması kararlaştırıldı. Tasarıyla ilgili itirazlar ve polemikler konunun Çin'deki görüşmelerden hatırlayacağımız Başsavcı Caleb Cushing'in görüşüne sunulmasıyla yeni bir boyut kazandı. Cushing'in önerisi de diplomatik derecelendirmenin Kongre'nin herhangi bir müdahalesi olmadan kabul edilmesi yönündeydi. Ertesi yıl tasarı bazı itirazlara rağmen 18 Ağustos 1856'da yasalaştı.⁴³⁸Literatürde "1856 Yasası" olarak bilinen düzenleme, konsolosların çoğunluğunun sabit maaşa bağlanmasını ve pozisyonlarına göre sınıflandırılmasını öngörüyordu. Buna göre: B sınıfında yer alan konsoloslar görece olarak yüksek maaş alacaklar ancak ticaretle uğraşamayacaklar, C sınıfında yer alanlar ise aldıkları düşük maaşın yanında ticaretle uğraşabileceklerdi. Bunlar dışında kalanlar ise topladıkları işlem harçlarına ek olarak ticaretle uğraşabileceklerdi.⁴³⁹Aynı yasayla, maaşlı konsolosların maaşlarının %10'unu aşan bir ofis kiralaması da yasaklanıyordu.⁴⁴⁰Tüm konsolosluk harçlarının doğrudan hazineye gönderilmesi kimi yerlerde sıkıntı yarattığı için çeşitli ödenekler de bu süreçte serbest bırakılmıştı.⁴⁴¹Chester Lloyd Jones, tüm bu adil görünen düzenlemelere rağmen, maaşların belirlenme sürecinde çoğu parametrenin ihmal edildiğini limanların ticari önemlerinin dikkate alınmadığını belirtmektedir. Verdiği örnekler de bu durumu açıkça göstermektedir: Montevideo'daki konsolosun maaşı yıllık 3000 dolar ve topladığı konsolosluk harcı 922 dolardır. Almanya'nın Stettin kentindeki konsolos ise aldığı 1500 dolar maaşın yanında 1192 dolar konsolosluk harcı toplamıştır. 160 bin nüfuslu Nüremberg'deki konsolos 3000 dolar maaş alırken 450 bin nüfuslu Münih'teki konsolos sadece 2000 dolar maaş almaktadır.⁴⁴²Özellikle liman kentinde olmayan konsolosların maaşlarındaki yüksek artış ciddi bir adaletsizlik doğuruyordu.⁴⁴³

İç Savaş (1861-1865) ile konsolosluk hizmetinin oldukça sıkıntılı bir dönem geçirdiğinden bahsedilebilir. Maaşlardaki düşüş başta olmak üzere liyakatten uzak

⁴³⁸ Jones, ss.12-13.

⁴³⁹ Schuyer, s.46.

⁴⁴⁰ Jones, s.16.

⁴⁴¹ Hale, s.310.

⁴⁴² Jones, ss.17-18.

⁴⁴³ Albert Rhodes, "Our Diplomats and Consuls", *Scribners' Monthly*, C.13, No.2, Aralık, 1876, s.174.

atamalar konsolosluk katiplerine önemli roller biçmişti.⁴⁴⁴ Bu durumun en önemli kazancı onlarla ilgili de maaş düzenlemesine gidilmiş olmasıydı.⁴⁴⁵ Maaş düzenlemeleriyle ilgili tek istisna iç savaş sırasında atanan 22 ticari temsilciye tahsis edilen 1500 dolar ile 4000 dolar arasında değişen maaşlardı.⁴⁴⁶ 1856 Yasası sonrası değişikliklerin tam anlamıyla uygulamaya geçişinin zaman alması hazineye dönen konsolosluk harçlarında da ciddi düşümlere sebebiyet vermişti. Düzenli ödenen maaşlara rağmen geri dönen harçlardaki düşüş bakanlık bütçesinde ciddi açığa neden olmaktaydı. İç Savaş'ın en hareketli olduğu 1863 senesi için bu rakam 252,417 doları buluyordu. Lincoln'un savaş sonrası yeni ödenekleri devreye sokmasıyla 1866'dan itibaren bakanlık bütçesi sürekli artıya geçmiştir.⁴⁴⁷ İç Savaş sonundan yüzyılın başına kadar konsolosluk hizmetlerine yapılan atamalarda dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir. İlk yıllarda servis, Nathaniel Hawthorne, James Fenimore Cooper, William Dean Howell ve diğer daha az tanınan sanatla ilgilenen adamların maddi sıkıntılarına çare bulmak ya da sosyal statü sağlamak için sığınak olsa da, savaş sonrası endüstri çağında sanatçı takımı bir kenara itilip kuzey ve güneyde İç Savaş'ta hizmet etmiş askeri personel için yer açılmıştı.⁴⁴⁸

Maaşlar konusundaki yeni düzenleme içindeki düzensizliğe doğal olarak sessiz kalınması beklenemezdi. Geçen süre zarfında konsolosların seçilme kriterlerine ilişkin tartışmalar cereyan etmiş olsa da⁴⁴⁹ her zaman önemli olan maaşlardı. 1874 senesine gelindiğinde Temsilciler Meclisi'ndeki görüşmeler sırasında çıkan tartışmalar arasında kimi konsolos maaşlarının diplomat maaşlarının üstüne çıkması da yer alıyordu. Derhal bu konuda yeni bir düzenlemeye gidilerek 17 başkonsolosluk ve 168 konsolosluk ile ilgili bütçe kanunu hazırlandı. Buna göre yeni maaşlar yedi kategoride belirlenmişti:

⁴⁴⁴ Kennedy, s.141.

⁴⁴⁵ Hale, s.314.

⁴⁴⁶ Jones, ss.18-19.

⁴⁴⁷ Hale, s.324.

⁴⁴⁸ Kennedy, s.209.

⁴⁴⁹ George M. Towle, "Our Consular Service", *The Atlantic Monthly*, C.29, No.173, Mart 1872, s.302.

Tablo 2: 1874 itibariyle ABD'nin Tüm Dünyadaki Konsoloslukları ve Maaşları		
BAŞKONSOLOSLAR		
Sayıları ve Buldukları Şehirler	yıllık	Toplam
4 (Londra, Paris, Havana ve Rio de Jenerio)	6,000 \$	24,000 \$
2 (Kalküta ve Şanghay)	5,000 \$	10,000 \$
1 (Melbourne)	4,500 \$	4,500 \$
3 (Berlin, Kanagawa ve Montreal)	4,000 \$	12,000 \$
1 (Kahire)	4,000 \$	4,000 \$
4 (İstanbul, Frankfurt, Roma ve Viyana)	3,000 \$	12,000 \$
2 (Meksika ve St. Petersburg)	2,000 \$	4,000 \$
Toplam 17 birim		70,500 \$
KONSOLOSLAR		
Buldukları Şehirler ve Sınıfları	yıllık	Toplam
1 (Liverpool)	6,000 \$	6,000 \$
2 (birinci sınıf konsoloslar)	4,000 \$	8,000 \$
9 (ikinci sınıf konsoloslar)	3,500 \$	31,500 \$
17 (üçüncü sınıf konsoloslar ve 1 ticari temsilci)	3,000 \$	51,000 \$
17 (dördüncü sınıf konsoloslar)	2,500 \$	42,500 \$
38 (beşinci sınıf konsoloslar)	2,000 \$	76,000 \$
56 (altıncı sınıf konsoloslar)	1500 \$	84,000 \$
28 (yedinci sınıf konsoloslar ve 5 ticari temsilci)	1,000 \$	28,000 \$
Genel Toplam 168 birim		327,000 \$
Kaynak: Hale, s.311.		

Daha sonraki iyileştirmelerle beraber 1876 senesine gelindiğinde konsolosluk hizmetinin ABD hükümetine maliyeti: 411,500 doları bulan maaşlar, 51,000 dolar tutan katip masrafı, 79,400 doları bulan ofis kiralari ve diğer ödeneklerle 600,000 dolara yaklaşmaktaydı. Yine aynı yıl konsolosluklar aracılığıyla hazineye giren gelir, bu maliyeti karşılamasının ötesinde 144,517 dolar da kâr getiriyordu.⁴⁵⁰ 1883 yılında sağladığı fazla 55,744 dolar, 1884'te ise 36,587 dolar mertebesindeydi. Bu son iki yıla ilişkin İngiliz konsolosluk hizmetinin kendi bütçesine kazandırdığı sadece birkaç bin

⁴⁵⁰ Hale, ss.324, 328.

dolar fazlaydı.⁴⁵¹ Konsolosluk hizmetinden elde ettiği kârla neredeyse Majesteleri Hükümeti'ni yakalayan ABD aynı başarıyı sistemdeki aksaklıkları gidermede gösteremiyordu. Maaş iyileştirmeleriyle oldukça kârlı ve gözde bir pozisyon haline gelen konsolosluklara siyasetin ve yolsuzluğun bulaşmaması söz konusu bile olmazdı. 1890'lara gelindiğinde konsolosluk hizmeti bu sefer yolsuzluklarla, kayırmalarla çalkalanıyor yine bu sorunlara eklenen ABD'ye hızla artan göçlerin yol açtığı yetki krizleri, işi içinden çıkılmaz bir boyuta taşıyordu. Konsolosluk hizmeti gerekmeyen pek çok yerde de yığınla konsolosluk açılmıştı. Brezilya'da elçilik yapmış Robert Adams, Jr. 1893'de, konsolosluk hizmetlerindeki yanlışları konu alan bir yazısında İngiltere'nin Avrupa'daki toplam konsolos sayısının ABD'nin Britanya Adaları'ndaki konsolos sayısının neredeyse yarısı olduğunu belirtiyor, bu saçma duruma son vermek için pek çok küçük birimin kapatılmasını öneriyordu.⁴⁵²

Bazı Temsilciler Meclisi üyeleri konsolosluk servislerindeki aksaklıkların farkındaydı. 1894, 1895 ve 1896'daki yasa tasarıları servisin reformunu amaçlıyordu. Ancak reform konusuna yeterli ilgi olmadığı için bu yasa tasarıları yasalaşma sürecine girmeyi başaramadı.⁴⁵³ ABD'nin en önemli gemicilik ve bankacılık merkezi Boston birçok ürünü için denizaşırı pazarlara bağımlıydı. Boston Ticaret Odası, yeni oluşturulan Ulusal Sanayiciler Birliği'nin katılımıyla Amerikan ürünlerinin dışarıda satılmasına yardım etmeleri için yenilenmiş profesyonel bir konsolos tipi için aktif olarak çabalıyordu.⁴⁵⁴ Ulusal Sanayiciler Birliği başkanı, Başkan McKinley'e konsolosları şikâyet etmiş, deneyimsiz olan ve siyaseten göreve gelen konsolosların ticarete aktif olan sanayiciler için büyük ekonomik kayıp yarattığından bahsetmişti.⁴⁵⁵ Ancak McKinley kendisinden dört yıl önce Cleveland'ın Demokratlar için yaptığından çok daha fazla atamayı⁴⁵⁶ 1897'de "iyi Cumhuriyetçiler" için gerçekleştirmişti. Her ne

⁴⁵¹ Schuyler, s.92.

⁴⁵² Robert Adams, "Faults in Our Consular Service", *The North American Review*, C. 156, No.437, 1893, s.464.

⁴⁵³ Jones, ss.27-29.

⁴⁵⁴ Albert H. Washburn, "Some Evils of Our Consular Service", *The Atlantic Monthly*, C.74, No.442, Ağustos 1894, s.249.

⁴⁵⁵ Richard H. Werking, *'The Master' Architects: Building the United States Foreign Service, 1890-1913*, University Pres of Kentucky, Lexington, 1977, s.43.

⁴⁵⁶ George McAneny, "How Other Countries Do It", *The Century*, C.57, No.4, Şubat 1899, s.611

kadar McKinley'in göreve gelmesinden sonra Kongre'de reform için heves azalmışsa da konsolosluk hizmetlerinin aksaklıklarını gidermek için parlamento içinde ve dışında kampanyalar organize edilmeye başlanmıştı.⁴⁵⁷

ABD'de entelektüel bir yazar olarak ünlü Charles Dudley Warner da kamuoyunun gündeminde sıkça boy gösteren konsolosluk meselesini ele alan bir yazısını 1896 Mart'ında yayınlamıştı. Warner, oldukça iyi gözlemlediği konsolosluk hizmetindeki aksaklıkların merkezden giderilemeyeceğini, bunun için acilen bir teftiş kurulunun oluşturularak konsoloslukların yakından incelenmesi gerektiğini yazıyordu.⁴⁵⁸ Bu yazının yayımlanmasını takip eden süreçte dışişlerinde konsolosluk işlerinden sorumlu şef Robert S. Chilton Jr.'nin Meksika, Avrupa ve Uzak Doğuya gezi tertip etmesi de oldukça anlamlıdır. Bir yıl boyunca teftişte bulunan Chilton'un gördükleri hiç iç açıcı değildi, birçok yerde konsolosluk harçlarının paylaşımı ve konsolosluk harici işlere karışılması gibi pek çok yasa dışı ve şüpheli uygulamalara şahit olmuştu.⁴⁵⁹

Daha iyi bir servis için konsolosların ve ticari temsilcilerin başkonsolos tarafından periyodik olarak görev yaptıkları ülkelerde denetlenmesi de çok işe yaramadı. Başkonsoloslar, raporlarda kendi görev bölgelerinde her şeyin çok iyi olduğunu söyleyen iyimser ifadelerle dolu olan zayıf konsolosları görevden almaya yetkili değillerdi. Bazı yerlerde konsolosların ve ticari temsilciliklerin dağılımı kontrolden çıkmıştı. Çok sayıdaki konsolosluğun oldukça uzak bir mesafeden idare edilmeye çalışılmasının verimliliği düşürdüğü ve denetimi zorlaştırdığı yönünde görüşler daha önceden de dile getirilmişti.⁴⁶⁰ Montreal'deki başkonsolos 1899'da Quebec bölgesindeki konsoloslukları incelediğinde birçoğu nüfusları binin altında kasabalar olmak üzere yirmi-beş görev yerine gitmek zorunda kalmıştı. Raporuna göre kendi bölgesinde olduğu varsayılan yirmi-altıncı görev yerini ziyaret etmeye çalışmış

⁴⁵⁷ Kennedy, s.215

⁴⁵⁸ Charles Dudley Warner, "Our Foreign Trade and Our Consular Service", *The North American Review*, C.162, No.472, Mart 1896, s.275

⁴⁵⁹ Kennedy, s.215.

⁴⁶⁰ George Makepeace Towle, "The American Consular Service", *The North American Review*, C.149, No.397, Aralık 1889, s.759.

karşılaştığı durumu şu şekilde rapor etmişti:⁴⁶¹ “*Poltondaki ticari temsilcilik denetlenemedi çünkü nerede olduğunu bulmak oldukça uzun zaman aldı. Polton’da bulunamayan temsilciliğin ancak Kuzey Troy’da Vermont’a yakın sınırdaki bir yer olduğu tespit edildi.*”

Suikasta kurban giden Başkan James Garfield’in⁴⁶² oğlu Harry Garfield konsolosluk servislerinin daha etkili olması için dışişlerinde konsolosluk reformu yanlısı olanların yakın destekçisiydi. Cleveland’da tanınmış bir avukat olan Garfield, yerel oluşumlarla da yakın ilişki içindeydi.⁴⁶³ Cleveland Sanayi Odası konsolosluk hizmetlerinin güçlendirilmesini ciddi şekilde destekliyordu⁴⁶⁴ ve Garfield’in de yardımıyla Amerikan konsolosluk sisteminin reformu için Amerikan iş çevrelerinde bir kampanya yürütmeyi istiyordu.⁴⁶⁵ Diğer odaları da reform mücadelesinin içine katmayı başaran Garfield öncülüğünde iki önemli taktik karar alındı. İlki diplomatik reformu diğer konsolosluk işlerinin reformuyla aynı zamanda yapmamaktı. İş çevreleri arasında diplomatların tam olarak ne yaptığı çok az idrak ediliyordu. İş adamları, diplomatik hizmetleri daha çok zenginlerin çocukları için bir olgunlaşma enstitüsü olarak görme eğilimindeydi. En nihayetinde zenginlerin bir oyuncağı olan konsolosluk hizmetlerinin geliştirilmesiyle ilgilenemeyebiliyorlardı.⁴⁶⁶

Garfield’in diğer taktik kararı iyi devlet kuruluşlarını ve bireyleri piyasa koşullarında bir arada tutmaktı. Reformcular devlet kuruluşlarının iltimas dağıtıcılarının ellerinden alınmasıyla da ilgileniyorlardı.⁴⁶⁷ Sanayi odaları reformla ancak dolar ve cent meselesi olarak ilgilendiler. Daha fazla ticaret ve daha ileri bir ABD için daha iyi konsolosluklar olmalıydı. Ancak konsolosluk hizmetlerinde kariyer prensibini

⁴⁶¹ John L. Bittinger, “Consul General”, *Inspection Reports of Consulates in Province Quebec*, 29 June 1899’den aktaran Kennedy, s.216.

⁴⁶² ABD tarihindeki önemli sır perdelerinden olan bu olaya ilişkin kapsamlı bir çalışma için bkz. Robert Kingsbury, *The Assassination of James A. Garfield*, The Rosen Publishing Group, New York, 2002.

⁴⁶³ Kenneth Finegold, *Experts and Politicians: Reform Challenges to Machine Politics in New York*, Princeton University Press, 1995, s.78.

⁴⁶⁴ Kennedy, s.216.

⁴⁶⁵ Jones, s.30.

⁴⁶⁶ Kennedy, s.216.

⁴⁶⁷ Kennedy, s.216.

yerleştirmek dayanılmaz derecede yavaştı. 1900’de başka bir reform tasarısı sunuldu fakat o da başarısız oldu.⁴⁶⁸

Konsolosluk hizmetlerine atama koşullarının dzenlenmesi için Kongre’den yasa geçirmenin önündeki en önemli engel Anayasa idi. İkinci maddenin ikinci bendinde belirtildiği gibi başkan, Senatonun nerisi ve rızası ile bykeliliğe, diğer konsolosluk ve diplomatik elçiliklere aday gösterebilir ve atayabilirdi.⁴⁶⁹ Kongre konsoloslukların sınıflandırılmasını ve ücretlerini ayarlayabilirdi, fakat atama sürecinin dzenlenmesi başkanlık gücüne el uzatmak anlamına geliyordu.⁴⁷⁰

Sivil servis reformunu uzun zamandır destekleyen Theodore Roosevelt aynı prensiplerin konsolosluk servisleri için de uygulanabileceğini savunuyordu.⁴⁷¹ Bu görüşler daha önce bir grup eski hariciyeciden da *The Century* adlı dergide dile getirilmişti.⁴⁷² Başkan ve yeni bakan konsolosların sicilini inceleyip kimin daha iyi ücretli işlere terfi ettirileceği ve kimin başkonsolos olacağına birlikte karar verdiler. Artık birinci kıstas parti bağlantısı değil liyakatti. 1905 yılının sonuna doğru Henry Cabot Lodge kariyer sistemi için bir kez daha bir yasa tasarısını kongreye sundu. Bu sefer dışışleri bakanı Root konsolosluk yasa tasarısının geçmesi için daha sert bir tutum aldı. Konsolosluk meselesinin profesyonellerin ellerine teslim etmenin gerekli olduğu gerekçesiyle yasa tasarısının kopyalarını ticaret gruplarına, dergi ve gazetelere gönderdi.⁴⁷³ Yasanın 5 Nisan 1906’da Kongre’den geçmesinden sonra konsolosluk servisinin bir kariyer hizmeti olması için gerekenleri göz önüne alarak konsolosluk servisinin yeniden organize edilmesi için yeni bir tasarısı başkan Roosevelt tarafından imzalandı ve yasalaştı.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ William H. Becker, *The Dynamics of Business-Government Relations: Industry & Exports, 1893-1921*, University of Chicago Press, 1982, s.98.

⁴⁶⁹ William F. Wharton, “Reform in the Consular Service”, *The North American Review*, C.158, No.449, Nisan 1894, s.414.

⁴⁷⁰ Kennedy, s.216.

⁴⁷¹ Werking, 1977, s.94.

⁴⁷² “The Consular System and the Spoils System”, *The Century*, C.48, No.2, Haziran 1894, s.310.

⁴⁷³ Werking, 1977, s.94.

⁴⁷⁴ Kennedy, s.219.

III. Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir Konsolosluğu

A. İlk Temaslar, Konsolosluğun Kuruluşu ve 1830 Antlaşması

İngiliz ambargosunun Amerikan ticaretini zora düşürdüğü bağımsızlık sürecinde, alternatif ticaret imkânları arayan Amerikan kolonilerinin, Akdeniz'i gözlerine kestirdiklerinden önceki bölümde bahsetmiştik. İlk girişimler için Kuzey Afrika ülkeleri seçilmiş olsa da, Massachusetts'in Salem Limanı'nda 1782 senesinde denize indirilen geminin adının *Grand Turk* olması⁴⁷⁵, hedeflerin bu ülkelerle sınırlı kalmadığının bir göstergesi olarak düşünülebilir. Her ne kadar çok kesin bir bilgiye dayanmasa da, bu süreçte Boston şehrinden bir tâcirin İzmir'e yerleşerek Amerika ile ticareti başlattığından söz edilmektedir.⁴⁷⁶ Boston pazarında İzmir kuru üzümünün 1785'den itibaren görülmeye başlaması İzmir'in Amerikalılar tarafından fark edildiğinin bir kanıtı olarak düşünülmelidir.⁴⁷⁷ Nitekim Bengal'den kalkan bir gemi, İzmir Limanı'nda Amerikan bayraklı bir ticaret gemisi olarak ilk kez 1797'de boy gösterecek⁴⁷⁸, düzenli ve resmi ticaret emellerinden Osmanlı'yı haberdar edecekti. Bu bilgilendirmenin mahiyeti İzmir Zabıta Emiri tarafından Ahkâm Defterindeki kayıtlara şu şekilde düşünülmüştü:⁴⁷⁹

....Amerika Devleti tarafından umûr-ı ticâretin idâresi zımında mevki'-i ticâret olub lüzûmu tebeyyün eden mahallere kendi cinslerinden berevât ve evâmîr-i aliye ile konsolos vekili nasb ü ta'yîni...

İzmir'e bu ilk ziyaretten iki yıl sonra ABD'nin Londra'daki elçisi Rufus King, dönemin Osmanlı elçisi İsmail Ferruh Efendi'ye yaptığı ziyarette Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerin geliştirilmesini istediklerini, bu nedenle Lizbon'daki ABD elçisinin

⁴⁷⁵ Joseph L. Grabil, *Protestant Diplomacy in the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s.36.

⁴⁷⁶ S. E., Morison, "Forcing Dardanelles in 1810 with Some Account of the Early Trade of Massachusetts", *New England Quarterly*, No.I, ss.209.

⁴⁷⁷ Field, s.113.

⁴⁷⁸ T 268, roll 1, (ABD'nin İzmir'deki konsolosluk işlerinin yürüten İngiliz Konsoloslu Francis Merry'nin 20 Mayıs 1803 tarihli mektubu)

⁴⁷⁹ A.DVN.DVE (100), Amerika Ahkâm Defteri 2/2, s.71.

İstanbul'a tayin edildiğini bildirmişti. Her ne kadar ABD temsilcisi bu girişimlerinden İngiliz dışişleri bakanı Lord Grenville'in haberdar olduğunu belirtmişse de Ferruh Efendi, Grenville'in bu meseleden bahsetmediğini belirtmiştir.⁴⁸⁰ Bu girişim de sonuçsuz kalmıştır. 1800 senesinde Cezayir ile yaptığı yeni anlaşma gereği yıllık vergi bedelini Akdeniz'e getirmekle görevli *George Washington* adlı gemi, Cezayir Dayısı Mustafa Paşa'nın padişaha sunmak istediği hediyeleri İstanbul'a götürmeye mecbur bırakılmış ve bu emrivaki görev sonucunda Komodor Bainbrigde, Kapudanpaşa ile görüşme fırsatı bulmuştu.⁴⁸¹

Muhtemelen tüm bu girişimlerden somut bir netice alamayan ABD yönetimi, konuyu gündemde tutmak için fiili bir durum yaratma yolunu tercih etmişti. İlk girişim Nisan 1802'de, Başkan Jefferson'un, Philladelphialı bir tüccar olan William Stewart'ı İzmir'e konsolos olarak tayiniyle gerçekleştirmişti. Stewart'ın merkeze gönderdiği ilk mektupta, öncelikle İzmir'e varmadan önce İstanbul'a uğradığını ve Amerikan Hükümeti'nin orada temsil edilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu. Amerika ve Osmanlı arasında bazı ticari komisyonların varlığına değinen Stewart, İzmir limanı'na gelen başlıca ithal ürünlerin: Doğu ve Batı Hindistan sigarası, Moka, Java ve Batı Hindistan kahvesi, her çeşit kimyasal boya, kereste, biber, taş, tarçın ve Doğu Hint kumaşları olduğunu yazmaktaydı. ABD'nin adı geçen yerlerle olan ticareti düşünüldüğünde İzmir ile olan ticaretin oldukça kâr getireceğini vurgulayarak, Osmanlı ile mutlak surette bir antlaşma yapılmasının gerekli olduğunu yazıyordu.⁴⁸² Yılın büyük bir bölümünü burada geçiren Stewart, bu süre zarfında İzmir'e uğrayan birkaç Amerikan gemisine rağmen⁴⁸³, neredeyse tek bir Amerikan vatandaşının yüzünü görmeden ülkesine geri dönecekti.

⁴⁸⁰ BOA HH 5898, 1214.

⁴⁸¹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, 1800-1959*, Ankara, 1959, ss.8-11.

⁴⁸² T 268 roll 1, 25 Nisan 1803.

⁴⁸³ David H. Finnie, *Pioneers East, The Early American Experience in the Middle East*, Harvard University Press, Cambridge, 1967, ss.46-50, Ayrıca, Amerikan Maliye Bakanlığı'nın dış ticaret için açtığı istatistiklere "Türkiye, Levant ve Mısır" sütununu da ilk defa 1803 yılında eklemiş olması dikkate değerdir. (Field, s.113.)

Stewart'ın görevinin işlevsizliği pek tabii kendisinden kaynaklanmıyordu. İki devlet arasında resmi bir antlaşmanın yokluğu nedeniyle hem yerel otoriteler tarafından dikkate alınmıyor hem de o zamana kadar âdet olduğu üzere, İzmir'e gelen Amerikan gemileri resmen İngiliz konsoloslugu korumasında olduğu için Stewart'ın bu konu üzerinde hiçbir yetkisi ya da yaptırım gücü bulunmuyordu. Karşılıklı bir antlaşmanın imza edileceğine dair kendisine verilmiş inandırıcı bir öneriye rağmen oldukça hayal kırıklığına uğramıştı. Ayrılışından önce Stewart'ın, İzmir'de otuz beş yıldır ikâmet eden bir Anglo-Levanten Robert Wilkinson'u⁴⁸⁴ konsolos vekili olarak tayin ettiği de bilinmektedir.⁴⁸⁵ Ancak Stewart ile Wilkinson arasındaki kısa dilimde bile İzmir'deki İngiliz Konsolosu Francis Merry, İzmir Limanı'ndaki Amerikalı gemicilerle oldukça yakından ilgilenmiş, yaptığı giyecek, ilaç ve istihkak yardımlarının listesini, bu yardımların gemiciler tarafından alındığına dair pusulayla birlikte İngiltere'deki ABD elçisi Rufus King'e göndermişti.⁴⁸⁶

Wilkinson'ın durumu Stewart'tan farklı değildi. Zaten az sayıdaki Amerikan tüccarı, yüklerini İngiliz konsoloslugu aracılığıyla boşalttığından, Wilkinson'un da görevi pek hafif sayılırdı. Gelen her Amerikan gemisinin kaydını tutmak gibi bir zahmeti üzerine aldı. 1805 yılı için tuttuğu raporda örneğin topu topu altı geminin adı geçiyordu: dördü Philadelphia'dan diğer ikisi ise Baltimore'dan; dönüş yolculuğu için ise üç tanesi ABD'ye diğer üçü de Kanton'a gideceklerini bildirmişlerdi. Gelirken genellikle kahve, karabiber, çay, şeker, rom ve Havana şekerini getiriyorlardı. İzmir Limanı'ndan ise Çin'e götürmek üzere büyük miktarlarda afyon ve aynı zamanda kuru üzüm, incir ve tuz ile yükleniyorlardı.⁴⁸⁷ Kayıtlardan anlaşıldığı üzere limandaki meşguliyetinin azlığı Wilkinson'u, Osmanlı'nın iç ve dış meseleleriyle ilgilenmeye yönlendirmişti. İlk ciddi mesaisini Osmanlı-Rus gerilimine ayıran Wilkinson'ın yazdığı

⁴⁸⁴ Aynı zamanda Danimarka'nın İzmir Konsolosu olarak görev yapmaktadır. (T 268, roll 1, 21 Eylül 1822)

⁴⁸⁵ T 268, roll 1, 16 Ocak 1806.

⁴⁸⁶ T 268, roll 1, 20 Mayıs 1803.

⁴⁸⁷ 1805 senesine ilişkin bu kayıda T 268 kodlu mikrofilmlerde rastlamadık. Ancak, Finnie, s.26.'da bu kayda değinmiş referans olarak da Walter Livingston Wright Jr, "American Relations with Turkey to 1831", Princeton University, 1928, (basılmamış doktora tezi) ss.47-50'yi göstermiştir. Belgelerin 1958 yılında mikrofilme alındığı düşünülürse ilgili Wright'ın belgelerin orijinalini gördüğü sonucuna varabiliriz.

rapor, mevcut durumla ilgili bir bilgilendirmenin ötesinde gerilimin tırmanışını anlatması bakımından da dikkate değerdir.⁴⁸⁸

Şimdiki Sultan tahta geçtikten birkaç yıl sonra, on iki üyeden oluşan bir konsey kurdu. Daha önce olmayan yeni görevlerde hizmette bulundular. Peygamberlerinin kanunlarına aykırı olmasından dolayı, gizli bir memnuniyetsizlik imparatorlukta yükseldi. Fakat özellikle Avrupa'da Rumeli kısmında, birçok ayaklanmanın görüldüğü yerde, daha küçük çaplı olanlar güç kullanılarak, daha büyük çaplı olanlar paranın kuvvetiyle bastırıldı. Bu sayede birkaç ay görünür bir sakinlik imparatorlukta hüküm sürdü. Ve daha sonra aynısı yeniden tekrarlandı. Daha sonradan 40.000 askerden oluşan bir ordu Edirne şehrine yollandı. Onların deyimiyle isyancılar kendi haklarını korumak istediler. "On iki"lik konseyin dağıtılmasını istediler. Ordu isyancıları yenilgiye uğrattı. Genel olarak Sultan'ın insanların taleplerini dikkate alması gerektiği düşünülüyor. Bu iç ayaklanmalar sırasında, Türk elçiler Rusya ile bir savaşı provoke ettiler. Geçen sene yeniledikleri anlaşmanın maddesinde açıkça şöyle diyordu: Rusya ve Eflâk ve Boğdan prenslerinin yönetimini yedi sene için garanti eder. Rusya bu iki bölgenin sahip olduklarını almaya yetkilidir. Osmanlı, bu maddeyi ihlâl ederek, dört hafta önce iki prensi görevden aldı ve yenilerini atadı. Rus elçiler, bu anlaşmanın ihlali ile ilgili açıklama talep etti ve tatminkâr bir cevap alamadılar. Aksine St. Petersburg'daki saraya bir kurye gönderilerek Savaş ya da barış mı olacak diye cevap beklendi. Türklerin yüklü bir miktar para ödemesi yaparak bu hakareti telafi etmesi bekleniyor. Çünkü Rus ordusu savaşa hazır.

Wilkinson olayın peşini bırakmamış, ardı arkasına savaş ile ilgili detaylı raporlar hazırlamaya devam etmiştir.⁴⁸⁹ Kabakçı Mustafa isyanını ve II.Mahmut'un tahta çıkış sürecini ⁴⁹⁰de aynı şekilde ayrıntılarıyla raporlamıştı.⁴⁹¹ Siyasi gündem yatışınca yine görevinin sıkıntılarıyla baş başa kalan Wilkinson, bir süre yine yetki ve tanınmama sorunlarıyla uğraştıktan sonra⁴⁹², ABD ve Osmanlı arasındaki olası bir ticaret antlaşmasının koşullarını hazırlayacak girişimlere kendi çabalarıyla başlamıştı. Bâb-ı Âli'nin böyle bir antlaşma için nasıl ikna edilebileceğine dair Danimarka'nın İstanbul

⁴⁸⁸ T 268, roll1, 22 Eylül 1806.

⁴⁸⁹ T 268, roll1, 22 Ekim 1806 ve 26 Mart 1807.

⁴⁹⁰ Özellikle Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi ve olayların yatışmasını takiben İngiliz ticaret gemilerinin Malta'dan İzmir'e dönüşleri dönemin Amerikan basınında da haber olmuştur. *London Courier*'in 20 Aralık 1808 sayısından aktarıldığı belirtilen haber *Maryland Gazatte* (Annapolis, MD)'nin 22 Mart 1809 sayısında yer almıştır.

⁴⁹¹ T 268, roll1, 20 Ağustos 1808 ve 21 Eylül 1808.

⁴⁹² Tanınmama sorunu sadece yerel otoritelerden kaynaklanmıyordu. Wilkinson, birçok Amerikalı kaptanın hükümet tarafından tam yetkilendirilmediği bahanesiyle gerekli belgeleri kendisine teslim etmekten kaçındıklarını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul Limanı'na giriş yapan iki gemiye alıkonulması üzerine yaptığı girişimlerin sonuçsuz kalmasından da bahsetmiş, yavaş da olsa rayına oturan ticaretin önünde büyük bir engel olarak bir antlaşmanın hala sağlanamadığına işaret etmiştir. (T 268, roll1, 15 Eylül 1808)

başkonsolosu Baron D'Hubsch'a⁴⁹³ danıştığını yazan Wilkinson, Hubsch'un önemli tavsiyelerde bulunduğunu belirtmiştir. Hubsch, tavsiyelerinde sanıldığı kadar dolambaçlı yol önermiyordu.⁴⁹⁴

Pazarlıkları hızlandırmak ve majestenin onayını almak, Kopenhag sarayının temsilcisi olarak ilgili komisyonda yer almak için kongre tarafından görevlendirilmemim gerekli olduğunu düşünüyorum. İspanya barışının pazarlığı benim ellerimden geçti. Hediye ve parası toplam 1.500.000 piastres⁴⁹⁵'e mal oldu.

Aslında pek sürpriz olmayan bu önerinin ilginç olan yanı ise açıklamasında, pazarlık sürecinde hangi devlet adamına ve bürokrata ne kadar “hediye” verileceğine dair bir tarife sunulmuş olmasıydı. Buna göre: Padişaha 30.000, müzakereyi yürütecek vezire 25.000, sadrazama 15.000, Kaya (?) Bey'e 10.000, Reis Efendi'ye ve hazineden sorumlu vezire 8.000, Kapudan Paşa'ya 5.000, Osmanlı tercümanına 3.000, subaylara 3.000 olmak üzere ilk etapta gerekli miktar 99.000 piastre tutacaktı. Gerekli antlaşma sağlandıktan sonra İstanbul'a atanacak maslahatgüzar için 20.000, sekreterler için 5.000, tercümanlar için 6.000, tutulacak ofisin kirası için 3.000, yasakçılar için 2.000, bir senelik genel harcama bedeli olarak 2.500 olmak üzere toplam tutar 38.500 piastre olarak gözüküyordu. Gözle görülmeyen harcamalar ve ofisin teşrifi için de toplam 10.000 piastre bir bedel söz konusuydu. Wilkinson, Hubsch'un uygun gördüğü rüşvet tarifelerini makul bulmuş olmalı ki, mektubunu şu şekilde sonlandırıyor.⁴⁹⁶

Amerikan Hükümeti Baron d'Hubsch'un tavsiyeleri altında Türkiye'ye bir centilmen yollamayı uygun bulur mu? Bir gezgin gibi evime gelinerek, Hubsch ile özel bir görüşme ayarlanması uygun olacaktır. Hubsch ile nasıl davranılması gerektiğine dair müzakere edilebilir. Böylece İstanbul'daki diğer Avrupalı güçlerin entrikalarına karşı elçilerinin bu konuyla ilgili bilgi edinmesi de engellenmiş olur.

⁴⁹³ Danimarka ve Saksonya'nın elçisi ve Galata'daki Hübse & Timoni adlı bankerlik ve ticaret şirketinin de sahibi olan ve III. Selim ile olan yakın dostluğu ile bilinen Pera doğumlu Baron d'Hubsch'un aynı adı taşıyan büyük oğlu olan Hubsch, Avrupalı elçilikler arasında başta Kapudan Paşa olmak üzere üst düzey Osmanlı devlet adamlarına yakınlığıyla tanınmıştır. (Alexander H. De Groot, “Dragomans' Careers”, *Friends and Rivals in the East, Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, Alastair Hamilton, Alexander H. Groot, Maurits H. Van den Boogert (ed.), Brill, 2000, s.238.)

⁴⁹⁴ T 268, roll 1, 10 Eylül 1808 (Hübse'dan Wilkinson'a)

⁴⁹⁵ *Piastre*'nin Osmanlı'daki karşılığı *kuruş* olmakla birlikte, 19.yy boyunca sürekli değişen para değerlerinin okuyucu algısını dağıtmaması için metin boyunca alıntıladığımız ifadeler aynen bırakılmıştır.

⁴⁹⁶ T 268, roll 1, 21 Eylül 1808.

ABD'den olumlu ya da olumsuz herhangi bir cevap gelmemiştir.⁴⁹⁷ Nitekim önceki bahiste değindiğimiz üzere, hem ambargonun yarattığı sıkıntılar hem de Napolyon ordularının Latin Amerika'daki varlığı nedeniyle ABD'nin Osmanlı ile uğraşacak fazla vakti yoktu. Wilkinson da bir süreliğine bu ısrarından vazgeçecekti.

Osmanlı Hükümeti'nin, bütün Amerikan gemileri için giden/gelen kargo değerinden %6 gümrük resmi alacağını bildirmesine rağmen, bu oranın uygulamada %10 ile %20 arasında olması, gemi kaptanlarını çeşitli yollara sevk ediyordu. Bu duruma karşı, Amerikalı kaptanların başvurdukları çözüm, Liman'a yaklaşırken bayrak indirip İngiliz gibi görünmektir.⁴⁹⁸ Bu sayede her ne kadar yüksek gümrük bedeli ödemeseler de, gerekli işlemler için İngiliz konsolosuna yüksek harç vermek durumunda kalıyorlardı.⁴⁹⁹ Hele hele sadece 1806-1812 yılları arasında Amerikan gemileriyle İzmir'den Çin'e giden afyonun dört kat arttığı dikkate alınırsa⁵⁰⁰, 1799'dan 1811'e kadarki süreçte Amerikan gemilerinin İngiliz konsoloslarına toplam 65.500 İspanyol doları gibi yüksek bir harç ödemiş⁵⁰¹ olması garip sayılmazdı. ABD'nin İzmir Limanı'na ilgisi de artarak devam ediyordu.⁵⁰² Fakat ABD'li kaptanların bu uygulamalarını sürdürmemeleri gerektiği, İngilizler tarafından Wilkinson'a bildirilmişti. Amerikalılar konsolosluk himayesi için – pek tabii bedelini ödeyerek – hala daha İngilizlere güvenebilirlerdi⁵⁰³, ancak gümrük işlemleri söz konusu olduğunda yine Osmanlı'nın insafına kalacaklardı.

⁴⁹⁷ ABD'nin İzmir'deki konsolosluga Osmanlı nezdinde resmîlik kazandırmak için 1808'de bir girişimde bulunduğu ve Sloane adlı bir kişiyi önerdiği ancak Bâb-ı Âli tarafından reddedildiği de kaynaklarda geçmektedir. (Lealand J. Gordon, *American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1932, s.42.) Elimizdeki kayıtlarda böyle bir bilgi karşımıza çıkmamakla birlikte, Çağrı Erhan bu bilgiye dayanarak 1808 sonrası süreci herhangi bir resmî Amerikan görevlisinin bulunmadığı şeklinde yorumlamıştır. (Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, İmge Yay, Ankara, 2001, s.75.) Ancak Wilkinson 1822'ye kadar görevde kalmıştır.

⁴⁹⁸ T 268, roll 1, 20 Ekim 1810.

⁴⁹⁹ T 268, roll 1, 29 Aralık 1810.

⁵⁰⁰ Field, s.114.

⁵⁰¹ T 268, roll 1, 24 Şubat 1824.

⁵⁰² *The National Intelligencer and Washington Advertiser* (Washington, DC)'nin 3 Ağustos 1810 tarihli bir haberinde İzmir'deki bir Amerikan tüccarının ABD'deki bir tüccara yazdığı mektuptan alıntı yer almaktadır. Buna göre özellikle iyi kalite Batı Hindistan kahvesinin karaborsaya girdiği için çok yüksek fiyatla alıcısının bulunduğu bunun yanı sıra biber, karanfil (baharat), boyanın her koşulda alıcısının hazır olduğu belirtilmektedir.

⁵⁰³ T 268, roll 1, 20 Mayıs 1811.

Aynı yıl, birazdan üzerinde sıkça duracağımız kişi olan David Offley İzmir'e geldi. 1805'ten beri İzmir'e mal getiren *Woodmas & Offley* adlı Philadelphialı bir firmanın ortağı ve "Quaker"⁵⁰⁴ olarak anılan bir tarikatın önde gelen ismi Daniel Offley'in oğlu olarak Philadelphia'da doğmuş ve büyümüştü. 1811 İzmir'inde Amerikan tüccarlarının dezavantajlı bir konumda olduklarını ilk fırsatta gördü. ABD ve Osmanlı arasında bir antlaşma olmayışından ötürü son derece yüksek ve keyfi gümrük tarifelerinden ve önemsiz memurların bile rüşvet taleplerinden kaçmanın yolu yoktu. Yukarıda anıldığı gibi Amerika'nın bağımsızlığının ardından bile kimi Amerikalı tüccarlar hâlâ daha; dalgalanan İngiliz bayrağının renklerinin İngilizlere olduğu gibi kendilerine de çok daha makul gümrük koşullarını sağlayacağını görmüşlerdi. Kendi yurttaşlarının ve bu arada kendi firmasının İngilizlere konsolosluk harcı ödüyor olmasını Offley, hem maddi hem de vatanseverlik duyguları açısından kabul edilmez bulmaktaydı. Bir yıl içinde ödenen miktarın dört beş bin doları bulduğu oluyordu.⁵⁰⁵

İzmir'e gelen Amerikan malları üzerinden çıkar sağlamakta olan İngilizlerce Offley'in gelişi derin bir kuşku ile karşılandı; taraflar arasında karşılıklı bir antipatinin gelişmesi ise uzun sürmedi ve bu antipati Offley'in kariyeri boyunca devam etti. Offley, İngiliz imtiyazlı tüccarların monopolü olan *Levant Kumpanyası*'nın, Osmanlı idaresiyle yapılan sözleşmeleri lehine kullanarak durumu Amerikalılar için iyice zorlaştırdığına kısa sürede ikna oldu. Türkler Amerikan tüccarların tabi olduğu gümrük tarifesinin diğer milletlere uygulandığı kadar düşük olmasına yanaşmıyorlardı. Offley bu işin içinde *Levant Kumpanyası*'nın ve İngiliz sefaretinin parmağı olduğunu görmekte oldukça hızlıydı.⁵⁰⁶

Bu meseleyle ilgili olarak ne yapılabileceğini görmek için hiç zaman kaybetmeden soluğu İstanbul'da aldı ve kısa bir süre sonra da kendisini tipik bir Osmanlı bürokrasisi içinde dolanırken buldu. Görevli memurlar kendisine her

⁵⁰⁴ Kökleri 17. yüzyıla kadar uzanan Hıristiyanlık içinde dini bir akımdır. Sosyal açıdan oldukça aktif olmaları, köle ticareti karşıtlıkları, kadın hakları konusundaki görüşleriyle tanınmaktadırlar.

⁵⁰⁵ Finnie, s.26.

⁵⁰⁶ Morison, s.223.

görüşmede bir fincan kahve ve bir nargile ikram ediyorlar ama o bir adım bile mesafe kat edemiyordu. Sonra belki de o ana kadar hiçbir yabancıнын başına gelmemiş bir şey yaptı: Cuma namazı için camiye giden Sultan Mahmud'un yolunu kesip Osmanlı geleneğinde yapıldığı gibi halkın huzurunda uğradığı zararın telafisini bizzat Sultanın kendisinden isteme tehdidinde bulundu. Bu blöfü işe yaradı.⁵⁰⁷ Direnç kırıldı ve Offley Amerikan ithal mallarının sadece ve sadece yürürlükte olan gümrük tarifesine tabi olacağına dair bir teminatla kıvanç içinde İstanbul'dan ayrıldı.⁵⁰⁸

Geriye, İngiliz korumasını kaldırmak ve *Levant Kumpanyası*'na konsolosluk harcı ödememenin bir formülünü bulmak kalıyordu. Ancak İngiliz himayesinin sağladığı avantajların rahatlığını sürdürmeye kararlı ve bu nedenle kendisiyle işbirliği yapmaya yanaşmayan Amerikalı tüccarlar tarafından (aralarında Boston'lu Francis Coffin ve J.W.Langdon gibi isimler de vardı) beklenmedik biçimde hayal kırıklığına uğratıldı.⁵⁰⁹ Çünkü pek çok Amerikan şirketi *Levant Kumpanyası* adına İzmir Limanı'ndan Malta'ya⁵¹⁰ ve Levant'tan İngiltere'ye taşımacılık yapıyordu.⁵¹¹ Tartışmalar devam ederken ABD ve İngiltere arasında 1812 savaşı patlak verdi ve uzun bir süre Amerikan gemileri Kraliyet Donanması'nın ambargosunu kıramadı. Savaş boyunca İzmir'de kalan Offley, 'Anglo-fobisini tedavi etmeye çalıştı' ve savaşın sona erdiği 1815 yılına değin tek bir Amerikan gemisi görmedi.⁵¹² Ancak bu süre zarfında da boş durmayan Offley, önce bir "ticaret evi" kurdu.⁵¹³ Ardından, İzmir valisi ile Amerikalı tüccarların 'Sultanın misafirleri' olarak kabul edildiği bir antlaşma kotarmayı başarmıştı. Offley ile İzmir Limanı arasındaki bu özel antlaşma uyarınca Amerikalı tüccarlar Türklerden makul bir bedel karşılığında hiçbir dış yardım olmaksızın muamele gördüler. Her işin altından kalkabilen Offley, kotardığı bu antlaşmanın, dostu olan valinin vatana ihanet suçundan idam edildiği 1816 yılında bile yürürlükte kalmasını sağlayabilmişti. Her ne kadar bedeli hediyelere dönüşmüş şekilde 2000 doları bulsa

⁵⁰⁷ Finnie, s.27.

⁵⁰⁸ Erhan, s.81.

⁵⁰⁹ Finnie, s.27.

⁵¹⁰ Morison, s.213.

⁵¹¹ Field, s.114.

⁵¹² Wright, ss.62-65'den aktaran Finnie, s.27.

⁵¹³ Orhan F. Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, C.LI, S.200, Ağustos, 1987, s.930.

da⁵¹⁴, İstanbul ziyareti sırasında dostluğunu kazandığı Kaptan-ı Derya Hüsrev Mehmed Paşa'dan⁵¹⁵ 'misafir' statüsünün devam ettirilmesini güvence altına aldı. Hatta 1817 (h.1232) tarihli bir hattı hümayunla bir süre için Amerikan gemilerine %3 gümrük vergisi uygulanması irade buyrulmuştu.⁵¹⁶ Bu da kuşkusuz Offley'in çabalarının bir ürünüydü. Aslında bu çabayı öncelikle kendisi için gösteriyordu. Çünkü 1811-1820 yılları arasında İzmir'e yük getiren 87 Amerikan gemisinin 24'ü *Woodmas & Offley* şirketi için çalışmaktaydı. Ciddi bir kâr elde ettiğine ise hiç şüphe de yoktu, çünkü bu çabaların masrafı 6000 doları tutmuş ve sadece Offley tarafından karşılanmıştı.⁵¹⁷ Bu çabalardan İzmir Gümrüğü memurları da fazlasıyla nasiplerini almış olacaklar ki, İzmir Gümrük Emin'inden merkeze gönderilen bir yazıda, Amerikalı tüccarların tahriklere kapılmadıkları, vergilerini düzenli verdikleri ve diğer tüccarlar gibi hileye başvurmadıkları da rapor ediliyordu.⁵¹⁸ Tüm bu "özverili" çabalarla 1816-1817 yıllarından itibaren İzmir Limanı'ndaki ticaret hacmi savaş öncesi konumuna hızla ulaşacaktı.⁵¹⁹ Offley bütün bu olup bitenle uğraşırken Wilkinson, kazara yolu kendisine düşen bir iki Amerikan gemisinin evraklarıyla⁵²⁰ ve Amerikan gemilerindeki isyancı denizcilerle⁵²¹ ilgilenmeye devam ediyordu.

Wilkinson'un ölümü enteresan bir olaya sebebiyet verdi. ABD Dışişleri Bakanı'na John de Jongh imzalı bir mektupta şöyle deniyordu:⁵²²

Aynı zamanda Danimarka Konsolosu olan üvey babam Robert Wilkinson geçtiğimiz 3 Ağustos günü hayatını kaybetti. Ölümünden önce makama vekaletimle ilgili beni Danimarka Kralı'na tavsiye etmişti. Halihazırda Danimarka Kralı'ndan onay beklemekteyim. Aynı zamanda ben de Wilkinson gibi Amerikan vatandaşlarını ve mallarını koruyabileceğim. ABD hükümeti ile Osmanlı arasında bir antlaşma olmamasına rağmen, vali ve diğer yerel otoriteler tarafından "ABD'nin vekil konsolosu" olarak tanınıyorum. Amerikan gemileri ile ilgili gerekli belgelerin sağlanabilmesi için her türlü kolaylık da tarafıma sağlanmaktadır. Sizden talep

⁵¹⁴ Finnie, s.28.

⁵¹⁵ Erhan, s.81.

⁵¹⁶ BOA H.H. 17797

⁵¹⁷ Finnie, s.29.

⁵¹⁸ BOA, Cevdet-i Hariciye 2547, 18 Ra 1234.

⁵¹⁹ Field, s.114.

⁵²⁰ T 268, roll 1, 20 Ocak 1818.

⁵²¹ T 268, roll 1, 18 Mart 1818, ayrıca 15 Eylül 1818.

⁵²² T 268, roll 1, 21 Eylül 1822.

geldiği takdirde buradaki önemli siyasi ve ticari gelişmeleri bildirmekten mutluluk duyacağım.

John de Jongh'un, bu mektubu üzerinden on gün geçmeden kaleme aldığı ikinci mektup ise daha çarpıcıydı:⁵²³

Son konsolosun ölümünden sonra, limana dört Amerikan gemisi geldi. Gelenlere buradaki Amerikan vatandaşları tarafından talep edildiğimi, siz bana ulaşıncaya kadar vekil konsolos olarak ofisin görevlerini yerine getirdiğimi belirttim. Kaptan John Samuel Smith, beni vekil konsolos olarak tanımadığını, çünkü sizden ona böyle bir bilgilendirme yapılmadığını söyledi. Ayrıca benden limandaki gümrük için ona makbuz vermemi istedi. Fakat Danimarka'nın vekil konsolosu olarak imzalamamı talep etti. Aynı zamanda ABD vekil konsolosu olduğumu söylememe rağmen imzayı kabul etmedi. Ben de ona herhangi bir makbuz vermeyi reddettim. Smith'e gümrük çıkış belgesi vermeyi önerdim. Benden herhangi bir yardım istemediğini söyledi. Bu belge için Konsinye Bürosuna başvuracağını bildirdi. Gümrük tahsildarları ve vilayet memurları neden mutad olduğu usulde başvuru yapmadığına şaşırıyorlar. Smith, doğrudan vilayet tahsildarlarına giderek belgesini aldı. Hem Avrupalılar hem de Türklerin gözünde saygınlığımızı kaybetmeden böyle durumlarda ne yapmam gerektiği konusunda bilgilendirilmeliyim.

John de Jongh, kendisini bir oldubittiyle vekil konsolos tayin etmekle kalmamış, herhangi bir onay dahi beklemeden ısrarla bu sıfatı kullanarak işlem yapmaya çalışmıştı. Hindistan örneğinde gördüğümüz gibi emrivakilerden hoşlanmayan ABD dışişlerinden, doğal olarak her iki mektubuna da cevap alamayacaktı.

David Offley artık İzmir'de önemli ve saygı duyulan bir figürdü. Diğer uyrukların resmi görüşmeler düzeyinde sağlayabildiği hakları o Amerikan vatandaşları için tek başına sağlayabilmişti. Osmanlı tarafından herhangi bir konsolos gibi muamele görmekteydi. Kişisel olarak Amerikan haklarının temsilcisi olarak kabul edilmesine rağmen kendi hükümeti söz konusu olduğunda da hiçbir resmi sıfatı bulunmamaktaydı. 1823 yılının Temmuz ayında *consular commercial agent* (ticari konsolosluk temsilcisi) sıfatıyla ABD tarafından resmen atandı. Atanma yazısını alır almaz merkeze gönderdiği mektupta şunları yazmaktaydı:⁵²⁴

⁵²³ T 268, roll 1, 1 Ekim, 1822.

⁵²⁴ T 268, roll 1, 26 Eylül 1823.

Amerikan başkanı tarafından ticari konsolosluk temsilcisi olarak atandığımı bildiren mektubunuzu aldım. Vali Hasan Paşa'ya atanmamı bildirdim. Paşa, diğer ülke konsoloslarının böyle bir bildirimde bulunmadıklarını bu yüzden bu davranışımın kendisini memnun ettiğini belirterek gerekli durumlarda yardım taleplerimi karşılıksız bırakmayacağını söyledi. Resmi nitelikteki başvuruların Bâb-ı Âli nezdinde geçecekliği gerektiği yönünde beni uyardı. İzmir Limanı'nda da bu yetkiyi resmen kullanabilmem için hükümet nezdinde resmen kabul görmem gerekmektedir.

İlk eylemi şaşırtıcı olarak senelik kirası altmış doları bulan bir yeri hapishane olarak kiralamak olacaktı. Çünkü disiplinsiz Amerikan denizcilerinin İngiliz konsoloslugu hapishanelerinde tutulmadıklarından ilk fırsatta bir İngiliz gemisinde çalışmayı kabul ederek cezalarını çekmediklerinden şikayet etmekteydi. Yeni otoritesinin bu imkânı kendisine tanımasından oldukça memnun gözüküyordu.⁵²⁵ Görevine başlar başlamaz İzmir'e gelişinden itibaren şahit olduğu tüm ticari durumu raporlayan Offley, yaptığı girişimler sonucu elde ettiği kazanımlarla 1811 yılına kadar İngiliz konsoloslarına ödenen 65.500 İspanyol doları bulan harç bedelinin 1815'den 1824'e gelindiğine 58.839 İspanyol doları tuttuğunu belirtmekteydi.⁵²⁶ Komodor John Rodgers'a gönderdiği bir mektupta: *"Bu ülke ile olan ticaretimiz hali hazırda nispeten makul bir zemin üzerinde yükselmektedir ve eklemem gerekirse bu duruma benim yetkilendirilmemiş ve desteklenmemiş naçizane çabalarım sayesinde gelinmiştir."* diyerek başarılarıyla övünmeyi de ihmâl etmiyordu.⁵²⁷

İzmir Limanı'na giriş çıkış yapan gemilerle ilgili olarak ayrıntılı dökümler (mürettebatın hangi eyaletten olduğuna kadar)⁵²⁸ ve ithalat ve ihracat tabloları hazırlayan Offley, her ne kadar kendisini ticaretin işleyişine adasa da, patlak veren Yunan bağımsızlık hareketi hakkındaki ABD'nin tutumuyla⁵²⁹ ilgili olarak yerel otoritelere

⁵²⁵ Finnie, s.28.

⁵²⁶ T 268, roll 1, 24 Şubat 1824.

⁵²⁷ Offley to Commodore John Rodgers, Nov.30,1825, DI'den aktaran Finnie, s.28.

⁵²⁸ T 268, roll1, 31 Aralık 1823.

⁵²⁹ *Daily National Journal* (Washington, DC)'ın 19 Ekim 1824, *The Illinois Gazete* (Shawnee-town, IL)'nin 25 Aralık 1824 sayısında Midilli ve Sisam'daki isyanların bastırılışları oldukça dramatik bir şekilde verilmiş yaptıkları yardımlar yüzünden Yunanlılar'ın Amerikan gemilerine saygı gösterdikleri vurgulanmıştır.

hesap vermekten kaçamayacağını farkındaydı. Bu duruma ilişkin sıkıntısını ve çözüm önerisini şu şekilde dile getiriyordu:⁵³⁰

Amerikan vatandaşları tarafından, Yunanistan'a verilen destek ile ilgili çok abartılı haberler dolaşmaktadır. Şüphesiz bu durum İstanbul Hükümeti'ne de rapor edilmiştir. Bu konuyla ilgili benim görüşüm talep edildi. Bu durumda yapılması gereken, yabancı konsolosların koruması altında olan 200.000 doları aşan miktardaki Amerikan gemilerinin mülkiyetleri ile ilgili planlama yapılmalı. İstanbul Hükümeti'nin daha ciddi tedbirler almaması için Yunanlılara, vatandaşlarımızdan toplanacak birkaç bin dolarlık hediyeler verilmesinin dışında başka ne yapılabilir?

Aslında Offley'in ilgilendiği asıl mesele, İstanbul'daki hükümeti tarafından ABD'nin Yunanlılara yaptığı yardımın anlaşılması durumunda, Osmanlı topraklarında bulunan Amerikan varlığının tehlikeye girecek olmasıydı. Nitekim bu kaygısını bir sonraki mektubun daha açıkça dile getirmiş, mümkün merteye yapılacak yardımların resmî kimlikten arındırılarak Amerikan vatandaşlarının münferit eylemleri olarak gözükmelerini sağlayacak tedbirlerin alınması yönünde uyarılarda bulunmuştu.⁵³¹ Korktuğu da başına gelmek üzereydi. Vali tarafından konuyla ilgili olarak çağrılmış, Amerikan ulusunun, Osmanlı aleyhinde davranışlarda bulunması hakkında herhangi bir neden görülmediği ve buna inanılmadığı bildirildikten sonra kendisinden onay beklenmişti. Offley, verdiği cevap karşısında, Paşa'nın Amerikan vatandaşlarının davranışlarıyla ABD Hükümeti'nin tutumu arasındaki ayrımı anlayamadığı kanaatine varmıştı.⁵³²

Gümrük memurlarına ve vali paşanın hizmetlilerine ara ara verilen hediyeler ve kurulan iyi diyalog⁵³³ yavaş yavaş meyvelerini de vermekteydi. Nihayet Offley, 1827 senesinde Serasker Paşa'dan Osmanlı ile Amerika arasında bir antlaşma yapmanın uygun zaman olduğunu belirten bir davet aldığını yazıyordu. İlginç olan ise Serasker

⁵³⁰ T 268, roll 1, 17 Mart 1824.

⁵³¹ T 268, roll 1, 7 Nisan 1824.

⁵³² T 268, roll 1, 19 Mayıs 1824.

⁵³³ T 268, roll 1, 4 Ocak 1827.

Paşa'nın bu davete ilişkin padişaha sunduğu müzekkerede, Osmanlı açısından Amerika'nın tüm kaygılarının tahmin ediliyor olmasıydı.⁵³⁴

...Konsolos-ı mersûmun şu aralık Dersaadet'e celbi sureti mizac-ı maslahata muvafık gibi görünüp bilfarz ileride İngilterelü bunu çekemeyecek olursa bir Devlet-i Aliyye'ye niçün etdiniz demekliğe istihkakı olmayarak hasılı şu aralık gibi milâhaza olunmuş olmağla İzmir muhafızı müşarünileyh kullarına taraf-ı câkeriden bir kit'a mektub tahririyle konsolos-ı mersümü nezdine celbedüb....

Başkan Adams, Akdeniz'deki Amerikan filosunun komutanı Yüzbaşı W. M. Crane ile birlikte David Offley'den bir komisyon oluşturarak görüşmelerde yetkili kıldı.⁵³⁵ Navarin'deki Osmanlı Donanması'nın yakılmasından hemen sonraya denk gelen görüşmede Reisülküttab Pertev Paşa'nın birkaç Amerikan savaş gemisinin Osmanlı Devleti'ne "hediye" edilmesinin teklifi görüşmelerde gerilim yaratmıştı.⁵³⁶ David Offley diğer imtiyazlı devletlerin gümrük oranının ABD'ye uygulanmasını talep etmiş, fakat Osmanlı bu teklifi mevcut orandan en fazla %1,5 indirebileceğini söyleyerek reddetmişti.⁵³⁷ İlk görüşmeler böylece sonuçsuz kaldı. Ancak Offley, kısa zamanda Reisülküttab Efendi ile diyalog kurmuş ikinci bir müzakere şansı yakalamıştı.⁵³⁸

Uygun zamanın geldiğine inanan Başkan Jackson, Yüzbaşı James Biddle, David Offley ve Charles Rhind'i 12 Eylül 1829'da Bâb-ı Âli ile müzakereler için hem müşterek hem de ayrı ayrı tam yetkili olarak ilgili komisyonda görevlendirmişti.⁵³⁹ Osmanlı Devleti'nin, 1740 tarihli Fransa ile imzaladığı kapitülasyonlar ve İspanya ile arasındaki 1827 tarihli antlaşmanın nüshaları ile donatılmışlardı. Özellikle Amerikan vatandaşlarına mutlak koruma ve ticaretleri için, Avrupa güçlerine sağlanan, en geniş ayrıcalıkları (Karadeniz'de seyrüsefer dahil olmak üzere)⁵⁴⁰ ve %3'ü geçmeyecek

⁵³⁴ BOA H.H. 47488, 1244.

⁵³⁵ Frank E. Hinckley, *American Consular Jurisdiction in the Orient*, W.H. Lowdermilk and Company, Washington, 1906, s.21.

⁵³⁶ Finnie, s.57.

⁵³⁷ Gordon, s.10.

⁵³⁸ T 268, roll 1, 9 Şubat 1829.

⁵³⁹ Erol, s.12.

⁵⁴⁰ Finnie, s.59.

gümrük vergilerini sağlamaları konusunda talimatlandırılmışlardı.⁵⁴¹ Osmanlı ile diğer devletler arasında ortaya çıkan zorlukların bir kaynağı olduğuna inanılan, antlaşmadaki belirsiz üsluptan kaynaklanan yanlış anlaşılmanın olmaması için, belgelerin kesin tercümelerini sağlamaları konusunda özellikle tembihlendikleri de müzakereler sırasında anlaşılacaktı. Charles Rhind yalnız başına önceden İstanbul'a gidecek ve müzakerelerin başarısı şüphe götürmeyecek duruma geldiğinde, diğer komisyon üyeleri ona katılacaktı.⁵⁴²

26 Aralık 1829'da, Rhind'in firkateyni İzmir Limanı'na demir atınca, David Offley gemiye çıkmış ve görevlerinin içeriğinin çoktan kendisine ulaştırıldığını bildirmişti. Rhind İstanbul'a doğru yoluna müzakere hazırlıklarıyla devam etti. İstanbul'a varır varmaz tercüman Navoni'nin yardımıyla mektubunu Fransızca ve Türkçe olarak takdim etti.⁵⁴³ Hinckley, bu süreci detaylı bir şekilde kaleme aldığı çalışmasında, mektupların tesliminden dört gün sonra padişahın mektubu okuduğu ve Reis Efendi'yi Amerikalılarla memnuniyetle anlaşmaya varmasını emrettiğini söylemektedir.⁵⁴⁴ Halbuki, müzakerelere dair padişaha sunulan takrirde, Osmanlı'nın böyle bir anlaşmadan yana olduğu ancak çok da aceleye getirmek gibi bir düşüncesi olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁵

....tercümanı Navoni hizmet-i riyasete gelerek bir an akdem müzakereye mübaşeretle maslahatın sür'at-i ihtitamına dair söz söylediklerinde berü taraftan dahi vakia hasbel vakt her ne kadar meşguliyetimiz derkâr ise de ne mani aralık bulundukça müzakere olunur...İbtida burası anlaşılıb müzakereyi anın üzerine etmemiz lâzım gelir denildükte, hele müzakereye başlansın elbette bunun dahi bir ucu ortası bulunur yollu sözlerle ağız çiğnemeye başlayub nihayet konsolos-u mersüm [Offley] dahi bizzat görüşüp söyleşmek istediğini beyân etmelerine mebnî beş-on gün mukaddem konsolos-u mersüm dahi min gayri resmî Bâb-ı Âlilerine celb ile ledelmülâkat kelama bed' ile yine kendisinin Cumhuriyet tarafından müzakere-i maslahata ruhsat-ı kâmile ile mezun olduğunu söyleyib...

⁵⁴¹ Hinckley, s.22.

⁵⁴² Finnie, s59.

⁵⁴³ Hinckley, s.22.

⁵⁴⁴ Hinckley, s.22.

⁵⁴⁵ BOA H.H. 47487.

Dönemin dış politika dengelerine ilişkin oldukça detaylı açıklamaları içeren bu takririn üzerine padişahın düştüğü not da dikkate değerdir:

Amerikalı maslahatına dair işbu mufassal takririn ve müzekkire suretiyle memur-i mersumun takdim eylediği takririn tercümesi manzur ve malûm-u Hümayunum olmuştur. İşte taife-i efrencînin halleri böyledir. Bir sözde durmazlar. Ancak şu günlerde İngilterelînin tavrı ve hareketlerine bakılmak ve etvat-ı melânetkârîleri anlaşılincaya kadar icabına bakılmak münasip gibi görüldüğünden, Reis ana göre harekete dikkat ve ihtimam eylesin

Padişaha sunulan takrir ve padişah tarafından verilen cevaptan anlaşıldığı üzere, Offley her ne kadar kendi de müzakereci olarak görevlendirilmiş olsa, ilk görüşmeye Rhind'in başlayacak olmasından dolayı huzursuzdur. Kendisine talimat verilmediği halde müzakerelerden 10-15 gün önce İstanbul'a gidip Osmanlı yetkililerini manipüle etme eğilimindedir. Bu ziyareti konsolosluk evrakında geçmemektedir. Hatta oldukça sık yazan Offley'in bu süre zarfında merkeze herhangi bir bildirimde dahi bulunmamıştır. İkinci nokta ise İngiltere'nin tutumu ABD için olduğu kadar Osmanlı için de belirleyicidir. Osmanlı ABD'ye vereceği imtiyazların İngilizler tarafından pek de hoş karşılanmayacağı farkında olmakla beraber bu olası antlaşmayı İngilizlere karşı bir koz olarak kullanma niyetindedir.

Sonuçta Bâb-ı Âli'nin, Rhind'in sunduğu taslağa uygun bir antlaşma yapılması hususunda onay vermiş ve bunu izleyen bir oturumda, 7 Mayıs 1830'da, Rhind'in belirttiği gibi Reisülküttab "antlaşmayı Türkçe olarak imzalamış ve mühürlemiş ve aynısını Fransızca tercümesi için de yapmış ve değişim gerçekleştirilmişti."⁵⁴⁶ Offley ve Biddle, Rhind'in süreç boyunca tek başına hareket etmesinden ve sonuç metnini imzalarken kendilerine danışmamasına oldukça içerlemişlerdi.⁵⁴⁷ Çünkü mutabakata varılan dokuz madde haricinde II.Mahmud'un isteği üzerine antlaşmaya bir de gizli madde konmuştu. Bu maddeye göre Amerika'da Osmanlı Devleti hesabına gemi inşa edilmesi ve Osmanlı'nın inşa edeceği gemiler için de Amerika'nın kereste vermesi öngörülüyordu. Rhind bu maddelerden diğer komisyon üyelerine bahsetmemişti.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Hinckley, s.23.

⁵⁴⁷ Finnie, s.59.

⁵⁴⁸ Erol, s.13.

Hemen akabinde de bir tercüme krizi patlak verdi. Reis Efendi tarafından imzalan Türkçe orijinal antlaşma, Amerikan komisyon üyesi tarafından imzalanmış Fransızca bir kopyası ve diğer Fransızca ve İngilizce tercümeleriyle beraber Washington'a gönderilmişti. Türkçe orijinal ve diğer tercüme metinler hemen senatoya iletilmişti. Senato tarafından oya sunulup kabul edilen belge aslında İngilizce tercümelerden biri ve Türkçe metinle beraber Başkan Jackson'ın onay metnini oluşturmaktaydı. Onay metinlerinin İstanbul'daki karşılıklı değişiminden önce, Amerikan maslahatgüzarı Amiral David Porter, Osmanlı yetkililerinden, kendisi tarafından beyan edilen Fransızca tercümenin Türkçe orijinali ile tam uyum içinde olmadığı konusunda eleştiriler aldı. Zorluğu bertaraf etmek için Türkçe olanı kayıtsız kabul ettiğine dair kağıt imzaladı.⁵⁴⁹ Nitekim bu imzaladığı belge Türkçe idi. Washington'a gönderilen her iki metin de gizli madde hariç tamamen onaylanmıştı.⁵⁵⁰ ABD Dışişleri Bakanı M. Van Buren, bu gizli maddenin onaylanmamasıyla ilgili padişaha bir mektup yazmış, ABD başkanının Senato onayı olmadan buna yetkisi olmadığını bildirmişti.⁵⁵¹

Bu antlaşmayla “en ziyade müsaadeye mazhar millet” statüsüne geçen ABD'nin elde ettiği önemli kazanımlar şu şekilde özetlenebilir: Amerikalı tüccarlar diğer imtiyazlı devlet tüccarları kadar mal ve gümrük vergisi ödeyeceklerdi. ABD, Osmanlı topraklarındaki her hangi bir yerde ticaret merkezi kurma ve oraya konsolos atama hakkını kazanmıştı. Tercümeyle ilgili sorunların yaşandığı dördüncü maddeyle de *extraterritorialite*, yani Osmanlı topraklarında suç işleyen ABD vatandaşlarının konsoloslar tarafından yargılanabilme hakkı verilmişti. ABD gemileri Boğazlardan serbest geçiş hakkı elde etmişti.⁵⁵²

⁵⁴⁹ Hinckley, s.23.

⁵⁵⁰ BOA H.H. 47494

⁵⁵¹ Erol, s.13. Bu antlaşma aynı zamanda, ABD tarihinde orijinal metninin İngilizce olmaması bakımından tek örnektir.

⁵⁵² MM C.II, ss.2-6.

B. Konsoloslukun Tanınması ve Kurumsallaşması

Antlaşmanın etkileri hemen görülmeye başlamıştı. 1829 senesinde Osmanlı'dan Amerika'ya toplam 293.237 dolarlık ihracat yapılmışken, 1830 senesinde bu rakam birden 417.392 dolara çıkmıştı. Yine en çok ihraç edilen ürün afyon olurken meyve, kuru üzüm, gümüş ve yün, miktarı yüksek kalemler arasındaydı.⁵⁵³ Bu rakamlar 1833 yılına gelindiğinde, sadece İzmir için ihracatta 329.159 dolar, ithalatta ise 453.664 doları buluyordu.⁵⁵⁴ 1829'da bir yıl boyunca limana giriş yapmış ABD gemisi sayısı toplam 23 iken⁵⁵⁵, 1830 senesinin Ağustos ve Ekim ayları arasındaki yedi haftalık sürede gelen gemi sayısı 7'yi bulmuştu.⁵⁵⁶ Kuşkusuz bu artışta, Amerikan ulusal ve yerel basınının 1830 Antlaşması'na epeyce fazla yer vermesinin payı da unutulmamalıdır. Haberlerde antlaşmanın en çok Boğazlar'dan serbest geçiş ile ilgili yedinci maddesinin ön plana çıkarılması da hayli ilginçtir.⁵⁵⁷ Nitekim aynı yıl içinde ilk Amerikan gemisi *Smyrna*, Boğazlar'dan geçerek Odessa Limanı'na ulaşacaktır.⁵⁵⁸

Antlaşma sonrası Offley'in aklına takılan ilk önemli soru, o zamana kadar vergilerdeki muğlaklık ve keyfiyet yüzünden çıkan uyuşmazlıkların üstesinden, gümrükteki memurlara çeşitli hediyeler vererek gelinmişken, sabit tarifeye ve yazılı antlaşmaya rağmen çıkan sorunlarda yine hediye vermek durumunda kalınip kalınmayacağıydı. Offley'in, bu çekincesini yapılan antlaşma çerçevesinde, resmen konsolos olarak atandığını bildirdiği mektupta dile getirmiş olması da dikkat

⁵⁵³ Gordon, s.43.

⁵⁵⁴ T 268, roll 1, 1 Eylül 1833.

⁵⁵⁵ T 268, roll 1, 4 Şubat 1830.

⁵⁵⁶ Orhan Koloğlu, "İlk İzmirli Gazeteciden İzmir Haberleri", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu*, İzmir, 1999. s.144.

⁵⁵⁷ Amerikan yerel ve ulusal basınından tespit ettiğimiz sekiz gazetede belirli aralıklarla bu antlaşmaya ilişkin habere sütunlarında geniş yer vermişlerdi: *The Arkansas Gazete* (Little Rock, AR) 8 Eylül, 29 Eylül ve 29 Aralık 1830 tarihli nüshalarında, *Daily National Journal* (Washington, DC) 30 Haziran 1830, *Boston Courier* (Boston, MA) 18 Kasım 1830, *Floridian and Advocate* (Tallahassee, FL) 27 Temmuz 1830, *Augusta Chronicle* (Augusta, GA) 10 Temmuz 1830, *New-York Spectator* (New York, NY) 13 Ağustos, 14 Eylül 1830 ve 14 Ocak 1831, *The New-York Morning Herald* (New York, NY) 10 Ağustos 1830, *Daily Louisville Public Advertiser* (Louisville, KY) 21 Ağustos 1830,

⁵⁵⁸ Walther Kirschner, *Studies in Russian-American Commerce 1820-1860*, Brill, Leiden, 1975, s.119. Bu gelişme de basında "Yanki Girişimi" başlığıyla duyurulmuştu. (*Maryland Gazete* (Annapolis, MD), 25 Kasım 1830.

çekicidir.⁵⁵⁹ Ancak bir şekilde hediye geleneği devam edecektir.⁵⁶⁰ Offley'in oğlu D. W. Offley, daha sonra bu uygulamayı sürdürme gerekçesi olarak, diğer konsoloslukların buna devam etmesi ve bu konuda göze batmak istememe olarak açıklayacaktır.⁵⁶¹

David Offley'in 1838'deki ölümüne kadarki konsolosluk rutini, Pasifik'teki ya da Asya'daki herhangi bir kıyı konsolosluğundan çok farklı değildi. Tek fark balina avcıları yerine hatırı sayılır miktardaki ticaret gemisinin söz dinlemez ya da sürekli hasta olan mürettebatıydı.⁵⁶² Bu derterine ek olarak 1820'lerin sonlarından itibaren misyonerler eklenmişti ki, Offley'in tüm ikazlarına rağmen yerel otoritelerle sürtüşmekten geri durmuyorlardı.⁵⁶³ Offley'in, 1856 senesine kadar sayıları onu geçmeyen maaşlı ABD konsoloslarından biri olması ve aynı zamanda ticaretle uğraşması, diğer birimlerde görevli meslektaşları arasında nispeten rahat olmasını sağlıyordu. Ancak yine de uygulamadaki sorunlar, maaşlı da olsa, İzmir gibi işlek bir limanda görev yapan konsolos için yeterince sıkıntı vericiydi. Yukarıda andığımız gibi en bilindik ve en genel geçer konuların başında yer alan denizci sorunlarının her biri başlı başına bir istisna oluşturabiliyordu. Bir denizcinin firarî olup olmadığına karar vermek bile meseleydi. Ya da hastane masraflarının hangi koşullarda ödeneceği ve bu ödemenin yine hangi durumlarda konsolos tarafından yapılması gerektiği yazışmalara konu olmaktan kaçamıyordu.⁵⁶⁴

Offley'in 1830'lar İzmir'inde karşılaştığı bir diğer sorun ise veba salgınıydı. Her ne kadar 1835'deki salgının boyutu öncekiler kadar endişe verici olmasa da⁵⁶⁵ Offley'in

⁵⁵⁹ T 268, roll 1, 10 Ocak 1832.

⁵⁶⁰ T 268, roll 1, 25 Ocak 1838 tarihli mektupta padişahın doğum günü nedeniyle valilikte yapılan törende bazı görevlilere "harçlık" vermek zorunda kaldığından bahsetmekte bu uygulamanın da bir gelenek haline gelmesinden endişe etmektedir.

⁵⁶¹ T 268, roll 1, 31 Aralık 1838.

⁵⁶² T 268, roll 1, 24 Eylül 1836,

⁵⁶³ T 268, roll 1, 1 Ocak 1835 tarihli mektubunda Offley, Amerikan misyonerlerinin bastıkları Türkçe kitapların Müslümanlık karşıtı olması nedeniyle, yerel otoriteler tarafından uyarıldığını yakınan bir üslupta dile getirmiştir. Ayrıca, Offley'in özellikle kurulacak matbaalar ve basılacak kitaplar konusunda misyonerleri uyardığı, bu konularla ilgili Osmanlı otoritelerinin yapacakları bir müdahalede elinden bir şey gelemeyeceğini söylediği de bilinmektedir. (Kocabaşoğlu, 1989, ss.47-48.), Ayrıca, Kennedy, s.96.

⁵⁶⁴ T 268, roll 1, 25 Nisan 1834.

⁵⁶⁵ Rauf Beyru, "XIX. Yüzyıl İzmir'inde Salgın Dönemleri ve Yaşam", *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005*, (ed) Eren Akçiçek, Onur Kınılı, İzmir, 2009, s.287

endişelenmesine yetmişti.⁵⁶⁶ Ertesi sene de kökü kurutulmayan salgının ticareti olumsuz etkilediğini belirten Offley, hastalığın gemilerle ABD'ye taşınma ihtimalinden duyduğu kaygıları da açıkça dile getiriyordu.⁵⁶⁷

İleride çokça baş ağrıtabilecek olan ABD vatandaşlarının yargılanma sorunu ise kendini hissettirmeye başlamıştı. Fakat ilginç olan 1830 Antlaşması'nın halihazırdaki hükmünün bu süreçte tatbikine yönelik bir girişimde bulunulmamasıydı. Hatta bizzat kendisi antlaşmanın oluşum sürecinde yer alan Offley'in, bir yazışmasında:⁵⁶⁸

Amerikan vatandaşları burada herhangi bir adli yargılanmaya tabi değiller. Türklerle çıkan sorunlar haricinde, Amerikalılar ve burada yaşayan ya da ticaret yapan diğer ülke vatandaşları, aralarında sorun çıktığı zaman konsolosluga gelmektedirler. Ben karar verme konusunda yetkili bir otorite değilim. Amerikalılar ve Avrupalılar arasında çıkan sorunlarda ne yapacağım? Yargıç olmadığım için, elimden geldiğince sorun çıktığında orta yol bulmaya çalışmaktayım. Ancak bu her zaman mümkün gözükmemektedir. Bu gibi durumlarda nasıl davranmam gerektiğine ilişkin talimat gönderilmesini talep ediyorum.

şeklinde bir serzenişte bulunması, antlaşmada yer alan ilgili maddenin, uygulaması düşünülmeden konulduğu izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim Çin'deki uygulama hatırlanacak olursa, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra bile, konsoloslar yargılama yetkisini kullanmaktansa uzlaştırıcı olmayı ya da suça karışan kişiyi ABD'ye geri gönderme yolunu seçiyorlardı.⁵⁶⁹ Neticede Offley'e de bir talimat gönderilmemişti.

İzmir'e gelişi üzerinden çeyrek asır geçen Offley, hastalanmış ve oğlu David W. Offley'i konsolos yardımcısı olarak atamıştı.⁵⁷⁰ İzmir ticaretinin tam dönüm noktası

⁵⁶⁶ T 268, roll 1, 1 Temmuz 1835. Offley'in bu kaygısı muhtemelen konsolosların ikamet ettiği Frenk Mahallesi'ndeki tedbirlerin aşırılığından kaynaklanıyordu. Beyru (ss.287-288)'de bu mahalledeki yabancıların her hangi bir vakayla karşılaştıkları zaman o kişiyle temasa geçen herkesi hastaneye götürdüklerini ve hastalık taşıma ihtimali veren kişilerin evindeki tüm eşyalarını bir meydanda yaktıklarında bahsetmektedir.

⁵⁶⁷ T 268, roll 1, 29 Ağustos 1836.

⁵⁶⁸ T 268, roll 1, 1 Ocak 1836.

⁵⁶⁹ Bu tezin konusu olmamakla birlikte, ABD'nin bu alanda uzun süre sessiz kalması ve konsolosluk yargılaması meselesine temkinli yaklaşması, ABD'deki yargının bağımsızlığı ilkesinin çok hassas bir zemin üzerine oturmasıyla açıklanabilir düşüncesindeyiz. Ortak bir hukuk kodifikasyonuna bile demokrasi paradigmasından yaklaştığı için geçememiş bir federal devletin, yurt dışındaki vatandaşına uygulayacağı hukukun ne olacağına karar vermesi elbette zaman alacaktı.

⁵⁷⁰ T 268, roll 1, 18 Ağustos 1836 (11 Haziran'da bu atamayı gerçekleştirdiğini yazmaktadır)

olan 1838 senesinde de ABD'nin Osmanlı nezdindeki ilk resmi konsolosu olarak hayata veda edecekti.⁵⁷¹ Resmi bir makam dışında tüm konsolosluk sorunlarını da oğluna miras bırakmıştı. Babasının rahatsızlığı dolayısıyla iki yıla yakın süredir konsolosluk işleriyle aşinalığı artmış olan David W. Offley'in ilk karşılaştığı sıkıntı bayrak sorunuydu. Ulusal bayrakların pek çok zaman kullanılması zorunluluğu bayrakların sürekli yıpranmasına neden oluyor ve ciddi bir masraf kalemine dönüşüyordu. İzmir'de kaliteli bayrak dikiminin yapılmıyor olmasından⁵⁷² şikâyet eden Offley, düşük kalitelerin bile inanılmaz derecede pahalıya mal olduğunu da bir başka mektubunda yinelemiştir.⁵⁷³

Beklenmedik olan ise konsolosluğun resmiyet kazanmasına rağmen pek çok kaptanın özellikle limanı terk ederken taşıdığı yüklerle ilgili konsolosluğu bilgilendirmemesiydi.⁵⁷⁴ Konsolosluğun varlık sebeplerinden birini tehdit eden bu durum aslında Offley'in yumuşatmaya çalıştığı gibi bir "ihmâl" değil, açıkça bir yolsuzluktu. Pek tabii artan ticaretle beraber artan yolsuzluklar bununla da sınırlı kalmıyordu. Offley'in tespit ettiği bir başka uygulamaya göre, aynı mala ilişkin tek sertifikayla farklı zamanlarda yapılan ayrı satışlar faturalanmıyor hepsi tek satılmış gibi gösteriliyordu.⁵⁷⁵ Diğer sorunlara pek kulak asmayan ABD dışişleri, söz konusu hazine gelirleri olduğu vakit hiçbir şeyi atlamıyordu. Binbir talebe rağmen gönderilmesi bir yılı aşan ABD bayrağı düşünülürken,⁵⁷⁶ mâli meselelerle ilgili gerekli cevabın, formun ya da yönetmeliğin neredeyse bir ay zarfında konsolosluğa ulaşması da oldukça manidardır. Hatta, Offley'in bu tip yolsuzluklardan çokça bahsetmesi kendi yaptığı konsolosluk harç ve harcamalarına ilişkin dökümlerin de hazine tarafından didik didik edilip sentlerle ifade edilebilecek hataların dahi ivedilikle geri bildirilmesine sebep olmaktadır.⁵⁷⁷ Ancak hâlâ yargılama ile ilgili sorular yanıtsız kalıyor, gemicilerin tedavi masrafları sorunu bir türlü aşılamıyordu.⁵⁷⁸

⁵⁷¹ T 268, roll 1, 6 Ekim 1838, (David Offley'in ölüm tarihi 4 Ekim olarak bildirilmiştir.)

⁵⁷² T 268, roll 1, 12 Nisan 1838 ve 1 Temmuz 1838.

⁵⁷³ T 268, roll 2, 31 Ağustos 1839 tarihli mektubunda en fazla altı ay kullanılabilen bir bayrak 80 dolar'a mal olmaktadır.

⁵⁷⁴ T 268, roll 2, 30 Haziran 1840.

⁵⁷⁵ T 268, roll 2, 21 Kasım 1840.

⁵⁷⁶ T 268, roll 2, 11 Eylül 1842.

⁵⁷⁷ T 268, roll 2, 31 Ağustos 1839.

⁵⁷⁸ T 268, roll 2, 31 Aralık 1840.

Her şeyden önemlisi pek tabii ticaretti. Görev süresi boyunca, merkezin Offley'in insiyatifine bırakmadan talep ettiği tek rapor, 17 Kasım 1841 tarihli genelge uyarınca 1838-1840 yılları arasındaki tüm ticari düzenlemelerin ve gelir kanunundaki değişikliklerin bildirilmesiyle ilgiliydi. Offley tüm bu istenen bilgileri altı maddede özetlemişti.⁵⁷⁹

- 1- *Bâb-ı Âli ile yapılmış antlaşmanın maddelerine, yetki alanındaki bölgede tam bağlılık vardır.*
- 2- *Tüm Amerikan ticari ilişkileri de Bâb-ı Âli düzenlemeleri uyarınca antlaşma dışına taşmadan seyretmektedir.*
- 3- *Rusya dışında hiçbir ulusa Amerika'ya tanınan ayrıcalık dışında bir ayrıcalık tanınmamaktadır. Osmanlı Devleti Rusya ile 1833 yılında imzaladığı antlaşma mucibince 1843 yılına kadar ithal vergisi %2-3 oranından %1-2 oranına sabitlenmiş, ihracat vergisi ise %2 dir. Balta Limanı Antlaşması'na göre diğer uluslar tarafından bu oran %3'tür. Rusya ayrıca Karadeniz limanlarından İstanbul'a gümrüksüz olarak hububat ithal etme hakkına da sahiptir.*
- 4- *Gümrük vergisi haricinde Amerikan gemilerinden liman vergisi gibi herhangi bir harç alınmamaktadır.*
- 5- *Ticari malların ülke içindeki limanlara aktarılmasında da Amerikan gemileri diğer gemilerle aynı vergiye tabidirler.*
- 6- *Konsolosluk bölgemdeki limanlarda kullanılan para ve her türlü ölçü birimi Osmanlı kanunlarının belirlediği standarttır.*

1830 Antlaşması'nın sağladığı “en ziyade müsaadeye mazhar olma” kaydı, taraf olmadığı hâlde, Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı 1838 ticaret antlaşması gereği uygulanacak ticari rejimin sağladığı her kolaylıktan, diğer tüm benzer statüdeki devletler gibi ABD'nin de yararlanmasını öngörüyordu. Ticaret hacmindeki ani artış da, bu nedenle kaçınılmaz olmaktadır. Mübahat Kütükoğlu yaptığı bir araştırmada, bu tarihten sonra İzmir ticaretindeki gelişmeye de dikkat çekmiştir. İzmir Efrenç Gümrüğü kayıtlarından elde ettiği bulgulara göre, 1840 senesinde 26 Kasım - 24 Aralık tarihleri arasında İzmir Limanı'na gelen gemi sayısı 15 adettir. Toplam alınan gümrük rüsumu ise 113.475 kuruştur. Bu rakam 1824 yılının aynı dönemi ile karşılaştırıldığında %264'lük bir artış göstermiştir. Aynı şekilde 1825 senesi Nisan ayı için elde edilen gümrük geliri 39.472 kuruşken 1843 senesine gelindiğinde bu rakam %194'lük bir

⁵⁷⁹ T 268, roll 2, 21 Şubat 1842.

artışla 116.061 kuruşu bulmuştur.⁵⁸⁰ Elena Frangakis-Syrett, 1838 tarihinin önemine ilişkin olarak, 1830-1840'lı yıllardan itibaren Doğu Akdeniz'de telgraf hatlarının kuruluşuyla Osmanlı ve Batı pazarları arasındaki iletişimin hissedilir bir şekilde arttığından, 1838'den itibaren de – Balta Limanı Ticaret Antlaşması kastedilmekte – tüccarların yasal ve ekonomik konumlarının çok daha güçlendiğinden bahsetmektedir.⁵⁸¹

Mehmet Genç, 1838 Antlaşması'nda fiskalizm ile güçlü bir provizyonizmin etkisi olduğu belirterek, ithal gümrüklerinin düşük olarak %5, ihraç gümrüklerinin ise %12 gibi yüksek bir orana çıkarıldığını hatta Osmanlı delegelerinin ihraç gümrüklerini %15 gibi bir orana taşıma niyetinde olduğundan bahsetmektedir. Düşünüldüğünde klasik dönemlerde ahitnamelerle belirlenen %3 gümrük vergisi dört misli yükseltilmiştir.⁵⁸² Bu noktada ayrıca, 1808 sonrası süreçteki isyanlar ve savaşlar nedeniyle büyük bir darbe alan Osmanlı ekonomisinin de 1820'lerde ve 1830'larda en yüksek bütçe açıklarına ulaşıldığını unutmamak gerekmektedir.⁵⁸³ Bu durum, vergi kaynaklarının denetiminin artması ve iç borçlanmaya gidilmesi gibi tedbirlerle aşmaya çalışılsa da büyük mali bunalımların Osmanlı Devleti'ni tağşişe başvurmaya mecbur bıraktığından da bahsedilebilir.⁵⁸⁴ Özellikle II. Mahmut'un ek gelir aracı olarak kullandığı tağşiş uygulaması⁵⁸⁵ para değerlerinin konsoloslar tarafından takibini de güçleştirmekteydi. Bu nedenle bu dönemli konsolosluk yazışmalarında Tanzimat reformlarına ilişkin tek kelime geçmezken tağşişle ortaya çıkan yeni para birimleri,

⁵⁸⁰ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, *1885–1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir Ticaret Odası, 1985, s.102.

⁵⁸¹ Frangakis-Syrett, ss.46-47.

⁵⁸² Mehmet Genç, “19.Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klâsik Prensiplerindeki Değişmeler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, 4.bs, İstanbul, 2005, s.93.

⁵⁸³ Bir fikir vermesi bakımından, Osmanlı Devleti'nin sadece 1828-29 Rus savaşı sonunda Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı tazminat rakamının 400 milyon kuruşu bulduğu, bu miktarın da Osmanlı'nın o dönemki bir yıllık toplam gelirinin bir buçuk katı olduğu düşünülürse ekonomi üzerinde ne denli büyük bir baskı yarattığı daha net anlaşılacaktır. (Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yay., İstanbul, 1986, ss.244-250)

⁵⁸⁴ Şevket Pamuk, “En Büyük Tağşiş, 1808–1844”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007, s.122.

⁵⁸⁵ Pamuk'un yukarıda anılan çalışmasına ek olarak dönemin devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın bu süreçteki Osmanlı iktisat politikalarının bakışı ve tağşiş uygulamasına ilişkin değerlendirmesi için bkz. Sabri Ülgener, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlete ve İktisada Dair Düşünceleri”, *Makaleler*, (yay. haz.) Ahmet Güven Sayar, Der Yay, İstanbul, 2006, ss.130-152.

devlet tahvilleri ve bunlarla beraber artan sahteciliğin yazışmaların gündemine oturması normaldi.

Offley, Bâb-ı Âli'nin arkası arkasına tebliğ ettiği düzenlemeleri eksiksiz bir şekilde merkeze rapor etmekteydi. Örneğin, ticareti kolaylaştırmak amacıyla madeni para ile aynı değerde dolaşıma girecek olan “kayme” sisteminin ticareti kolaylaştıracağından Amerikalı tüccarların da bu sistemi tercih etmeleri talep edilmekteydi. Hemen akabinde de her türlü önlem alınmış olmasına rağmen hazine bonolarının sahtelerinin dolaşımında olduğu da hatırlatılmış bu hususa dikkat edilmesi istenmişti.⁵⁸⁶ Aslında bu durumun önüne geçilmesi pek de kolay sayılmazdı. Şevket Pamuk bu sistemin yarattığı sıkıntıları şu şekilde açıklamaktadır.⁵⁸⁷

Devlet daha düşük gümüş içerikli sikkeler üretmeye başlayınca, kalpazanlar da devreye girerek düşük gümüşlü ve hatta devletin ürettiği sikkelerden daha fazla gümüş içeren sikkeler üreterek, devletin yarattığı ek gelire ortak oldular. Her tağşişten sonra zaman içinde gümüş fiyatlarını artmasıyla, kalpazanlık için ortaya çıkan bu fırsat kayboldu. Ancak devletin değerli maden fiyatlarına narh uygulaması ve değerli madenleri bu resmi fiyatlardan satın almaya çalışması kalpazanlığı özendiriyordu.

Offley'in aktardığı bir başka memorandumda ise, Bâb-ı Âli'nin özellikle İzmir'deki konsolosların kendi vatandaşlarını eski sikkeleri bir an önce mübayacılara ya da ilgili ofislere getirip yenileriyle değiştirmeleri talep edilmiş, eski sikkelerin kullanılmasının ekonomiye büyük zarar verdiği hatırlatılmıştı.⁵⁸⁸ Sikke değişiminde işlem için ek ücret talep edilmesinden ötürü⁵⁸⁹ yabancılar muhtemelen bu değişim için pek gönüllü olmuyorlardı.

1844 senesine gelindiğinde resmî olarak yirmi bir, gayri-resmî olarak da kırk iki yılını doldurmuş olan ABD'nin İzmir konsolosluk uygulamalarının kurumsallaştığından bahsetmek pek de yanlış olmaz. Bu yıla kadarki konsolosluk harcamaları ve İzmir Limanı ile ABD arasındaki ticaret rakamlarına bakacak olursak, İzmir'deki

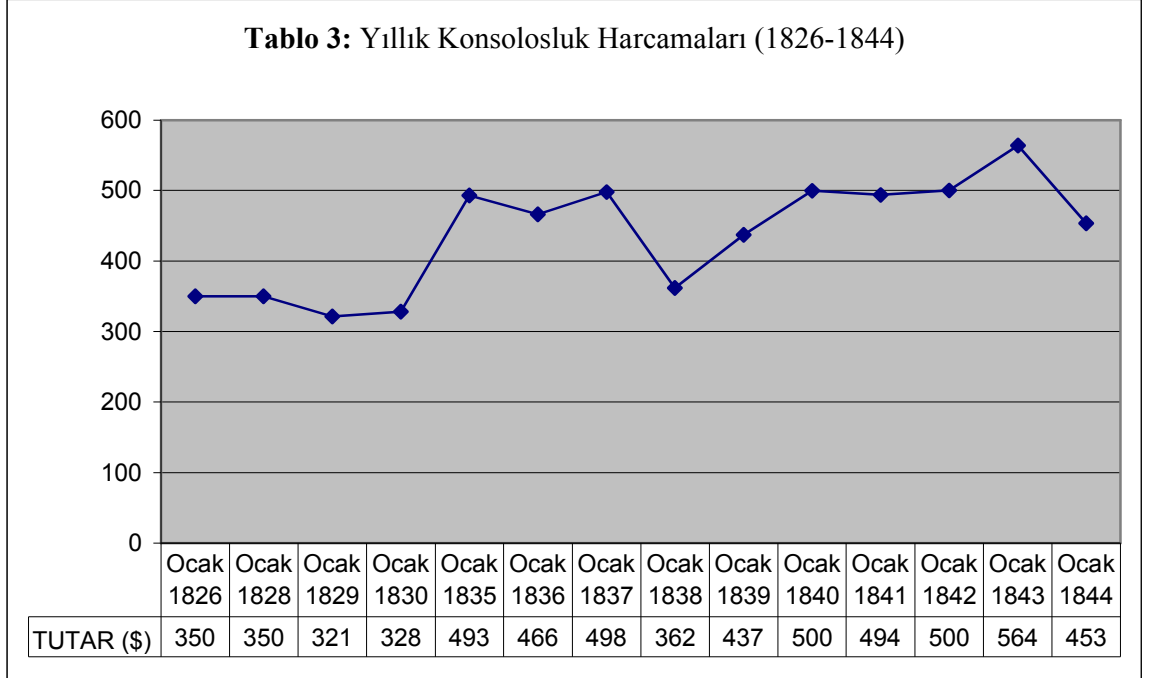
⁵⁸⁶ T 268, roll 2, 21 Şubat 1842.

⁵⁸⁷ Pamuk, s.126.

⁵⁸⁸ T 268, roll 2, 22 Şubat 1841.

⁵⁸⁹ Cezzar, ss.99,139.

konsolosluğun ABD için etkin ve faydalı bir girişim olduğundan rahatlıkla bahsedebiliriz:

kaynak: Bu ve diğer tüm tablo/grafikler, tarafımızca T 238 numaralı mikrofilmlerdeki verilerden oluşturulmuştur

Grafikte, David Offley'in göreve gelişini takip eden süreçte düzenli tutmaya başladığı kayıtlardan itibaren senelik konsolosluk harcamaları toplu olarak gösterilmektedir. Bu harcamalar başta denizcilerin sağlık giderleri olmak üzere kira ve her türlü masrafı da kapsamaktaydı. 1844 senesine kadar yıllık olarak toplu bildirilen bu harcamalar niteliklerine göre sınıflandırılmamıştır. Buna göre, 300-400 dolar arası seyreden harcamalar, 1835 -1837 senesi aralığında 500 dolar sınırına doğru dayanmıştır. Bu durumla ilgili olarak, İzmir'deki salgın hastalık dönemlerinin denizcilerin tedavi masraflarını arttırdığında rahatlıkla bahsedebiliriz.

1826-1844 dönemi arasındaki konsolosluk harcamaları, hakkında veri olan on dört yıl için toplam 6116 dolar tutmaktadır. Her ne kadar ABD hükümeti bu masrafları kimi zaman ödemeyi reddetse de⁵⁹⁰, bu meblağa eksik olan yıllar için ortalama bir değer biçildiğinde ve 1823 senesinden itibaren senelik 2000 dolar olan konsolos maaşı

⁵⁹⁰ T 268, roll 2, 31 Aralık 1844.

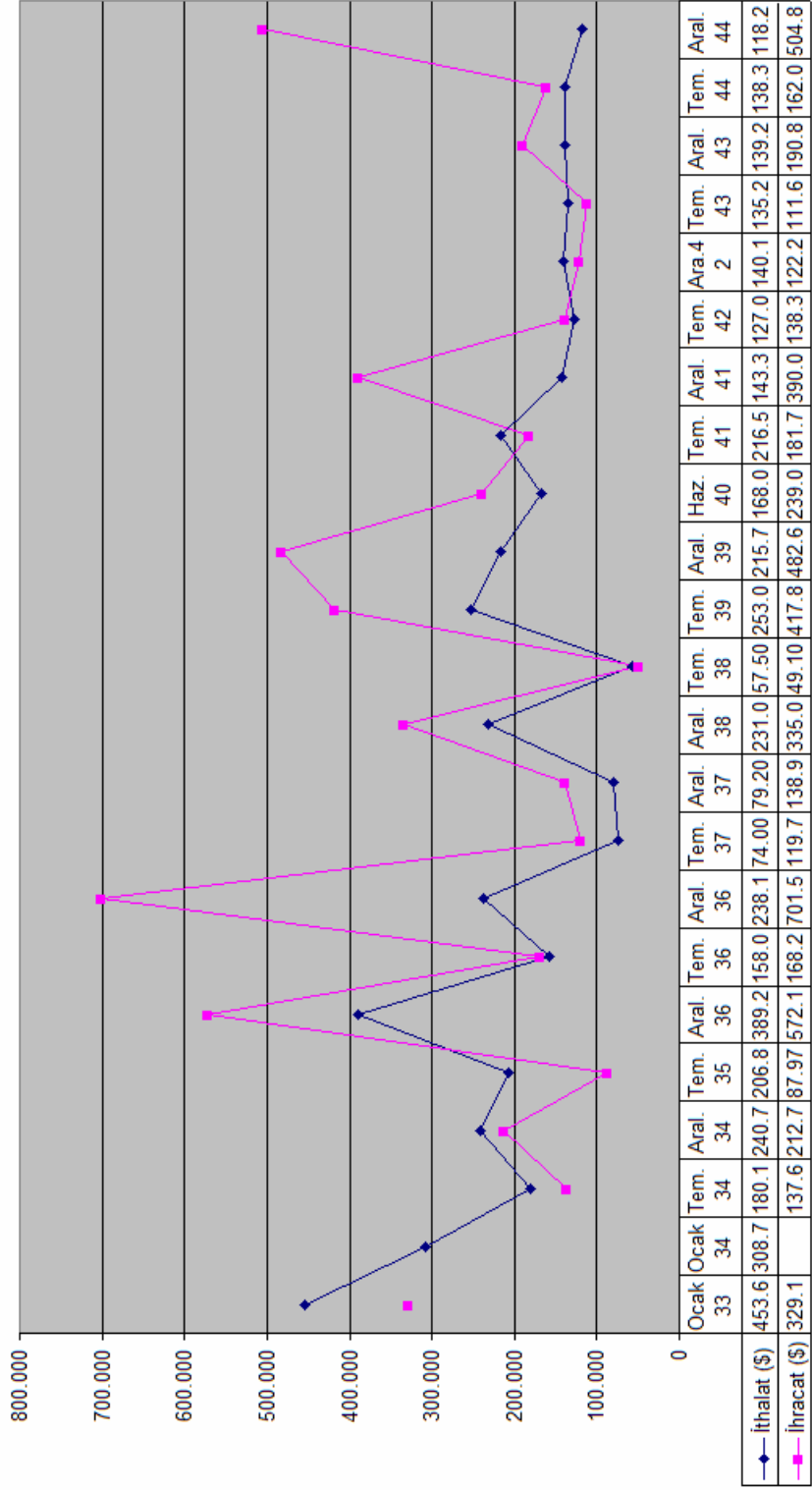
eklendiğinde, konsoloslüğün yirmi yıllık süre boyunca ABD'ye yaklaşık maliyeti, 60000 dolar mertebesinde çıkmaktadır. Pek tabii, Offleyler'in kendi ceplerinden yaptıkları katkıları da unutmamak gerekiyor. David Offley zamanında merkezle olan yazışmalara, konsolosluk harcamalarının ABD Hükümeti'nce ödenip ödenmeyeceğine dair bir sıkıntı yansımamış olsa da, David W. Offley zamanında bu durumun sıkıntı yarattığını düşündürten pek çok örneğe rastlamak mümkündür. David W. Offley'in yazışmalarında bu sıkıntıların dile getirilmeye başlamasını, çeşitli vesilelerle sıklıkları ve miktarları giderek artan, gümrük ve valilik memurlarına verilen "hediyeler"le açıklamanın mümkün olduğu kanısındayız. Yoksa Offley Ailesi'nin zenginliği kuşku götürmemektedir. Buna ilişkin kanıtlar Bornova'daki Levanten köşkleri üzerine araştırmalar yapmış Evelyn Lyle Kalças'ın çalışmasında da yer almaktadır.⁵⁹¹

Offley Ailesi'nin evi iki katlıydı. Bornova'da o güne denk görülmuş en geniş kabul salonlarından birini içerecek şekilde tasarlanmış alışılmadık bir plan üzerine inşa edilmişti... Mükemmel denilebilecek zemini, bugün bile rastlanmayan bir kalitede kırmızı ve krem rengi fayanslarla kaplıydı... Offleylerin evi, şatafatlı mobilyaları ve altın süslemeleriyle ünlüydü. Evde altın-fildişi karışımı büyük bir piyano, çok değerli kristaller ve George Washington'un figürüyle süslü yaldızlı pirinçten bir saat olduğu söylenir... David Offley'in Bornova'da birçok mülkü vardı... Douglas Whittall'un sahibi olduğu bina, David Offley'in sahibi olduğu üzüm bağlarının civarına Lochner Ailesi tarafından yazlık olarak inşa edilmiştir.

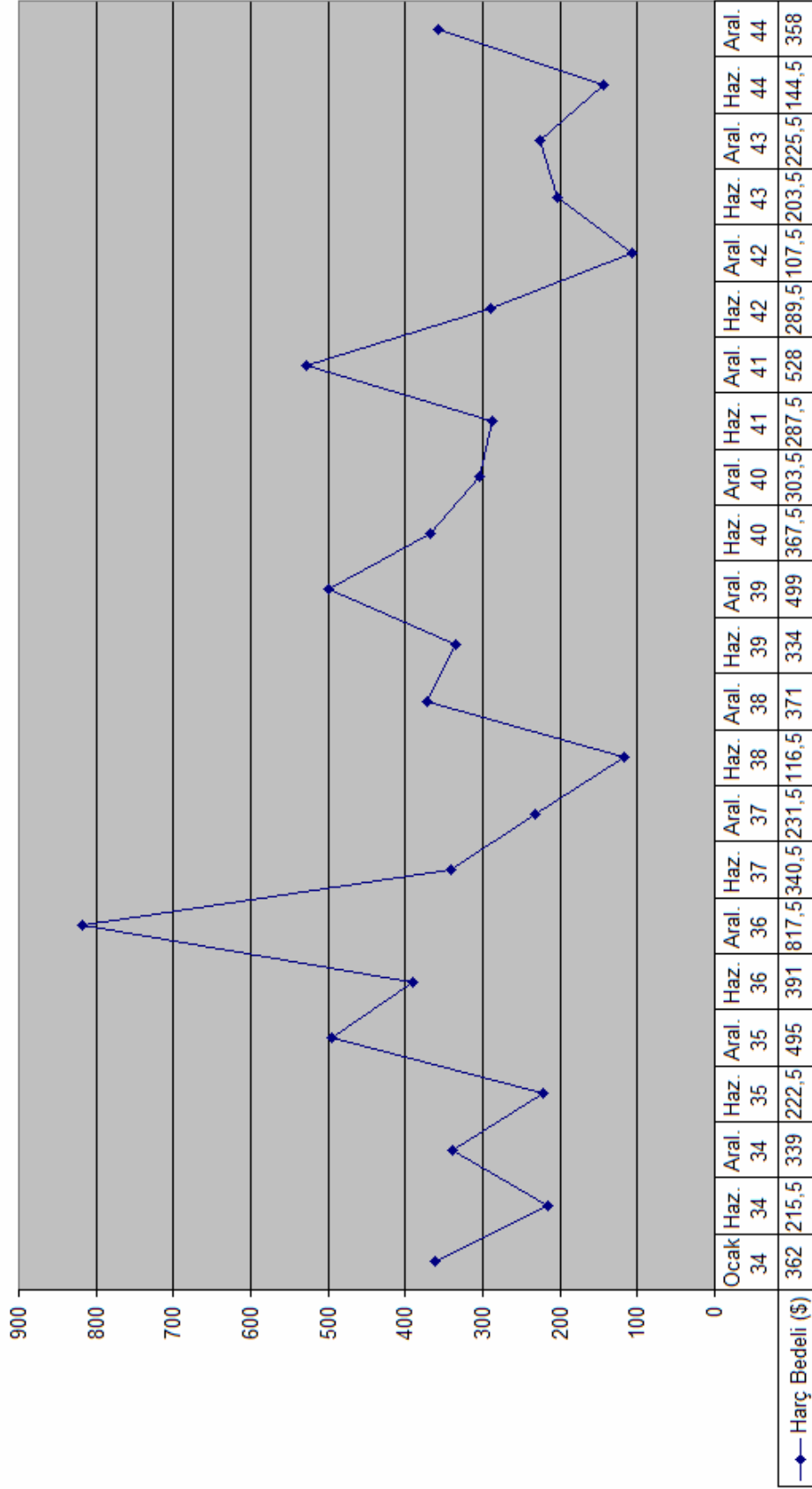
1844'e kadarki süreçte İzmir Limanı ile ABD arasındaki ithalat-ihracat rakamlarına ve konsoloslüğün gerçekleştirdiği işlemlerden aldığı harç miktarlarına da bakacak olursak ABD açısından İzmir'deki konsoloslüğün verimliliği ve işlevselliği kuşku götürmemektedir:

⁵⁹¹ Evelyn Lyle Kalças, *Gateways to the Past, Houses and Gardens of Old Bornova*, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1978, ss.44-45.

Tablo 4: İthalat ve ihracat değerleri (1833-1844)

Tablo 5: Konsolosluk Harç Bedeli (1834-1844)

(Tablo 4)'de görüldüğü üzere Ocak 1833'ten Aralık 1844'e kadar İzmir Limanı'ndan ABD'ye yapılan ihracat bedeli, 5.464.109 doları bulmuştur. İthalat ise toplamda 4.411.788 dolar mertebesindedir. İthalattaki düşüklükle ilgili olarak hatırlanması gerek önemli bir noktanın altını çizmek yerinde olacaktır. Özellikle rıhtım inşaatı öncesinde İzmir Limanı'nda sahilin, gelen gemilerin mallarını gümrüğe sokmadan karaya çıkarmasına müsait oluşu kaçakçılığı teşvik ediyordu. Rıhtım inşaatından sonra bile kaçakçılık oranının %30'u bulunduğu İngiliz konsolosluğunun hazırladığı ticaret raporlarında da geçmektedir.⁵⁹²

(Tablo 5)'deki konsolosluk harç grafiğine baktığımızda, ihracat grafiği ile daha çok paralellik gösterdiği görülmektedir. 1836, 1839, 1841 ve 1844 senelerindeki ihracat seviyelerindeki en yüksek noktalara denk gelen dönemlerde, toplanan konsolosluk harçları da azamî olmuştur. Bu paralellikten yola çıkılarak ihracat sırasındaki konsolosluk işlemlerinin daha teferruatlı bir bürokrasi içinden geçtiğini söylemek pek yanlış olmaz. Nitekim Offleyler'in yazışmalarında yukarıda değindiğimiz ithalattaki kaçakçılıktan ziyade, bazı gemi kaptanlarının çıkışlarını bildirmeden ve yüklerini beyan etmeden limanı terk etmeleri konu olmuş, ABD Hükümeti'nin kaptanları bu konuda bağlayıcı tedbirler alması talep edilmiştir.⁵⁹³ Çünkü ABD'den kalkan geminin taşıdığı yükün bedeliyle ilgili sorumluluk ABD'ye aitti ve ABD kendi limanlarında bunun denetimini daha rahat gerçekleştirebiliyordu. Asıl sorun, ABD'ye gelecek gemilerin taşıdıkları yükün kalktıkları limandaki konsoloslar tarafından denetlenmesiydi.

David W. Offley, 1846 tarihindeki vefatına kadar bir türlü kendisine gönderilmeyen bayrakların peşinde koşmakla⁵⁹⁴ ve denizci sorunlarıyla⁵⁹⁵ uğraşmaya devam etti.⁵⁹⁶ İçinden çıkılamayan adli sıkıntılar ise daha büyük sorunların sinyallerini

⁵⁹² *Parliamentary Papers, Accounts and Papers*,(Londra, 1890), C.85, 1882-1885 raporu s.435. (Bundan sonra A&P (raporun yayınlandığı tarih), cilt ve (kapsadığı yıl/yıllar) olarak verilecektir.)

⁵⁹³ T 268, roll 2, 30 Haziran 1840.

⁵⁹⁴ T 268, roll 2, 31 Aralık 1841, 11 Eylül 1842, 1 Eylül 1844.

⁵⁹⁵ T 268, roll 2, 11 Ekim 1844. (Bu mektupta denizcilerin gerekli belgeleri olmadan işlem yapmaya çalıştıklarından ve aynı sertifikayı her işlem için kullanmaya çalışmalarından şikâyet etmektedir)

⁵⁹⁶ Merkeze gönderdiği son bilgi notu İzmir'deki karantina düzenlemesine ilişkin olan Offley, raporuna Türkçe nizamnamenin tercümesini de ekleyerek uygulamanın oldukça titiz işlediğinden bahsediyordu. (T 268, roll 2, 10 Mart 1844)

vermeye başlamıştı. Oldukça sıradan tek bir vaka bile yıllar süren yazışmalara konu olmuştu. Offley, olayı ilk kez şu şekilde rapor etmişti:⁵⁹⁷

Amerikan vatandaşlarının diğer vatandaşlar ile arasındaki çıkan sorunlarda ne yapılacağı hâlâ belirsiz ve sorunlar çıkmaya devam ediyor. Tekrar sorumu yineliyorum, benim buradaki görevim nedir? Bir reaya ve denizci arasında sorun çıkmış. Denizci mal almış, reayaya ödeme yapmamış. Amerika ve Osmanlı arasındaki anlaşmaya göre, olay yerel otoritelere karar vermesi için sunulmadan önce denizcinin konsolosluga ödeme yapması gerekiyor. Fakat denizci bu ödemeyi yapmayı reddetti. Yerel otorite beni çağırdı, bu durumda en iyi yapabileceğimin onu hapsedirmek olduğunu söyledi. Ben bunu yapmadım. Durumu İstanbul'daki elçiye bildirdim. Bana ödemeyi sürekli reddetmesi durumunda, Osmanlı ile aramızdaki anlaşmaya istinaden, söz konusu kişi üzerinden korumamı çekebileceğimi ve kişiyi Türk kanunlarının uygulanmasına bırakma konusunda bilgilendirdi. Denizci ödeme yapmama konusunda ısrar edince, karar verme yetkisi yerel otoriteye bırakıldı.

Muhtemelen yerel otoriteler konuyu tekrar Offley'in önüne getirmiş ve Offley de denizciyi konsoloslugin nezaretine hapsedmişti.⁵⁹⁸ Devreye denizcinin Amerika'daki akrabalarının girmesiyle olay büyümüş, İstanbul'daki elçilik aracılığıyla tekrar konu gündeme gelmişti. Elçilik, Offley'in denizciyi ödemeye ikna etmesini talep ediyor, bunu başaramadığı noktada yerel otoritelere teslim etmesi konusunda ısrar ediyordu.⁵⁹⁹ Ancak mevcut anlaşmaya göre yerel otoriteler ABD vatandaşını hapsedemiyordu.⁶⁰⁰ Gitgide büyüyen sorun, denizcinin bir yolunu bulup ABD'ye kaçmasıyla ve Offley'in borcuna karşılık denizcinin mallarına el koymasıyla hallolmuş görünüyordu.

Ağabeyinin vefatında sonra 11 Kasım 1846'dan itibaren vekil konsolos olarak göreve devam eden Edward Stephen Offley⁶⁰¹'in de iki yıl içinde resmi ataması yapılmıştı.⁶⁰² E.S. Offley'in karşılaştığı sorunlarda çeşitlenmeler söz konusuydu. Daha önce hiç yaşanmadığı şekilde İzmir gümrüğünden Amerikalı tüccarlara ilişkin şikayetler gelmeye başlamıştı.⁶⁰³ Bazı Amerikalıların liman müdürlüğüne gerekli ödemeleri yapmadan ayrılmalarının tüm Amerikalılara uygulanacak bir yaptırımını beraberinde

⁵⁹⁷ T 268, roll 2, 27 Ocak 1842.

⁵⁹⁸ T 268, roll 2, 26 Şubat 1842.

⁵⁹⁹ T 268, roll 2, 14 Aralık 1842.

⁶⁰⁰ T 268, roll 2, 30 Aralık 1842.

⁶⁰¹ T 268, roll 2, 20 Kasım 1846.

⁶⁰² T 268, roll 2, 16 Ekim 1848.

⁶⁰³ T 268, roll 2, 6 Eylül 1849.

getireceğinden endişelenen Offley, özellikle kaptanların hükümet tarafından uyarılmasını talep etmekteydi.⁶⁰⁴Offley'in karşılaştığı bir diğer sorun, Avrupa'daki 1848 ihtilalleri sonucu kaçan mültecilerdi.⁶⁰⁵ Çoğunluğunda ABD pasaportu olan mültecilerin talepleri bir an önce ABD'ye gidebilmektir.⁶⁰⁶ABD tarafından geçirilen bu durum, kısa zaman içinde uluslararası krize yol açan bir sorunun patlak vermesiyle içinden çıkılmaz bir hale geldi. ABD'ye giderek vatandaşlığa geçmiş Martin Costa (Koszt) adında bir Macar milliyetçisinin, İzmir'e gelerek Osmanlı'ya sığınmasını takip eden süreçte, İzmir'deki Avusturya konsolosu tarafından fark edilip Yunanlı korsanların yardımıyla bir Avusturya gemisinde hapsedilmesi,⁶⁰⁷Avusturya, Fransa, İngiltere, ABD ve Osmanlı'nın içine girdiği çok boyutlu uluslararası bir soruna dönüşmüştü. Costa'nın ABD vatandaşlığı iddiası sorunun kilit noktasına ABD konsolosu E.S. Offley'i getiriyordu. İzmir'deki ABD konsoloslugu 1853 senesinin son altı ayındaki mesaisinin büyük bir bölümünü bu meselenin çözümüne ayırmıştı.⁶⁰⁸

E.S. Offley'in başındaki adli sorunlar bununla da bitmiyordu. 1852 yılının sonuna doğru Offley'in kendisi, ABD'deki mahkeme tutanaklarında davacı olarak gözükmeye başlayacaktı. Offley'in C.Fisher ile ortak olduğu *Offley Bro. & Fisher* şirketi, rom ve bazı diğer mallarını İstanbul'daki Belçikalı bir şirkete satma uğraşı içindeydi. Boston kökenli *Ed. Lamb & Bro.* adlı bir şirketin katipliğini yapan Webster Woodman bu iş için istihdam edilmişti. Woodman'ın Offley ve Fisher'dan habersiz İstanbul'a giderek Belçikalı şirketin temsilcisi Balzac'ı arayıp mevcut satışı iptal etmesi ve tüm malları düşük bir fiyatla eski çalıştığı şirket olan *Ed.Lamb & Bro.*'ya satması *Offley Bro. & Fisher*'ı oldukça zor duruma sokmuştu. Bu meseleyle ilgilenmek için bir süreliğine Amerika'ya gitmek zorunda kalan Offley, yerine kardeşi Henry D. Offley'i vekil bırakmıştı.⁶⁰⁹Bu sorunun, ABD konsoloslarının kendi hesaplarına ticaretle

⁶⁰⁴ T 268, roll 2, 15 Haziran 1849.

⁶⁰⁵ T 268, roll 2, 22 Temmuz 1849.

⁶⁰⁶ T 268, roll 2, 5 Ekim 1850.

⁶⁰⁷ Caroline Crane Marsh, *Life and Letters of George Perkins Marsh*, Charles Scribner's Sons, New York, 1888, s.331.

⁶⁰⁸ T 268, roll 2, 5 Temmuz 1853 tarihli yazışmada meselenin ortaya çıkışından itibaren gelinen noktaya tüm safhalar ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Avusturya ve ABD hükümetlerinin uzlaşmaya varmaları üzerine Costa serbest bırakılmış ve 14 Ekim'de ABD'ye dönmüştür. (17 Ekim 1853)

⁶⁰⁹ T 268, roll 2, 12 Nisan 1853.

uğraşmaması yönündeki tartışmaların revaçta olduğu yıllara denk gelmesi de oldukça anlamlıdır. Nitekim ABD’de görülen dava süresince Offley, davalı tarafça sürekli nüfuzunu kullanarak görevini suiistimal ettiği gerekçesiyle suçlanacak ancak Dışişleri Bakanlığı’ndaki önemli isimlerden olan George P. Marsh tarafından daha önce hakkında verilmiş olumlu referanslarla⁶¹⁰ bu suçlamalar ciddiye alınmayacaktı. ABD’deki mahkeme lehine sonuçlansa da Offley’i yeni sıkıntılar bekliyordu.

Bir kundaklama sonucu konsoloslukta çıkan yangında pek çok evrak telef olmuştu. Offley’in kurtarabildiği belgeler, konsolosluğun 1846 öncesi arşivleri, pasaport sahiplerinin ve gemilerinin kayıtları ve Dışişleri Bakanlığı’ndan gönderilen mektuplardı. Kurtaramadıkları ise, 1846 sonrası dışişlerinden gelen genelgeler de dahil olmak üzere tüm kayıtlar, hazineden ve denetleme ofisinden gelen tüm mektuplardı. Offley, yangın sırasında bir miktar paranın da çalındığını belirterek yangının yol açtığı masrafın tazmini için senelik 150 dolar talep etmekteydi. Ayrıca bu gibi olayların tekrar yaşanma ihtimaline karşı bir demir dolap istiyordu.⁶¹¹ ABD Hükümeti, tahmin edileceği üzere herhangi bir yardımda bulunmamıştı.⁶¹²

ABD Hükümeti tarafından tüm konsolosluklarına gönderilen, 15 Mart 1854 tarihli genelgeyle, konsolosların bölgelerindeki tüm ekonomik ve ticari durumu ayrıntılarıyla rapor etmeleri isteniyordu. E. S. Offley’in bu genelgeye cevaben hazırladığı kapsamlı rapor⁶¹³, o dönemki Osmanlı ekonomisinin detaylı bir fotoğrafını çekmesi bakımından üzerinde durmayı fazlasıyla hak etmektedir.

Offley öncelikle, Bâb-ı Âli ve yabancı güçler arasındaki yapılan anlaşmalara göre gümrük rüsûmunun saptandığını ve bu anlaşmalar sonucunda Osmanlı Devleti kendi çıkar ve ihtiyaçlarını bağımsızca saptama hakkından mahrum edildiğini, gelir vergisi kanunlarını da bu yasalara uygun olarak çıkarttığından ülkenin imalat sektörünün Avrupa endüstrisiyle rekabetinde dezavantajlı duruma geldiğinden

⁶¹⁰ T 268, roll 2, 1 Mayıs 1851.

⁶¹¹ T 268, roll 3, 27 Şubat 1854.

⁶¹² T 268, roll 4, 18 Temmuz 1857.

⁶¹³ T 268, roll 4, 4 Kasım 1854.

bahsederek raporuna başlamaktadır. İmalat sektörünün daha önce ülke gelişiminde önemli bir kaynak olduğundan bahisle, ülkedeki pamuk ve yün imalatının taleplerini karşılayabiliyorken, şimdi, en küçük bir talep için bile tamamıyla yabancı ithalata bağımlı duruma geldiğini de vurgulamaktadır. 1854 yılı itibariyle Offley'in verdiği gümrük oranları ise: ithalat gümrüğü rüsumu normal vergiler için %3, malların satışında tayin edilen iç vergilerin oranı ise %2 olarak saptanmıştır. İhracat gümrüğü rüsumunda ise % 9, iç vergiler için %3'tür.

Bu rakamları belirleyen düzenlemelerin nasıl yürütüldüğü konusuna da açıklık getiren Offley'in verdiği bilgiler oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Örneğin, İstanbul'daki her elçiliğin, Bâb-ı Âli ile birlikte özel komisyonlar tayin edip piyasa değerini temel alarak her malın fiyatını ayrı ayrı belirlediğinden bahsetmektedir. Bu aşamadan sonra aynı komisyonun belirlediği tarife, ithalat için, %2 ve %3 oranında, ihracat için, %3 ve %9 oranındadır. Bu durumda her maddeden alınacak vergi miktarı tarifede ayrıntılı olarak belirtilmektedir. Bu malların vergileri, komisyon üyelerinin malların değerini tayin etmek konusunda anlaşamamaları ve tarifenin yayınlanmasından sonra piyasaya çıkan mallar olması durumunda, piyasa fiyatlarının esas alınarak, bu fiyatlar üzerinden ithalattan % 20, ihracattan da %16 olmak üzere vergi alınması kararlaştırılmıştır. Komisyoncular ve tüccarlar arasında herhangi bir görüş ayrılığı durumunda vergilerin yukarıda da anlatıldığı gibi nispi olarak uygulanmasına karar verilmiştir. Ancak bu koşullarda dahi birçok ithal mal için verginin %5'i geçmediğini, bazı durumlarda da piyasa fiyatının %1,5'ünü geçmediğini vurgulamaktadır. Bu tarifelerin belli bir süre için yürürlükte kalacağını ve bu süre sona erince de fiyatların değişmesine bağlı olarak yeni bir tariflerin düzenleneceğini belirten Offley, bu durumun elçiliklerin ve hariciye nezaretinin onayına bağlı olduğunu ve tüm taraflar için bağlayıcı olduğuna değinmektedir.

ABD ile Bâb-ı Âli arasında böyle bir tarife olmamasının ciddi bir sıkıntı olduğuna değinen Offley, pek çok defa bu durumu İstanbul'daki ABD elçisi Marsh'a ve onun halefine iletliğini raporunda dile getirmektedir. Bâb-ı Âli her ne kadar bir tarife belirlenmesi ve bunun için bir komisyon kurulması için elçililerle temasa geçmiş olsa

da, Offley, Marsh'ın ABD için özel bir tarife belirlemek yerine İngiltere'nin tarifesini benimseyerek ABD ticaretini İngiltere'ye bağımlı hale getirdiğinden şikâyet etmektedir.⁶¹⁴ Çünkü ABD'den gelen ithal mallar İngiltere'den ithal edilen mallarla doğrudan rekabet içinde olduğundan bu tarife İngiltere'den ithal edilen mallar için avantaj sağlarken ABD ticareti için zararlı olmaktadır.

İngiltere'ye ilişkin tarifinin bir kopyasını da raporuna ekleyen Offley, bu tarifinin ABD ticaretini maruz bıraktığı zararlara da tek tek değinmiştir. Özellikle Amerikan pamuk mamulleri ile rekabette olduğu İngiliz mamullerinin ağırlıklarına göre vergilendirilmesinin, diğer mallara ilişkin vergilerin de, ya yard başına sabit oranlara göre, ya da parça başına göre belirlenmesinin, daha baştan ABD aleyhine bir durum yarattığını belirten Offley, bu argümanını oldukça sağlam kanıtlarla desteklemektedir. Buna göre öncelikli sıkıntı, ABD'den ithal edilen bütün pamuklu mamullerinin aynı tür İngiliz mamullerine göre daha ağır olmasına rağmen daha düşük fiyatla satılmasıdır. Raporda şu örnek verilmektedir:

***Amerikan üretimi,** Amerikada üretilen 43 yarda uzunluğundaki bir parça mavi pamuklu kumaş 225 dirhem ağırlığındadır. Normal zamanlardaki piyasa fiyatı yarda başına 90 paradır ki buna göre 43 yarda, 96,75 piastres demektir. Belirtilen tarifede mavi pamuklu kumaşın %3'ü ithalat vergisi üzerinden matrahi 52 ½ asperstir⁶¹⁵. Buna da %2 oranına denk gelen 35 aspers iç vergi eklenince toplam vergi okka başına 87. ½ aspers ya da 225 dirhem için 486,71 aspers olmaktadır.*

***İngiliz üretimi,** İngiltere'de üretilen 43 yarda uzunluğunda bir parça mavi pamuklu kumaş 2 okka ve 375 dirhem ağırlığındadır. Normal zamanlarda piyasa fiyatı yarda başına 70 paradır ve böylece 43 yardalık parça 75,25 piastre olur. Vergi, ABD'nin, mavi pamuklu kumaş için ödediğiyle aynı, yani okka başına 87. ½ aspersden ya da 375 dirhem başına 257,03 aspers olmaktadır. Bunun sonucunda 43 yarda Amerikan mavi pamuklusu 96,75 piastres değerindedir ve 486,71 aspers vergi tahakkuk eder; 43 yardalık bir İngiliz mavi pamuklusu 75,25 piastres değerindedir ve 257,03 aspers vergi tahakkuk etmektedir. Bu sebeple eğer 75,25 piastres için 257,03 aspers vergi ödenmekteyse, 96,75 piastres için*

⁶¹⁴ Offley'in dönemin ABD elçisi George Perkins Marsh'a karşı olumsuz tutumunda, konsolosluk yargılamasıyla ilgili yaşanan bir sorunda karşı karşıya gelmelerinin etkisi olabilir. Nitekim Marsh, ABD-Osmanlı arasında ticaretin geliştirilmesi için en çok çaba sarf eden ABD'li diplomatların başında gelmektedir. Marsh'a göre ABD, Osmanlı'nın pamukta yapacağı gümrük indirimine karşılık zeytinyağı, şarap, ipek ve yündeki gümrükleri de indirmeyi kabul etmelidir. (David Lowenthal, *George Perkins Marsh, Prophet or Conversation*, University of Washington Press, 2003, ss.117-119)

⁶¹⁵ *Aspers*, gümüş akçeye karşılık kullanılmaktadır.

486,71 değil 330,46 aspers vergi ödemek gerekmektedir. Bu oran asıl ödenen miktardır ki bu da vergi oranlarında 156,025 asperlik bir fark demektir, bu da % 2,34'e eşit bir orandır. ABD'nin pamuk ithalatının ortalama olarak senelik 250 bin dolardan düşük olmadığı düşünülürse mevcut tarifenin sebep olacağı zarar pek de az sayılmamaktadır.

Raporda, İngiliz tarifesinde “rom”a uygulanan vergi oranlarının da ABD ticaretinin aleyhinde olduğu belirtilmiştir. Normal koşullarda İngiliz romunun piyasa fiyatı galon başına 11 ile 11 ½ piastres arasında değişirken, aynı koşullarda Amerikan romu galon başına 8 piastres değerindedir. İngiltere için bahsi geçen tarifede galon başına vergi 29 aspers olarak belirlenmiştir. Amerikan romu daha düşük kaliteli ve doğal olarak piyasada daha ucuz olduğu halde, bu tarife yüzünden galon başına 21 aspers yerine 26 aspers vergi ödemek zorunda kaldığı belirtilmektedir.

ABD ticaretinin bu iki önemli kalemi, pamuk ve rom, yaklaşık olarak Amerika'nın İzmir Limanı'na yıllık ihracatının ¾'ünü temsil etmektedir. Bu oran, aynı dönemdeki ithalatın yarısına ya da 1/3'üne bile denk düşmemektedir. Bu sebeplerle, dezavantajlı durumda olan tüm diğer ticari kalemler için en kısa zamanda bir çözüm bulunması gerektiğini belirten Offley, ancak bu sayede ithalatın da yüksek oranda artabileceğini vurgulamaktadır. Bahsi geçen İngiliz tarifesinin 1855 Martı'nda bitiyor olmasının bir fırsat olduğuna değinen Offley, Osmanlı'nın ABD ile olan ticareti için özel bir tarife düzenleme konusunda isteksiz davranacağını ya da ABD'yi diğer dost ülkelerden ayrı tutacağını düşünmek için bir sebep olmadığına da raporunda değinmiştir.

Offley, Bâb-ı Âli ile yeni tarifeyi görüşecek komisyona, İstanbul'a ticaret yapmak için yerleşen ya da orada yerleşik olup ticaretle uğraşan hiçbir Amerikan tüccarı olmamasından ötürü İzmir'den üye belirlenmesi gerektiğini önermektedir. Ancak bu belirlenirken komisyon üyelerine İstanbul'daki görevleri boyunca yaptıkları masraflar için kaynak aktarılması gerekliliğine değinen Offley, böylece İzmir'deki ticari işlerine ara vermiş olan komisyon üyelerinin, maddi kayba uğramadan, tarife şartlarını daha rahat müzakere edebileceklerine değinmiştir.

Genelgede özellikle cevaplanması istenen altı soru ise, raporda şu şekilde cevaplanmıştı:

1. ABD ile Bâb-ı Âli arasında imzalanan antlaşmanın şartlarına her iki taraf da uymaktadır.
2. ABD ile yürütülen ticari ilişkiler tamamen bu ülkenin mevzuatına bağlı yürütülmektedir. Bu mevzuat, belirli bir dönem için geçerli olmakla birlikte daha önce değinildiği gibi geçerliliği 1855 Mart'ı içinde sona erecektir
3. Başka hiçbir devlet ABD'nin yaralanamadığı bir ticari ayrıcalığa sahip olmadığı gibi hiçbir devletin ticaretine fazladan bir yükümlülük de getirilmemiştir. Bu bağlamda her devlet eşit statüdedir.
4. ABD için uygulanan liman harçları ve navlun bedeli aşağıdaki gibidir:
 - Gümrük vergisi:** 2,5 piastres, yaklaşık 10 sent gemilerin hareketi sırasında izin için ödenen miktar. Gemilerin hareketi sırasında liman müdürüne ödenen yaklaşık 10 piastres tutarındaki bahşis ya da hediye istisna tutulursa bunlar normal olarak ödenen harçlardır.
 - Yerli gemilerden alınan liman ücreti:** Yerli gemiler de yukarıda belirtilen aynı liman harcını ödemektedirler. Bu gemiler ayrıca hareket sırasında karantina memuruna sağlık belgesi için ekstra bir harç ödemektedirler. Amerikan gemilerinin liman müdürüne ödedikleri "bahşis" yerli gemiler tarafından düzenli olarak ödenmektedir.
 - Sağlık belgesi harcı:** 1 ile 1000 kilo kargosu olan gemiler limana gelişi ve gidişlerinde 2 piastres, 1000 ile 3000 kilo arası, 6 piastres, 3000 den 5000'e kadar 10 piastres, 5000'den 7000'e 12 piastres, 7000'den 10,000'e 16 piastres, 10,000'den 12,000'e 20 piastres ve 12,000 kilo ve üstünde yükü olanlar 24 piastres harç ödemektedirler. Giriş ve çıkışlarda yüksüz olan gemiler yukarıdaki oranların yarısını öderler. Türk limanlarına giriş yapan Amerikan gemileri sağlık belgesi için aynı harç miktarını ödemektedirler.
 - Gümrük eminine ödenen ücret:** Her gemi her 1000 kilo yük başına 2 piastres ödemektedir. Kırk kantar bir tona eşit sayılmaktadır. Bir piastres yaklaşık 4 Amerikan sentine eşittir. İleride açıklayacağım sebeplerden dolayı tam oran verilememektedir.
5. ABD gemilerinin bu ülkenin herhangi bir limanına ya da yabancı ülkelere mal transitini engelleyen herhangi bir yasa ya da düzenleme bulunmamaktadır.
6. Bu limanda yaygın olarak kullanılan paralar İstanbul'da da aynıdır. Bunlar Türk ve yabancı paralardan oluşmaktadır. Hükümetin kâğıt paralarının dolaşımı sadece başkentle sınırlıdır.

Offley, genelgede sorulan sorulara gerekli cevapları verdikten sonra raporun tamamını Osmanlı para ve ölçü sistemine ayırmıştır. Raporun oldukça detaylı bilgiler içeren bu kısmında Offley, daha önce değindiğimiz taşıyıcı uygulamaları nedeniyle içinden çıkılmaz hâle gelen Osmanlı para sistemindeki karşılıkları ve henüz bir standarda bağlanamadığı için limandan limana değişen ölçü birimlerinin, ABD'deki

karşılıklarındaki sapmalara değinmeye özen göstermiştir. Offley, bu konuda hazırlanmış daha önceki rehber çalışmalarda tespit ettiği hatalara da değinmeyi ihmal etmemiştir.⁶¹⁶

Analizlerine, düzenli bir para sisteminin olmamasının, kuruşun orijinal değerini kaybetmesine neden olduğuna vurgu yaparak başlayan Offley, paranın değerinin düşmesinde öncelikli olarak bozuk para oranındaki artışa dikkat çekmiştir. Daha önce değindiğimiz gibi en büyük tağşişin yapıldığı 19.yy.nin ilk yarısına ilişkin Offley'in sunduğu verilere göre, 1818'de 1 İspanyol doları 5,75 piastres iken, 1843'ün ilk yarısında 27 piastres mertebesine ulaşmıştır. Offley, hükümetin bu yükselişi kontrol altından tutmak istemesi sonucu 4-5 milyon kuruşa mâl olan bir banka kurduğundan da bahsetmektedir.⁶¹⁷

Tağşiş, enflasyon ve diğer pek çok sebebin yol açtığı durumlar dikkate alındığında paranın değerindeki değişim, takibi güç olsa da anlaşılır olmakla birlikte, Offley'in dikkat çektiği bir diğer husus olan aynı ağırlık birimlerinin limandan limana farklılık göstermesi oldukça düşündürücüdür. İzmir'de sıkça kullanılan ağırlık birimi olan okkanın duruma göre iki farklı ağırlığa tekabül ettiğinden söz eden Offley, perakendede 1 okka 400 dirhem kabul edilirken iken, toptan satışlarda 380 dirhem olarak işlem görmektedir. Bu durumun yarattığı karışıklığa kantarlardaki hata payı da ilave edildiğinde hesaplamalarda ciddi farklar ortaya çıktığına dikkat çeken Offley, ABD ölçü birimlerine karşılık gelebilecek oranları, üzerinde epeyce kafa yordğu anlaşılabilir bir hesaplama ile anlatmaktadır:

⁶¹⁶ Offley'in çeşitli hatalar tespit ettiği çalışmaların başında döneminde oldukça önemli ve itibarlı bir eser olarak kabul edilen, John Ramsay M'Culloch, *Dictionary of Commerce and Commercial Navigation*, (Philadelphia, 1852) ve ölçüler alanında temel kabul edilen Alexis Jean Pierre Pauton, *Métrologie, ou Traité des Mesures, Poids et Minnoies Des Anciens Peuples & des Modernes* (Paris, 1780) gelmektedir.

⁶¹⁷ Burada kastedilen banka, Osmanlı Bankası'nın öncülü olarak kabul edilen ancak pek başarılı bir girişim olmayan *Banque de Constantinople* (Dersaadet Bankası)'dır. 1847 senesinde kurulan bu bankanın işlevi bilinen bankacılık işlemleriyle uğraşmak olmamış, sadece Osmanlı parasının İngiliz poundu karşısındaki kurunu sabit tutmakla sınırlı kalmıştır. Ön görülen kur değeri 1 İngiliz pound'a karşılık 110 kuruş idi. Ayrıca sermayesi, Offley'in belirttiği 4-5 milyonun fazlasıyla üstünde 25 milyon kuruştur. Adı geçen banka döviz kurlarını büyük bir bedel karşılığında istenen düzeyde tutma konusunda kısmen başarı sağlamış olsa da 1850'de iflastan kaçamamıştır. (Edhem Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999, ss.21-23.)

İzmir’de 400 dirhem “nominal ağırlık” = 1 okka; 45 okka=100 rotoli= 1 kantar İstanbul’da 400 dirhem “gerçek ağırlık” =1 okka; 44 okka =100 rotoli=1 kantar Böylece, İstanbul’da satın alınan 100 kantarlık demir eğer her iki yerde de hassas kantarlar tarafından tartılırsa burada 102,95 kantara karşılık gelir, ancak bu kantarlar genellikle iyi yapılmadığından fark yüzde 1 ile 1 ½ arasında olmaktadır. Genellikle İstanbul’daki 100 kantar burada 102 ½ den 104 ½ ‘ye karşılık gelir. İzmir kantarının gerçek değerini saptamak ve ABD ölçü birimine dönüştürmek için gösterdiğim çaba sonunda gördüm ki Kelly’nin Cambist, Paucton, Loehmann ve diğer yerlerde verdiği hesap oranları doğru değildir. McCulloch, Ticaret Sözlüğü, cilt II, sayfa 529’da “para, ağırlık ve ölçüler” de 1 okka, 2 lbs. 13 oz 5 drs avoirdupois’e eşitler, kantarı da 45 kat daha fazla ya da 127.48 lbs olarak hesaplar ve bunu sadece 44 okka olan İstanbul kantarına ekler, bu da gösteriyor ki Kelly’nin atıfta bulunduğu okka 400 dirhem “gerçek ağırlık”tır. Oysa ki İzmir kantarı, 100 dirhemlik 45 kantar olan “nominal ağırlık”a karşılık gelmektedir. Para, ağırlık ve ölçüler tablosunda belirtildiği üzere Loehmann’ın Bilbi’nin “Abrege de Geographie”sinde İstanbul kantarında rotoli, 0.637828 kilograma ya da kantar başına 140.63 lbs’e eşit olarak hesaplanmıştır. Bu hesapların ve aynı çalışmada yer alan ve 1 okka =2 rotoli = 4 çeki, = 40 dirhem (ki bunun 400 olması gerekiyor); ve 1 çeki=0.318935 kilogram; ve kantarda 100 rotoli olduğuna göre bunu 50 okka ya da 140.64 lbs eşitleyen Paucton’ın hesaplarının ne kadar hatalı olduğunu söylemeye bile gerek yok. Bu kadar uğraştan sonra 400 dirhemlik okkanın “gerçek ağırlığının” 2.822 lbs’ye, 400 dirhemlik “nominal ağırlığın” 2.6809 lbs eşit olduğunu, ayrıca buradaki kantarın sadece 120.6404 lbs’ye eşit olduğunu buldum.

Offley, tüm bu teorik hesaplamaların yanında, ticaretin uygulamada nasıl işlediği konusunda yaptığı önemli gözlemleri aktarmayı da ihmal etmemiştir. Oldukça önemli olan bu gözlemlere göre, ihracatta sadece peşin para dönmekte⁶¹⁸ ve ödemeler satıştan sonraki ilk Cumartesi yapılmaktadır. Bazen de paranın yarısı satışta, kalan yarısı da takip eden Cumartesi yapılabilmektedir. Ancak böyle durumlarda satıştan önce özel bir anlaşma yapılmaktadır. Ödeme müddeti çok nadir olarak üçüncü Cumartesi’yi bulmaktadır. İç vergiler her zaman satıcı tarafından ödenmekte olup, malın fiyatına dâhil edilmektedir. İhracatçı, ihracat vergisi dışında hiçbir vergi ödememektedir. Tahta sandık, kuşyemi, kenevir tohumu gibi ürünler, ihracat vergisi, liman vergisi ve gemi harcı alınarak gemide satılabilmektedir. Sadece bu durumda ağırlık vergisi ve diğer harçlar ihracatçı tarafından ödenmektedir. Bazı depolar %0,5, bazıları %1 depo harcı

⁶¹⁸ Osmanlı Devleti’nde alışverişlerin çoğunlukla peşin para ile yapılmasının yine düzenleyici kod olan *Mülteka*’nın ticaretle ilgili bahislerinden kaynakladığını düşünmekteyiz. (*Mülteka*, C.3, s.14) Her türlü vâde farkının fâiz olarak algılanma eğilimi ve paranın değerindeki hızlı değişimin Osmanlı’da peşin satışı tek yöntem olarak dayatması akla yatkındır. Benzer şekilde, aynı malın birden fazla satışının daha düşük fiyattan gerçekleşmesinin de faiz olarak yorumlanabilme ihtimalinin, birim fiyat değiştirilmeden ölçülerin ayarıyla oynanmasını doğurmuş olabileceği düşüncesindeyiz.

alırken çoğunluğu hiç depo harcı almamaktadır. Sülük, tekeldedir ve bu şehirdeki iki Avrupalı müessese ihracat ve satış haklarını ellerinde tutmaktadır.⁶¹⁹ Süngerin fiyatı büyük değişiklik göstermektedir, yaygın olarak bulunan ve “çemuçes” denilen sünger nakliye için hazırlandıktan sonra, her 100 lbs başına 15 dolardan 27 dolara değişen oranlarda, iyi işlenmiş süngerlerde ise her 100 lbs için 105 dolardan 600 dolara değişen oranlarda fiyatı değişmektedir. Süngerlerin genellikle komşu adalardan geldiğini belirten Offley, toptan satın alınıp kum ve diğer maddelerden temizlendikten sonra sevkiyat için hazır hale getirildiğinden bahsetmektedir.⁶²⁰ Bu nedenle de fiyatlamadaki büyük farkın, içerdiği kum ve taş miktarının oranına ve bunlar temizlendikten sonra kalan ağırlığa göre belirlenmesinden kaynakladığının altını çizmiştir. Offley, raporunda son olarak 1 Temmuz 1853 ile 30 Haziran 1854 tarihleri arasında İzmir’de farklı iş kollarında çalışan personelin ücretlerini gösteren bir listeye yer vermiştir.⁶²¹ Özellikle emek tarihi çalışmaları için oldukça önemli olan bu verilere göre:

Fırıncılar: ayda 12 dolar, çırakları ayda 3.20 dolar.

Kayıkçılar: günlük 1 dolardan 1.20’ye bazen biraz daha fazla.

Muhasebeciler: yıllık 200 dolardan 1000 dolara kadar

Kasaplar: aylık 12 dolar ve çıraklar ayda 6 dolar

Demirciler: günlük 60 sentten 80 sente

Uzman marangozlar: günlük 64 sent çırakları günlük 48 sent

⁶¹⁹ 1852 yılında Osmanlı, sülük üretimi ve ticaretinde dünyada birinci sıradadır. 1849-1852 yılları arasında 1,440,000 dolarlık ihracat yapılmıştır. Yıllık olarak 50 milyon ila 60 milyon arasında sülüğün Trieste başta olmak üzere Marsilya, Londra ve Amerika’ya gönderildiği bilinmektedir. Her ne kadar Osmanlı Hükümeti yerel birkaç girişimi desteklese de, yukarıda bahsedilen Avrupalı tekellerin imtiyazlarını kaldıramadığı için bu girişimler uzun ömürlü olamamıştır. (“Blood-Letting Commerce, The Trade in Leeches – Interesting Statistics, &c.”, *New York Times*, 19 Temmuz 1852)

⁶²⁰ 1840’lı yıllardan itibaren Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında önemli bir sorun oluşturan sünger avı ve bu konuyla ilgili yapılan düzenlemeleri anlatan önemli bir araştırma için bkz. Haydar Çoruh, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sünger Avı (1840-1912)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2/9, 2009.

⁶²¹ İzmir’deki İngiliz Hastanesi’nde görev yapmakta olan İngiliz hekim George Rolleston’un kaleme aldığı *Report on Smyrna* (Londra 1856) başlıklı raporda da 1853 yılında İzmir’deki ücretlere değinilmiş, alım gücü ve hayat pahalılığıyla ilgili anlamlı bir ilişki de kurulmuştur: “Ücretler 1853’te günlük 7 ila 8 kuruş (14–16 penny); 1856’da günlük 12 kuruş (2 şilin) arasında değişiyordu ve aynı dönemlerde ekmeğin fiyatı pound’u (453.6 gram) 1.5-1.75 penny; etin pound’u ise 4-6 penny kadardı. Balık ve her türden sebze burada o kadar ucuzdur ki, fiyatları, bir meteliğin beşte biri değerindeki bir sikke olan para ile ifade edilir ve bunlar bu ülkede beslenmenin en önemli unsurlarıdır. Eğer bir araştırma yapılırsa, bu fiyatların karşılaştırılması insanı yoksul bir nüfusun iyi beslendiği sonucuna götürür.” (s.22). Rolleston’un çalışmasında 1854-56 arası dönemle ilgili ücretler için bkz. s.103. Ayrıca, Osmanlı Devleti’ndeki ücretlerle ilgili geniş bir perspektif için bkz. Şevket Pamuk, Süleyman Özmucur, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Avrupa’da Ücretler, 1489-1914”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007. 1854 itibarıyla 100 piastre 4,385 dolar’dır.

Ticarethanelerdeki vezneciler: yıllık 160 dolar ile 480 dolar kazanır.
Ticarethanelerdeki memurlar: pazarlardaki borçları toplayarak, yıllık 120 dolar ile 180 dolar kazanır.
Kahvehane sahipleri: aylık 4 ile 6 dolar kazanır.
Fıçıcılar: günde 12 ile 13 saat çalışarak günlük 80 sent ile 1.20 dolar kazanır.
Şoförler: deve sürücüsü aylık 4 dolar kazanır.
Boyacılar: günlük 72 sent ile 88 sen arasında kazanır.
İncir işçileri: incir toplayanlar ki bunlar genellikle kadınlardır, günlük 10 ile 15 sent arasında kazanır. Erkekler genellikle incirleri kutulayarak günlük 56 dan 72 sente kadar para kazanırlar. Konserveler sanayine incir taşıyan **hamallar**, günlük 32 den 40 sente kadar kazanmaktadırlar, **ustabaşılar** da günlük olarak 1 dolar kazanmaktadır.
Bahçıvanlar: yıllık 40 dolardan 72 dolara kadar kazanmaktadırlar.
Bakkallar: aylık 4.80 dolar, yılda bir çift ayakkabı ve günlük yaşamlarını sürdürecektedir kadar; çıraklar aylık 40 sent, ayakkabı ve günlük yaşamlarını sürdürecektedir kadar kazanırlar.
İşçiler: gündelik işçiler günlük 16 ile 24 sent kazanır; tarla işçileri günlük 20 den 26 sente kadar kazanırlar.
Duvarcı ustaları: günlük 48 den 56 sente kadar
Değirmenci: günlük 40 dan 48 dolara kadar
Ticarethanelerdeki büro müdürleri: aylık 6 dan 16 dolara kadar
Çöpçüler: günlük 32 den 40 sente kadar
Hizmetçiler: erkek hizmetçiler yıllık 20 den 48 dolara kadar; kadın hizmetçiler yıllık 8den 20 dolara kadar ve aşçılar yıllık 40 dan 80 dolara kadar
Sabuncular: aylık 8den 10 dolara kadar
Gümüşçüler: yıllık 24den 200 dolara kadar
Tersane işçileri: günlük 80 den 1.20 dolara kadar
Ayakkabıcılar: aylık 2 den 3.20 dolara kadar kazanır, çıraklar genellikle yılsonunda küçük bir miktar bahşış alırlar.
Taverna sahipleri: aylık 4 den 4.80 dolara kadar, günlük yaşamlarını ve ayakkabı, çırakları da aylık 40 sent, günlük yaşamlarını ve ayakkabı
Tamirciler: günlük 32'den 48 sente kadar kazanırlar.

Offley'in bu raporu, dışişleri bakanlığındakilerin kafasını fazlasıyla karıştırmış olacak ki, raporu takip eden birkaç yazışma⁶²² yine para ve ölçü birimlerinin ABD'deki karşılıklarına ayrılmış ayrıntılı hesaplar ve açıklamalar içermekteydi.⁶²³ Hükümetin 1856 Yasası ile konsolosluk hizmetlerinde ele aldığı düzenlemelerin bu süreçte yazışmaları hareketlendirdiğinden de söz edebiliriz. Nitekim revize edilen talimatların

⁶²² T 268, roll 4, 1 Ocak 1857 tarihli mektupta belirtildiği gibi 1856 yılında merkeze 20 adet rapor gönderilmiştir.

⁶²³ ABD'deki önemli yayın organı *Hunt's Merchants' Magazine*'in de bu meseleden ABD'nin İstanbul'daki vekil konsolosu J.O. Brown aracılığıyla haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Dergi yönetimi Brown'un benzer hesapları içeren 2 Aralık 1859 tarihli raporunu 1860 tarihli 42. sayısında "American Trade in the Black Sea" başlığı altında yayınlamıştır. (ss.170-177)

ardı arkasının kesilmemesi de konsolosluk reformunun kararlılıkla uygulandığı izlenimi uyandırmaktadır.

Yeni düzenlemeyle İzmir konsolosunun da ticaretle uğraşması yasaklanan konsoloslar arasına girmesi Offley'i sıkıntıya sokmuştu. Tüm konsolosluk harçlarının artık hazineye gönderilecek olması nedeniyle ilk defa maaşının arttırılması ile ilgili talepte bulunan Offley, yıllık 2000 dolar olan maaşının yetmediğinden şikâyet ediyordu.⁶²⁴Yeni düzenlemelerin yarattığı sıkıntı bununla da kalmamıştı. Merkezden gelen bir başka talimatta tüm harcama ve raporların önce İstanbul'daki başkonsolosluğa gönderilmesi isteniyordu. Offley, bu durumun pek çok konuda gecikme yaratacağı endişesiyle elinden geldiğince merkezi ikna etmeye çalışsa da⁶²⁵ herhangi bir onay alamadığı için talimatlar doğrultusunda hareket etmeye mecbur kalmıştı.⁶²⁶Offley'in talimatlarla ilgili sıkıntıları bitmek bilmiyordu. Merkeze yaptığı bir diğer itiraz ise, konsolosların her mevsim en fazla on günlük bir süre için buldukları limanı terk edebileceklerine dair olan talimatla ilgiliydi. Bu itirazına ayrıca, yanında çalışan Malta doğumlu ve Britanya uyruklu John Griffitt adındaki tercümanın, vekil konsolos olarak atanabilmesini içeren talebini de eklemişti.⁶²⁷John Griffitt'in vekil konsolos olarak ataması gelmişti,⁶²⁸ ancak Offley'in sürekli itirazları Dışişleri Bakanlığı'ndaki kredisini hızla tüketmesine neden olmuştu. Bakanlık ani bir kararla Charles D. Cleveland'ı İzmir Konsolosu olarak tayin etti. Ancak Cleveland'ın bu görevi çeşitli gerekçelerle reddetmesi üzerine,⁶²⁹ Offley kısa bir süre daha görevinde kalacaktı. Offley'in son icraatı, gündemi *mahmilik* meselesiyle meşgul Osmanlı yönetiminin elçilikler aracılığıyla gönderdiği çeşitli ikazlara cevaplar vermek olmuştur. Buna göre, 28 Eylül 1861 itibariyle İzmir'deki ABD Konsolosluğu'nun koruması altında çalışan sadece dört Osmanlı tabası bulunuyordu. Yeni atanan vekil konsolos ve bir İtalyan uyruklu tercümanla beraber Konsolosluk altı kişiyle iş görmekteydi. Julius

⁶²⁴ T 268, roll 4, 29 Temmuz 1856.

⁶²⁵ T 268, roll 5, 13 Nisan 1859.

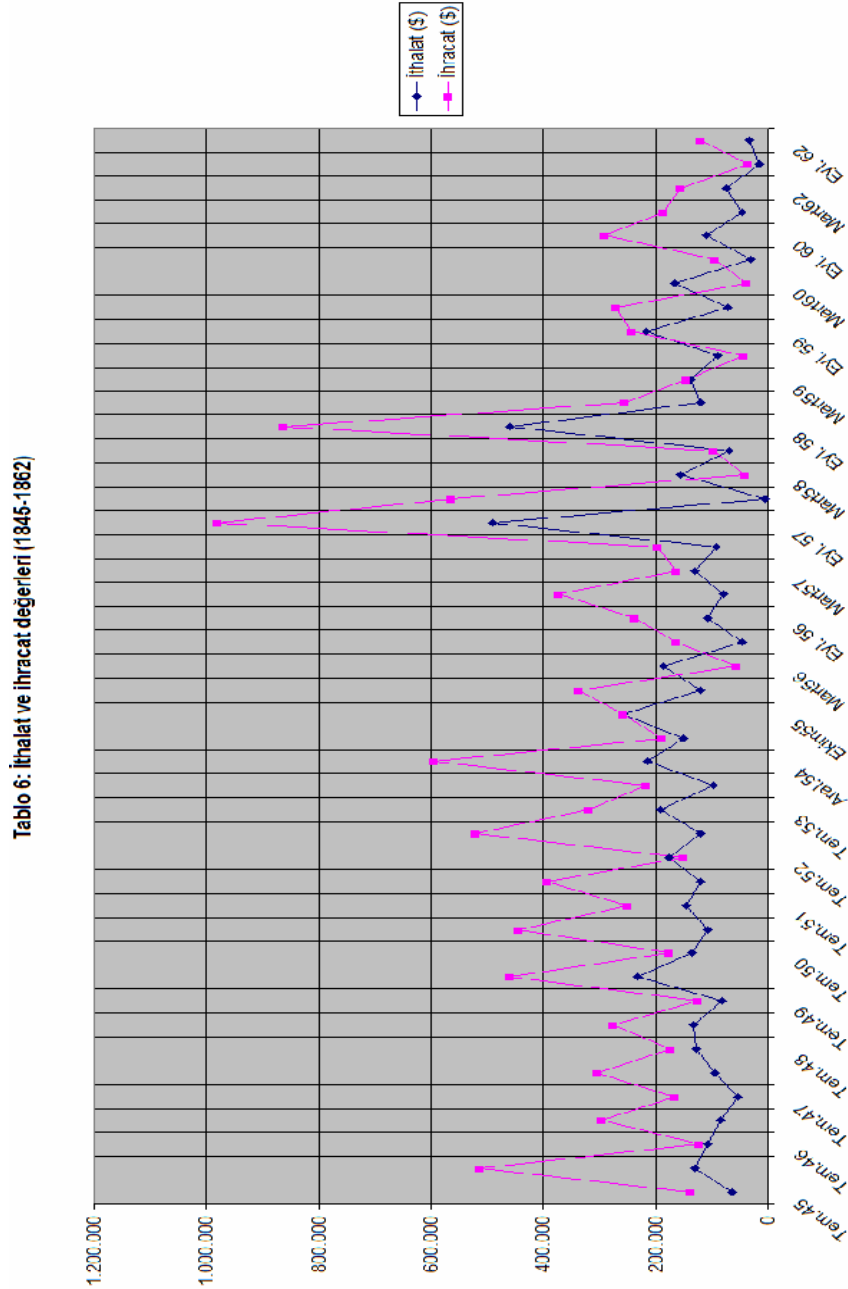
⁶²⁶ T 268, roll 5, 12 Ağustos 1859.

⁶²⁷ T 268, roll 5, 19 Kasım 1860.

⁶²⁸ T 268, roll 6, 9 Şubat 1861.

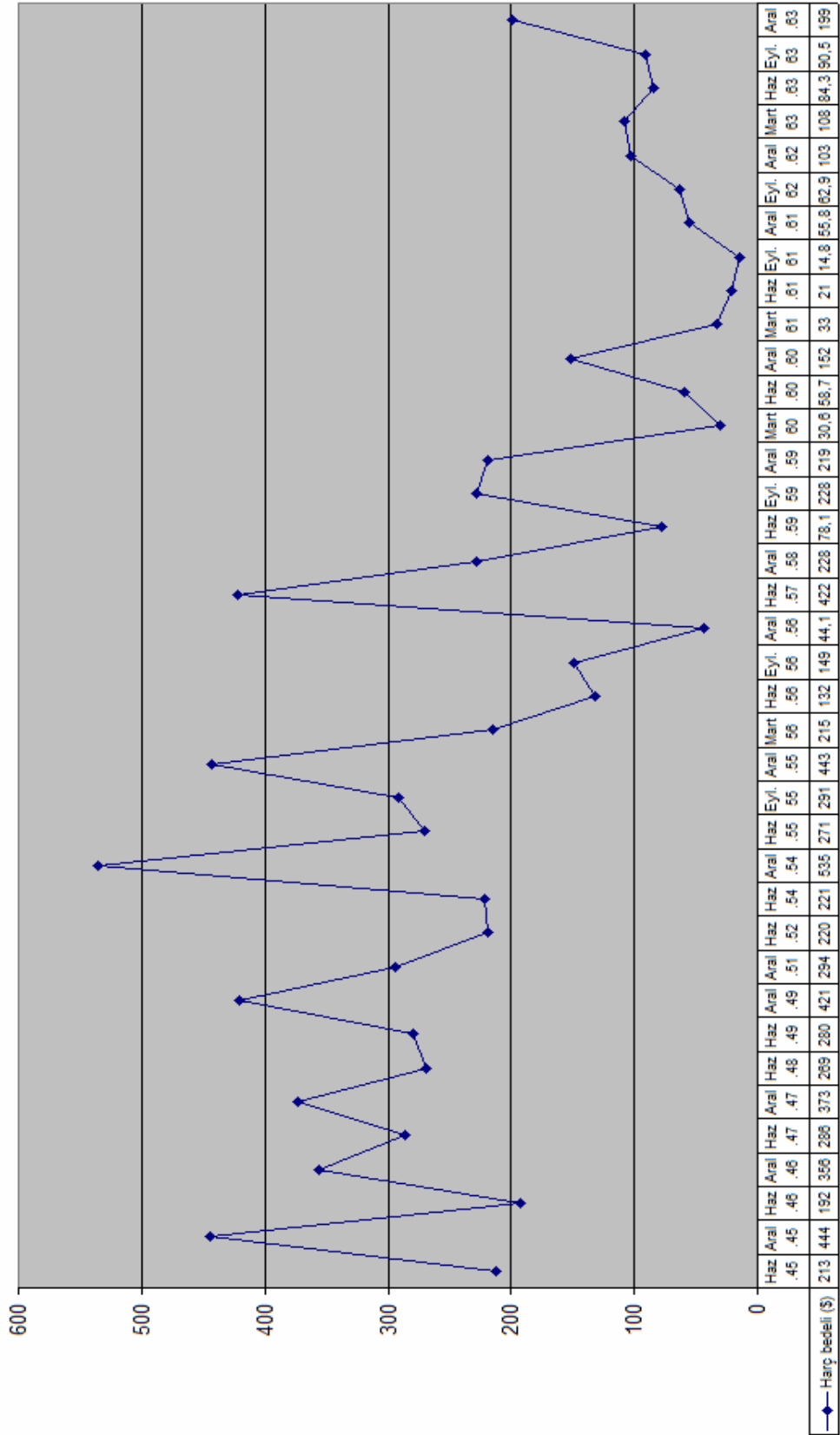
⁶²⁹ T 268, roll 6, 28 Eylül 1861.

Bing'in yeni konsolos olarak atanmasıyla⁶³⁰ İzmir'de Offleyler devri kapanmış oldu. Yeni konsolosun, ABD'deki iç savaş nedeniyle, Amerikan gemilerinin oldukça az görüldüğü İzmir Limanı'na vardığı 1862 Ocak'ına kadar E.S. Offley, rutin konsolosluk işlerini aksatmadan sürdürdü. Offley kardeşlerin, babalarından devraldıkları bayrağı nereye taşıdıklarına bakacak olursak:

⁶³⁰ T 268, roll 6, 25 Ekim 1861.

Tablo 7: Dönemsel harç bedeli (1845-1863)

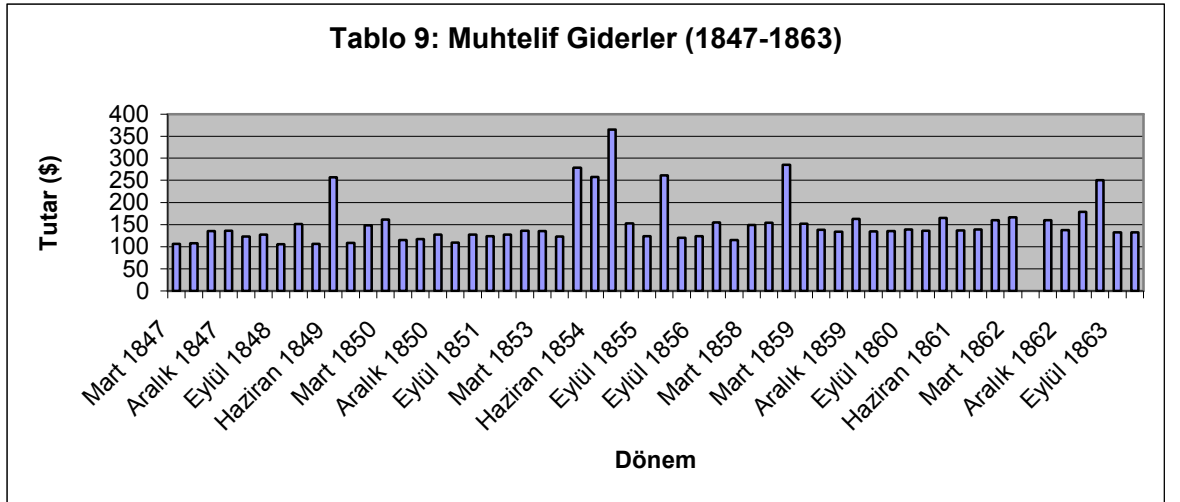
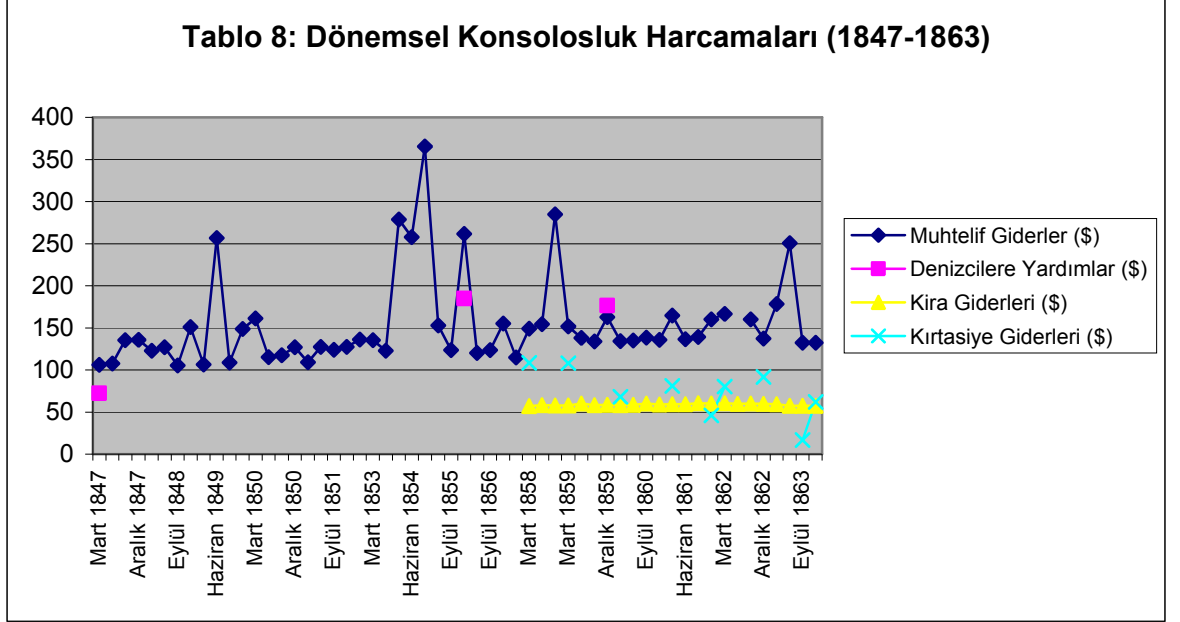

(Tablo 6)'da görüldüğü üzere 1845–1863 yılları arasında ABD'den İzmir Limanı'na yapılan ithalat miktarı toplam 5.882.870 dolardır. Aynı dönemde İzmir Limanı'ndan ABD'ye yapılan toplam ihracat miktarı 12.028.730 dolar mertebesindedir. 1844 yılı sonu itibariyle ithalat rakamına yakın seyreden ihracat rakamı 1863 yılı itibariyle ithalatın iki katından fazla bir düzeye çıkmıştır. Bu değerlerin reel anlamdaki artışında, 1840'lı yıllarda para politikası olarak uygulanan tağşişin payının oldukça fazla olduğunu belirtmek gerekir. En düşük değerler, 1856'da Kırım Savaşı sonunda ve 1861'de ABD'deki İç Savaş'ın patlak verdiği dönemde görülmektedir.

(Tablo 7)'de ise aynı zaman diliminde konsoloslukun gerçekleştirdiği işlemler karşılığı topladığı harç bedelleri görülmektedir. (Tablo 5)'deki gibi grafik, ihracat grafiğiyle paraleldir. 1834–1844 yılları arası on yıllık dönemde toplanan konsolosluk harçları 7550 doları bulurken, 1845–1855 yılları arası on yıllık dönemde toplanan bedel 5106 dolar düzeyinde kalmıştır. David Offley'in on senede topladığını, Offley kardeşler nerdeyse on beş senede toplayamamıştır. Hele hele paranın değerinin düştüğü dönemde bu reel düzeydeki azalma kolay açıklanabilir değildir. Özellikle, 1856 Yasası ile konsolosluk harçlarının doğrudan hazineye döndürüldüğü hatırlanacak olursa, 1856–1863 arasındaki yedi yıllık döneme ilişkin toplanan bedelin 2380 dolar düzeyinde kalması, Offley kardeşlerin ya “veresiye” iş yapmalarıyla ya da hükümet tarafından nadiren sübvansede edilen konsolosluk harcamalarını, hükümetin haberi olmadan hazinenin kesesinden karşılamalarıyla açıklanabilir. Özellikle 1856 sonrası yazışmalarda merkez tarafından konsolosluk harçlarıyla ilgili miktarların sürekli konu edilmesi ve Offley'in maaşın azlığından ve harcamaları karşılayamamaktan şikâyetçi olması da tespitlerimizde pek yanılmadığımızın bir kanıtı olarak düşünülebilir.

Offley kardeşlerin dönemsel konsolosluk harcamalarına baktığımızda ise, harcama kalemlerinin, merkez tarafından gelen talimat doğrultusunda ayrı ayrı belirtildiğini görmekteyiz. Harcama kalemlerinde, “denizcilere yapılan yardımlar”ın belirtilmesiyle başlayan uygulamaya, 1856 düzenlemeleriyle birlikte kira ve kırtasiye masraflarının gösterilmesi eklenerek konsolosluklar üzerindeki denetim

etkinleştirilmeye çalışılmıştır. Yine de “muhtelif giderler” her zaman harcamaların çoğunluğunu oluşturmaktadır:

1847–1863 arası konsolosluk giderleri toplam, 10.893 dolar tutmuştur. 1858’den itibaren ayrı gösterilen kira bedelleri 1355 dolar, kırtasiye giderleri ise 661 dolar’dır. Denizci yardımları ise tespit edebildiğimiz kadarıyla 433 dolar düzeyindedir. Harcamalar en çok 1853 Aralık - 1855 Haziran arası dönemde gerçekleşmiştir. 1854

Ocak'ında çıkan yangının büyük tahribat yarattığını düşünürsek, harcamaların bu dönemde yükselmesi normal karşılanabilir.

C. 1862 Antlaşması ve Artan Ticaret

Kırım Savaşı sırasında alınan borçlar ve değişen dengeler, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin mevcut ticaret rejimini kendi yararlarına revize etmeye zorlamıştı. Bu gelişmelerden yararlanmak isteyen ABD yönetimi 1857'de E.S. Offley'i Bâb-ı Âli ile müzakerelerde bulunacak komisyonda görevlendirmişti. Uzun süren görüşmeler 1859'da yeni bir gümrük tarifesi üzerinde varılan uzlaşıyla sonlanmıştı.⁶³¹ Ancak, bu uzlaşımın geçerlilik kazanması için bir antlaşmaya bağlanması gerekiyordu. 1860 sonunda atanan yeni ABD Elçisi Edward J. Morris'in "*Osmanlı Devleti'nin bugüne kadar yaptığı en liberal anlaşma*"⁶³² olarak nitelediği antlaşma 25 Şubat 1862'de imzalandı.⁶³³

Bu yeni antlaşmayla, eski antlaşmayla tanınan tüm hakların saklı kalması yanında, ABD tüccarı Osmanlı Devleti'nin tüm bölgelerinde ticaret yapma hakkına kavuşuyor, Osmanlı toprakları içinde malların nakli sırasında daha önceden olduğu gibi mürur tezkeresi alma zorunluluğu kalkmış oluyordu. Hatta bu düzenlemeye rağmen bu tezkereyi almayı şart koşan yerel otoritelere ceza verileceğine dair hüküm bile yer almaktaydı. Her şeyden önemlisi, ABD tüccarı, her işlemde diğer devletler kadar vergi ödeyecekti. Antlaşmadaki tek kısıt tuz ve tütünün Osmanlı topraklarına sokulmasıyla ilgiliydi. Ancak bunun da silah ve barut ticaretinde olduğu gibi birkaç istisnai hali sıralanmıştı. Her iki devletten müşterek kurulacak komisyonun ithal ve ihraç ürünlerinin gümrük tarifesini belirleyeceği de belirtilmiş ve antlaşmanın geçerlilik süresi 28 yıl olarak belirlenmişti. 1830 Antlaşmasıyla ilgili tercüme sorununa atıfta bulunularak antlaşmanın hiçbir maddesinin esas manasından başka bir şekilde yorumlanamayacağı

⁶³¹ Erhan, s.167.

⁶³² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s.199.

⁶³³ T 268, roll 6, 11 Mart 1862.

ve hiçbir maddenin Osmanlı'nın hükümlerine aykırı bir şekilde değerlendirilemeyeceği yer almaktaydı.⁶³⁴

Antlaşmaya Amerikan cephesinden ilk tepki İzmir Konsolosu Julius Bing'den geliyordu. Bing, göreve geldiğinden itibaren Sakız Adası civarındaki korsanların Amerikan gemilerini taciz etmesinden şikâyet ediyordu.⁶³⁵ İzmir'deki Amerikan tüccarların bu konuda oldukça hassas olduğunu belirten Bing, antlaşmaya korsanlıkla ilgili önleyici tedbirlerin ilave edilmesinden sonra onaylanmasını talep ediyordu. Ayrıca antlaşmanın İzmir'deki Amerikan tüccarlarına hiçbir suretle danışılmadan yapılmasının huzursuzluk yarattığını dile getiriyordu.⁶³⁶ Bing'in bir diğer talebi İzmir'in başkonsolosluk düzeyine çıkarılmasıydı. İstanbul ve İskenderiye'deki ABD konsolosluklarının başkonsolosluk statüsünde olduğuna dikkat çeken Bing, İzmir'e diğer her iki limana uğradığının iki katı Amerikan gemisinin geldiğini, en fazla Amerikalı nüfusun yine bu şehirde ikamet ettiğini belirterek talebinin gerekçelerini sıralamıştı. Aslında, bu talebin altında yatan temel gerekçe maaşının yetersizliğiydi. Nitekim mektubunun devamında Kırım Savaşı sonrası şehirdeki pahalılığın arttığına değinen Bing, yukarıda saydığı diğer gerekçelerle de yoğun iş yükünün altından kalkabilmek için konsoloslukta daha çok kişi istihdam edilmesi gerektiğini, bu kişilerin maaşını kendi maaşından karşılamak zorunda kalacağı için mevcut miktarın yetmeyeceğinden bahsediyordu.⁶³⁷

ABD'deki İç Savaş dolayısıyla pamuk fiyatlarının ani yükselişi, ABD'nin alternatif arayışlarını hızlandırmıştı. Konsolosluk bölgesinde pamuk ziraatı ile ilgili rapor hazırlamasıyla ilgili talimat, Bing'e henüz Amerika'dan ayrılmadan verilmişti. 1862 senesi boyunca İzmir ve havalisindeki pamuğa ilişkin onun üzerinde rapor gönderen Bing, ilk raporunda 1860'da 14,500 balya olan üretimin 1861'de 20,000 balyaya çıktığını, 1862 sonunda da 30,000 balya sınırına ulaşacağını söylüyordu. Çalışmaları süren demiryolu hattının tamamlandığı zaman Aydın'daki pamuğun

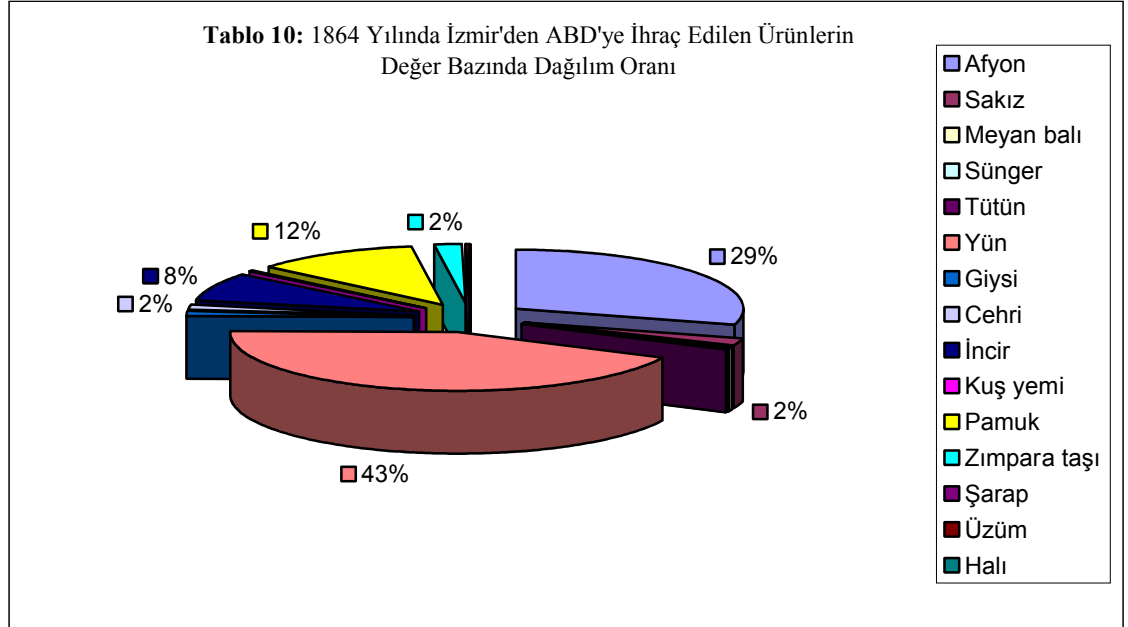
⁶³⁴ Erol, ss.20-27.

⁶³⁵ T 268, roll 6, 6 Şubat 1862, 15 Şubat 1862

⁶³⁶ T 268, roll 6, 11 Mart 1862.

⁶³⁷ T 268, roll 6, 4 Mart 1862.

nakliyesinin oldukça ucuza geleceğini raporunda belirtmişti. Aydın pamuğunun Mısır pamuğundan çok daha kaliteli olduğunu vurgulayan Bing, en uygun satın alma zamanının Ekim ayı olduğunu yazmıştı.⁶³⁸Bing'in bu raporu hemen değerlendirmeye alınmış ve Osmanlı Pamuğu raporu takip eden ay (Şubat 1862) ABD'ye doğru yola çıkmıştı. Bu satıştan oldukça memnun olan üreticilerin bir sonraki yıl hedeflerini 40,000'den 50,000 balyaya çıkardıklarını yazan Bing, merkeze, Osmanlı Devleti'nin kuracağı pamuk komisyonuna tavsiye edilmesiyle ilgili ısrarlı bir çağrıda da bulunuyordu.⁶³⁹Bing'in çabalarıyla 1864 senesine gelindiğinde pamuk ABD'ye ihraç edilen ürünler arasında yün ve afyondan sonra %12'lik payla üçüncü sıraya yerleşmişti:

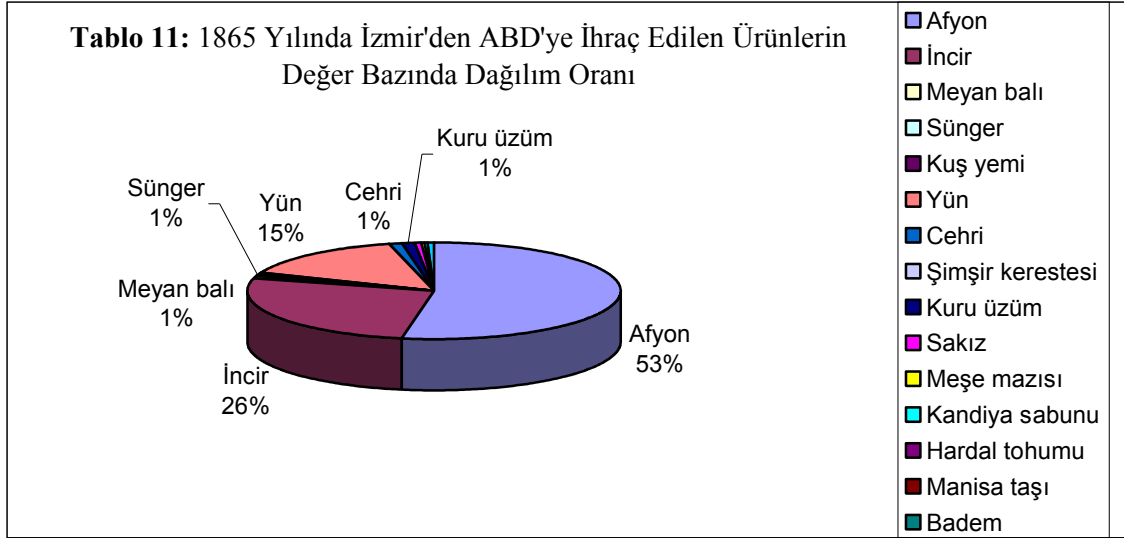

kaynak: T 268

Yün ihracatının artışı da yine İç Savaş ile yakından alakalıydı. ABD iç piyasasında yüne olan talepteki hareketlilik, ordunun ve donanmanın ihtiyaçlarıyla da tetiklenmişti. 1864 senesine ilişkin ihracat ürün ve oranlarının İç Savaş konjonktürüyle bu derece yakın bir korelasyon içinde olduğu, savaşın bittiği 1865 senesi ihracat oranlarında çok daha net görülmektedir:

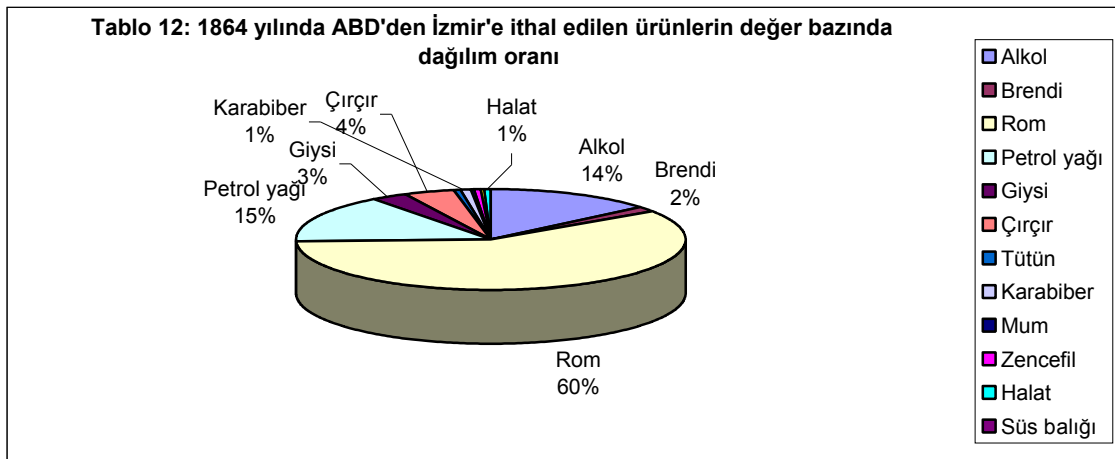
⁶³⁸ T 268, roll 6, 24 Ocak, 1862

⁶³⁹ T 268, roll 6, 19 Temmuz 1862.

kaynak: T 268

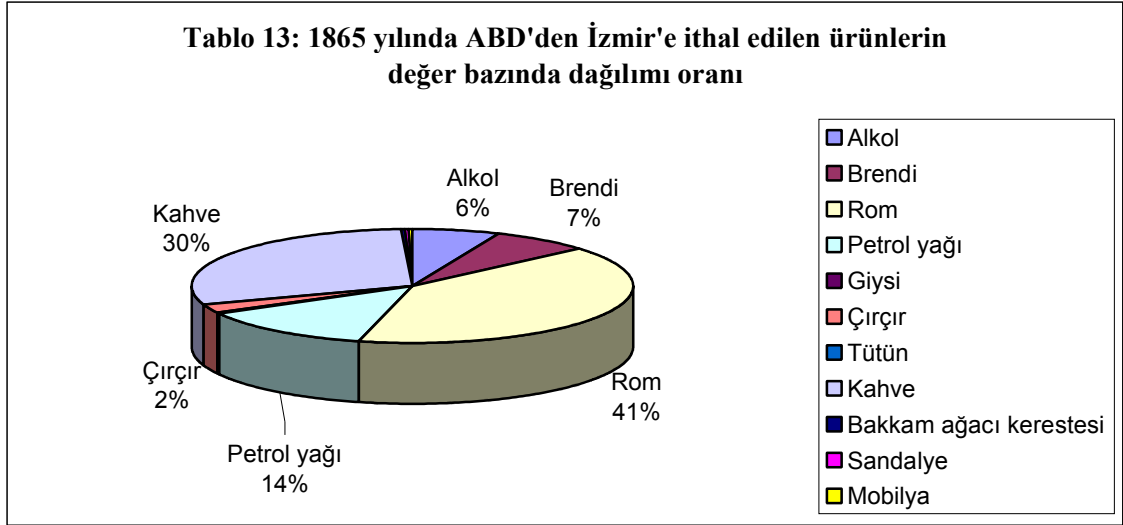
Görüldüğü üzere 1865 senesinde ABD'ye ihraç edilen ürünler içinde pamuk yer almamaktadır. Yün ihracatı %43'den %12'ye gerilemiştir. Konsolos yardımcısı Griffit,⁶⁴⁰ raporunda bu düşüşte, bir çeşit hastalığın etkili olduğuna vurgu yapmaktadır.⁶⁴¹ Geleneksel ihraç ürünü olan afyon %29'dan %53 mertebesine çıkmıştır. Birbirini takip eden yıllarda ABD'den İzmir Limanı'na gerçekleştirilen ithalata bakacak olursak:

kaynak: T 268

⁶⁴⁰ T 268, roll 7, 24 Aralık 1864 tarihli mektubunda Griffit, 1 Mayıs 1864 tarihi itibarıyla Bing'in İzmir'den ayrıldığını Paris ve Atina seyahatinden sonra sadece Temmuz ayında bir defa İzmir'e uğradığını ve bu gelişinde de tüm konsolosluk parasını alıp tekrar ayrıldığını belirtmiştir.

⁶⁴¹ T 268, roll 7, 18 Ağustos 1866.

kaynak: T 268

Görüldüğü üzere ithalat kalemleri fazla değişmemiştir. 1830 Antlaşmasını takip eden süreçte ilk altı ayda 12,000,000 galonu bulan rom ithalatı fazla bir azalma göstermeden devam etmiştir.⁶⁴² Her iki yılda da ithalatın yarısından fazlasının rom ve diğer alkol ürünlerinden oluşması ABD'nin İzmir Limanı'nı Rusya pazarına giriş için kullandığı sonucunu doğurmaktadır.⁶⁴³ Müslüman tebaa tarafından tüketilmeyen rom, gayrimüslim tarafından da tercih edilen bir ürün olmamıştır. İthal edilen kahve değerindeki artış da yine İç Savaş sonrası Amerika'nın Batı Hint ve Güney Amerika ile ticaretinin hızlanmasıyla açıklanabilir.

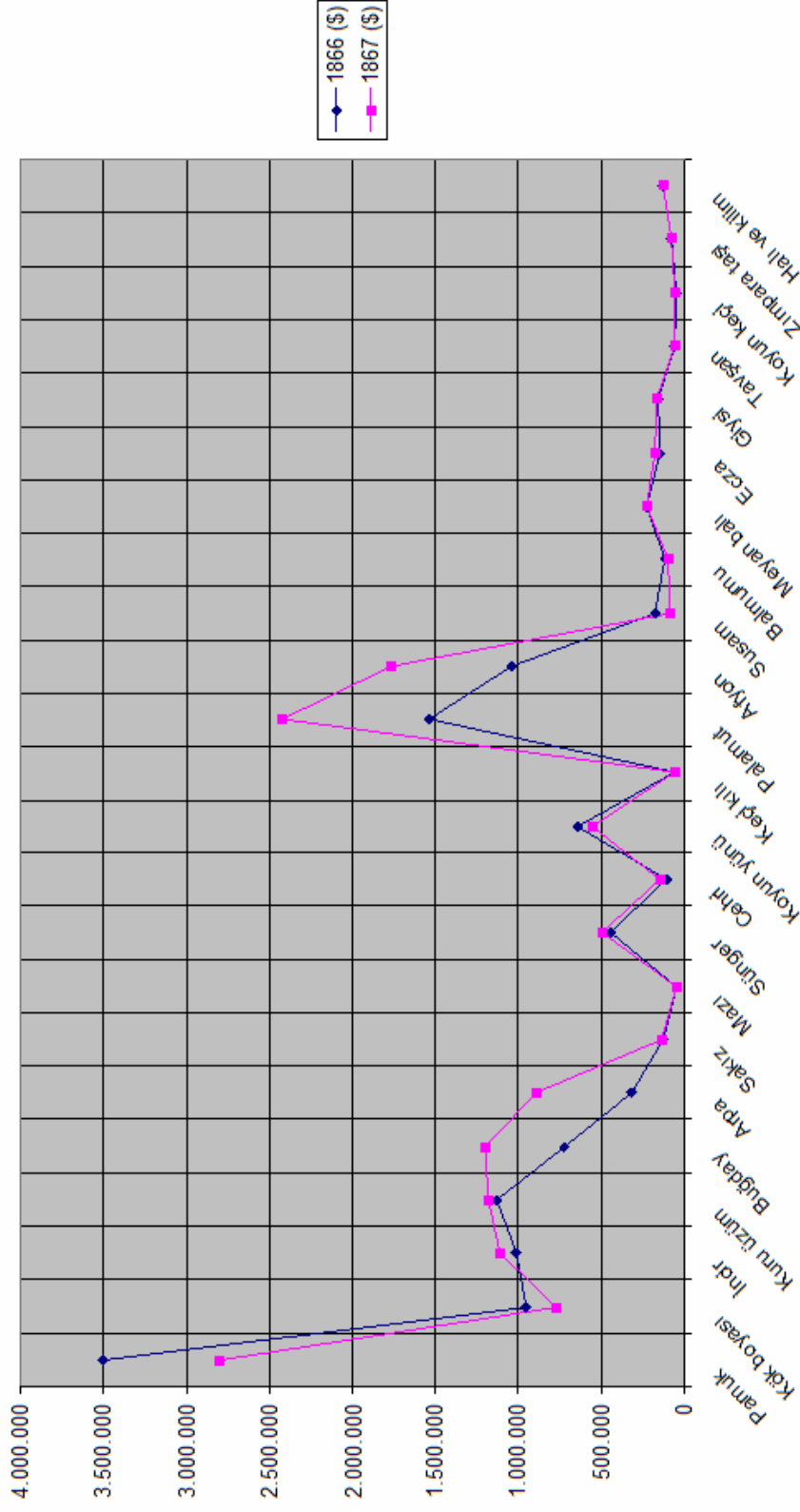
Bing'in yerine vekalet eden Griffit ve 1865 yazında göreve atanan Adrew J. Stevens'in çalışmaları ve raporları sadece Amerikan ticaretiyle sınırlı değildir. İzmir'in ticaret potansiyelini göstermek adına İzmir Limanı'na giren çıkan gemilerin bandıralarına göre dağılımından İzmir Limanı'nın toplamda ihraç ettiği ürünleri değerlerine göre tespit etmişlerdir. Ayrıca, bu rakamları, yerel otoritelerin tuttuğu herhangi istatistikî veriler olmadan tek tek diğer konsolosluk temsilciliklerine giderek derlediğinden bahsetmektedirler. Bu verilere göre 1866-1867 yılları arasında İzmir Limanı'ndan diğer ülkelere ihraç edilen ürünlerin değeri aşağıdaki gibidir:

⁶⁴² Erhan, s.76.

⁶⁴³ T 268, roll 7, 4 Ocak 1968.

Tablo 14

1866 ve 1867 yıllarında İzmir limanından diğer ülkelere diğer ülkelere temel ihraç ürünlerinin değeri

Her iki yılda da ihraç edilen ürünler içinde pamuk toplamda 6.800.000 dolarla başı çekmektedir. İncir ve kuru üzüm 2 milyon doların üzerine çıkmıştır. Afyon ise 1866'da 1 milyon dolar mertebesinde kalmış, 1867'de 1.764.000 dolar düzeyine yükselmiştir. 1866'daki düşüşle ilgili olarak Griffitt'in bir raporunda, zamansız kuraklığın Afyon üretimini olumsuz etkileyeceğine dair uyarısının⁶⁴⁴ da altını çizmek gerekmektedir.

Konsolosluk, tüm bu hummalı ticarî raporlama faaliyetlerini sürdürürken, bir yandan İzmir'deki Amerikan prestijini arttıracak faaliyetlerden de geri durmuyordu. Stevens bir raporunda şehirdeki kolera salgını boyunca konsolos yardımcısı Griffitt'in kendi cebinden yaptığı yardımları anlatmakla bitiremiyordu. Hatta Griffitt'in bu yardımları yaparken ABD adına yaptığını söylediğini belirtmekteydi.⁶⁴⁵ Rauf Beyru, 1865'deki kolera salgının oldukça ciddi boyutlarda olduğunu pek çok yabancı konsolosluğun ve Osmanlı Bankası'nın da bu salgınla ilgili yardımda bulunduğunu yazmaktadır. Beyru ayrıca, Amerikan konsolosunun *New York Times*'in 23 Eylül 1865 tarihli nüshasına İzmir'deki salgınla ilgili detaylı bir haber gönderdiğini de belirtmektedir.⁶⁴⁶ Konsolosluğun sosyal etkinlikleri salgındaki yardımla sınırlı değildi. Merkeze gönderilen bir yazıda şehrin dışında yapılacak bir Protestan Mezarlığı için İngiliz, Hollanda ve Prusya konsolosluklarının ortak bir girişimde bulunduğunu belirten Griffitt, bu girişime dahil olunması gerektiğinden bahsederek, bunun için hükümetten 750 dolar göndermesini talep ediyordu.⁶⁴⁷ Griffitt, 1867 İzmir depremi sonrası da büyük yardım faaliyetlerinin başladığını, ABD'nin de bu yardımlara katılmasının önemli olduğunu bir başka raporunda belirtmişti.⁶⁴⁸

Stevens'in yerine atanan Enoch J. Smithers'in da, görev yerine ulaştığı andan itibaren ticarete ilişkin verileri itinayla toplamaya ve raporlamaya devam ettiği

⁶⁴⁴ T 268, roll 7, 18 Ağustos 1866.

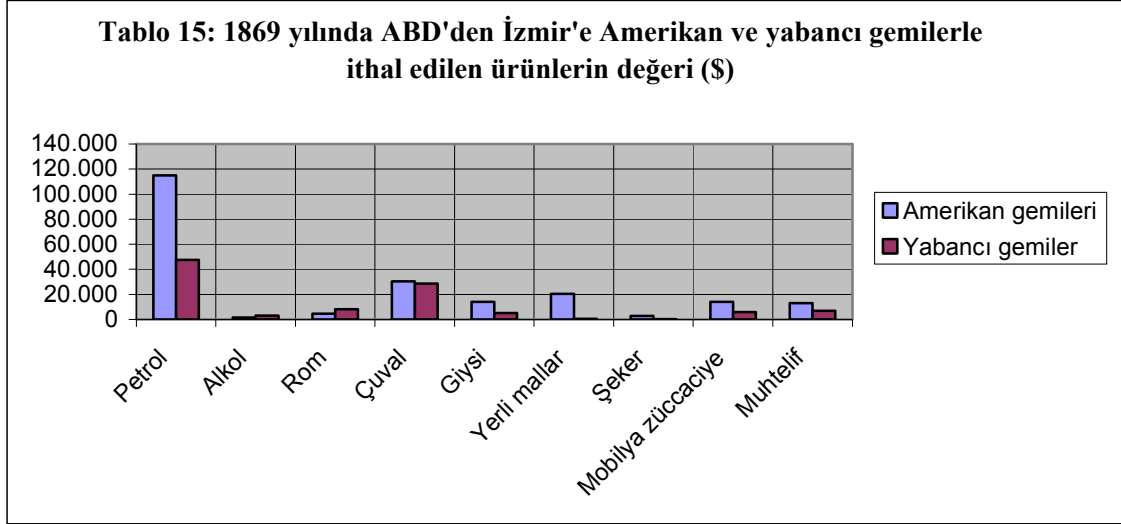
⁶⁴⁵ T 268, roll 7, 26 Aralık 1865.

⁶⁴⁶ Rauf Beyru, *19.Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2005, s.99

⁶⁴⁷ T 268, roll 7, 18 Ekim 1865.

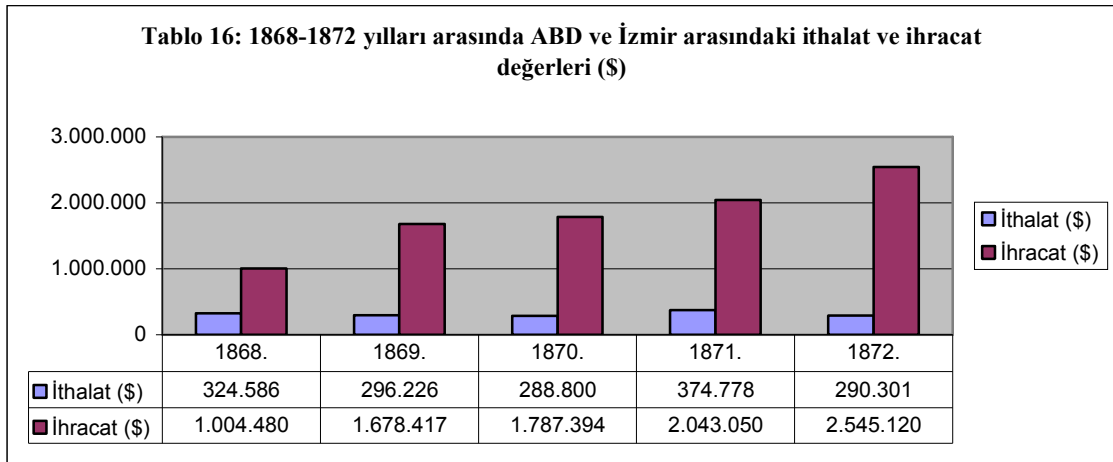
⁶⁴⁸ T 268, roll 7, 18 Mart 1867.

görülmektedir. Smithers'in kaleme aldığı verilerde ilk defa İzmir'in ithal ettiği ürünlerin değerleri, Amerikan ve diğer ülke bandıralarına göre belirtilmektedir:

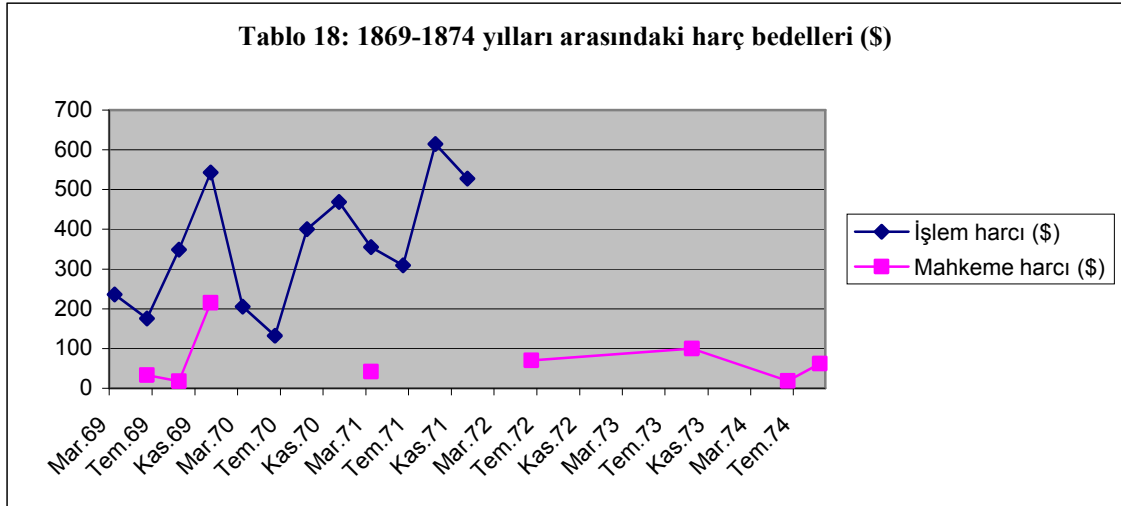
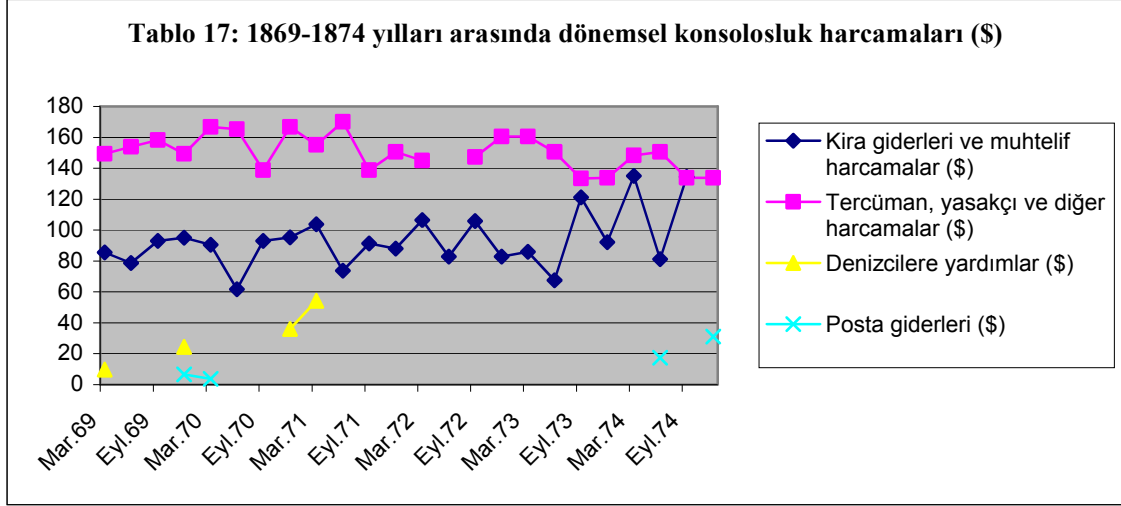
kaynak: T 268

Buna göre 1869 yılında İzmir Limanı'na indirilen 162.590 dolar değerindeki petrolün yaklaşık %70'i Amerikan gemileriyle taşınmıştır. Amerikan gemileri toplam 4.509 dolar değerinde rom taşırken yabancı gemilerin taşıdıkları romun değeri 8.216 dolar'dır. Yukarıda adı geçen ürünlerin 1869'daki toplam ithalat değeri 324.136 dolar iken bu değer 216.448 dolarlık kısmı ABD gemilerine aittir. İzmir Limanı'nda ABD'ye yapılan 1868-1872 yılları arası dönemki ihracat rakamlarına baktığımızda da hızlı bir yükseliş göze çarpmaktadır:

kaynak: T 268

Yakın dönemler için konsolosluk harcamaları ve toplanan harç miktarlarına karşılaştırmalı olarak göz atacak olursak:

kaynak: T 268

(Tablo 17) de görüldüğü üzere beş yıllık dönem boyunca konsolosluk harcamaları 3.680 dolar tutmuştur. Bu miktarın 1452 dolar'lık kısmını, personel sayısı artan konsolosluk çalışanlarının maaşları oluşturmaktadır. (Tablo 8)'de belirtildiği üzere on altı yıllık harcama bedelinin 10.893 dolar olduğu hatırlanırsa, senelik ortalama 680 dolar tutan konsolosluk harcamalarında fazla bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Buna mukabil (Tablo 18)'de görüldüğü üzere harç bedelleri konsolosluğun artan işlem hacmiyle yükselişe geçmiş beş senede 4.567 mertebesine ulaşmıştır. Harç bedellerine konsolosluk mahkemesinin faaliyete geçmesiyle mahkeme harcı eklenmiş ancak beş yıllık süre

zarfında toplanan mahkeme harcı 250 dolar düzeyinde kalmıştır. 1856-1863 arası yedi yıllık dönemde toplanan harçların 2680 dolar tuttuğu düşünülürse konsolosluğun iş yükünün ciddi oranda arttığı rahatlıkla görülecektir.

1870’li yılların ortalarında itibaren konsolosluk yazışmalarında daha az bilgi notu göze çarpmaktadır. Pek çok bilginin yazışma eklerinde sunulduğuna dair ibareler olsa da mevcut mikrofilm arşivlerinde bu eklere rastlamadığımızı burada belirtelim. 1880’li yıllardan itibaren konsolosluk yazışmalarında dikkatimizi çeken bir başka husus da, herhangi bir ürüne dair özel raporların hazırlanmış olmasıdır. Son olarak bu raporlardan önemli bulduğumuz birkaçının içeriğine değinilmesi, konsolosların ithalat-ihracat istatistiği ve pasaport düzenleme yanında hangi işlerle uğraştıklarını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu raporların ilki sayılan, Konsolos B. O. Duncan tarafından “Amerikan domuz eti” üzerine yazılmış rapor, içerdiği saptamalar ve ortaya koyduğu bulgular bakımından hayli ilginçtir. Raporun ana teması, Osmanlı’nın tuzlanmış domuz etinin Amerika’dan ithalatını yasaklamış olmasıdır. Duncan bu yasağı Amerikan aleyhtarı asılsız Fransız propagandasına bağlamaktadır. Rapora göre, Fransızlar Amerika’dan ithal edilen etin *trichina* mikrobu taşıdığı söylentisini tüm Avrupa’da yayarak ABD’nin en büyük ihracat kalemlerinden birini maksatlı olarak engellemektedir.⁶⁴⁹ Zaten Müslüman ve Yahudi kesim tarafından tüketilmediği belirtilen domuz etinin Levantenler arasında da bu sebepten ötürü tercih edilmemeye başladığını belirten Duncan, Fransa’nın bu tutumuna misilleme olarak, ucuz kalitede ve bozuk olarak piyasaya sunulan Fransız şarap ve viskisi aleyhine bir kampanya başlatılmasını önermektedir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ Fransızlar’dan ziyade Bismark Almanya’sıyla başlayan bu ithalat yasağı, tüm Avrupa’da 1880’den 1891’e kadar devam etmiştir. 1891’de Amerikan Kongresi “Mikroskobik Denetim Yasası”nı çıkardıktan sonra ithalat yasağı kaldırılmıştır. Nicholas V. Gianaris, *The North American Free Trade Agreement and the European Union*, Greenwood Publishing Group, 1998, s.140

⁶⁵⁰ T 268, roll 10, 20 Nisan 1881.

Bir diğ er rapor, konsolos yardımcısı Griffit tarafından hazırlanmıştır. ABD'nin ipek böcekçiliğ i alanında yürüttüğü çalışmalara katkı yapmayı amaçlayan bu raporun içeriğ inden Griffit'in bizzat kendi deney ve gözlemleri sonucu elde ettiğ i bulgulara dayandığ ı anlaşılmaktadır. İpek böceğ i yetiştirmek için yıllarca çalıştığ ını ve ipek böceğ i hastalıklarıyla mücadelenin esas çalışması olduğ unu belirten Griffit, ipek böcekçiliğ inde başarının iyi tohum elde etmekten geçtiğ ini belirtmektedir. Bu araştırmaları yapmaya başlamasının sebebinin son yirmi beş yıldır ipek böceğ i hastalığ ıyla⁶⁵¹ başa çıkmaya çalışan Türk köylülerine yardım etmek ve valinin manevi desteğ ini almak olarak açıklamıştır. Osmanlı'nın bu alanda 1857'den beri büyük kayıplarının olduğ unu ve eskiden İzmirli bir köylü kadının elde ettiğ i ürünün, ailesinin bir yıllık giyim ihtiyacını rahatlıkla karşılamaya yettiğ ini aktaran Griffit, hastalığ ın bu üretim faaliyetini tamamen yok ettiğ ini söylemektedir. Bu hastalıkla mücadele için neredeyse bütün dut ağ açlarının söküldüğü, kalan birkaç tanesinin ise sadece yapraklarının kullanıldığ ı raporda belirtilmektedir. Japon kozaları ithal edilip çözümlenmeye çalışıldığ ını ancak Japon kozalarının, iki katı büyüklükteki yerli kozaların verimini vermediğ i için ithalattan vaz geçildiğ inden bahseden Griffit, uzun çalışmalar sonunda hem daha yüksek kalitede hem de daha ağır kozalar ürettiğ ini söylemektedir. İyi kalite ipek böceğ i kültürü üretmek için kendi yaptığ ı deneyi ayrıntılarıyla tasvir ettikten sonra elde ettiğ i koza ve ipek örneğ ini Aralık ayında Dışışleri Bakanlığ ı'na göndereceğ ini söyleyerek raporunu tamamlamıştır.⁶⁵²

Konsolos Stevens'ın 1882 senesinde Aydın Vilayeti'ndeki zirai faaliyetlere ayırdığ ı raporda, yetiştirilen ürün miktarı ve değ erlerine ilişkin önemli veriler bulunmaktadır. Vilayet ve yerel otoritelerin tarım alanında istatistikî bilgi toplamadıklarını, bu yüzden de şirketlerin, tüccarların, üreticilerin, simsarların, imalatç ıların ve üreticilerin verilerini kullanarak yaklaşık bir istatistik kullandığ ını belirten Stevens, fiyatlar konusunda daha kolay bilgi toplanabildiğ ini ama fiyatların da muhatapların söyledikleri temel alınarak belirlenmesinin doğ ru bir bilgiye varılmasını

⁶⁵¹ İpek böceğ i hastalığ ı salgın olarak 1853'de İtalya ve Fransa'da baş göstermiş pek çok işletmenin üretimi durdurmasına sebep olmuştur. Donald Quatert, *Manufacturing in the Ottoman Empire*, State University of New York Press, 1994, s.105

⁶⁵² T 268, roll 10, 5 Haziran 1882.

engellediği görüşündedir. Ürün miktarını belirlemek için üreticilerin beyanlarını almanın sakıncalı olduğunu, çünkü sığır yetiştiricileri dışındaki üreticilerin yüksek vergi vermemek için ürün miktarını az gösterdiklerini belirtmektedir. Bu durumun tespiti durumunda ya ürünün tamamen ellerinden gideceğini ya da tutuklanabileceklerini de raporunda vurgulamıştır.

Stevens, kuraklığa ve ilkel tarıma rağmen verimin iyi olduğunu, daha gelişmiş tarım metotlarının kullanıldığı takdirde üretimin artacağından şüphesi olmadığını ama çiftçilerin daha modern ve bilimsel tarım metotlarına şiddetle karşı çıktıklarını belirtmektedir. Bunun sebebi olarak da, ekonomik pratiklerden habersiz köylülerin günlük yaşamlarını idame ettirecek kadarını kazandıktan sonrasında ilgilenmediklerini ve atalarının yüzyıllar önce yaptığı gibi kalitesiz de olsa kendilerine yetecek kadar ekmek, peynir, pirinç, sebze ve zeytinyağıyla yetindiklerinin altını çizmektedir. Bu tespitlerinin özellikle İzmir'deki Türk köylüleri için geçerli olduğunu, Rum köylülerin yeni metotları, özellikle Avrupai olanları denemekte daha istekli olduğunu da belirtmektedir. Stevens, Rumların, Türk köylülerini etkileyip etkilemediğinin ise ancak ileride görülebileceğini söyleyerek, değişim ruhundan Küçük Asya'nın da nasiplendiğini, demiryolu ve telgrafla birlikte değişimin er geç gerçekleşeceğine inanmaktadır. Değişim için gerekli çabanın gösterildiği takdirde, bu büyük pazarda Amerikan üretici ve tüccarlarının geliştirdikleri tarım yöntemlerinin uygulanabileceğini belirtmektedir. İzmir'de bunlar için şimdiden bir talebin olduğunu ve eğer bunların satışı için bir acenta kurulursa talebin artacağını da vurgulamaktadır.

Amerikan endüstri ve ticaret dergilerinin Yunanca ve Türkçe çevirilerinin basılmasını öneren Stevens, bölgedeki tarım nüfusunun üçte ikisinin Türk, kalanının Rum olmak üzere 450,000 civarında olduğunu tahmin edildiğini belirtmektedir. Türkler'in daha çok tarlada çalışan yerleşik nüfusu ve sığır yetiştiren göçebe gruplardan oluştuğunu da raporuna eklemiştir. Stevens'in raporunda yer verdiği önemli tespiti ise, ekilebilir arazinin büyük çiftlik ve küçük tarlalar şeklinde bölündüğü, büyük çiftliklerin toprak sahibi ve çiftçilerle ortak işletildiği, tohum ve araç gerecin toprak sahibi tarafından tedarik edildiği, vergi ve diğer giderler kesildikten sonra toprak sahibi ürünün

yarısını alırken diğer yarısının çalışanlar arasında bölündüğü yönündedir. Bu uygulamaya ek olarak, bazı toprak sahiplerinin arazilerini dönüm başına, belirli oranda arpa ya da buğday karşılığında kiraya verdiklerini, küçük toprak sahiplerinin ise toprağı kendilerinin işlediklerini bildirmektedir. Bölgede canlı sığır yetiştiriciliğinin, çiftçilerin en temel faaliyeti olduğunu, koyun ve keçi hariç, hayvancılığın vergiden muaf olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁵³ Stevens'in bu raporu takip eden diğer iki raporu da Aydın Vilayeti'nin iklimi ve ürün çeşitliliği üzerinedir.⁶⁵⁴

Son ele alacağımız rapor ise ABD'de kısa zamanda ciddi bir talep doğuran meyan kökü üzerine Stevens'in kaleme aldığı rapordur. Böyle bir rapor hazırlaması Stevens'dan özel olarak istenmiştir. ABD'nin İzmir'den ithal ettiği meyan kökü, kayda değer bir meta olarak karşımıza çıkmaktadır. Çiğneme tütününün imali sırasında tütün yapraklarının meyan kökü macununa batırılıp tüketicilerin hoşuna giden bir tat haline getirmesi nedeniyle ABD'de çok revaçta olan bu meta, İngiliz ticaret raporlarından takip edildiği kadarıyla Birinci Dünya Savaşı'na kadar İzmir'den düzenli olarak ABD'ye ihraç edilmiştir. 1878 yılı öncesine kadar sadece meyan kökü değil, aşağı yukarı 40.000 kutu hacminde meyan kökü macunu ihracı yapılırken ABD'nin macuna gümrük vergisini arttırıp meyan kökünü vergiden muaf tutması nedeniyle macun ihracı neredeyse hiç düzeyine inmiştir. Durumun bu hale gelmesinde New York'ta meyan kökü macunu fabrikası olan McAndrews ve Forbes şirketlerinin önemli payı olsa gerektir.⁶⁵⁵

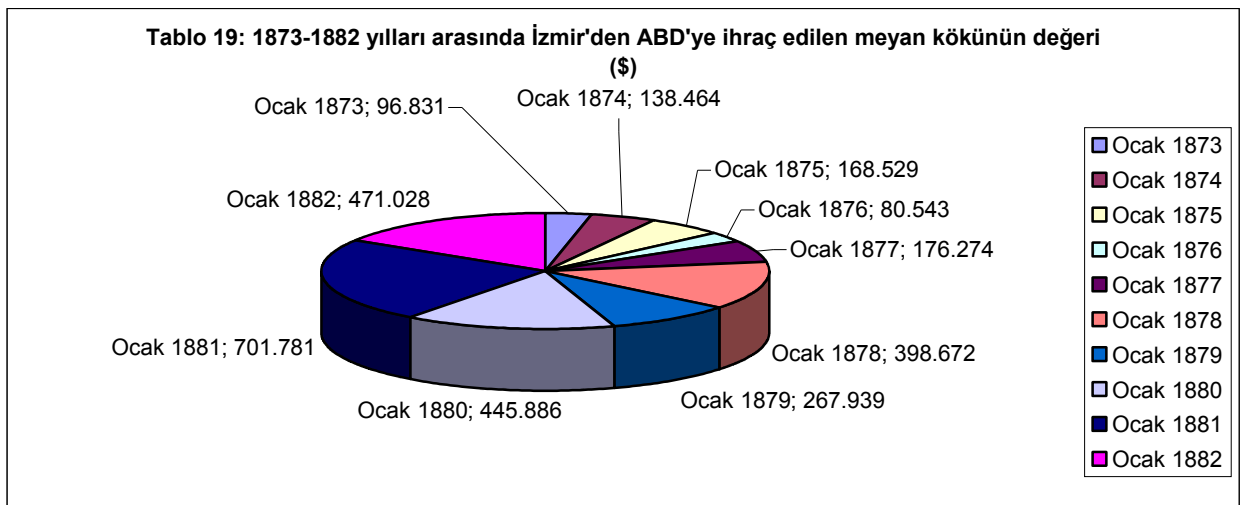
Stevens raporuna, meyan kökünün yabani olarak yetiştiğini ve herhangi bir ekim gerektirmediğinden en çok çay ve nehir kıyılarında toprağın kumlu olduğu yerlerde yetiştiğini belirterek başlamaktadır. İzmir'in ılıman ikliminin ürünün yetişmesine oldukça elverişli olduğundan bahisle, iyi toprak koşullarında iki, normalde üç yılda ürün alınabileceğini belirten Stevens, kökleri geliştikten sonra hiçbir işlem gerekmediği için bitkinin kendini yenilediğinden bahsetmektedir. Ürünün, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında toplanması gerektiğini, böylece küf ve dondan zarar görmesinin önüne

⁶⁵³ T 268, roll 11, 21 Aralık 1882.

⁶⁵⁴ T 268, roll 12, 28 Şubat 1884, 22 Haziran 1885.

⁶⁵⁵ A & P (Londra, 1883), cilt 73, 1877-1881 raporu, ss. 1057-1058.

geçilebileceğinin vurgulandığı raporda, 300 *pound*luk balyalar halinde paketlenildiğini, nemli ortamlardan uzak tutulması gerektiğini aksi takdirde üründe meydana gelecek bozulmanın hemen sıçrayabileceği uyarısında bulunmaktadır. İzmir’de üretilen meyan kökünün büyük bir bölümünün ABD’de pazar bulunduğunu, İtalyan ve Avusturya bandıralı gemilerce 2,240 *pound*luk miktar için ton başına 4.80 dolar navlunla taşındığını belirtmektedir. İzmir civarında üretilen meyan kökünün Suriye ve Yunanistan’a göre daha kaliteli olduğunu ve İzmir’e 23 mil uzaklıkta, Kasaba Demiryolu’nun üstündeki Menemen’de en kaliteli meyan kökünün üretildiğini belirten Stevens, üretimin aslen Alaşehir’de yapıldığını, ancak en yaygın ekimin Menderes Vadisi’ndeki Sakya’da gerçekleştiğini, buradaki üretimin de ABD’nin en büyük alıcısı olduğu varlıklı İngiliz şirketi *McAndrews & Forbes*’in kontrolü altında olduğunu vurgulamaktadır. Alaşehir toraklarının büyük kısmının New Heaven, Connecticut’dan John H. Leeds’in müdürü olduğu bir Amerikan şirketi tarafından kontrol ediliyor olmasını ve Leeds’in bu arazileri almak ve Suriye’deki meyan kökü üretimi için verdiği uğraşın diğer Amerikan üreticilerine örnek olması gerektiği de Stevens tarafından belirtilmiştir. Gözlemlerine dayanarak, işçi maliyetlerinin daha fazla ve kalitesinin ne kadar iyi olacağı kuşkulu olsa da California, New Mexico, Teksas ve güney eyaletlerinde meyan kökünün rahatlıkla yetiştirilebileceğini belirten Stevens, bu üretimin yüksek kâr getireceğinin de altını çizmiştir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ T 268, roll 13, 27 Mart 1885.

Tablodan da görüleceği üzere meyan kökünün ABD pazarındaki talebi 1873-1882 yılları arasında düzenli bir artış göstermiştir.

Ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Amerikan varlığının Osmanlı genelinde hissedilir bir şekilde artışı, daha çok misyonerlik faaliyetleri, Bâb-ı Âli ile yapılan silah ticareti, Anadolu'nun doğusundaki Ermeni azınlığın büyük guruplarla Amerikan tabiyetine geçmesi ve bu nüfusun ABD'ye göçüyle gerçekleşmiştir. İzmir'in ABD nezdindeki varlığı, yine önemli bir liman olması bağlamında ticaretteki konjonktürel dalgalanmalarla devam etmiştir. Özellikle değindiğimiz, ABD konsolosları tarafından kaleme alınan son raporlar dikkate alındığında, mevcut ticaretin her iki taraf için de beklenen oranda olduğu anlaşılacakla birlikte, yeni ürünlere yeni pazar arayışlarının ısrarlı bir şekilde devam ettiği de görülmektedir.

İzmir'deki Amerikan varlığı ve ticareti, İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan ya da Prusya ile karşılaştırıldığında hiçbir zaman daha etkin bir konumda olmamıştır.⁶⁵⁷ Ancak, uluslararası iktisattaki karşılaştırmalı üstünlükler prensibinin en verimli şekilde uygulandığı ticaretin, yine Osmanlı-ABD arasında gerçekleştiği, belli başlı ürünler (petrol, afyon, rom, meyan kökü, kahve) dikkate alındığında net bir şekilde görülecektir. Bu tez çalışmasında ortaya konan verilerin, karşılaştırmalı bulgularla çeşitli iktisadi yaklaşımlar açısından incelenmesinin oldukça değerli sonuçlar ortaya koyacağına şüphe yoktur. Tezin kapsamı ve sınırları nedeniyle değinemediğimiz yöntemlerin başında, belirli dönemlerdeki ücret ve fiyat serilerinin, ABD'nin ithalatta başı çektiği emek yoğun ürünlerin ithalat değerleriyle regresyon analizine sokulmasının, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına getireceği katkı oldukça fazla olacaktır. Aynı şekilde dönemsel konsolosluk harcamalarının ve toplanan konsolosluk harçlarının ithalat-ihracat değerleriyle ve elde edilecek başka birimlerdeki konsolosluk verileriyle regresyona tabi tutulmasının, diplomatik temsil ile ticaret arasındaki ilişkiyi daha somut bir düzlemde sorgulayacağına da şüphe yoktur.

⁶⁵⁷ Elena Frangakis-Syrett, "American Trading Practices in Izmir in the Late Nineteenth And Early Twentieth Centurie", *Histoire économique et sociale de l'Empire Otoman et de la Turquie (1326-1960)*, Daniel Panzac (ed.), Peeters, 1995, s.184.

Sonuç

Antik çağdan 20.yy'nin başlarına kadar, uluslararası ticaretin ve bu ticaretin sebep olduğu her türlü ilişkinin önemli bir aktörü olan konsoloslar, 16.yy'nin şafağından itibaren artan işlevleri ve kazandıkları itibarla, ekonomiyle içi içe geçmiş uluslararası siyasetin en önemli araçları haline gelmişlerdir. Özellikle Batılı devletlerin İslâm dünyasıyla kurduğu ilişkilerin ekseninde yer alan Osmanlı Devleti'ndeki pratiği dikkate alındığında, konsoloslukların kurumsallaştığına tanık olunmaktadır. Osmanlı Devleti, uluslararası ticareti canlı ve esnek tutma gayretiyle Batılı devletlere verdiği imtiyazları tanımlayan ahidnâmelerle, konsolosların yetki ve sorumluluklarını her geçen gün arttırarak tescil etmiştir. Gücüyle orantılı olarak tanıdığı bu imtiyazları, uzunca bir süre tehdit olarak algılamamış, artan ticaret hacminden sağlayacağı kazancı, gümrüklerden alacağı yüksek vergi oranlarına tercih etmiştir. Yine bu tez bağlamında ortaya koyduğumuz bulguların gösterdiği gibi, bu imtiyâzlar hiçbir zaman yabancılar tarafından mutlak bir uygulama alanı bulamamış, istisna sayılamayacak denli pek çok uygulama Osmanlı yönetiminin keyfi engelleriyle karşılaşmıştır.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı topraklarını bir ağ gibi sarmış Batılı devlet konsoloslukları, elde ettikleri hak ve imtiyazları sadece kendi uyrukları ve tüccarları için kullanmakla kalmamış, sayıları milyonları bulan öz be öz Osmanlı tebaasını da, *berat* uygulamasını devreye sokarak Osmanlı hukukuna ve yaptırımlarına karşı himaye etmeye çalışmıştır. Osmanlı devlet düzeninin yapısı nedeniyle burjuvalaşması imkânsız yerli tüccarların, ekonomik refahlarını muhafaza için yabancılar tarafından tanınan imtiyazlardan yaralanma gayretleriyle içinden çıkılmaz hâle gelen himaye meselesi, Osmanlı'da dirliğin ve düzenin bozulmasında büyük rol oynamıştır. Bu durum, Osmanlı idaresinin çeşitli toplumsal ve hukuki reformlara imza atmasına sebep olsa da, ilm-i siyaset ehli Batılı konsoloslar, işini bilen yerli tüccarlar ve idare-i keyfiyet sahibi yerel mülkî âmirlerin “hediye” alışkanlıkları yüzünden bir türlü aşılammıştır. Bu bağlamda tez çalışmasının ortaya koyduğu önemli bir husus da, genel kanının aksine ticaretle uğraşan ciddi miktarda yerel bir zümrenin Osmanlı iktisadını tehdit edecek düzeydeki varlığıdır.

Kapitalistleşme sürecini, farklı dinamiklerin etkisiyle Avrupa'ya nazaran daha geç tamamlayan Amerikan kolonileri, bağımsızlıklarının ardından maruz kaldıkları İngiliz ambargosunu aşabilmek için, kısa zamanda okyanusları aşan ticaret filolarını kurarak dünya ticaretine eklemlenmeye başlamıştır. Bu süreç, ABD'nin siyaseten tarafsızlığını ilân ettiği Monroe Doktrini'yle hızlanmış, artan ticaretin kontrolünü ve koordinasyonunu sağlayacak konsolosluk örgütünün plansız büyümesine sebep olmuştur. Bu plansız büyüme, hizmet ağının yayıldığı geniş coğrafya düşünüldüğünde kısa zamanda yapısal sorunlara sebebiyet verse de, ABD konsolosları 19.yy. boyunca dünyanın dört bir yanında, pek çok zorluklara rağmen, Amerikan gemilerini, denizcilerini, tüccar ve seyyah vatandaşlarını ama hepsinden önce “Amerikan çıkarlarını” korumaya devam etmiştir. Bu çıkarların niteliği ve kapsamı yer yer ve zaman zaman küçük farklılıklar gösterse de ticaretin devamlılığı hep ilk sırada yer almıştır.

Korunması gereken “Amerikan çıkarları”, Akdeniz'e ve Osmanlı topraklarına ulaştığında, bu çıkarları koruyacak konsoloslara da hemen ihtiyaç duyulmuştur. ABD konsolosluk pratiğinin tipik bir örneği olarak, gerekli görülen limana muhatap olan devletin onayı veya rızası beklenmeden konsolos atanarak fiili bir durum yaratılmaya çalışılmış, 1802'de İzmir Limanı'na ilk ABD konsolosu atanmıştır. Görevi boyunca tek bir Amerikan vatandaşı ile karşılaşmayan konsolos, bölgedeki “Amerikan çıkarları”nın genişletilmesi ve çeşitlendirilmesi için şart olan ticaret anlaşmasının tesisine dair planlarla yurduna dönmüştür. Henüz olgunlaşmamış çıkarların, vekâleten bir Avrupalı ülke konsolosuna devri pek mühim değildir.

Çeşitli dinamiklerle özellikle bir ihracat limanı olarak hızlı bir yükselişe geçen İzmir, ABD'nin Uzak Doğu ile olan ticaretinde ve kendi iç tüketiminde yüksek kâr bırakacak afyon, incir ve kuru üzüm gibi ürünleriyle ABD'li tüccarların fazlasıyla iştahını kabartmıştır. Bunlar arasından, Philadelphia'lı zengin bir ticaret erbâbı olan David Offley'in İzmir'e gelişiyle Osmanlı-ABD ticaretinin yol haritası çizilmeye başlanmış, David Offley'in konsolos olarak atanmasını takip eden süreçte, ticaret gözle

görülür bir tırmanışa geçmiştir. ABD-Osmanlı arasındaki ilişkileri resmen başlatacak 1830 Antlaşması'nın imzalanmasında en önemli başarı payı, kişisel olarak ABD'nin İzmir Konsolosu Offley'e aittir. Offley, kişisel servetini bu antlaşmanın tesisi için kullanmış, kendisinden sonraya, Osmanlı topraklarında korunması gereken “amerikan çıkarlarını” bırakmıştır. Halefi olan iki oğlundan sonuncusu E.S. Offley de, 1830 sonrası Osmanlı-ABD ticaret rejimin aksaklıkları üzerine ciddi bir mesai harcamış, özellikle İzmir Limanı'ndaki gözlemleri 1862 Antlaşması'nın zeminini oluşturmuştur. ABD'deki İç Savaş sırasında, kısa süreli duraklama dışında ticaret kesintisiz devam etmiştir. Sonraki konsololar, incir üretiminden, pamuk türlerine, ipek böcekçiliğinin karşılaştığı sorunlardan, zeytin toplama yöntemlerine ve meyan kökünün kullanım alanlarına kadar ziraat başta olmak üzere çeşitli alanlardaki mütalaalarını raporlar halinde ABD'ye iletmışler ve ülkelerinin ticaretine büyük katkılarda bulunmuşlardır.

ABD'nin Osmanlı ile olan ticaret hacmi hiçbir zaman Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa gibi devletlerle gerçekleştirdiği ticaret hacmine ulaşamamıştır. Ancak bu durum, konsolosların ya da ABD yönetiminin başarısızlığı anlamına gelmemektedir. Coğrafi uzaklık ve Osmanlı-ABD ticaretine karşı geleneksel İngiliz muhalefeti de hatırdan çıkarılmamalıdır. 1830 Antlaşması'nı takip eden 1831 senesinde toplam ticaret hacminin 560.101 dolar olduğu, yüzyılın sonunda 1899 senesinde ise bu rakamın 6.166.630 doları bulduğu göz önünde tutulursa gelinen nokta, ciddi bir başarı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle 19.yy.'da Avrupalı devletler arasında yürüttüğü denge politikası mucibince, dış politikadaki karar alma süreci, çok çeşitli parametrelere bağlı olduğundan tahlili pek kolay değildir. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı olmayan Batılı bir devletle girdiği ilişki bağlamında ABD ile yürüttüğü diplomasi, uzunca bir süre ticaretin tek parametre olduğu bir karar alma sürecini beraberinde getirmiş ve Osmanlı'nın, uluslararası sistemin işleyişi ve uluslararası hukukun açmazları konusunda yeterince fikir sahibi olduğunu göstermiştir. Özellikle tez boyunca yeri geldiğinde değinmeye çalıştığımız, ancak her boyutuyla başlı başına incelenmesi gereken *extraterritorialty* sorunu, ABD'nin Osmanlı Devleti'ni kendi dış politikasında nasıl

konumlandığıyla ilgili önemli ipuçları da vermiştir. Konuya ilişkin tüm düzenlemelerin öncelikle Çin'deki uygulamalar düşünülerek hazırlanması ve tüm bu kararların sonuna ilave edilen bir cümleyle düzenlemelerin Osmanlı topraklarında da geçerli kılınmak istenmesi, sanıldığı gibi Osmanlı'nın, ABD emperyalizminin merkezinde yer aldığı yönündeki fikirleri tekrar gözden geçirmeye yetecektir. Amerikan misyonerleriyle ABD konsoloslari arasında yaşanan sürtüşmenin Uzak Doğu'nun aksine Osmanlı topraklarında yaşanması da, Osmanlı'yı iki "Amerikan çıkarının" çatıştığı yegâne bölge haline getirmiştir.

Osmanlı'nın ABD için en büyük önemi ucuz ve kârlı bir pazar olmasıdır. Ancak ABD'nin güttüğü ticaret politikasının diğer Avrupalı devletlerinkinden farkı, Osmanlı'yı ağırlıklı olarak kendi ürünlerini satmak için değil, ondan ucuza aldığı ürünleri hem kendi iç hem dünya pazarında yüksek kârla satmak üzerine kurmuş olmasıdır. İzmir'den yapılan ihracatın belirgin üstünlüğünün asıl nedeni de budur. Nitekim sadece İç Savaş sonrası ABD'de silah arzındaki artış ve bu fazlanın eritilmesi yönündeki çabalar sonucunda 1870'li yıllarda ABD'den İzmir Limanı'na yapılan toplam ithalat, ihracatın üstüne çıkmıştır. Doğu Sorunu bağlamında da Osmanlı'nın paylaşımı meselesi, ABD'yi sadece bölgedeki istikrar, ticaretin devamlılığı, ucuz mal ile hammaddelere kolay erişim ve diğer Batılı devletlerin bölgede kurmayı planladıkları hâkimiyet bağlamında ilgilendirmektedir. ABD-Osmanlı ticaretinin merkezi olan İzmir'de bile edindiği tüm yargı ayrıcalıklarına rağmen kolonileşme gibi bir derdi olmaması bunun bir göstergesi olarak alınabilir. Hiçbir dönemde İzmir'de yerleşik ABD vatandaşı sayısı toplamda iki yüzü bulmamıştır.

Tüm bu bulgular ışığında İzmir'deki ABD konsolosluğu, 19.yy'nin başından itibaren hükümetinin kendisine tanıdığı sınırlı imkânlarla, tüm yetki sınırlarını zorlayarak, iki devlet arasındaki ilişkinin temelini oluşturan ticareti başarıyla düzenlemiş ve yönlendirmiştir. On dokuzuncu yüzyılda 4-5 personelle çalışan sıradan bir konsolosluğun uluslararası ilişkilerde ne derece etkin bir rol üstlenebileceğinin bir kanıtı olmuştur.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

A DVN 10/88 1260

A. MKT. MHM 41/58

A.DVN.DVE (100), Amerika Ahkâm Defteri 2/2,

H.H. 17797

H.H. 47487

H.H. 47488

H.H. 47494

H.H. 5898

C HR 2547

C HR 1995

C HR 385

HR. MKT 32/59

HR. MKT. 86/36

İ HR 158/8405

İ HR 160/8553

B. AMERİKAN ULUSAL ARŞİVLERİ (NARA)

T 268, roll 1-13. (mikrofilm)

Kongre Kayıtları

Status at Large, 15th Con., Ses. I, Ch.79.

Status at Large, 30th Con. Ses.1, S. Ex. Doc. 43.

Status at Large, 4th Con. Ses. II, Appendix, s.2919.

H. Mis. Doc. 38th Congress, Ses. I, Vol. III, Doc. 77.

II. RESMÎ YAYINLAR

A. Türkiye

Düstur, I. Tertip

Muahedat Mecmuası

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:42, 2.bs, İstanbul, 2000

B. Amerika Birleşik Devletleri

Naval Documents Related to the Quasi-War between the United States and France: Naval Operations from February 1797-December 1801, Vol. I., Washington: Government Printing Office, 1937

C. İngiltere

Parliamentary Papers, Accounts and Papers,(Londra, 1890)

III. GAZETELER

Augusta Chronicle (Augusta, GA), 10 Temmuz 1830

Boston Courier (Boston, MA), 18 Kasım 1830

Daily Louisville Public Advertiser (Louisville, KY) 21 Ağustos 1830

Daily National Journal (Washington, DC), 19 Ekim 1824

Daily National Journal (Washington, DC), 30 Haziran 1830

Floridian and Advocate (Tallahassee, FL), 27 Temmuz 1830

London Courier, 20 Aralık 1808

Maryland Gazette (Annapolis, MD), 22 Mart 1809
Maryland Gazette (Annapolis, MD), 25 Kasım 1830
New York Times, 19 Temmuz 1852
New-York Spectator (New York, NY); 13 Ağustos, 14 Eylül 1830
ve 14 Ocak 1831
The Arkansas Gazette (Little Rock, AR), 8 Eylül, 29 Eylül, 29
Aralık 1830
The Illinois Gazette (Shawnee-town, IL), 25 Aralık 1824
The National Intelligencer and Washington Advertiser
(Washington, DC), 3 Ağustos 1810
The New-York Morning Herald (New York, NY), 10 Ağustos
1830

IV. KİTAPLAR

ADAMS, James Truslow, *The March of Democracy – The Rise of the Union*, Charles Scribner's Son, New York, London, 1944

AHMED, Vasıf Efendi, *Mehasinü'l- Asar ve Hakaikü'l- Ahbar*, yay.haz. Mücteba İlgürel, TTK, Ankara, 1994

AKIN, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, 2.bs, AÜ. DTCF, Ankara, 1968

ALTUĞ, Yılmaz, *Devletler Hukuku*, İstanbul, 1968

ALTUĞ, Yılmaz, *Yabancıların Hukuki Durumu*, İstanbul, 1968

ANDERSON, Sonia, *An English Consul in Turkey, Paul Rycaut at Smyrna (1667-1678)*, Clarendon Press, Oxford, 1989

ARCHER, Christon I., “Years of Decision: Féeliz Caileja and the STrategyto End the Revolution of New Spain”, *The Birth of Modern Mexico, 1780-1824*, Rowman & Littlefield Publishers, UK, 2007

AYBAY, Rona, *Tarih ve Hukuk Açısından Konsolosluk*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2009

AYERS, Edward L., OSHINSKY, David M., GOULD, Lewis L., SODERLUND, Jean R., *American Passages: A History of the United States, to 1877*, C.I, 4.bs, Wadsworth, 2009

AZUNI, M. D. A, *The Maritime Law of Europe*, C.I, New York, 1806

BAĞIŞ, Ali İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983

BATTISTI, Carlo, ALESSIO, Giovanni, *Dizionario Etimologico Italiano*, C.I, G. Barbèra, Frenze, 1968

BECKER, William H., *The Dynamics of Business-Government Relations: Industry & Exports, 1893-1921*, University of Chicago Pres, 1982

BERKES, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, C.II, 2.bs, İstanbul, 1974

BERUBE, Claude G., RODGAARD, John A., *A Call to the Sea: Captain Charles Stewart of the USS Constitution*, Canada, 2005

BEYRU, Rauf, “XIX. Yüzyıl İzmir’inde Salgın Dönemleri ve Yaşam”, *İzmir’in Sağlık Tarihi Kongresi 1-3 Aralık 2005*, (ed) Eren Akçiçek, Onur Kınılı, İzmir, 2009

- BIGGS, Jeffrey Robert, *The Origins of American Diplomacy with China: The Cushing Mission of 1844 and the Treaty of Wang-Hsai*, y.y., 1975
- BOOGERT, Maurits H. Van Den, *The Capitulations and the Otoman Legal System*, Brill, Leiden, 2005
- BOSTAN, İdris, *Adriyatik'te Korsanlık, Osmanlılar, Uskoklar, Venedikliler 1575-1620*, Timaş Yay., İstanbul, 2009
- BOSTAN, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitapyayınevi, İstanbul, 2006
- BOUCHER, P. B., *Consulat de la Mer ou Pandectes du Droit Commercial et Maritime*, C.I, Paris, 1808
- BOZKURT, Gülnihal, *Azınlık İmtiyazları – Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1998
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Devletler Arası Hak "Hukuku Düvel"*, Ankara 1940
- BRAUDEL, Fernand, *La Méditerranée*, C.I, Armand Colin, 9.bs, Paris, 1990
- BRAUDEL, Fernand, *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII.Yüzyıllar – Mübadele Oyunları*, C.2, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1993
- BRYSON , Thomas A., *An American Consular Officer in the Middle East in The Jacksonian Era*, Resurgens Publications, Atlanta, 1979

BRYSON, Thomas A., *American Diplomatic Relations With the Middle East, 1784-1975: A Survey*, The Scarecrow Pres, New Jersey, 1977

BRYSON, Thomas A., *An American Consular Officer in The Middle East in The Jacksonian Era: A Biography of William Brown Hodgson, 1801-1871*, Resurgens Publications, Atlanta, 1979

BURN, Lester H., BURNS, Richard Dean (ed.), *Chronological History of U.S. Foreign Relations, C.I, 1607-1932*, 2. bs, Routledge, 2003

BUTLER, Lindley S., *Pirates, Privateers, and Rebel Raiders of the Carolina Coast*, The University of North Caroline Pres, 2000

CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, 3.bs, İstanbul, 1994

CALLAHAN, James Morton, *American Relations in the Pacific and in the Far East, 1784-1900*, BiblioBazaar, USA, 2008

CARRETTO, Giacomo E., *Akdeniz'de Türkler*, çev. Durdu Kundakçı, Gülbende Kuray, TTK, Ankara, 1992

CEZZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*, Alan Yay., İstanbul, 1986

CHARRIE, E., *Négociations de la France dans le Levant*, C.I, Paris, 1848

CHERNOW, Ron, *Alexander Hamilton*, The Penguin Pres, New York, 2004

COCHRANE, Willard W., *The Development of American Agriculture – A Historical Analysis*, The University of Minnesota Press, 2.bs, Minnesota, 1981

COLES, Paul, *Avrupa'da Osmanlı Tesirleri*, Ötüken Yay. Çev. Vecdi Bürün, İstanbul, 1975

CUBITT, George, *Garanada: or The Expulsion of the Moors from Spain*, Londra, 1850

D'OHSSON ,M., *Tableau général de l'Empire Otoman*, C.I, (Paris, 1788), Isis Yay., İstanbul, 2001

DEGLER, Carl N., *Out of Our Past, The Forces That Shaped Modern America*, Harper Colophon Boks, 2.bs, New York, Hagerstown, San Francisco, London, 1970

DEPPING, G. B., *Histoire de Commerce entre Le Levant et L'Europe*, C.II, Paris, 1830

DUIGNAN, Peter, GANN, Lewis H., *The United States and Africa: A History*, Cambridge University Press, New York, 1984

DURSTELER, Eric, *Venetians in Constantinople: Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*, John Hopkins Uni. Pres, 2006

DYE, Ira, "American Maritime Prisoners of War, 1812-1815", *Ships, Seafaring and Society, Essays in Maritime History*, ed. Timothy J. Runyan, Wayne State University Pres, Michigan, 1978

ELDEM, Edhem, *Osmanlı Bankası Tarihi*, çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999

ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, çev. Ali Reşad, Kaknüs Yay, İstanbul, 1999

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*, İmge Yay, Ankara, 2001

ERNOUT, A., MEILET, A.; *Dictionnaire Etymologique de la Langue Latine*, Librairie C. Klincksieck, Troisième Edition, Paris, 1951

ESCOSURA, Leandro Prados de La, “The Economic Consequences of Independence in Latin America”, *The Cambridge Economic History of Latin America, C.I, The Colonial Era and the Short Nineteenth Century*, ed. Victor Bulmer-Thomas, John H. Coastworth, Reberto Cortés Conde, Cambridge University Pres, 2008

ESSAD, Mahmoud, *Du Régime des Capitulations Ottomanes. Leur Caractère Juridique d’après l’histoire et les textes*, İstanbul, 1928

FEILING, Keith, *A History of England*, Redwood Press Limited, Trowbridge, London, 1970

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yay., İstanbul, 2002

FIELD, James A., *America and the Mediterranean World 1776-1882*, Princeton University Press, New Jersey, 1969

FINEGOLD, Kenneth, *Experts and Politicians: Reform Challenges to Machine Politics in New York*, Princeton University Press, 1995

FINNIE, David H., *Pioneers East, The Early American Experience in the Middle East*, Harvard University Press, Cambridge, 1967

FISCHER, David Hackett, *The Great Wave: Price Revolutions and the Rhythm of History*, Oxford University Press, USA, 1999

FLEET, Kate, *European and Islamic Trade in the Early Otoman State*, Cambridge University Press, 1999

FOSTER, John W., *A Century of American Diplomacy*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York, 1900

FRANKLIN, Burt (der.), *Calendar of the Correspondance of James Madison*, New York, 1894

FRAŞERLİ Mehdi, *İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Tatbikat-ı Hazırası*, Samsun, Matbaa-yı Cemil, 1325

GALLAND, Antoine, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)*, II. Cilt, yay. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, TTK, 2.bs., Ankara, 1987

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, 4.bs, İstanbul, 2005

GIANARIS, Nicholas V., *The North American Free Trade Agreement and the European Union*, Greenwood Publishing Group, 1998

GINZBURG, Carlo, *Peynir ve Kurtlar, Bir 16. Yüzyıl Değirmencisinin Evreni*, çev. Ayşen Gür., Metis Yay., 1996

GIRARD, Paul Frédéric, *Histoire de l'organisation judiciaire des Romains*, A. Rousseau, Paris, 1901

GİRGIN, Kemal; *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciyye Tarihimiz*, 2.bs., TTK, Ankara, 1994

GOFFMAN, Daniel, *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 1995

GORDON, Lealand J., *American Relations with Turkey 1830-1930, An Economic Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1932

GÖNEN, Yasemin Saner, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancıların Hukuki Ayrıcalıkları”, İstanbul, 1998 (Yayımlanmamış doktora tezi)

GRABIL, Joseph L., *Protestant Diplomacy in the Near East, Missionary Influence on American Policy, 1810-1927*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971

GREENBERG, Michael, *British Trade and The Opening of China 1800-42*, Cambridge University Press, 2.bs, 1969

GREENE, Molly, “Mediterranean Basin”, *Europe 1450 to 1789, Encyclopedia of the Early Modern World*, C.IV. Jonathan Dewald (ed), Charles Scribner’s Sons, New York, 2004

GRIFFIS, William Eliot, *Towsend Harris, First American Envoy in Japan*, The University Press of Cambridge, Boston & New York, 1895

GROOT, Alexander H. De, “Dragomans’ Careers”, *Friends and Rivals in the East, Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Early Nineteenth Century*, Alastair Hamilton, Alexander H. Groot, Maurits H. Van den Boogert (ed.), Brill, 2000

- GROOT, Alexander H. De, “The Dragomans of the Embassies in İstanbul, 1785-1834”, Geert Jan van Gelder and Ed. De Moor (ed.), *Eastward Bound, Dutch Ventures and Adventures in the Middle East*, Amsterdam/Atlanta, 1994
- HAGUE, Harlan, LANGUM, David J., *Thomas O. Larkin: A Life of Patriotism and Profit in Old California*, University of Oklohoma Press, 1990
- HAKKI Paşa, *Kapitülasyonlar yahut Uhud-ı Kadime*, İstanbul, 1328
- HAMILTON, Keith, LANGHORNE, Richard; *The Practice of Diplomacy*, Routledge, 3rd ed., New York, 1998
- HAMMER, *Devlet-i Osmaniye Tarihi*, (çev. Ata Bey) İstanbul, 1330
- HARLOW, Neal, *California Conquered, The Annexation of a Mexican Province 1846-1850*, University of California Press, USA, 1989
- HEREDOTUS, *The History of Herodotus*, ed. Manuel Komroff, çev. George Rawlinson, New York: Tudor, 1928
- HERON, Robert, *A Collection of Late Voyages and Travels*, Londra, 1797
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara, 1975
- HINCKLEY, Frank E., *American Consular Jurisdiction in the Orient*, W.H. Lowdermilk and Company, Washington, 1906
- HOGG, Peter C., *The African Slave Trade and its Suppression*, Frank Cass and Company, UK, 1973

HOPKINS, James F. (ed.), *The Papers of Henry Clay, C.IV – Secretary of State 1825*, University Press of Kentucky, 1972

HUANG, Ray, *Çin Tarihi, Bir Makro Yaklaşım*, çev. Attila Sönmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005

HUNT, G., *History of the Department of State, USA*, 1893

IORGA, Nicolas, *Points de vue sur l'histoire de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925

IRVING, Washington, *A Chronicle of the Conquest of Granada*, 2 Cilt, Londra, 1829

ISRAEL, Jonathan, *The Dutch Republic, Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806*, Clarendon Pres, Oxford, 1998

İNALCIK, Halil, QUATERT, Donald (ed), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.I: 1300-1600, çev. Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2000

İzahlı Mülteka-El Ebhur Tercümesi, C.III, çev. Mustafa Uysal, Çelik Yay., İstanbul, 1974

JONES, Chester Lloyd, *The Consular Service of The United States*, Philadelphia, 1906

JONES, F.C., *Extraterritoriality in Japan, And the Diplomatic Relations in Its Abolition 1853-1899*, New York, 1931

JONES, John Haris, *Ibn Abd-el-Hakem's History of the Conquest of Spain*, Geottingen & Londra, 1858

KAHANE, Henry & Renée, TIETZE, Andreas, *The Lingua Franca in The Levant*, ABC Kitapevi, İstanbul, 1988

KAHDDURI, Majid, LIEBESNY, Herbert J. (ed.), *Law in the Middle East, C.I, Origin and Development of Islamic Law*, The Middle East Institute, Washington, 1955

Kapitülasyonlar, tarihi, menşei asılları, (çev. Macar İskender – Ali Reşat), İstanbul 1330

KARAL, Enver Ziya, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, TTK, Ankara, 1946

KASABA, Reşat, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, çev. Kudret Emiroğlu, Belge Yay., İstanbul, 1993

KENNEDY, Charlers Stuart, *The American Consul, A History of the United States Consular Service, 1776-1914*, Greenwood Pres, New York, 1990

KENTON, George W., *The Development of Extraterritoriality in China*, 2 Cilt, New York, 1969

KINGSBURY, Robert, *The Assasination of James A. Garfields*, The Rosen Publishing Group, New York, 2002

KIRAY, Mübeccel B., *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, Bağlam Yay., 2.bs, Ankara, 1998

KIRSCHNER, Walther, *Studies in Russian-American Commerce 1820-1860*, Brill, Leiden, 1975

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika: Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay, İstanbul, 1989

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, 1800-1959*, Ankara, 1959

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, *1885–1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir Ticaret Odası, 1985

LATANAC, John Holladay, *The United States and Latin America*, Doubleday, Page & Company, New York, 1920

LEE, Luke T., *Consular Law and Practice*, Oxford Clarendon Press, 1991

LINDSAY, W. S., *History of Merchant Shipping and Ancient Commerce*, C.I, Londra, 1874

LIU, Shih Shun, *Extraterritoriality – Its Rise and Its Decline*, Newyork City, 1925

LONG, David Foster, *Gold Braid and Foreign Relaitons: Diplomatic Activities of U.S. Naval Officers 1798-1883*, USA, 1988

LOWENTHAL, David, *George Perkins Marsh, Prophet or Conversation*, University of Washington Pres, 2003

M'CULLOCH, John Ramsay, *Dictionary of Commerce and Commercial Navigation*, Philadelphia, 1852

MANNING, William R., *Diplomatic Correspondence of the United States Concerning Independence of the Latin America Nations*, C.I, Oxford University Pres, New York, 1925

MARLEY, David F., *Historic Cities of the Americas*, California, 2005

MARSH, Caroline Crane, *Life and Letters of George Perkins Marsh*, Charles Scribner's Sons, New York, 1888

MAUROIS, André, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi (1492-1828)*, C. 1, (Çev. Fuat Gökbudak), Osmanbey Basımevi, İstanbul, 1945

MERÇİL, E., "Menteshe-Oghulları", *Encyclopaedia of Islam*, WebCd Edition, Leiden, Brill Electronic, 2003

MILLER, Robert Hopkins, *The United States and Vietnam 1787-1941*, National Defence University Pres, 1990

MILTITZ, Alex. De, *Manuel des Consuls*, C.I, A. Asher, Londra & Berlin, 1837

MIROW, Matthew Campbell, *Latin American Law: A History of Private Law and Institutions in Spanish America*, University of Texas Pres, 2004

MOORE, John Bassett, *The Principles of American Diplomacy*, Harper and Brothers, USA, 1918

MORDTMANN, J. H., “Sakız Adası”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, MEB

MORSE, Hosea Ballou, *The Gilds of China: With an Account of the Gilg Merchant or Co-hong of Canton*, Adamant Media Corporation, (1909 baskısından tıpkı basım), y.y., 2005

MUDGE, Jean McClure, *Chinese Export Porcelain for American Trade, 1785-1835*, 2.bs, Associated University Pres, 1981

MUNENE, Macharia, NYUNYA, J. D. Olewe, ADAR, Korwa Gombe (ed.), *The United States and Africa: From Independence to the End of the Cold War*, Nairobi, 1995

MURDOCH, J., *A History of Japan, C.III, The Tokugawa Epoch 1652-1868*, Londra, 1926

NAİMA, *Tarih-i Na'îmâ*, C.II, yay. Haz. Mehmet İpşirli, TTK, Ankara, 2007

NEBİOĞLU, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986

NEVINS Allan, COMMAGER, Henry Steele, *ABD Tarihi*, çev. Halil İnalçık, Doğubatı Yay., İstanbul, 2005

NICOL, Donald M., *Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Yayınları, İstanbul, 2000

OSMANAĞAOĞLU, Cihan, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin Gelişimi*, Legal Yay., İstanbul, 2004

OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, 4. baskı, Ankara, 1995

ÖZBARAN, Salih, *Yemen'de Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004

ÖZTUNA, Yılmaz, *Devletler ve Hânedanlar, Latin Avrupa – Amerika, C. V*, 3.bs, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 2005

PAKALIN, Mehmet Zeki, “Avarız”, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, C.I., MEB, İstanbul, 1993

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007

PAMUK, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, 2.bs, İstanbul, 1990

PARDESSUS, J. M., *Collection de lois maritimes antérieures au 18eme siecle*, C.II, Paris, 1831

PARKS, E. Taylor, *Colombia and the United States, 1765-1934*, Arno Press, USA, 1970

PARLAK, Türkmen, *Ege Denizi'nde İlk Türk Derya Beyleri*, İzmir, 1979

PARVEV, Ivan, *Habsburgs and Ottomans Between Vienna and Belgrad, 1683-1739*, East European Monographs, Boulder, 1999

PATTERSON, Richard S., HEUSKEN, Henry C. J., *Interpreter to the First American Consular and Diplomatic Posts in Japan*, Washington, 1948

PAUCTON, Alexis Jean Pierre, *Métrologie, ou Traité des Mesures, Poids et Minnoies Des Anciens Peuples & des Modernes*, Paris, 1780

PAULLIN, Charles Oscar, *Diplomatic Relations of American Naval Officers, 1778-1883*, Baltimore, 1912

PERKINS, Bradford, *Prologue to War: England and the United States, 1805-1812*, University of California Press, Berkeley, 1961

PERKINS, Bradford, *The Cambridge of American Foreign Relations – The Creation of a Republican Empire, 1776-1865*, C.1, Cambridge University Press, New York, 1993

PETERSON, Harolds F., *Argentina and the United States 1810-1960*, University Publishers, New York, 1964

PHILLIPSON, Coleman, *The International Law and Customs of Ancient Greece and Rome*, C. I, 1911

PIERRE, Paucton, Alexis Jean, *Métrologie, ou Traité des Mesures, Poids et Minnoies Des Anciens Peuples & des Modernes*, Paris, 1780

PIGGOTT, Francis Taylor, *Exterritoriality – The law rekating to the consular jurisdiction and to residence in Oriental Countries*, Londra, 1892

PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., 2005

PIRENNE, Jacques, *Büyük Dünya Tarihi*, çev. Nihal Önal, C.I, y.y, t.y.

PITCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, 2. baskı, İstanbul, 2001

POTYEMKIN, Vladimimir, BAKRUŞİN, S., EFİMOV, A., MİNTZ, İ., KOSMİNSKİ, E., *Uluslararası İlişkiler Tarihi-Başlangıçtan Bugüne Diplomasi Tarihi*, C.I, çev. Atilla Tokatlı, May yayınları, İstanbul, 1977

PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, çev. Füsün Tayanç, Tunç Tayanç, Kitapyayınevi, İstanbul, 2004

PYROR, Alton, *Little Known Tales in Hawaii History*, Stagecoach Publishing, California, 2004

QUATERT, Donald *Manufacturing in the Ottoman Empire*, State University of New York Press, 1994

RAUSAS, Du, *Régime des Capitulations Dans L'Empire Ottoman*, C.II, Paris, 1910

REFİK, Ahmet, *Hicrî On ikinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988

ROBERTS, J. M., *The Hutchinson History of the World*, Hutchinson & Co., Londra, 1976

ROLLESTON, George, *Report on Smyrna*, Londra, 1856

ROUILLARD, Clarence Dana, *The Turk in French History, thought and literature*, Paris, 1838

RUSSELL, John, *The Establishment of Turkey in Europe*, Londra, 1828

RUTH, Kark, *American Consuls in the Holy Land 1832-1914*, Magnes Press, Detroit, 1994

SCHACHT, J., "Aman", *EI.*, Vol. I

SCHUYLER, Eugene, *American Diplomacy*, New York, 1895

SEDILLOT, René, *Değiş Tokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Yay., İstanbul, 1983

SLATTA, Richard W., *Simon Bolivar's Quest for Glory*, Texas, 2003

SMITH, Michael Stephen, *The Emergence of Modern Business Enterprise in France, 1800-1930*, Harvard University Press, 2005

SMITH, Robert Sidney, *The Spanish Guild Merchant: A History of the Consulado 1250-1700*, Duke University Press, Durham: North Carolina, 1940

SPARKS, Jared (der.), *The Diplomatic Correspondence of the American Revolution*, Vol.V, N. Hale and Gray Bowen, Boston, 1830

STAIN, S. Tanley J., STEIN, Barbara H., *The Colonial Heritage of Latin America, Essays on Economic Dependence in Perspective*, New York, 1970

STANLEY, David, *Moon Handbooks Tahiti: Including the Cook Islands*, 5.bs, Avalon Travel, 2003

STAR, Joseph Barton, *The United States Constitution: Its Birth, Growth, and Influence in Asia*, Honkong University Press, 1988

STAUNTON, George Thomas, *Miscellaneous Notices Relating to China*, 2.bs, Londra, 1822

STEENSGAARD, Niels, *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century*, Chicago Press, Londra, 1974

STUART, Graham H., *American Diplomatic and Consular Practice*, New York, 1952

SUTHIWART-NARUEPUT, Owart, “The Evolution of Thailand’s Foreign Relations since 1855: From Extraterritoriality to Equality”, 1956 (yayımlanmamış doktora tezi)

ŞEREF, Abdurrahman, *Tarih-i Devlet-i Osmaniye*, İstanbul, 1315

TANİLLİ, Server (der.), *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, 1976

TESTA, Baron, *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les Puissances étrangères*, I, France, Paris, 1864

The Religious Tract Society (der.), *Japan Opened: Compiled Chiefly From the Narrative of the American Expedition to Japan in the years 1852-3-4*, Londra, 1858

THORTON, Thomas, *The Present State of Turkey*, C.I, Londra, 1809

TISSOT, Charles Joseph, *Des proxénies grecques et de leur analogie avec les institutions consulaires*, Rabutot, Dijon, 1863

TREAT, Payson Jackson, *The Early Diplomatic Relations Between the United States and Japan 1853-1865*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1917

TUCKERMAN, Henry T., *The Life of Silas Talbot a Commodore in the Navy of the United States*, New York, 1850

TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara 1958

TURAN, Şerafettin *Türkiye-İtalya İlişkileri*, cilt I, Ankara, 1990

TWISS, Trevor, *Law of Nations*, 2nd ed., C. I, 1884

TWISS, Trevor, *The Black Book of Admiralty*, C.III, Londra, 1874

TWISS, Trevor, *The Black Book of Admiralty*, C.IV, Londra, 1876

ULBERT, Jörg, BOUËDEC, Gérard Le (ed.); *La fonction consulaire à l'époque moderne. L'affirmation d'une institution économique et politique (1500-1700)*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2006

UMUR, Ziya, *Roma Hukuku, Tarihî Giriş ve Kaynaklar*, İstanbul, 1967

UNAT, İlhan, *Türk Vatandaşlık Hukuku*, Ankara, 1966

UYGUN, Oktay, *Federal Devlet*, İtalik Yay., 2.bs, Ankara, 2002

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, Ankara, 1948

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, Ankara, 7. baskı, (y.t.y)

VALE, Brian, *Cochrane in the Pacific: Fortune and Freedom in Spanish America*, I.B.Tauris, New York, 2008

VALENSI, Lucette, *Venedik ve Bâb-ı Âlî Despot'un Doğuşu*, çev. A. Turgut Arnas, Bağlam Yay., İstanbul, 1984

VALPY DE, F.E. J., *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, Londra, 1828

VATIN, Nicolas, *Rodos Şovalyeleri ve Osmanlılar*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004

VRIES, Jan De, *The Economy of Europe in an Age of Crises, 1600-1750*, Cambridge Uni. Press, 1976

WERKING, Richard H., *'The Master' Architects: Building the United States Foreign Service, 1890-1913*, University Pres of Kentucky, Lexington, 1977

WILLIAMS, Ann, "Akdeniz Çatışması", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, İstanbul, 1998

WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği: 13-15inci Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, Ankara, 1944

WRIGHT, Walter Livingston Jr, "American Relations with Turkey to 1831", Princeton University, 1928, (basılmamış doktora tezi)

YACOB, Shakila, *The United States and the Malaysian Economy*, Routledge, 2008

YASHĪ, Shozan, *Kinsé Shiriaku A History of Japan from the First Visit of Commodore Perry in 1853 to the Capture of Hakodate by The Mikado's Forces in 1869*, çev. E. M. Satow, Japan Mail Office, Yokohoma, 1873

ZACHARIADOU, Elizabeth A., *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Monteshe and Aydın (1300-1415)*, Venice 1983

ZELLER, Gaston, "Une légende qui a la vie dure: Les Capitulations de 1535", *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, II, 1955

ZHONGGUO, wen hua yan jiu suo, ZHONGGUO, wen hua xue yuan, *Chinese Culture*, Institute for Advanced Chinese Studies, C.13, 1972

ZINN, Howard, *A People's History of the United States 1492-Present*, Harper Perennial, New York, 1995

ZOUREK, J., *Report on Consular intercourse and immunities*, Document: A/CN.4/108, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, C. II, 1957

V. MAKALELER

"American Trade in the Black Sea", *Hunt's Merchants' Magazine*, C. 42, 1860

"Development of Consular Establishment", *The American Journal of International Law*, C.XXVI, Supplement: Research in International Law, 1932

“Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.10, Mayıs 1844

“Il Consolato Del Mare”, *The American Law Journal and Miscalleneous Repertory*, C.II, No.VIII (ss.385-391), C.III, No. IX (ss.3-13)

“The Consular System and the Spoils System”, *The Century*, C.48, No.2, Haziran 1894

“The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.18, Ocak 1848

“The Consular System”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.13, Aralık 1845

ACAROĞLU, M. Türker, “Dünyada Basılan İlk Türkçe Kitap”, *Bellekten*, 1986

ADAMS, Robert, “Faults in Our Consular Service”, *The North American Review*, C. 156, No.437, 1893

An Eastern Consul, “The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.17, Haziran 1847

ARIKAN, Zeki, “Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, II/4-5 (1995), 217-232

BARKER, Theo, “Consular Reports: A Rich But Neglected Historical Resource”, *Business History*, C.23, S.3, 1981

BISHOP, Crawford M., “American Exterritorial Jurisdiction in China”, *The American Journal of International Law*, C.20, No.2, Nisan, 1926

BOSTAN, İdris, “İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz’de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Âliye Tüccarları, 1780-1846”, *MÛTAD*, Sayı 6, 1990

BOZKURT, Nebi, “Eman”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 11

ÇİÇEK, Kemal, “Diplomat, Banker ve Tüccar: 18. Yüzyıl Başlarında Larnaka’da Para Ticareti ve Yabancı Sermaye”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı, 21, 2001

ÇİÇEK, Kemal, “Osmanlı Devleti’nde Yabancı Konsolosluk Tercümanları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 146, Şubat, 1996

ÇORUH, Haydar, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sünger Avı (1840-1912)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2/9, 2009

DARKOT, Besim, “Midilli”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB, C. 8

DENBY, Charles, “Extraterritoriality in China”, *The American Journal of International Law*, C.18, No.4, Ekim, 1924

ERDOĞDU, M. Akif, “Venedik Devlet Arşivlerinde Osmanlı Belgeleri” kitap tanıtımı, *Tarih ve Toplum*, Sayı 163, Temmuz 1997

FAZIL, İbrahim, “Ticarî Siyasetin Tarihî Tekâmülü Üzerine Umumî Bir Nazar”, *İstanbul Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Sene.10, Sayı. 56, Haziran 1932

FAROQHI, Suraiya, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Venedikliler (1600-1630)”, çev. Gül Çağalı Güven, *Osmanlı Dünyasında, üretim, Pazarlama, Yaşamak*, YKY, İstanbul, 2003

FAROQHI, Suraiya, “Ticaret ve Bölgesel, Bölgelerarası ve Uluslararası”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C.II:1600-1914, Halil İnalçık, Donald Quatert (ed), çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul, 2004

FRANGAKİS-SYRETT, Elena, “American Trading Practices in Izmir in the Late Nineteenth And Early Twentieth Centurie”, *Histoire économique et sociale de l’Empire Otoman et de la Turquie (1326-1960)*, Daniel Panzac (ed.), Peeters, 1995

FRANGAKİS-SYRETT, Elena, “Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanı’nın Gelişimi: Smyrna (1700-1914)”, *İzmir 1830-1930, Unutulmuş Bir Kent Mi?*, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yay, İstanbul, 2008

GENÇ, Mehmet “19.Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klâsik Prensiplerindeki Değişmeler”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen, 4.bs, İstanbul, 2005

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Konsolos”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C.6

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Venedik Arşivlerindeki Vesikalar Külliyyatından Kanuni Sultan Süleyman Devri Belgeleri”, *Belgeler*, I/2 (1964), 119-220; V-VIII/9-12 (1968-1971)

GROOT Alexander H. De, “The historical development of the capitulatory regime in the Otoman Middle East from the fifteenth to the nineteenth centuries”, *Oriente Moderno*, XXII n.s. (LXXXIII), 3, 2003

GROOT, Alexander H. De, “Dragomans’ Careers”, *Friends and Rivals in the East, Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to*

the Early Nineteenth Century, Alastair Hamilton, Alexander H. Groot, Maurits H. Van den Boogert (ed.), Brill, 2000

HALE, Charles, “The Consular Service of the United States”, *The North American Review*, C.42, No. 251, Nisan 1876

HUNT, Gaillard, “History of the Department of State”, *The American Journal of International Law*, Vol.1, No.4, Oct. 1907

İLGÜREL, Mücteba, “Çaka Bey”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.7

İNALCIK, Halil, “İmtiyazat”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.22

İNALCIK, Halil, “İmtiyazat”, *Encyclopedia of Islam*, 1. ed., Brill-Leiden, V. III

İNALCIK, Halil, “The Turkish Impact on the Development of Modern Europe”, *The Ottoman State and Its Place in World History*, ed. Kemal Karpat, Leiden, 1974

İPŞİRLİ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde ‘Eman’ Sistemi”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç Sempozyumu*, (yay. haz.) İsmail Soysal, TTK, Ankara, 1999

KASSAN, Shalom, “Extraterritorial Jurisdiction in The Ancient World”, *The American Journal of International Law*, C.XXIX, No.2, Nisan, 1935

KOLOĞLU, Orhan, “İlk İzmirli Gazeteciden İzmir Haberleri”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu*, İzmir, 1999

KÖPRÜLÜ, Orhan F., “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, *Bellekten*, C.LI, S.200, Ağustos, 1987

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, *1885–1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir Ticaret Odası, 1985

LESTER, C. Edwards, “The Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.12, Mart 1845

MATUZ, Joseph, “A propos de la validité des Capitulations de 1536 entre l’Empire Ottoman et la France”, *Turcica, Revue d’Etudes Turques*, XXIV, 1992

MAYO, W. S., “Consular System of the United States”, *Hunt’s Merchants’ Magazine*, C.6, Nisan 1842

McANENY George, “How Other Countries Do It”, *The Century*, C.57, No.4, Şubat 1899

MORISON, S. E., “Forcing Dardanelles in 1810 with Some Account of the Early Trade of Massachusetts”, *New England Quarterly*, No.I, 1928

OWEN, Norman G., “Abaca in Kabikolan: Prosperity Without Progress”, *Philippine Social History*, Alfred W. McCoy, Ed. C. De Jesus (ed.), Ateneo de Manila University Pres, 3.bs, Manila, 2001

PAMİR, Aybars, “Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, Sayı 1, 2002, s.83

PAMUK, Şevket, “En Büyük Tağşis, 1808–1844”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2007

PAMUK, Şevket, ÖZMUCUR, Süleyman, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Avrupa’da Ücretler, 1489-1914”, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, “Rusya’nın Mikenos Adasında Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla ilgili Vesikalar”, *TTK Belleten*, C.XLI, Sayı 161-164, Ocak, 1977

PEDANI-FABRIS, Maria Pia, “Ottoman Diplomats in the West: The Sultan’s Ambassadors to the Republic of Venice”, *EÜ. Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı. 11, 1996

PETER, Hans, THEUNISSEN, Alexander, “Ottoman-Venetian Diplomats: The ‘Ahdnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments Together with an Annotated Edition of a Corpus Relevant Documents”, *EJOS*, I (1998), No.2

RHODES, Albert, “Our Diplomats and Consuls”, *Scribners’ Monthly*, C.13, No.2, Aralık, 1876

SAHİLLİOĞLU, Halil, “1763’de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve tarifesi”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 18, Mayıs 1968

SOYKUT, Mustafa, “Tarihi Perspektiften İtalyan Şarkiyatçı ve Türkologları”, *Doğu-Batı*, Sayı. 20/I, Ağustos-Eylül-Ekim 2002

SPULER, Bertold, “La diplomatie européenne à la Sublime Porte aux XVIIe et XVIIIe siècles”, *Revue des Etudes Islamiques*, XXXIX/1, 1971

STEENSGAARD, Niels, “Consuls and Nations in the Levant from 1570 to 1650”, *Scandinavian Economic History Review*, 15, 1967

ŞAKİROĞLU, Murat, “Venedik Cumhuriyeti’nin İstanbul’daki Temsilcileri: Balyoslar”, *Tarih ve Toplum*, Sayı. 59, Kasım 1988

THOMASES, Jerome, “Freeman Hunt’s America”, *The Mississippi Valley Historical Review*, C.3, No.3, Aralık 1943

TOWLE, George M., “Our Consular Service”, *The Atlantic Monthly*, C.29, No.173, Mart 1872

TOWLE, George Makepeace, “The American Consular Service”, *The North American Review*, C.149, No.397, Aralık 1889

TURNAGİL, Ahmet Reşit, “İslâmiyet ve Milletler Hukuku” (II), *İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, Sayı 3-4, 1943

ÜLGENER, Sabri, “Ahmet Cevdet Paşa’nın Devlete ve İktisada Dair Düşünceleri”, *Makaleler*, (yay. haz.) Ahmet Güven Sayar, Der Yay, İstanbul, 2006

WARNER, Charles Dudley, “Our Foreign Trade and Our Consular Service”, *The North American Review*, C.162, No.472, Mart 1896

WASHBURN, Albert H., “Some Evils of Our Consular Service”, *The Atlantic Monthly*, C.74, No.442, Ağustos 1894

WERKING, R. H., "United States Consular Reports: Evolution and Present Possibilities", *Business History*, C.23, S.3, 1981

WHARTON, William F., "Reform in the Consular Service", *The North American Review*, C.158, No.449, Nisan 1894

ZACHARIADOU, Elizabeth, "Monks and Sailors Under the Ottoman Sultans", *The Ottomans and the Sea*, Kate Fleet, ed., Napoli, 1999

EKLER

EK-1

Sefirler ve Şehbenderler

Kısm-ı Evvel: Hukûk ve Vezâ'if

Kısm-ı Sâni: Fıkırât ve Letâ'if

Muharrir

Şûrâ-yı Devlet Bidâyet Mahkemesi Re'îsi

Sa'îd Bey

Birinci Tab'

Ma'ârif Nezâreti'nin Ruhsatıyla

Kostantiniye

1307

Matba'a-i Ebû'z-ziyâ

Ifâde-i İbtidâ'îyye

Zabt ü kayd eylediğim ba'zı ve fıkırâtı hâvî olmak üzere sefirler ve şehbenderler hakkında vaktiyle yazmış olduğum bir risâleyi ba'zı ma'lûmât ve fıkırât-ı cedîde i'lâvesiyle kâbil-i neşr dereceye getirdiğimden işte neşr ediyorum.

Taraf-ı eşref-i hazret-i pâdişâhiden [4] hemîşe nâ'il olduğum inâyât-ı seniyye, hidemât-ı me'mûriyyet hâricinde hâlî bulduğum evkâtı böyle âsâra sarf ile hüsn-i isti'mâl etmecliğimi iktızâ ettiğinden neşr-i âsârı vezâ'if-i ubûdiyyet ve şükr-i güzârîden add eylerim.

Zuhûr eden nice hukûk-ı düvel kitablarımızda sefir ve şehbenderler mebâhisi, mübâhis-i sâ'ire arasına karışıp câlib-i dikkat-i hâlde gösterilmiştir.

Umûmen memâlik-i mütemeddinede sefâret ve şehbenderhânelerce müttehiz ve mer'î kavâ'idi mücmelen irâ'e [5] eden bir eser ne kadar hatâ-âlûd dahi olsun işe yarar zannındayım.

Gâyetle muhtasar ve müfid sûrette irâ'e-i kavâ'id edildiğinden risâlenin zabt-ı kavâ'idi âsân olacağı gibi kısm-ı sâni ittihâz kılınan fıkırât dahi câlib-i hatt ü istifâde şeylerdir.

Fakat gerek kavâ'id ve gerek fıkırât için bu bile birkaç risâle tertîbine muktezî sermâye mevcûd olup, biminnehi Te'âlâ işbu risâle hakkında ber-vech-i me'mûl rağbet-i âmme görüldüğü hâlde bu yolda birkaç risâle daha çıkarılır.

[6] Kavâ'id ve fıkırât yolunda ma'lûmât irsâl eden zevât bulunur ise gönderecekleri şeyler imzâlarıyla derc edilir.

Gelen elden bu idi eyledim ithâf ü beyân

Kerem ehl-i ma'ârif idi setr-i nekâsan

Sa'îd

[7] Sefirler ve Şehbenderler

Mabhas-ı Evvel

Hukûk ve Vezâ'if

Hey'et-i düveliyye a'zâsından bulunan hükûmat hâl-i infirâdda kalamayıp gerek menâfi'-i mütekâbilelerinin esbâb-ı husûlünü teshîl ve gerek umûr ve musâlih vâkı'alarının hüsn-i cereyânını te'mîn zımnında yekdiğeriyle mu'âmelâta girişip münâsebât peydâ etmeye mecbûrlardır.

Lâzıme-i hâl olarak akvâmın yekdiğeriyle muâmelât ve münâsebâta girişmek mecbûriyeti esâs-ı kavmiyyetin takrîriyle berâber meydâna gelmiştir.

Yeni çıkma ta'bîrattan olmak üzere (diplomasi) [8] ta'bîriyle yâd olunan bir ilm mevcûd olup, ilm-i mebûre (ilm-i münâsebât-ı düveliyye) denmekliğimiz münâsibdir.

Lâyıkıyla vâkıf-ı mu'âmelât ve münâsebât-ı düveliyye olan erbâb-ı iktidâra vasf olarak diplomat denildiği gibi, musâlih-i hâriciyye-i düveli temşite vâsıta olan zevâta sıfat-ı me'mûriyyet olarak diplomat derler.

Yeni çıkma olduğunu beyân eyleğim (diplomasi) ta'bîrinin Avrupa ricâl-i devletince isti'mâli karn-ı sâbık evâhirinde ta'ammüm eylemeğe başlamışsa da mevzû'-i lehhi olan diplomasi ilminin vücûdu nev'-i beşerin milel ü akvâmına munkısım olması zamânı kadr-i kadîmdir.

Ya'nî milel ü düvelin harb i'lân etmek veyâ sulh veyâ infâk veyâ sâ'ir şey teklîf eylemek için yekdiğerine sefir veyâ münâdî irsâl etmeleri en kadîm âdâttandır.

On beşinci asırda Avrupa'da ulûm ve ma'ârifin yeniden intişâra başlaması ve barutun icâdıyla Amerika'nın [9] keşfi gibi hâlât-ı fevka'l-âde zuhûra gelmesi diplomatlığın revâcına bâ'is olmuştur.

Bir diplomat ilm-i düvele ve Avrupa Devletleri'nin kavânîn-i esâsiyyesiyle usûl-i idârelerine ve târih-i umûmîye ve birkaç elsineye her hâlde vâkıf olmak lâzımdır. Pek lâzım şeylerden biri de diplomasi ilminde mütemâyiz ve müştehir zevâtın âsâr-ı kalemiyyeleriyle terceme-i hâllerini bilmektir.

Teşrifât-ı süferâ usûlünce (büyük elçiler) sınıf-ı evvel (orta elçiler) sınıf-ı sâni (mukîm elçiler) sinjif-ı sâlis (maslahat-güzârlar) sınıf-ı râbi' addolunur.

Sânî ve sâlis derecelerde bulunan sefirler ile maslahat-güzârların yekdiğerinden farkları olmayıp usûl-i takaddümü tensik için böyle tertîb-i sunûf edilmiştir.

Cihanda arzû-yı tasadur ve takaddüm ile da'vâ-yı teferrüd ve tahakküm ahvâl-i tabî'iyeden idüğüne binâen hükûmetler meyânında dahi o türlü da'vâlar ihdâsına tasaddî edenler [10] zuhûr etmiş ve bu yüzden beyne'd-düvel birçok müşkülât tekevün eylemiştir. Sükalâ ve cühelânın âsârı olan o makûle esbâba mebnî devletler beyninde tecviz-i nizâ' ve husûmet hilâf-ı akl ü hikmet idüğü anlaşıldığından teşrifât-ı düveliyye ba'zı kavâ'ide rabt olunup o yoldaki münâza'âtın mehmâ imkan önü alınmıştır.

Cereyân-ı münâsebâta vâsita olmak üzere lâzım gelen iktidârı hâ'iz ve usûlü dâ'iresinde i'timâd-nâmeyi hâmil olarak bir devlet tarafından diğer devletin nezdine bilâ-müddet irsâl olunan zâte (dâ'imî elçi) itlâk edilir.

Çok def'a vukû' bulduğu vechle bir nişân veyâ hediye ile veyâhûd icrâ-yı merâsim-i tebrîk gibi bir me'mûriyyetle i'zâm olunan zâta (muvakkat elçi) ta'bir olunur.

Hükümdârlar tarafından icrâ-yı merâsime me'mûr olan öyle muvakkat elçiler umûr-ı devlete müdâhale edemeyip [11] devletleri tarafından kendilerine o yolda bir iktidâr ve me'zûniyyet verilmesi pek nâdirdir.

Cânib-i devletten böyle bir iktidâr ve me'zûniyyet verilir ise (icrâ-yı merâsim me'mûriyyeti) sıfatı bi't-tabi' sâkıt olur.

Çok def'a devletler diğer bir devletin nezdine hafî bir me'mûr veyâ komiser gibi adamlar gönderirler ise de böyle kimseler süferâdan addolunmaz.

Hükümdârların temâsil-i zâtîleri büyük elçilerin vekâlet ve me'mûriyyetleri sefir oldukları memleketin bi'z-zât hükümdârı nezdindedir.

Husûsât-ı düveliyyeden bi husûsun tesviyyesine me'mûr murahhaslar veyâ icrâ-yı merâsim-i ve emsâli mevadd için ta'yîn kılınan muvakkat sefirler veyâ başka me'mûrlar fevka'l-âde büyük elçi ünvanını hâ'iz olmadıkça anlar hakkında süferâ-yı dâ'imeye mahsûs merâsim icrâ [12] olunmak ve (hâric ez-memleket) imtiyâzı anlara dahi verilmek iktizâ eylemez.

Dâ'imî elçilerden ma'dûd olmayan öyle me'mûr-ı düveliyye hakkında ibrâz-ı hürmet ve ri'âyet-i âdettir.

Hüsn-i muhâfaza-i münâsebât musâfât emeli âmil düveliyyeden olmak üzere sefirler, nezdinde buldukları devletin hukûk-ı istiklâlîne dokunacak hâl ü kâlden ve umûr-ı dâhiliyyesine müdâhaleden ictinâb etmelidirler. Devlet ve kavminin hukûk ve nâmûsu ağır bir sûrette hükümet-i mahalliyye tarafından ihlâl edildiğini gören bir sefir, münâsebâtını kat' ile memleketine avdet etmek üzere pasaportunu talep edebiliyor.

Zât ve zamâna göre süferâca bu yolda bir tedbîr-i hatar-nâk, devlet matbû'alarının ta'limâtiyle ittihâz olunmak veyâhûd mes'ele-i fevka'l-âde veyâ emr-i muhâbere müşkil bir [13] hâlde bulunduğu takdîrde ihtiyâr edilmek lâzım gelir. Resmen hükümdârın huzûruna çıkıp vedâ' etmek, me'mûriyyeti hitâm bulan her sefir için âdet ise de hizmet-i sefâretin hitâm bulması işbu resm-i vedâ'ın îfâsına mu'allak değildir. (Hâric-i ez-memleket hakkı) nâmiyle meşhûr olan bir hakk, pek çok imtiyâzât ve te'mînâtın esâsıdır.

Devletlerin isitklâlî kâ'idesinde her müstakil devlet hudûd-ı mülkiyyesi dâhilinde hukûk-ı hâkimiyetini isti'mâl ettiği gibi, emr-i i'tibârî olarak olarak hâricdeki sefârethânesi dahi kendi mülkü addolunduğundan, oradaki sefiri kendi memleketinde mukîm hükmünde bilâ-istiklâl hareket eder. Zâtınca sefir, her türlü ta'arruzdan âzâde olmaz ve devletin ister lutf, ister kahrı mutazammın olsun, nezdinde

bulunduğu devlete ettirmek istediği tebliğâtı bî-pervâ icrâ edemez ise bihakkın ifâ-yı vazifeden âciz addolunmak lâzım gelir.

[14] Rızâ-yı sefir hâsıl olmaksızın me'mûrîn-i mahalliyyeden hiç birinin bir sefârethâneye duhûlü hâ'iz değildir.

Zîrâ süferânın hürriyyet-i şahsiyyeleriyle emniyyet-i zâtiyyelerinin muhâfazası maksadı bu sûretle hâsıl olabileceği der-kârdır.

Sefirin ma'iyyet memûrlarıyla hademesi vergiden mu'afv olmak iktizâ edip gerçi bunların tekâlif-i sâ'ireden dahi mu'af tutulmaları muvâfık-ı ihtirâm ise de mu'afviyyet vergiye hasr edilebilir.

Şöyle ki sûret-i mahsûsada bir yolun veyâ bir köprünün ücret-i mürûriyesi süferâdan dahi alınabilip, süferâ bundan dolayı iştikâ edemezler.

Devletler bu yolda şeyler için nizâmât-ı dâhiliyyeleri ahkâmınca hareket edip fakat beyne'l-düvel bir hürmet-i mahsûsa kabîlinden olarak ekseriyâ öyle ücret ve resmlerin dahi alınmaması mu'taddir.

[15] Zâtlarına münhasır eşyâyı sefirler mu'âyene ettirmeksizin gümrüklerden geçire bilirlir ise de bu vesîle ile gümrükler nizâmâtına ri'âyetten kendilerini âzâde tutamazlar.

Rüsûm-ı mevzû'âyı vermeksizin bir tâcire veyâ başka bir kimseye mu'âveneten gümrükten mal geçirmek isteyen sefir, imtiyâzını sû-yi isti'mâl etmiş demek olacağından, ameli es'âf olmsa müştekî olamaz. Zirâ bir sefirin eşyâsıyla berâber tüccâr malı bulunduğu tebeyyün edince gümrük me'mûru eşyâyı mu'âyene ve tüccâr malından gümrük resmini talep eylemekle sefirin imtiyâzını ihlâl tasaddî etmiş olmaz. Journallerde mutâla'a olunduğuna göre 1889 senesi ağustosunda Berlin'de mukîm İngiltere Sefirinin eşyâsı meyânında bir kuyumcuya müte'allik mücevherât bulunduğu hafiyen tahkik olunmağla eşya, dâhiliyye nezâretinin emriyle açılmış ve mücevherâtın gümrük resmi cezâî takdîsiyle berâber vâsita-i nakl-i eşyâ olan adamdan tahsil edilip sefir dahi bu sû-yi isti'mali icrâyâ cesâret eden [16] hademesini derhâl tard ettiğini Almanya Hâriciyye Nezâreti'ne bildirmiştir.

Sefir sandıklarında tüccâr malından ve duhûlü memnû' eşyâdan bir şey olmadığını resmen beyân eyler ise artık bu söze emniyyet olunmak ve eşyânın mu'âyenesinden vaz geçilmek lâzımdır. Şu yoldaki ma'füvviyât bir takım isti'mâlât vesîle olduğundan, Almanya'da bu husûsa dâ'ir ba'zı kavâ'id va'z olunmuş ve kavâ'id-i mezbûrenin tevsî'i mutasavver bulunmuştur.

Sâhib-i akâr olan sefir vesâ'ir me'mûrîn-i sefâretin taht-ı temellük ve tasarruflarında bulunan akâra müte'allik da'vâlar akârın bulunduğu memleketin muhâkiminde ru'yet olunmak umûr-ı zarûriyyedendir.

Zâta ta'alluk eden sâ'ir da'vâ için sefirlerin ve sefâret me'mûrları hâ'iz-i imtiyâz olup muhâkim-i mahalliyye anlara müte'allik da'vâları ru'yet edemedikleri gibi, hattâ bunlardan sâhib-i akâr olunanların akârlarına müte'allik [17] da'vâlar hakkında dahi muhâkim-i mahalliyyeden sâdir olan i'lâmlar zâtlarına ta'lluk edemeyip yalnız akârları hakkında câri olmak lâzım gelir.

Rızâ-yı sefir istihsâl olunmaksızın mücrim, hattâ ahâli-yi mahalliyyeden bile olsa, derûn-i sefârethânede ahz ü girift olunmak hâ'iz değildir.

Zîrâ (hâric ez-memleket) imtiyâzı sefirlerin ve sefârethâne me'mûrlarının zâtlarına mahsus olmayıp sefârethânelerde dahi şâmindir.

Jurnallerde kırâ'at olunduğuna göre 1888 senesi evâhirinde Pâris'deki Avusturya Sefârethânesi'nin bahçesine firâr eden ve cebren hetk-i ırz cürmünden dolayı ta'kîb olunmakta bulunan bir Fransızın arkasından jandarma neferâtından dört nefer bi'd-duhûl mücrimi ahz ü girift ettiklerinden dolayı azîm bir münâza'a-i düveliyye tahaddüs etmiş ve dokuz on gün [18] şiddetli muhâberât vukû'undan sonra Fransa Hükûmeti tarafından Avusturya Hükûmeti'ne tarziyye verilmiştir.

Sefârete mensûb olanlardan bir mücrim, mahallî zâbitası tarafından sokakta tutulup sefârete teslîm edildiği hâlde hukûk-ı düvel ihlâl olmuş addedilmez.

Şâyân-ı kayd-ı vukû'attan olarak Pâris'de bir fi'l katlden dolayı İngiliz Sefiri sefâret adamlarından birini hükûmet-i mahalliyyeye teslîm etmiştir.

Sûret-i mahsûsada sefire teslîm-i mecbûriyyet-i ma'neviyyesini istilzâm eden madde, mücrim olan kimsenin sefâretçe yerlilerden olarak istihdâm olunan adamlardan bulunması maddesi olarak, böyle bir hâlde sefir, mücrimin mensûb olduğu hükûmete teslîminden imtinâ' eder ise hukûk-ı düvelce mugâyir şân ü hissiyyat bir harekette bulunmuş olur.

Zâbita-i idâre ve adliyye me'mûrları tarafından yolda [19] süferânın arabaları durudurulup mu'âyene olunmak hâ'iz olamaz.

Tâ'ife-i sefâ'in ve memâlik-i ecnebiyyede bulunan kuvve-i berriyye ve bahriyye kumandanları dahi (hâric ez-memleket) imtiyâzını hâ'izdirler.

(Richelieu) ile on dördüncü Lui zamânında pâ-yi tahtlarında dâ'imâ sefârethâneler bulundurmak usûlü ta'mîm edilmiş ve masûniyyet ve hâric ez-memleket husûsâtı hakkında ol vakit ittihâz olunan bir takım kavâ'id Avrupaca cârî olan mu'âmelât-ı hâzıraya esâs olmuştur.

Zîrâ o zamanlara kadar sefâretler muvakkat me'mûriyyetler olup zât-ı süferâ, dâ'imâ masûn bulunmuşsa da dâ'imî sefârethâneler bulunmamaktan nâşî sefârethâne hakkında iktizâ eden masûniyyet ve hâric ez-memleket gibi usûle çendân ehemmiyyet verilmemiştir.

Ya'ni *journal du droit international privé* (hukûk-ı husûsiyye-i düvel journali) nâmiyle bir müddetten beri [20] neşr olunmakta olan bir gazete bu bâbda pek mükemmel ma'lûmât-ı târihiyye vermekte olduğundan evveliyyât-ı mu'âmelât-ı mebsûtaya dâ'ir etraflı ma'lûmât almak isteyenlerin mezkûr gazetenin bir kolleksiyonunu edinmeleri tavsiye olunur. Süferânın beyinlerinde cereyân eden münâsebât-ı husûsiyyeleri devletlerinin münâsebât-ı dâ'imelerinin misâl zîrûhun müsâbesine girerek düvel-i muhtelif tarafından bir pâ-yı tahtta bulunan (hey'et-i süferâ) bir me'mûrîn-i düveliyye sınıfı teşkîl ederler.

Şehbenderler nasbı dahi asrımızda cârî hukûk-ı düvel icâbınca sefâret- usûlü irasında kabûl ve tasdîk olunmuştur.

Son senelerde şebenderhânelerin adedi sefârethânelerin adedinden ziyâde tekessür etmiş ve daha etmeğe müsta'idd bulunmuştur.

Zârûret-i ticâriyyeden nâşî rab'-ı meskûnun hemen her cânibine münteşir olan şebenderhâneler, akvâmın [21] hüsn-i âmîziş ve i'tilâfını teshîl ve ma'îşet ve menfa'at-i müşterekelerini tahkîm etmişlerdir.

Doğrudan doğruya devletlerin vekilleri olan diplomatlar gibi şebenderler mensûb oldukları devletlere vekâlet etmezler.

Zâhîrde şebenderler dahi süferâ gibi devletin birer murahhas-ı resmîsi hükmünde iseler de hakîkatte şebenderlerin vezâ'if me'mûrları mukîm oldukları memlekette bulunan vatandaşlarının menâfî'ni himâyeden ve vatandaşlarının vatanlarında nâ'il oldukları hıfz-ı hukûka buldukları memâlikte dahi mazhariyyetleri esbâbını istihsâlden ibârettir.

Umûmen tâcirlerin akvâm-ı ecnebiyye ile beydâ edegeldikleri münâsebât-ı hâriciyyeye menâfî' ve ihtiyâcât-ı ticâriye sebep-i müstakîl olduğundan, şebenderhâneler bidâyet hudûslarından beri birer ticârethâne sıfatını hâ'iz olmuşlardır.

Ziyâret veyâ müddet-i kalîle ve medîde için ikâmet [22] maksadıyla nâşî, şimdi memâlik-i ecnebiyyeye sevk eden vesîleler tahsîl-i ilm ü edeb ve kesb-i hüner ü ma'rîfet veyâ tenezzüh veyâ masâharet gibi esbâb-ı muhtelif olarak evâ'ilde olduğu vechle yalnız ticâret maddesi olmadığından, şebenderhânelerin ticârethâne hâline ihtisâsları azalmıştır.

(Journal du Paris) nâm-ı memu'a-i meşhûrede mutâla'a olunduğuna göre bir adam, devlet matbû'asının ruhsatı olsun olmasın devlet matbû'asına ta'alluk etmeyin bir mes'ele için bir devlet-i ecnebiyye tarafından diğerk bir devlet-i ecnebiyye nezdine ister sefâret ister şebenderlik sıfatını hâ'iz olarak murahhasen gönderilse o adamın tâbî'yet-i asliyyesine kıta'â hâlel gelmeyip devletlerin kavânîn-i mahsûsasında devletin izni olmaksızın hidemte-i ecnebiyyeye gidenlerin hakk-ı tâbî'yetten sâkıt add olunmaları lâzım geleceğine dâ'ir olan ahkâm bu hâle kâbil-i tatbîk değildir.

Seyyâhlar, ecânib ile bi't-tabi'münâsebât-ı rûz-ı merreye [23] giriştiklerinden ve îcâbı hâlinde himâyeye muhtâc olduklarından, tüccâr olsun olmasın her seyyâh hakkında lâzıme-i mu'âvenetin îsârı husûsu şebenderlere â'id vazîfedir.

Şebenderlik me'mûriyyetleri evâ'ilde fahrî olarak hemân tüccâr sınıfa münhasır gibi olup mu'teber tüccârdan fahrî şebenderler nasb edilirler idi.

Sonra musâlih-i hâriciyyenin tezâyidi sebebiyle şebenderlerin umûr me'mûrları teksir ettikçe, çünkü tâcirler vazîfe-i resmîyelerini bi't-tabi' ikinci derecede îfâ edegeldiklerinden o me'mûriyyetler için tüccârdan fahrî adam nasbı gayr-i kâfi göründü.

Zarûret veyâ başka gûne kayd ü mecbûriyyet sebebiyle me'mûriyyetine ikdâm ve devâm eden me'mûrlar gibi tüccârı, musâlih-i kesîre ru'yetine icbâr mümkün olduğundan, anlara bedel-i mûzaf me'mûrlar ta'yini lâzım geldi.

Taraf-ı hükûmetten mansûb olarak pâ-yı tahtlarda [24] ve ticâreti kesîr olan memleketlerde müzâf şehbenderler bulundurulup şehbender hâne işleri anlara gördürülmeğe başladı.

Zuhûrât-ı âlem tenevvü' teksir ettikçe ve münâsebât-ı memâlik ve büldân rehîn-i izdiyâd oldukça şehbender hânelerin dahi teksir etmesi tabî'idir.

Uzlet ve infirâd üzere kalmak düvel-i hâzıra-i mütemeddinece mümkün ve hâ'iz olmayıp hukûk-ı düvelin galebât-ı muslihânesinin bir de her memlekette ecânibin hâl ü mevki'lerini hayli ta'dîl etmiştir.

Gâyetle nefis âsârdan olarak (Ségur) nâm-ı zâtın: (Tableau historique et politique) ya'nî (Levha-i temâşâ-yı tarihî ve siyâsiyye) ünvânlı eserinde beyân olduğu üzere "Fezâ-yı vâsi'-i arz, cümlemize bahş olunmuş bir matbah-ı ni'me ve bir mecma'-i huzûz olduğundan, kürre-i arz vatan-ı umûmî ittihâz olunarak ve ecnebî nâmıyla yekdiğere husûmet izhâr olunmak [25] kâ'idesinden vaz geçilerek mütemedden terakkiyâta çalışılmak" kâ'idesindeki ma'füvliyet günden güne tezâhür ü tebeyyün eyliyor.

Kavânîn-i mevzû'a-i düveli başka devletler tanımamak şöyle düşün (Dictionnaire des Chancelleries) ya'nî (Kançılaryalar Kâmûsu) nâm-ı eserde beyân olduğu üzere "Her devlet-i mütemeddinenin kuvve-i umûmiyyesi diğer düvel-i mütemeddinenin kavâninini infâz için lede'l-hâce istihdâm olunmak ve hâric ez-memleket hakkı bir vatanda bir takım ecnebî memleketler vücûda getirmeyip ecnebilere her yeri vatan etmek için hüs-n-i isti'mâl edilmek usûlünün yevmen tevsi' ve takimine çalışılıyor"

Seyr ü hareket veyâ ikâmet eden sefîne tâ'ifesinden veyâhûd ecnebî toprağında bulunan bir fırka-i askeriyye ve me'mûresi hilâfından bir hâl ü harekette bulunan kimsenin muhâkemesi mensûb olduğu hükûmete â'ittis.

Şerâ'it-i tebdîl ve iktisâb-ı tâbi'yet her devletin [26] kavânîn-i dâhiliyyesiyle ta'yîn olunup kâ'ideten herkes tâ'biyyet-i asliyyesini terk ü tebdîl ile diğer bir devletin tâbi'yetini iktisâb eylemekte muhayyerdir.

Sûret-i umûmiyyede olarak tebdîl-i tâbi'yetin kâfe-i düvel tarafından kabûl olunan esbâb ü vesâ'ili evvelâ bir memleketin ya ahden veyâhûd bey' veyâ sûret-i diğer ile bir devletten diğer devlete geçmiş. Sâniyen bir kadının tebe'a-i ecnebiyyeden biriyle tezevvüc etmesi. Sâlisen bir kimsenin terk-i vatan ve bir memleket-i ecnebiyyeye nakl-i mesken ile o memleketin mensûb olduğu devletin tâbi'yetini talep ve iktisâb eylemesi husûsâtından ibârettir.

Sevâbıt-ı umûmiyye bu merkezde ise de ba'zı düvel kendi tebe'asından bilâ ruhsat diğer bir devletin hizmet-i mülkiyye veyâ askeriyyesine dâhil olanlara tebdîl-i tâbi'yet etmiş nazarıyla baktıkları gibi, ba'zı tebe'asından bir kadın ile tezevvüc eden erkekleri de kendi tebe'asından add ederler.

[27] Doğrudan doğruya bir memleketin tâbi' olduğu devletin ülkesinden bi'l-ifrâz âhir bir devletin ülkesine ilhâk olunmasından gayrı ahvâlde tebdîl-i tâbi'yet maddesi bir fî'l-i ihtiyârî olduğundan, rızâsı olmaksızın hiçbir kimsenin tâbi'yet-i asliyyesinden ihrâcî hâ'iz değildir.

Zuhûrât-ı harbiyye ve sâ'ireden dolayı bir kıta'a-i arâzî diğeri bir devletin arâzisine ilhâk olunduğu takdirde dahi oradaki ehâlî mutlakâ tebdîl-i tâbi'yet icbâr olunamayıp tâbi'yet-i asliyyesini muhâfaza etmek arzusunda bulunanlara arâzî-yi metrûkeden hicret etmek için bir mahall-i münâsib i'tâ olunmak beyne'd-düvel âdet olmuştur.

Umûmen tebdîl-i tâbi'yet esbâbının bâlâda beyân olunan envâ'ından beyn'ed-düvel en ziyâde bâdî-yi nizâ' olan ve binâ'analyh en mühimmi bulunan nev'î avdet etmemek fikr ü niyetiyle bir memleketten diğeri memlekete nakl-i mekân ile vukû' bulan tebdîl-i tâbi'yet maddesidir. Gâyete çok [28] mübâhesâta sebep olan bu nev'î tebdîl-i tâbi'yet elisine-i sâ'rede birer ism-i mahsûs verilmişse de bizde bu bâbda bir ism-i mahsûs takarrür edememiştir.

Fransız lisânında buna (Naturalisation) ta'bîr olunmakta olup lisânımızda (tavattun) ve (yerlülüşme) gibi bir isim vaz' olunmak iktizâ eder.

Kıta'â yerlülerden farklıları olmamak üzere Fransa'da Fransa tâbi'yetini iktisâb eden ecnebîler, yerlülerin hâ'iz oldukları kâffe-i hukûka nâ'il olurlar.

Kâffe-i hidemât-ı devlete ve hatta Meclis-i Meb'ûsân ve A'yân a'zâlığına intihâb ve nasb olunmak hukûkunu bile ihrâz ederler.

Gerek avâm ve gerek Lordlar Kamaraları a'zâlığına intihâb ve nasb olunmak ve sâ'ir ba'zı hukûk-ı belediyyeye mazhar olmak İngiltere'de, İngiltere tâbi'yetini ihrâz eden ecnebîler için öteden berü memnû' idiyse de şimdi [29] o memnû'iyet kalkıp aslen İngilizlerle sonradan İngiltere tâbi'yetine girenler arasında fark kalmamıştır.

Sûret-i mahsûsda olarak sefirlerin ve adamlarının şahsî vergi i'tâsından mu'afv tutulmaları bâlâda beyân olunduğu üzere her tarafça kabûl olunmuşsa da akâr vergisinden mu'afviyyetleri pek çok mü'elliflerin i'tirâzâtını da'vet edip cihet-i nazariyyece akâr vergisinden mu'afviyyetleri hakkında hakikaten esbâb-ı ma'kûle yoktur.

Zarûrî olarak (Sefîr sıfatıyla ikâmet ettikleri hâne) ünvânı delîl gösterilip sefirlerin ikâmetlerine mahsûs sefârethâne, ta'âmlık galebesi âsârından olmak üzere akâr vergisinden mu'afv tutuluyor.

Doğrudan doğruya şahsî vergi i'tâsından ve akâr vergisinden süferânın istisnâsı gibi gümrük resmi i'tâsından dahi mu'afviyyetleri bâlâda ifâde kılınmakla berâber bu bâbda sûr-ı islâhiyye düşünülüşü beyân [30] olunmuş olup, sûr-ı islâhiyyeden olarak sefirlerin mahall-i me'mûriyyetlerine vusûllerinde prada ikâmet etmeleri için kendilerine ne lâzım ise hâricden getirtmek üzere bir mehl ve meselâ üç dört ay müddet verilmek ve o müddetin mürûrundan sonra gümrük resmi i'tâsına mecbûriyyetleri olmak sûreti ba'zı memâlikte karâr-gîr olmuştur.

Zuhûr edecek ihtiyâca göre gümrük resmi verilmeksizin imrâr ettirilecek eşyânın gümrük resmi bedeli olarak her sefârethâne için senevî bir kredito açılmak, ya'ni bir meblağ ta'yîn edilmek sûreti dahi

ba'zı memâlikte müttehiz olup bu meblağın yekûnundan ziyâde olan rûsûmun te'diyesi iktizâ edeceği der-kârdır.

Umûmen devletlerce ecânibe karşı akçe husûsunda semihâne hareket olunmak mu'tadd olmağla bu fazlanın istifâsı için ısrâr olunması hiçbir devlet tarafından [31] vâki' olmayıp bu bâbda ba'zı şikâyat vukû'u açıktan açığa sû-i isti'mâlât tahakkuk etmesinden nâşîdir.

Gazetelerde mütâla'a olunduğuna göre ba'zı hükûmât gümrük mu'âfiyeti maddesini bütün bütün ortadan kaldırmak ver sefirlerine gümrük resmi mukâbili olarak defa'aten veya senevî bir meblağ vermek sûretini tercî' ve ihtiyâr etmişlerdir.

Fransa'da ziynet, at ve arabaları ve ihtîşâm-ı hademesi üzerine vaz' olunan vergiye dâ'ir neşredilen kânûnun on yedinci maddesinde "Fransa'nın dost veyâ müttefikî olan akvâmın büyük sefirleri ve maslahatgüzârları ne kadar müddet ikâmet ederler ise etsinler işbu rûsûmdan müstesnâdırlar" denilmiştir.

Kâ'ide-i istisnâ akâr vergisi için sefârethâne hâricinde ikâmet eden sefâret kitâblarına dahi şâmil olup Fransa'da bunun hilâfında hareket etmek isteyen ba'zı me'mûrîn-i mâliye zuhûr etmesiyle umûr-ı hâriciye nezâretinden müzekkere-i umûmiye tastîr olunmuş [32] ve bu bâbdaki te'âmül ve âdetin hükm ü kuvveti muâhedâtın hükm ü kuvveti derecesinde idüğü gösterilmiştir.

Kâffe-i ashâb-ı hiref ve sinâyi'nin i'tâsıyla mükellef oldukları patent rûsûmu gibi rûsûmun hiref ve sinâyi' ile iştigâl eden sefirlerle ve sefir kâtiblerine şumûlü lâzım geleceği bedîhî iken onlardan bile süferâ ve kitebâ-yı ecnebîye mazhar-ı mu'afvviyât oluyorlar.

Gerek Fransa'da ve gerek Fransa kavânin ve nizâmâtına tevfiik-i kavânin ve nizâmât eden memâlikte kapı ve pencere rûsûmu nâmıyle ebniyenin kapı ve pencerelerinden resm alınmakta olup sefârethâneler ve süferâ kâtiblerinin mahal-i ikâmetleri bu rûsûmdan dahi müstenâdırlar.

Lahzân sefârethâne veyâ bir sefâret kâtibine kâşâne olmak üzere hânesini kirâyaya veren bir adamın mâdem ki müste'cirinden bedelini alması câ'iz değildir. Pencere ve kapı rûsûmu olarak zimmetinde olan matlûbât-ı hükûmet hatt ü tenzîl olunmak iktizâ ediyor.

[33] (Maurice Block) nâm mü'ellif-i meşhûrun eser-i nefis olan (Dictionnaire de la Politique) ya'ni (Kâmûs-ı Siyâsiyât) nâm kitabda süferâ-yı ecnebiyyeye her memlekette verilen imtiyâzât tahammül-fersâ olduğu insâfen beyân edilmiştir.

Neye dâ'ir olur ise olsun, iki ecnebînin kendi sefâret veyâ konsoloshânelerinde resmen akd ettikleri mukâvele, mukâvelât-ı resmiyyeden ma'dûd olup mukâkim-i mahalliye öyle ukûda mübtenî olan matlûbât için verdikleri i'lâmlara (icrâ-yı muvakkat) hükmüne derc ederler ise, kâ'ideten hareket etmiş olurlar.

Vukû'ât-ı garîbe-i meşhûreden olarak Venedik'te bulunan Yunan konsolosu hastalanmış olan hademesini hükûmetin hastane-i umûmiyyesine i'zâm ile meccânen müdâvât olunmak talebinde bulunmuş ve talebini nasılsa es'â ettirmiştir.

Zevâbit-i umûmiyyeden olduğu üzere hizmet-i [34] sefâret bir nişâne-i emniyyet olduğundan, ne nâm ile olur ise olsun hâ'iz-i sefâret bulunanlar esâsen müsâvî kadr ü i'tibârda bulunmak ikitizâ eder ise de, bâlâda îmâ kılındığı üzere mukteziyyât dâ'iyye-i takaddüm olarak bu bâbda farklar ihdâs olunmuştur.

Taraf-ı düvelden gönderilen sefirler verilen sıfat ve ünvanların muhtelif olması ve tefrîkte müşkülât görülmesi cihetiyle 1815 sene-i milâdiyyesinde akd olunan Viyana Kongresi (Aks la Chapel) Encümen-i düveliyesi bu bâbda bir takım karâr vermiştir.

Zâhirî bir ihtirâmdan ibâret olmak üzere Papa'nın gönderdiği (Lega) ve (Nons) denilen sefirlerin umûm-ı süferâya takaddüm etmeleri mukarrerat-ı mezbûre icâbâtındandır.

Umûmen (Lega) ile (Nons) beyindeki fark [35] (Lega) nın behemahal kardinallik sıfatını ihrâz etmiş olması şartıdır.

Gurûr ve 'azamet ashâbından olmak (Nons) ve (Lega) la için sıfat-ı mahsûsa olarak, bunlar süferâ salonlarında patriklik 'azameti satarlar.

Fevk'al-âde orta elçi denilen ikinci sınıf süferâya takaddüm etmek ve fakat anlardan add olunmak üzere Papa'nın (Antrinos) ünvanlı sefirleri dahi vardır.

Kongrenin on birinci protokolü hükmünce hakikaten hâ'iz-i vekâlet olmak, ya'nî hükümdârın vekîli bulunmak (Lega) ve (Nonslar) ile büyük elçilere mahsûstur.

Kâffe-i süferânın yekdiğerine takaddümleri sunûf i'tibâriyle olup sefir gönderen hükümdârların hükümdârları oldukları devletler mertebe-i şevket ve satvetce ne kadar mütefâvit olur ise olsun sefirleri sınıf-ı süferâya göre yekdiğere takaddüm ederler.

[36] Göndermek hakkını hâ'iz olmayan zât veyâ hey'et-i sefir kabûl edemeyip, sefir kabûl etmek hakkı sefir göndermek hakkını hâ'iz olanlara muhassırdır.

Lâkin süferâ irsâl ve kabûlü bir iktidârdan ibâret olup vazîfe olmadığından, bir hükümdâr kangı sınıftan olur ise olsun bir sefir kabûl etmeğemuâfakat için şartlar vaz' edebilir.

Mizâcına "efkârına" "etvârına" "politikasına" asl ü nesline, ve'l-hâsıl bir hâline nazaran zâtından hoşnûd olamayacağını anladığı ve ale'l-ıtlâk istemediği adamı hizmet-i sefâretle kabûl etmemekte muhtârdır.

Niçe ahvâl-i garîbesi dillere destân olan İspanya Kralı (Katolik Ferdinand) Almanya İmparatoru (Maksimilyan) tarafından kendisine gönderilen bir sefiri "Mukaddemâ o adamı istemediğini Almanya [37] İmparatoru'na söylemiş olmak cihtiyle" İspanya hudûdunda tevkîf ettirip Almanya'ya i'âde eyledi.

Vukû'ât-ı memâsileye mahal kalmamak için sefir nasbından evvel istimzâc olunmak âdet olup, hatta ba'zan birkaç zâtın ismini hâvî defter irsâliyle hakk-ı intihâb, devlet-i mürsel-i ilâhâya terk edilir.

Her cihetle beyinlerinde emniyet-i kâmile mevcûd olan iki hükümdârdan biri mu'ayyen bir zâtın sefâretle kendi nezdine gönderilmesini diğerk hükümdâra iş'âr eder.

Lâzime-i ihtirâmkârî ve tarafeyn beynindeki emniyet ve i'timâdın eser-i kıymetdârı olarak bu iltimâsa hemân muvâfakat olunur.

Doğrudan doğruya kendilerinin haysiyyet ve mertebeleri bir derecede olan devletlerin sefirlerinden en kıdemlisi kim ise ânın süferâ-yı sâ'ireye hakk-ı takaddümü vardır.

Zuhûr eden haysiyyet mes'elelerine mu'âhedât veyâ [38] mer'î olan mu'âmelât ile bir çâre-i tesviye bulunmasına himmet olunur.

Umûmen bu mes'eleleri kat'iyen fasl ü tesviye etmek için bâlâda zikr olunan (Aks la Chapel) Kongresi'nde gösterilen mesâ'î, ba'zı düvelin âdât ve mübâhâte olan meyl ü râğbetlerinden dolayı semeresiz kaldı.

Gâyetle umûr-ı mu'tenâ-behâdan add olunmakta olan bayrak selamlamak husûsunu ba'zı düvel-i mu'âhedât mahsûsa veyâ mu'âmelât-ı mer'iyye ile ta'yîn etmişlerdir.

Fransız diplomatlarının vaz' edip her tarafa kabûl ettirdikleri bir kâ'ide hükmünce hükümdârlar beyninde karâbet ve musâharet bulunması müstahak oldukları mertebe ve haysiyyetce kat'en sebeb-i ta'dilât-ı cüz'iyye ve külliyye olamaz.

Kongre'nin 1815 senesi Martı'nın on dokuzu târihli protokolünde "hükümdâr hânedanları beyninde karâbet ve musâharet bulunması diplomasi me'mûrları için fazla bir mevki' vermez" denilmiştir.

[39] Kezâlik iki devlet beyninde ittifâk-ı siyâsî bulunması dahi devleteyn süferâsının yekdiğere ve süferâ-yı sâ'ireye karşı mevki'lerini hiç değıştirmez.

Gerek hükümet tâbi'alar ve gerek himâye tahtında bulunan hükümetler ve gerek bir ictimâ' aksâmından olan hey'etler devlet-i matbû'a ve hâmiyelerinin hakk-ı tasaddurlarını tasdîk-i mecbûriyyettedirler. Ma'mâfih ittihâdları mahlût olan hükümetlerin devlet-i merkeziyye ile olan münâsebetlerinde tasaddur keyfiyyeti devlet-i merkeziyyeye â'iddir.

Muvâzene-i düveliyye, devletlerin hiçbir gûme ta'dilât görmeksizin ile'l-ebed dâ'im kalmalarını îcâb etmez.

Neşv ü nemâ ve inhitât-ı nüfûz ve şevket devletlerce dâ'imî-ül-vukû' mevâddan olup hukûk-ı düvel, hâdisâtta olan tagayyür kuvveti bi't-tabi' kabûl ve tasdîk eder.

(Vüstâ) nâmıyla yâd olunan kurûn, milel ü akvâmın bir çok emâretlere münkısım olduğı bir zamân idi.

Hele o vaktin Almanyası ile İtalyası için bu hâl [40] pek musîb bir şey olarak ticâretin şimdiki ehemmiyyetinden ârî ve hissiyât-ı kavmiyyeye za'f-ı târî olduğu ve ihtiyâcât-ı umûmiyye ve siyâsiyyenin mahdûd bulunduğu ve bir güne tehlike-i hâriciyyenin bu küçük emâretleri tehdîd etmediği müddetçe kâbil-i tahammül hallerden idi.

Lâzime-i asr ü zamân olarak bugünkü günde bu husûsâtın cümlesi tebeddül edip küçük hükûmetlerin pek çoğu târ-mâr oldu.

Yerlerine kavmiyyet-i vâhideyi hâvî büyük büyük devletler gelerek, binâ'emaleh eskiden olduğu gibi adım başında süferâya rast gelmeğe bedel sefirlerin adedi günden güne eksiliyor.

Zuhûr-ı müşkülâta mebnî iki devlet arasında muvakkaten münâsebât olunması ve tarafeynden birinin mülkünde nicesi ne olacağı henüz ma'lûm olmayan bir hâsse ve hastalık sebebiyle müddet-i medîde başka memlekette kalınıp mahall-i me'mûriyyete gelinememesi ve sâ'ir mavânî'-i [41] zâtıyyeden nâşî ifâ-yı vazîfenin ta'arrüzü gibi ahvâlde bir sefirin me'mûriyyeti dūçâr şekk ü kemân ve i'timâdnâmesinin hükmü müştebih-fih olabilir.

Umûmen dâ'imî bir sefirin me'mûriyyeti devletinden avdet emri aldığı anda kendisince hitâm bulmuş olarak, sefirin avdeti hakkındaki nâmenin veyâ tahrîrâtın nezdinde bulunduğu devlete tebliğ edildiği anda i'timâdnâmesinin hükmü münfesihtir.

Gazetelerde mutâla'a olunduğuna göre Londra'da bulunan Amerika sefirinin avdeti hakkındaki tahrîrât İngiltere umûr-ı hâriciyyesi nezâretine 1887 senesi Kânûn-ı Sânisinin sekizinci günü akşamı tebliğ olduğu hâlde dokuzuncu günü Pazar olmak mülâbesesiyle bir da'vette İngiltere umûr-ı hâriciyye nâzırı sefir-i müşârünileh ba'zı ifâdât-ı mahremânede bulunmuş olduğundan Amerika Devleti bi-hakk protesto etmiştir.

Fransa'nın bir iki sene akdem Almanya'da bulunan [42] bir sefiri dahi avdet emri aldığıın ertesi günü bir ictimâ'-i süferâda bulunmuş olmaktan dolayı mes'ûl tutulmuştur.

Konsoloslar, ya'nî şebenderler hakkında bâlâda beyân olduğu üzere her memlekette cârî ba'zı kavâ'id-i umûmiyye mevcûd ise de Memâlik-i Osmâniyye'de bulunan tebe'a-i ecnebiyyeye uhûd-ı atîka ile i'tâ olunan bir takım imtiyâzâtın neficesi olmak üzere bizdeki konsolosların memâlik-i sâ'iredeki şebenderlerin imtiyâzâtından ziyâde imtiyâzları vardır.

Kâffe-i imtiyâzâtın ehemî konsolosların hâkim sıfatını hâ'iz olmaları ve o sıfatla vatandaşları beyninde tekevvün eden da'âvâyı ru'yete me'mûr bulunmaları maddesidir.

Gerek zâtlarına ve gerek ma'iyetlerindeki tercümânlara uhûd-ı atîka hükmünce verilen imtiyâzlar bizim memâlikte konsoloshâneleri kâffe-i memâlik-i mütemeddinedeki konsoloshânelerin gayrî bir hâle vaz' etmiş ve ezcümle 1086 sene-i [43] milâdiyyesinde İngiltere devletine verilen ahdnâmede "İngiltere elçileri tâcirleri himâye olunmak için memâlik-i mahrûsada nasb ü ta'yîn eyledikleri konsolosu aslâ habs olunmayıp ve evleri mühürlenmeyip kendilerini aramayalar ve ref'

olunmaya. Ve her ne makûle da'vâları olur ise sedde-i sa'âdetime arz olunup İngiltere elçileri cevâben vereler" fıkrası menderic bulunmuştur.

Lâkin konsolosların bir da'vâları zuhûr ettikte muhâkim-i Osmâniyye'ye tâbi' olmaları ve binâ'enaryh bir konsolos bir cürümden dolayı maznûn-ı aliyye olduğunu takdîrde tahkîkât-ı evveliyye ve istintâkiyye işin â'id olduğu me'mûrîn-i adliyye tarafından icrâ olunup yalnız muhâkemenin Dersa'âdet muhâkimine havâle olunması lâzım gelir.

Me'al-i fikra bu merkezde olduğu hâlde 1084 târihinde Fransa Devleti'ne i'tâ olunan ahd-nâmede mûnderic şu "Françelülerin konsoloslarıyla da'vâsı [44] olanların husûsî âsitâne-i sa'âdetimde istimâ' oluna" fıkrasıyla dahi mü'eyyiddir.

Ne ise şu hâlde Devlet-i Osmâniyye Memâlikî'nde bulunan konsoloslar tebe'a-i Osmâniyye ile bir da'vâları olduğu hâlde hâric-ez memleket imtiyâzından tamâmen müstefid olamayıp yalnız bu husûşca bizdeki konsolosların mevki'-i ma'nevîleri Prusya Memâlikinde bulunan konsolosların mevki'lerinden dîn olduğu anlaşılıyor.

Verilen imtiyâzât-ı ahdiyye miyânında: "Hidmetlerinde olan tercümanlar olageldiği üzere harâctan kassâbiyyeden ve sâ'ir tekâlif-i örfiyyeden mu'âf olalar. Elçileri hidmetinde olan tercümanlara inâyet olunan mu'afiyet anların hakkında dahi mukarrer ola." Fıkrasında mûnderic imtiyâzlar dahi hayli ağır şeyler olduğu muhtâc-ı îzâh değildir.

Hele bir takım konsoloslar tarafından mücerred tebe'a-i ecnebiyyenin hâ'iz oldukları mu'afviyâta na'il edilmek maksadıyla tebe'a-i [45] Osmâniyye'den bir çok eşhâs-ı tercümân ta'yîn olunmak ve tercümân üvânıyla kendilerine â'id mu'afviyât vârislerine dahi intikâl ettirilmek gibi bir takım sû-yi isti'mâl nâ-kâbil-i tahammül hâle gelmiştir.

Lâzime-i maslahat olarak bu sû-yi isti'mâlâtın önünü almak için mu'ahharen bir nizâmnâme neşr edilmiştir.

Yine İngiltere Devleti'ne verilen ahd-nâme "İngiltere tercümânlarından biri (merd) oldukça İngiltere'den gelmiş ise metrûkâtını elçileri veyâ konsolosları kabz edip bu cânibde olup vârisi var ise vârise verilip yoğ ise beyt'ül-mâlciler kabz eyleyeler" fıkrası dahi mûnderictir.

Umûmen konsolosluğun târih-i ihdâsı pek eski olup ticâret ve seyâhate â'id musâlihîn tesviyyesi için öteden beri İtalya ve İspanya'da mahsûs hâkimler nasb olunur idi.

(Guy?) nâm-ı Kudüs Kralı milâdın bin yüz [46] doksan senesinde "sirkat" "katl" "hiyânet" "kalbazanlık" adam kaçırmak maddeleri müstesnâ olmak üzere Marsilya tüccârına mülkünde kendileriyle ecânib arasında tahaddüs eden münâza'âtı fazla me'mûr konsoloslar ta'yîn etmeğe me'zûniyyet vermiştir.

On üçüncü asırda Avrupa Devletleri'nden bir takımı konsolos nasb edebilmek hakkını yekdiğerine vermeğe başlamağla bu usûl ü âdet on altıncı asırda umûmen mer'î oldu.

Kâffe-i memâlik-i mütemedinede konsoloslar (Ceneral Konsolosu) ve (Birinci ve İkinci sınıf Konsolos) i'tibâriyle üç sınıfa münkısımdır.

Gerek bizde ve gerek memâlik-i mütemeddine-i sâ'irede (Ceneral Konsoloslar) mukîm oldukları havza-i memlekette bulunan konsoloslara, dâ'ire-i ta'lîmâtı dâhilinde olarak nezâret ve anları idâre eder.

Lâkin konsolosluk vezâ'ifi bu üç sınıf konsolosa münhasır olmayıp (konsolos vekilleri) [47] ve (Konsolos Mülâzımları) ünvanlı me'mûrlar dahi o vezâ'ifi ifâ eylerler.

Mukâvelât muharrirlerinin vazîfelerini memâlik-i ecnebiyyede konsoloslar veyâ vekilleri vatandaşları arasında veyâ vatandaşlarıyla buldukları memâlik-i ehâlîsi beyninde mütehaddis da'vâlar için hakem nasb olunurlar.

Vatanlarının, ya'nî metbû'ları olan devlet-i memâlikinin dâ'ire-i me'mûriyyetleri dâhilinde bulunan limanlardaki sefâ'in-i ticâriyyesi hakkında zâbita hukûkunu icrâ ile mükelleftirler.

Her hâlde limân zâbitasıyla mükellef me'mûrîn-i mahalliyyenin hukûkuna ri'âyet etmeğe mecbûr olup ri'âyetsizlik edemezler.

Lâzıme-i maslahat olarak devletleri sancağının dâ'imâ bir sûret-i meşrû'a ve muntazamada isti'mâl olunmasına dikkat etmek konsolosların müterettib-i zimmetleridir.

[48] Yine konsoloslara â'id vezâ'if-i mühimmeden olmak üzere devlet-i metbû'aları tebe'asından me'mûrîn-i mahalliyye tarafından tevkîf olunanlar için konsolos veyâ vekilleri hüsn-i tavassut temelidirler.

Gazetelerde mutâla'a olunduğuna göre Belçika'da Fransa Sefârethânesi kâtiblerinden birinin istîcâr ettiği hâneye dâ'ir yapılan icâr makûle nâmesine nazaran mu'ayyen olan pul yapıştırılmak ve hâne-i sâhibenin bir diğeriyle olan bir da'vâsından dolayı makûle nâme huzûr-ı mahkemede ibrâz olunmak iktizâ etmiş olduğundan mahkeme cezâ-yı nakdî ile berâber pul resminin istîfâsına karâr verip bunun üzerine ise diploması zemînlerine düşerek sefârethanelerin ve sefârethâne ketebesini meskenlerinin icâr ve istîcâr mukâvele nâmelerine pul yapıştırılmak iktizâ edeceği devletçe resmen takrîr etmeğin mahkeme-i istînâf bu karâ-ı resmîye istinâden hükm-i ibtidâ'îyi fesh etmiştir.

[49] Fransa ile İtalya beyninde 1862 senesinde akd olunan mu'âhede icâbinca tarafeyn memleketinde tarafeyn için sefârethâne olmak veyâ sefirin veyâ sefâret kâtiblerinin meskenleri bulunmak üzere bey' olunn akârâtın harc-ı ferâğ ve intikâlleri mu'füvvdür.

Kavâ'id-i umûmiyyeden olarak sefirlerin veyâ kâtiblerinin mesken resmîleri hâricindeki kasr ve tarab-hâne gibi mahalleri ve çiftlik ve fabrika gibi îrâd manba'ları hem icâr ve istîcâr rûsûmuna ve hem de harc-ı ferâğ ve intikâle tâbi' olmak lâzım gelir.

Kâffe-i düvel-i mütmeddinece düvel-i sâ'irenin umûr-ı dâhiliyyesine müdâhale kâ'idesi ilgâ olunmuş olduğundan ve beyn'ed-düvel muhtâc-ı müzâkerât olan umûr-ı azîme hükümdârân ve ser-âmedân-ı zamân beyninde tezekkür kılındığından, büyük büyük süferâ bulundurmak kâ'idesinin aleyhinde bulunanlar çoğalıyor.

Gerek sefârethânelerde ve gerek kañçılaryalarda hıfz-ı evrâk maddesi gâyetle mühimm mevâddan olup oralara [50] müte'allik evrâkın sûretlerini vermek siyâsî veyâ adlî mukarrerât-ı resmiyye ile mümkün olur.

Londra'da bulunan Amerika sefârethânesi me'mûrlarından biri İngiltere Nezâret-i Hâriciyyesi me'mûrlarından birine bir telgrafın sûretini vermiş olduğundan dört sene müddetli kürek cezâsıyla mahkûm-ı aliyye olmuştur.

Muharrerât-ı süferânın dahi kemâl-i i'tinâ ile kaleme alınması levâzım-ı maslahattan olup sefirlerden devlet metbû'aları hâriciyye nezâretine irsâl kılınan muharrerâtın nesh-i mübeyyezeleri kenarlarına sürh ile hülâsa-i mündericât tahrîr edilmek Fransa diplomasi me'mûrlarınca müttehiz ve ekser düvele muammem kavâ'id-i mahsûsadır.

Ne kadar mesârif-i sefâret vukû' bulmuş ise cümlesi (Bordereau) denilen defâtir-i müfreze-i mahsûsaya kayd edilip nezâret-i hâriciyyeye gönderilmek ve kañçılaryalardan dahi mesârif bordroları sefâretlere irsâl kılınmak âdettir.

[51] Vukû' bulan emânet teslîmâtının bordrolarını dahi konsoloslar kemâl-i i'tinâ ile sefârete i'tâ ve hüsn-i muhâfaza-i eşyâya i'tinâ eylemelidir.

Her ne zamân bir konsolos veyâ kañçılary me'mûru muvakkaten mahall-i me'mûriyyetinden şahsî bir iş için olacak olur ise (congé) denilen izn-i mahsûsu istihsâle mecbûrdur.

Lâzime-i maslahat olarak sefirlerle zîr-i nezâretlerinde olan ceneral konsoloslarına ve âdi konsoloslara ve hatta me'mûrlara izin vermek iktidârı her yerde umûr-ı hâriciyye nezârtine hasr olunmuştur.

Yanlarında bulunan tercümânlara ve kañçılary me'mûrlarına izn-i azîmet vermek me'zûniyyeti konsoloslara i'tâ kılınmış ve fakat derhâl nezâret-i hâriciyyeye iş'âr-ı keyfiyyetle [52] ol bâbda her güne mes'ûliyyeti der-uhde etmek şartı ilâve edilmiştir.

Fransa'da ve Fransa'ya tevkîf-i kavânîn ve nizâmât eden memlekette bir ecnebî sefârethânesinde veyâ şebenderhânesinde akd olunan bir makûle memâlik-i ecnebiyyede akd olunmuş bir makûle demek olmağla pul resmine tâbi' değilse de mukâvele-i mezbûrenin Fransa dâhilinde infâz hükmü matlûb olduğu hâlde pul yapıştırılmak iktizâ eder.

Kañçılary rüsûmu gibi devlet-i ecnebiyye hesâbına olarak ahz ü kabz olunan mebâliğ ister yerli tarafından, ister ecnebî tarafından te'diye olunsun makbûz senedine pul yapıştırılmaz.

Kimin yeddinde bulunur ise bulunsun bunların muhâkim-i mahalliyeye irâ'esi ve sened-i ihticâc-ı ittihâzî gibi hâlân da pul yapıştırılmak lâzım gelir.

[53] Gerek bankalar evrâkı ve gerek hassa senedât ve tahvîlâtı üzerinden devletçe bir resm-i istifâ olunmak takarrür ettiği hâlde evrâk ve senedât ev tahvîlât-ı mezbûreyi hâsıl olan süferâ-yı ecnebiyye dahi o resmi ifâya mecbûrdurlar.

Lakin bir kaçırlarının mesârif cedvelini hâvî olarak devlet-i metbû'asına gönderdiği veyâ göndermek üzere tehiyye ettiği defâtir her ne sebbi mebnî olur ise olsun muhâkim ve devâ'ir-i mahalliyeye ibrâz ve irâ'e olundukta anları pul resmine tâbi' etmek câ'iz olmayacağı mukarrerât-ı mü'essese-i adliyyedendir.

Memâlik-i ecnebiyye limanlarına vürûd eden sefâ'in-i ticâriyye kapudanları târîh-i vürûdlarını ve ârîh-i azîmetlerini ihrâz ve idhâl ettikleri eşyâyı musaddık olarak devlet-i metbû'aları şebenderinden bir şahâdetnâme istihsâline mecbûrdurlar.

Nakl ettiği eşyanın hesabını sefine sâhiblerine [54] veyâ vekillerine gönderip göndermediğini kapudândan bi't-tahkîk kayd ü zabt etmek dahi konsolosun cümle-i vezâ'ifindedir.

Vürûd eden bir sefine-i ticâriyye kapudânının evrâk ve mu'âmelât-ı lâzımeyi tebliğ ve i'tâ etmesi üzerine yirmi dört sâ'at zarfında şebender sefinenin avdet etmesine muktezî evrâkı tanzîm ve i'tâ etmeğe mecbûr ve aks-i hâlden mes'ûldür.

Her hâlde kağıtlarını evvel teslim eden kapudânın diğerleri üzerine hakk-ı ruhcânı olduğundan, bu hak sâhibinin tercihindan dolayı yirmi dört sâ'atten ziyâde tevakkuf-i sefineye sebep olan şebender mes'ûl değildir.

Lâzıme-i maslahat olarak şebender, vürûd eden sefine-i ticâriyye derûnunda mensûb memlekette sigorta edilmiş eşyâ bulunup bulunmadığını tahkîk ve var ise bir deftere kayd ü terkîm eder. Yine şebenderlerin vezâ'if-i [55] mühimmesinden olarak havza-i me'mûriyyetleri dâhilindeki limanlardan birinde mensûb oldukları memleketin sefâ'ininden biri lenger-i endâz olduğu hâlde hastalık veyâ sâ'ir bir sebebdan dolayı tehlikeli bulunan bir mahalle azîmet etmek üzere olduğunu istimâ' ederler ise derhâl kapudânı nezdlerine celb ile ihtâr-ı hatr? ve mümkün ise irâ'e-i mersâ-yı diğer etmeleri mukteziyât-ı umûrdandır.

Kavâ'id-i hukûk-ı düvel hilâfından olarak bir devlet diğer devletlere karşı müte'ahhid olduğu vezâ'ifi ifâda kusûr edecek olsa derhâl (corps diplomatique) ya'nî hey'et-i süfer3ayı vâdî-yi ta'rîzden hâzır bulup hiçbir devlet dahi âlem-i medeniyetin nidâ-yı i'tirâzını bî-muhâbâ gûş-ı i'tibârdan devr edecek derece-i kuvvet ü satvete mâlik olmadığından, hukûk-ı düvel nâmına edilecek vesâyâ-yı şedideyi isgâ etmemek mümkün olamaz.

Kâffe-i memâlik-i mütemeddineye diplomasi me'mûriyyet-i dâ'imeleri [56] münteşir oldukça revâbit ve münâsebât-ı düveliyye kuvvet bulmakta ve hüsn-i intizâm-ı âlem ile berâber emniyyet-i düveliyye dahi neşv ü nemâ bulup ittihâd-ı efkâr ü âmâl nokta-i maksûdesine takarrüb edilmektedir.

Gerek küllî ve gerek cüz'î olsun bir devletin sâ'irelere tefevvuk-ı fevk'al-âdesi diğerlerinin emniyyet ve hürriyyetlerini tehdid ve binâ'enaleyh muvâzene-i düveliyyeyi ihlâl edebilir.

Binâ'enaleyh işbu tevaffukun hasr ü nakîdi maksadıyla düvel-i sâ'irenin müsâhemeten mukâvemetleri mecâz olur.

Meselâ bir devletin kuvve-i bahriyyesi hürriyyet-i bahriyyeye tehlike verecek sûrette terakkî ettiği takdirde diğer düvel-i bahriyye bi'l-ittifâk anın taklîl-i kuvve-i bahriyyesi için çalışırlar.

Nitekim İngiltere Devleti'nin bahr üzerine olan tahakkümüne karşı bî-teraf düvel-i bahriyye mu'âhedât akd etmişler idi.

Vaktiyle (İttifâk-ı Mukaddes) ünvânlı bir ittifâk akd [57] olunup hukûk-ı düvele dîn-i İsevî esâs-ı ittihâz olunmak istenmişse de ittifâk-ı mezbûr mazhar-ı makbûliyyet âmih olamamış ve şimdi hükümsüz kalmıştır.

Hey'et-i ictimâ'iyeye-i akvâmdan İsevî olmayanları ihrâc ve binâ'enaleyh hukûk-ı düvelin hükmünü taksir etmeğe sa'y için edilen bu ittifâk, hukûk-ı düvel kavâ'id-i esâsiyye-i hâzırasına bi'l-külliyeye mugâyir ve mübâyin add olunur.

Lâtin hükûmetleri Cermanya hükûmetleri adedine nisbeten dîn oldukları cihetle mukaddemâ (İdâre-i hamse-i düveliyye) ünvânı tahtında teşkil olunmuş olan hey2et-i düveliyye dahi bir irâde-i mükemmele hâline gelemeyip hükümden sâkıt oldu.

Yeni hukûk-ı düvel devletlerin, muhâfa-i istiklâliyle berâber siyâsiyâtı mahkeme-i efkâr-ı umûmiyyeye havâle yolunu tutmuştur.

[58] Mebhas-ı Sâni

Fıkırât ve Letâ'if

Küberâ meyânında (anti ambassadeur) nâmiyle yâd olunan ve haşmetlû İngiltere Kraliçesi Hazretlerinin zevceleri olup 1861 sene-i milâdiyyesinde vefât eden meşhûr Prens (Alber) bir ziyâfet-i resmiyye veyâ encümen-i şebânede süferâ ile lakırdı etmeyi hiç sevmediğinden, bir gün Rusya Sefiri bir baloda müşârünileyhden bu tevehhüşün sebebini sordukta: Müşârünileyh (istintâk olunmağı hiç sevmem de onun için) demiştir.

Londra gazetelerinden biri Avusturya veliahdı Arşidük (Rodulof) un intihârını siyâsî bir sebebe isnâd edercesine bir makâle-i garîbe yazdığından, [59] Londra'da bulunan Avusturya Sefâreti Başkâtibi mezkûr gazeteye gönderdiği tezkîbnâmede “siyâsetin ordularıyla, donanmalarıyla, entrikalarıyla zebûn edemediği pençe-i sıhhat-gîr aşk-bâzî müşârünileyhi âhirete götürmüştür” ibâresini tahrîr etmiştir.

(Marietta Alboni) Mayetta Alboni nâmında meşhûre bir İtalyan mugannîsi hüsn-i âvâzıyla aleme velvele-sâz olduğu hâlde komedyaya oyunlarında biraz mahâretsiz ve fâci'alarda biraz soğuk bulunduğu beyânıyla bir gazetede mü'ehheze olunduğunu ve kendisinin süferâ ile münâsebâtı bulunduğu dahi habîsâne îmâ kılındığını görmekle gazeteye bir tezkire gönderip “komedyalarda maharetsiz ve fâci'alarda soğuk olan bir aktris dâ'imâ en ziyâde mahâretleri komedyalarda ve en ziyâde germî-yi himmetler fâci'alarda olduğu derkâr olan süferâ tarafından nasıl makbûliyyet ve takdîr kazanır?” [60] dediği gazete muharriri tezkerenin zîrine “diplomasi mahareti hüsn-i tenâkuzdadır” cevâbını tahrîr etmiştir.

(Neuman) Neuman nâmında bir zât Prens Meternih zamânında Dersa'âdete Avusturya Sefîri sıfatıyla i'zâm olunup, bu zât iş'ar ile ziyâde teveggül ettiğinden süferâdan biri müşârünileyhden diplomasi meşâgîli arasında iş'ar ile iştigâle nasıl vakit bulduğunu sordukta “vâkı'â sonları dâ'imâ uygunsuz gelen diplomasi işleri sonları uygun ve mukaffâ iş'âr tanzîminden alıkoymalıydı ama, nasılsa ülfet mâni' terk oluyor” cevâb-ı latîfini alarak, keyfiyeti bir mecmu'a-i letâ'ife yazmıştır.

Viyana Sefîri Ârif Efendi merhûma Viyana'da “Müslümanlar arasında türlü vukû'âtı olmamasının sebebi [61] nedir?” denildikte merhûm müşârünileyh “Kadınlarımızın mestûre olmalarıdır” demiş ve işbu cevâb pek ziyâde şöhret kazanmıştır.

Her zaman genç kızlar vukû'âtıyla sergüzeştlere dūçâr olan ve nice mahallerde Fransa Sefîrliği hizmetinde bulunan (Duc de Bassano) Dük dö Basano nâm-ı zât Bürüksel'de sefir iken tahaddüs eden bir ihtilâf-ı süferâda (hukûk-ı umûmiyye-i düvel) nokta-i nazarından muhâkemâta girişdikte, refikâsından biri “Siz hukûk-ı husûsiyye-i düvel ile ve ale'l-husûs devletlerin izdivâc kânûnları arasındaki ihtilâfâtı tedkîk ile ziyâde müştegil olduğunuzdan (hukûk-ı umûmiyye-i düvel) mesâ'ili size biraz bîgânedir.” Latîfesiyle müşârünileyhi sıkılmıştır.

(La chambre rouge) Ya'ni (Kırmızı Kamara) nâmıyla bir eser-i siyâsî neşreden (Comtesse de Bassanville) [62] nâmında bir sâhibe-i meşhûre-i kalem kamarada ya'ni Meclis-i Meb'ûsânda kırmızı cumhuriyet tarafdârları nâmıyla binâm olan efkâr-ı mufarrite ashâbının galebesi şâyân-ı esef olduğunu ve ale'l-husûs süferâ localarında bulunan diplomasi me'mûrlarına karşı Fransa için ayıb idüğünü

yazdığından, efkâr-ı mufarrite firkasına mensûb bir gazete muharriri mûmâ-ileyhânın sefâretlerle olan münâsebâtını ve papaslık tarafdarlığını îmâen “mâdâm hazretleri sen ü sâl ve zevâl-i cemâl sebebiyle süferâyı karanlık kamarada görmek istiyorlar” demiş ve siyâhî-yi câme-i ruhbândan dolayı mazmûnu pek parlak düşürmüştü.

Londra meşâhîr-i umûr-ı âşiyândan ve parlamentoda ilm-i servet ve umûr-ı mâliye husûsâtında en çok teklîfât ve i'tirâzâtta bulunan a'zâdan (Alcock, Alkok) nâm-ı zât müstehlikât rûsûmunun ziyâdesiyle tenzîlini ve mesârif-i devletin dahi o nisbette taklîlini teklîf eyleyip o [63] o esnâda başvekîl ve umûr-ı hâriciyye nâzırı bulunan meşhûr (Wellington) nâm-ı zât me'mûrlar ma'âşâtından tenzîlât vukû'u me'kûlât ve meşrûbât fi'âtının müstehlikât rûsûmunda edilecek tenzîlâtta dolayı ecnebiyyede bulunan süferâ ma'âşâtının tenzîli hâlinde gerek süferâ ve gerek sefâret ketebesini müstehlikât rûsûmunun tenzîlinden istifâde etmemek üzere tenzîl-i ma'âşa dûçâr ve binâenaleyh mağdûriyyete giriftâr olacakları beyânıyla tenzîl-i ma'âşâtta sefârethânelerin müstesnâ tutulmasını teklîf etmiş (Alcock) “İstanbul'da me'kûlât ve meşrûbât İngiltere'ye nisbeten gâyetle ucuz olduğu hâlde İstanbul süferâsına süferâ-yı sâ'ire gibi ma'âş verildiğinden edilecek tenzîl-i süferâ için kârdan tenzîl demek olacağı cihetle hükümsüz olup Londra'dan ziyâde pahalılık olan mahallerdeki sefârethâneler için ise tenzîl-i ma'âşta başka ma'âşın bir mikdârı İngiltere'den [64] gönderilmek üzere ta'yînâta tebdîl olunur ise muvâzene-i tâme hâsıl olur” deyü mukâbelede bulunmuştur.

Meşhur İngiltere diplomati (Sir Rutherford) vaktiyle cerrahlık fenninde mâhir ve o hirefetle meşgûl olduğu hâlde mu'ahharen diplomasi silkine dâhil olmuş olmağın tebdîl-i mesleğin sebebi sorulduktaki “bu meslekte daha az yaralar kesmek ve daha az can yakmakla daha çok temettü' var zannettim. Öyle değil imiş” cevâbını vermiştir.

(Vie politique et religieuse de prince de Talleyrand) ya'nî (Prens Talleyrand'ın tercüme-i ahvâl-i siyâsiyye ve dîniyyesi) nâmıyla bir eser neşreden üdebâdan (Bastide) nâm-ı zâta süferâdan birisi hakâyıkcılık ve hakâyık... meslek edebiniz olduğu ve Prens Talleyrand (müstehzî) (nifâkkâr) (vesvesesi gâlib) (her gûne alâka-i [65] vefâkârîden ârî) bir zât bulunduğu hâlde müşârünileyhin tercüme-i hâlinde bu ahlâkına dâ'ir bir işâret ve îmâ bulundurmamanız mugâyir-i meslek-i bîtarafî değil mi?” demekle edîb-i mûmâileyhe “dediğiniz ahlâkın kâfesini câmi' olarak (Prens Talleyrand'ın diplomatlık hasîsa-i mâder-i zâdî idi) demişidim bundan ziyâde bu bâbda bir şey demeğe hâcet yok” cevâbını vermiştir.

New York Şehri'nde tiyatro oyunculuğuyla meşhur olmuş ve an-asl Afrika urbânından bulunmuş olan (Aldridge) nâm zenci bâdiye-i bî-mâlikten gelip de gerek Amerika'nın ve gerek Avrupa'nın tiyatrolarından mazhar-ı takdirât olmak gibi harkulâde bir hâl göstermiş olduğundan bir gece (Versail) tiyatrosunda kendi menfa'atine olarak icrâ olunan bir oyunda müdâ'vileri izâzen locaları dolaşır iki süferâ

locasına dahi girmiş ve Rusya [66] sefiri kendisini taltifen “Siz eğer diplomasi mesleğine girmiş olsa imişseniz, ne büyük inkılâblar görecekmışiz.” demekle zenci “Bir şey’in hakîkati durur iken taklîdine sâlik olmak indimde münâsebetsizlik olup, diplomasi encümenleri tiyatro sahnelerinin taklîdidir” cevâbını bi’l-itâ locadan çıkmıştır.

Her zaman beyhûde işlerle Bâb-ı Âlî’yi tasaddî’den hâli olmayan Mösyö (Dölaport) nâm-ı Fransız tercümânı hakkında Fuad Paşa merhûm şu beyiti yazmıştır:

[67] “Kapu kapu evveli görmedi böyle Döla Port

İş eder kendisine bulsa bir eski pasaport”

(Dela Porte) ismiyle Bâb-ı Âlî’nin nâm-ı âlisi olan (Kapu) ismi bir cinâs-ı vâki’ olmuştur.

Napolyon Bonapart “Adama iş aramamalı işe adam aramalı” kâ’ide-i meşhûresinin vâz’ ve nâşiri olup, fakat süferâ hakkında bu kâ’ideyi tatbîk edemediğini ve ekserî adama iş bulmak veyâhûd başından adam savmak kabîlinden olarak sefirler nasb ettiğini def’âtle i’tirâf etmiştir.

Viyana Sefiri devletlû Sâdullah Paşa Hazretleri iltisâk-ı hutût konferansında pâ-yı taht-ı Saltanat-ı Seniyye’yi kadr-i münâsebât-ı zihniyyeden ibâret olduğu hâlde asr-ı [68] cenâb-ı pâdişâhîde münâsebât-ı mezbûre Timur’dan ma’mûl ve metfn ve kaviyy hutûta rabt olunmuştur” kelîmât-ı lâtifelerini îrâd eylemiştir.

Hüner-vîrân mi’mârândan Farnsız meşhûr (Poileau) Üçüncü Napolyon vaktinde imparatorun en müntehib mi’mârlarından olup imparator kendisini Paris’den salıvermemekte ve kendisi ise Avrupa’nın meşhûr ebniyyesini görmek için seyâhat arzusunda bulunmağla dâ’imâ ruhsat-ı seyâhat istediği gibi bir gün bahçede imparatora bi’t-tesâdüf tekrîr-i niyâz ettikte imparator “Sizi bâri sefir edeyim” demiş ve mûmâileyh “İskambilden binâlar kurmak öğrenecek değilim ki arzû-yı sefâret eyleyim” cevâbını vermiştir.

(La Télégraphie électrique) ya’nî elektrik [69] telgrafi ünvanıyla bir güzel kitâb neşreden (Bois) nâm zât Paris’de mazhar-ı mükâfât olduğu gibi Avusturya imparatoru tarafından dahi bir nişâna nâ’il olmuş ev Paris’deki Avusturya sefiri tarafından nişânın mûmâileyhe irsâlini mütezammın tezkerede: “Muhâsedât-ı düveliyye ve münâfesât-ı nefsanîyye ile uğraşan diplomatlar içinde tettebbu’ât ve tahkîkât-ı ilmiyye olmak arzusunda bulunmakla berâber elli seneden beri meşâgil-i siyâsiyyeden tahlîs-i

garîbân edemeyen zîrde vâz’-ı imzâ muhibbiniz semere-i tettebbu’ât ve tedkîkât-ı ilmiyye olan böyle âsâra inzâr-ı gıpta ile bakar” denilmiştir.

(Varşova) şehrine, ya’nî Lehistan Hükûmet-i sâbika-i kadîmesinin merkezine ettiği seyâhatı meşhûresinde Rusya İmparatoru sâbık müteveffâ İkinci Aleksandır, îrâd eylediği nutkunun bir fıkrasında şöyle [70] demiştir. “Hiç bir vakitte Avrupa diplomatlarını sizin hayır ve menfa’atinize sa’î adamlar zan etmeyip ve zannınızı Rusya’nın bir çıbanı etmeğe mecd adamlar bilmelisiniz. Lâf ü güzâf süferâ ile emniyyet ve rahatınıza hâlel getirmeyiniz! Yeryüzünde gördüğümüz bâlâyâ-yı umûmiyyenin yarısı merâkiz-i düveldeki hey’ât-ı süferânın eser-i amelidir diye bilirim.”

Her yerde en ziyâde satranç oyunu sefârethânelerde oynanmakta olup, bunun sebebini ba’zı zevât-ı satranç oyununun harb-i taklîdi olmasını zann eyliyorlar ise de en büyük sebebi işsizlik güçsüzlüktür diyen çoktur.

(La Bouquetière de Florence) ya’nî Floransa Çiçekçi Kızı” nâm bir eserde çiçekçi kızına şöyle dedirtiriliyor: “Yeryüzünde harb ü cenk sadâları mütebdil hüsn-i âheng olsa ve sefir ve şehbenderler ma’zûlât-ı [71] siyâsiyye ile iştigâle bedel-i aşk ve aşk-bâzî ile iştigâl edip kanlarla sahrâ ve cibâl dolacağına ezhâr-ı çemen-zâr hassa yâb-ı imtâr-ı âsâyiş olarak geçinilse ne güzel olur idi.”

Yunanlılarla Romanyalılarda sefir yetişmediği ed’âsında bulunan bir adama ta’lîl-i müdde’â etmesi teklîf olundukta “Yunanlılar inâdcıdırlar inad ile diplomasi nâ-kâbil-i ictimâ’idir. Romanyalılarda bi’l-akis pek uysaldırlar öylelikle de diplomat gemisi yürümez” demiştir.

Yunanistan’da Fransa’nın meşhûr (Dictionnaire de la conversation) ya’nî (Kâmûs-i bahs-i mukâleme) nâm lûgât kitabını tercüme ettirmek için erbâb-ı şebâbdan mürekkeb bir encümen teşkiline ma’ârif nezâretince çalıştığı hâlde erbâb-ı iktidârdan olanların işe ehemmiyyet [72] vermemelerinden ve ehemmiyyet verip de mürâca’at edenlerin erbâb-ı iktidârdan olmamalarından nâşî muvaffakiyyet hâsıl olmamağla Re’is-i Vükelâ Mösyö (Trikopi) ye arz-ı iştikâ olunarak, müşârünileyh fimâ ba’ad sefâret-i hidemâtının hiç birisi mezkûr kâmûsa cüz’i, küllî mu’âvenet etmiyenlere tevcih olunmayacağı i’lân eylemeğin, gençlerden biri müşârünileyhe tezkere yazıp “Müstakbelen sefâret hidmetinde bulunmak için kâmûs-ı mukâlemenin tercümesine mu’âvenet şartı vaz’ olunmak tedbîrinin mütemmimât-ı lâzimesinden olarak mevcûd süferâ için dahi şart-ı bekâ mezkûr kâmusu bir kerte olsun okumuş olmak maddesi ittihâz olunmak lâzım geleceği” re’yini bildirmiştir.

Yunan Konsolosluğu sıfatiyle Venedik'te bulunan meşâhir üdebâ-yı Yunan'dan (Veretos) nâm-ı zât dâ'imâ (ma'-el-memnûniyye) ta'bîrini isti'mâle alışmış olduğundan, ba'zân [73] pek münâsebetsiz mevki'lerde dahi bu ta'bîri isti'mâl eylediği gibi bir gün Venedik'te bulunan Rusya konsolosu, birâderinin vefâtı vukû'una mebnî cenâze alayında umûmen konsolosların bulunmalarını iltimâs eylediğinden ve halbuki müteveffa esnafından bir adam olup umûmen konsolosların cenâzede bulunmaları şâyed devletlerce hoş görünmeyeceği mülâhazasıyla konsoloslar ictinâb ettiklerinden cevâb-ı redd i'tâsı zebân-ı fesâhatine havâle olunan mûmâileyh (Veretos) Rusya Konsolosunun nezdine bi'l-azîme "Biraderinizin diplomasi mesleğine kıt'â münâsebeti olmayıp sizin birâderiniz olması resmen diplomasi teşrîfâtı icrâsına sebep-i kâfi olmadığınan alaya gelemeyeceğiz! Kendiniz için olsa idi ma'-el-memnûniyye gelir idik" demiştik.

Bâ-plân bir istikrâz mukâvelesi üzerine meşhûr [74] (Foneto Oredo Sükûnet) bankası aleyhinde Bâb-ı Âlî tarafından Paris muhâkeme-i hukûkiyyesi huzûrunda ikâme olunan da'vâda bizim taraftan avukat nasb olunan Mösyo (Aliou) esnâ-yı da'vâda bi'l-münâsebe şöyle terbiyeli ve kibâr adamlar olup bir takım sarrafân ve simsarların bu hallerinden bi'l-istifâde anları aldatmağa kalkışmaları ve hazîne-i Osmâniyyeyi ızrâr ile berâber sırası düştükçe Devlet-i Osmâniyye aleyhinde güfrân-ı ni'met izhâr etmeleri Avrupaluların şânlarına şîn verecek hâlândandır."

Birinci diplomatımız olan Reşîd Paşa merhûmun târih-i vefâtıdır:

Hasta oldukta Reşîd Paşaya

Gitmemişti vüzerâ-yı devlet

[75] Müntazırken haber-i sıhhatine

Bendegân ü uzmâ-yı devlet

Bir de geldi haber-i hâtiften

Millet-i sadr'ül-vükelâ-yı devlet

1274

Prens Bismark ma'nen her zamân tartıldığı gibi cismen dahi her sene tartılmağı i'tiyâd etmiş ve 1874 de yüz üç buçuk, 76 da yüz sekiz buçuk, 77 de yüz on beş, 78 de yüz yirmi bir buçuk, 79 da yüz yirmi üç buçuk, 81 de yüz on altı, 83 yüz bir, 85 yüz iki buçuk, 86 ile 87 de yüz üç buçuk kilogram sıklet-i cismiyyede olduğu anlaşılmiştir.

[76] Tüccârdan sefir intihâbı câ'iz olup olmadığı mes'elesi bir mecliste bir mecliste mevki'-i bahse vaz' olunup cevâz tarafında bulunan bir zât "Tüccâr takımı kesb-i mefa'at yolunu elbette sunûf-ı sâ'ire efrâdına nazaran daha mükemmeli bildiklerinden anlardan istifâde olunur" dedikte muhâlif re'yde bulunan birisi "Sefârette vazîfenin mühimmi kesb-i menfa'at olmayıp hazm-ı zarâr olduğundan ve tüccâr ise hazm-ı zarârda sunûf-ı sâ'ire efrâdına nazaran aşağı kaldıklarından anlara tevdi'-i sefâret edilemez" demiştir.

Servet-i umûmiyyenin her memlekette her sene diplomasi uğruna ve diplomatların ma'âşât ve ta'yînâtına sarf olunan kısmı bi't-tefrîk bir yere cem' olunup o sermâye ile muhtelit ve cism-i mekâtib eliyle ihdâs olursa hâsıl olacak uhuvvet-i umûmiyye sâyesinde gerek musâlih-i muhtelite-i düveliyye ve şehbenderler [77] vesâtından âzâde ve belki muhârebât gibi beliyât vâreste olacağı mutâlâ'ası Amerikalı muharrir-i meşhûr (Abbott) un bir risâle-i mahsûsasında mûnderictir.

Cemîl Paşa merhûmun ma'iyetine ta'yîn ile Pâris Sefâret-i Seniyyesi'ne i'zâm olunan Hoca Tahsîn merhûmun me'mûriyeti hakkındaki arz tezkeresi Fuad Paşa merhûm şu vechle luzûm-ı ta'yîn göstermiştir: "Hakâ'ik ü dekâ'ik-i dîniyye husûsunda sefâret me'mûrlarına ta'lîm ile mübâlât-ı dîniyye husûsunda men'-i nisyân ve gaflet icrâ-yı va'z-ı meşihat etmek için muktedir bir zât i'zâmı Umûr-ı Hâriciyye Nâzırı übbehütlü devletlü Paşa hazretleriyle mevki'-i tensîbde tezekkür kılındığından...."

Servet üzerine mü'ellifât-ı kesîresi eydî-yi makbûliyyette dâ'ir olan meşhûr (Bastiat) nâm-ı zât, bir eserinde [78] "Dünyâda mevcûd olan süferânın umûmen ve diplomasi me'mûrlarının mikdârına nazaran luzûmundan ziyâde adam akvâmın terfih-i ahvâli umûriyle müteveggil ve luzûmundan ziyâde adem-i menfa'at-ı şahsiyyesine bedel-i menâfi'-i umûmiyyeye sâ'î olduğu anlaşılıyor" demiştir.

Cihânda diplomasi ve politika işleriyle müteveggil olanlar kimlerdir? deyü edilen bir su'âle meşâhîrden birisi, "Evvelâ başka sermâye-i neşriyâtı olmayan gazete muharrirleri, sâniyen da'vâ bulamayan avukatlar, sâlisen hastaların mazhar-ı i'timâdı olamayan tabîbler, râbi'an ulûm ü fûnûna mütevakıf mesleklere sâlik olamayıp da sefâret mesleğine sâlik olanlar" cevâbını vermiştir.

Çakı ile bir kitabın kenarını kesmekte olan bir [79] diplomat kitabın büyüklüğü cihetiyle usanıp "Şu zahmeten dahi bizi kurtaracak bir top veyâ tüfenk ihdâs olunmadı ki..." deyü nâle-zen şikâyet olmuştur.

Harb ü vegâ ile Fransa ülkesi pâ-yemâl cüyûş edâ olduktan sonra avdet-i âsâyişle mekâtibde yine tedrisâta başlanılıp bir imtihâna da'vet olunan Aleksandır Duma-zâde hukûk-ı düvelden imtihân icrâ kılınmakta olduğu vakitte kapıdan içeri girince “Ay bu ders hâlâ bizde devâm edecek mi?!” su'âliyle izhâr-ı hüzn ü melâl etmiştir.

Cemîl Paşa merhûm bir vilâyet veyâ Dersa'âdet'te bir nezârete ta'yîn olunmak arzusunda iken vezâretle Paris Sefiri olmuş Kâmil Paşa müşârünileyhe yevm-i tevcîhte şu beyiti göndermiştir:

[80] Nezâret ya vilâyet idi dil-hâh

Sefâretle vezâret çıktı nâ-gâh

Çalgıcılıktan nâ'il-i sefâret olmuş bir adamın sebab-i intihâbı Avusturya imparatorundan su'âl olundukta müşârünileyh: (Pour garder l'harmonie de l'amitié entre les puissances) ya'nî “Beyne'd-düvel muhâfaza-i âheng ü dâd için” demiştir.

..... nâ'il-i sefâret olmuş bir zât için dahi müşârünileyh: (afin que nos instructions soient profondément gravées dans sa mémoire) ya'nî “ta'limâtımız levha-i hâtırasında amîken hekk olunsun için” sebebini göstermiştir.

Hasetle meşhûr Kânî Paşa merhûm Bosna'da vâli ve pederim [81] Kemâl Paşa merhum Karadağ politika komiseri olup her akşam konsoloslardan birinin hânesinde ve gâh pederin dâ'iresinde çay da'vetleri vukû' bulmakta olduğu hâlde vali paşanın kimseyi da'vet etmemekte bulunması konsolosların ta'accüb ve ta'yîblerini mûcib olmağla, peder tarafından paşaya ihtâr ve onun tarafından dahi “çay takımları ısmarladım daha gelmedi” deyü her bâr-ı i'tizâr olunmakta iken nâgâh Kânî valilikten azlolunmuş ve hîn-i 'zîmetinde (elli bin gurus ma'âş-ı şehriden mufârekasını düşünmeksizin) pedere “şu heriflere çay içirmeksizin gidiyorum ya “ deyü izhâr-ı memnûniyet etmiştir.

Duyûn-ı Umûmiye-i Osmâniye idâresinin teşkiliyle tevhîd-i dîvân ve dâyinân-ı Devlet-i Osmâniyye'nin şâd ü memnûn edilmesi e'azım-ı muvaffakiyyâttan olduğu ma'lûm olup, halbuki dâyin vekillerinin Dersa'âdet'teki ictima'ları ve Bâb-ı Âli ile [82] müzâkereleri esnâsında husûs-ı mezkûra kat'â karışılmaması ve hatta min gayr-i resm bile ol bâbda lakırdıya girişilmemesi kâffe-i düvel tarafından Dersa'âdet süferâsına iş'âr ve tenbîh olunmuş olmağla bu bâbdaki muvaffakiyet-i seniyye ber muhalif-i

siyâsîde takdîr olunur iken zürefâdan birisi “bu işin vâsıl-ı hüsn-i netîce olması şübheden biri idi zîrâ süferânın karışmaması kat’iyyen emr olunmuş idi” demiştir.

Hüdâvedigâr’da bulunan İran karperdazlarından biri üdebâdan olup yazdığı şeylerde tenâsüb-i i’bârâta dikkat ettiğinden, Dersa’âdet sefirine yazdığı mektûblarda elkâb olarak (Hüdâvendigâra...) dediği gibi ta’zîmen yapılan terâkib-i asafîyyede dahi (lutf-ı hüdâvendigâr) (kerem-i hüdâvendigâr) yolunda ya’nî muzâfileyh (hüdâvendigâr) götürülmek tarzında ifâdelerle mührünün üstüne [83] vaz’ ettiği (karperdaz hüdâvendigâr) ibâresini pek güzel cinâslı düşürür imiş.

Devletlerin eshâm-ı umûmiyyesi gavâ’il arasında tenzîl-i fi’yâta dûcâr ve muvaffakiyyât husûlünde tezâyid-i kaymeye mazhar olmak ötedenberi ma’lûm olan mevâddan olup Âli Paşa zamanındaki Girit hâdisesinde bizim konsolidele birden bire tenzil etmiş olduğu hâlde müşârünileyhin Girit’e azîmeti ve oradaki ba’zı teşebbüsâtı üzerine yavaş yavaş terakkîye başladığından, Paris sefiri Cemil Paşa merhûm-ı müşârünileyhe yazdığı bir a’rızada vâsıtâ-i tebliğ ve i’lâmı olduğu her teşebbüs sadâret-penâhı konsolideye mûcib-i terakki olduğu icbâr ve

“Ol âsâfın teşebbüsü öyle şedîddir

Kim her peyâmı feyzde konsolidedir”

Beyitini bilâ ihtiyâr tezkâr eylediğin iş’âr eylemiştir.

[84] Zât-ı ma’âlî-sümât hazret-i pâdişâhîye Almanya imparatoru müteveffâ birinci Gilyom tarafından ihdâ olunan (Aigle Noir) nişanına hâmilen Desa’âdet’e gelen hey’et-i mahsûsa-i sefâret, müteveffâ-yı müşârünileyhe şöyle bir telgraf çekmiştir. “rahat ve âsâyiş ve mazhariyet-i hürmet ve nevâziş husûslarında sefâret evvelin ve âhirine gıpta-resân derecede olduğumuzu arz ile bahtiyârız”

Rusya sefir-i fevka’l-âde meşhûru Prens (Mençikof) cennet-mekân Abdülmecid Hân Hazretleri’nin huzûrlarında turuk ve mu’aber-i inşâatından Devlet-i Osmâniyye’yi alıkoymak maksadıyla turuk ve mu’aber teksîr olunduğu hâlde hücum-ı düşmân teshîl olunmuş olacağı zeminlerinde idâre-i lisân etmekte fetânet-i mücesseme itlâkına şâyân olan pâdişâh-ı müşârünileyh hazretleri “buyurduğunuz kâ’ideye nazaran her devlet için en ma’kûl hareket Çin Devleti’ni [85] taklîd ile memleketinin etrâfına birer sûr-i Çin çekmek maddesi olmak iktizâ eder” buyurmuşlardır.

Zevvâre Paris Sefâret-i Seniyyesinde hüsn-i mu’âmele olunmadığı Bâb-ı Âlî’ye aksetmekle sefir bulunan übbühülü devletlü Ahmed Vefik Paşa hazretlerine yazılan muhtıraya müşârünileyh şöyle cevâb yazmıştır: “Jurnalcilerden aç kalan bizim sefârete hücum etmekte olup sefâret ise imâret olmadığından yüz verilmek mümkün olamıyor”

Hâriciye mektubcusu iken vefât eden Râfet Bey merhûm gerek saltanat-ı seniyyenin ve gerek düvel-i sâ'irenin birinci rütbeden nişânlarını hâ'iz olduğu hâlde ötedenberi arzu-gîrdesi olan bir sefârete nâ'îl olamayıp [86] mu'arız-ı te'essüfte “bu nişânların ağırlığı beni yerimden kımıldatmıyor” demiştir.

Dünyade en müşkil hizmet-i sefâret olarak, Almanya ile Fransa muhârebesine netice verilmek üzere meşhûr Mösyö (Thiers) in ahâli tarafından meb'ûsen sefâret-i fevka'l-âde ile Prens Bismark'ın nezdine azîmeti vukû'üzerine cereyân eden müzâkerât-ı müşkilât-ı ayât her ne hâl ise netice pezîr olup ma'hûd-i sulh muâhedesini imzâ olunca Mösyö (Thiers) ağlamaya başlamış ve Prens Bismark muhâberenin vukû'una şiddetle muhâlefet eylediği ma'lûm olan Mösyö (Thiers) in yüzüne dikkatle bakıp “ bu kadere en az müstehakk Fransız siz olduğunuz hâlde en evvel dūçâr oluyorsunuz” demiştir.

[87] (Joie de la maison) ya'nî (neşât-hâne) ünvanlı bir tiyatro oyununda istihsâl-i zevk ve neşât ve def-i gâm ve keder husûsuna derece-i sa'y ü gayretini isbâten bir adam diyor ki “ sefâretlerden uzak bir mahalde ittihâz-ı meskenle diplomasi haberleri ve diplomasi mu'âmelâtı hakkında sahîfeler dolduran gazetelerin hâneme duhûlünü kat'iiyen men ettim. Şarivari Gazetesinin bile resimleri ve cinasları politikaya taalluk eylemekle onun dahi abonmalığını kestim.”

Safvet Paşa merhum Paris sefirliğine son def'a olaak ta'yîn olundukta bir mevsim-i şitâda azîmet mecburiyetinde olup şikâyeten şöyle bir mukaddimeyi hâvî bir şarkı tanzîm ve ba'zı ahhâbına irsâl etmiştir:

“Sanma Paris bir sefârettir bana
Câ-yı endûh ve şikâyettir bana
Bu azîmet bir sefâlettir bana
Son sefâret son seyâhattir bana”

Fi'l-vâki' o sefâret hem son sefâret ve hem son seyâhat olmuştur.

EK-2

Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanları'nın İsimleri ve Göreve Başlama Tarihleri

Thomas Jefferson (Virginia)	22 Mart	1790
Edmund Randolph (Virginia)	2 Ocak	1794
Timothy Pickering (Pennsylvania)	10 Aralık	1795
John Marshall (Virginia)	6 Haziran	1800
James Madison (Virginia)	2 Mayıs	1801
Robert Smith (Maryland)	6 Mart	1809
James Monroe (Virginia)	2 Nisan	1811
John Quincy Adams (Massachusetts)	22 Eylül	1817
Henry Clay (Kentucky)	7 Mart	1825
Martin Van Buren (New York)	28 Mart	1829
Edward Livingston (Louisiana)	24 Mayıs	1831
Louis McLane (Delaware)	29 Mayıs	1833
John Forsyth (Georgia)	1 Temmuz	1834
Jacob L. Martin (North Carolina)	4 Mart	1841
Daniel Webster (Massachusetts)	6 Mart	1841
Hugh S. Legare (South Carolina)	9 Mayıs	1842
William S. Derrick (Pennsylvania)	21 Haziran	1843
Abel P. Upshur (Virginia)	24 Temmuz	1843
John Nelson (Maryland)	29 Şubat	1844
John C. Calhoun (South Carolina)	1 Nisan	1844
James Buchanan (Pennsylvania)	10 Mart	1845
John M. Clayton (Delaware)	8 Mart	1849
Daniel Webster (Massachusetts)	23 Temmuz	1850
Charles M. Conrad (Louisiana)	25 Ekim	1852
Edward Everett (Massachusetts)	6 Kasım	1852
William Hunter (New York)	4 Mart	1853
William L. Marcy (New York)	8 Mart	1853
Lewis Cass (Michigan)	6 Mart	1853

William Hunter (Rhode Island)	15 Aralık	1860
Jeremiah S. Black (Pennsylvania)	17 Aralık	1860
William H. Seward (New York)	6 Mart	1861
Elihu B. Washburn (Illinois)	5 Mart	1869
Hamilton Fish (New York)	17 Mart	1869
William M. Evarts (New York)	12 Mart	1877
James G. Blaine (Maine)	7 Mart	1881
Frederick T. Frelinghuysen (N.J.)	19 Aralık	1881
Thomas F. Bayard (Delaware)	7 Mart	1885
James G. Blaine (Maine)	7 Mart	1889
William F. Wharton (Massachusetts)	4 Haziran	1892
John W. Foster (Indiana)	29 Haziran	1892
William F. Wharton (Massachusetts)	24 Şubat	1893
Walter Q. Gresham (Illinois)	7 Mart	1893
Edwin F. Uhl (Michigan)	28 Mayıs	1895
Richard Olney (Massachusetts)	10 Haziran	1895
John Sherman (Ohio)	6 Mart	1897
William R. Day (Ohio)	28 Nisan	1898
Alvey A. Adee (D.C.)	17 Eylül	1898
John Hay (D.C.)	30 Eylül	1898
Francis B. Loomis (Ohio)	1 Temmuz	1905
Elihu Root (New York)	19 Temmuz	1905

EK-3

ABD'nin İstanbul'daki Elçileri

David Porte: 1831-1843

Dabney S. Carr: 1843-1849

George P. Marsh: 1849-1853

Carrol Spence: 1855-1858

James Williams: 1858-1861

Edward Joy Morris: 1861-1870

Wane MacVeagh: 1870-1871

George H. Boker: 1871-1875

Horace Maynard: 1875-1880

James Longstreet: 1880-1881

Lewis Wallace: 1881-1885

Samuel S. Cox: 1886-1887

Oscar S. Straus: 1887-1889

Solomon Hirsch: 1889-1892

David P. Thompson: 1892-1893

Alexander W. Terrel: 1893-1897

James B. Angell: 1897-1898

Oscar S. Straus: 1898-1899

William Rockhill: 1899-1906

EK-4

ABD'nin İstanbul'daki Konsolosları

Frederick E. Bunker : 3 Ocak 1832 (*Atanmasına rağmen görev yerine gitmemiş yerine William N. Churchill vekâlet etmiştir.*)

John P. Brown: 3 Mart 1835

George A. Porter: 10 Şubat 1837

Francis Daines: 26 Şubat 1852

A.M. Jackson: 6 Ekim 1855

Isaac W. Bowdish: 31 Temmuz 1856

John P. Brown: 19 Şubat 1857 (*İlk kez baş-konsolos sıfatıyla atanan konsolostur*)

James McDowell: 22 Aralık 1858

Marshall M. Smith: 10 Ocak 1860

Henry D. Johnson: 28 Mayıs 1860

(görevine giderken vefat etmiştir)

J. Hosford Smith: 7 Kasım 1860

Davd Porter Heap: 24 Ocak 1861

Charles W. Goddard: 19 Şubat 1862

Eugene Schuyler: 17 Ocak 1876

G. Haris Heap: 17 Aralık 1878

D. Lynch Pringle: 16 Ocak 1888

Zachary Sweeny: 19 Aralık 1889

William B. Hess: 11 Ocak 1892

Luther Short: 28 Eylül 1893

Charles M. Dickinson: 5 Ocak 1898

Edward H. Omzun: 22 Haziran 1906

EK- 5

ABD'nin İzmir'deki Konsoloları

William Stewart: 1802-1803

Robert Wilkinson (konsolos vekili aynı zamanda Danimarka'nın İzmir Konsoloslu):
1803-1822

David Offley: (Ticarî Mümessil) 1823-32

David Offley: 1832-38

David W. Offley: 1838-46

Edward Stephen Offley: 1848-61

Julius Bing: 1861-64

Andrew J. Stevens: 1865-66

Enoch J. Smithers: 1867-80

J. Griffith (Konsolos Yardımcısı): 1874

B. O. Duncan: 1880-82

W. E. Stevens: 1882-85

W. C. Emmet: 1886-93

James H. Madden: 1893-97

Ezra J. Davee (Konsolos Yardımcısı): 1897

Rufus W. Lane: 1898-1905

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında İzmir’de doğdum. İlk ve orta öğrenimimi İzmir’de tamamladım. Tarih çalışmalarına olan yoğun ilgimi, 1996 senesinde yüksek öğrenimime başladığım Ege Üniversitesi Uluslararası ilişkiler Bölümü’nde aldığım disiplinlerarası öğrenim boyunca eş güdümlü olarak sürdürme gayretim, öğrendiğim eski harfli Türkçe’yi kullanabileceğim bir lisans bitirme tezi yapmamı olanaklı kıldı. Safiyye Sultanzâde Mehmed Selahaddin’in Mustafa Reşid Paşa’nın hayatını anlattığı ve Londra-Paris sefarelerinden yaptığı yazışmaları içeren “Bir Türk Diplomatının Evrâk-ı Siyâsiyyesi” adlı çalışmanın transkripsiyonunu ve Osmanlı diplomasi tarihi açısından önemini incelemeğe çalıştığım araştırma boyunca tarih disiplinine duyduğum yakınlık, hocam Doç. Dr. Engin Berber’in tavsiyesi üzerine 2001 yılında ODTÜ Tarih Bölümü’nde yüksek lisansa başlamamla sonuçlandı. Ankara’da bulunduğum süre boyunca Kültür Bakanlığı için hazırlanan ve Milli Kütüphane’de yürütülen Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası ve Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası’nın hazırlanmasında aldığım aktif görev sayesinde bibliyografik bilgimi geliştirme olanağı buldum. Mezunu olduğum Ege Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü’nün Siyâsi Tarih Anabilimdalı için açtığı araştırma görevliliği sınavını kazanarak 2002 Ocak’ından itibaren ODTÜ’deki yüksek lisans öğrenimimi yatay geçişle Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü’nde sürdürmeye başladım. Eylül 2004’te Doç. Dr. Engin Berber danışmanlığında “Osmanlı Devleti’nde Modernleşmenin Aracı Olarak Diploması” başlıklı yüksek lisans tezimi tamamlayarak bu programdan mezun oldum. Takip eden öğretim yılında aynı üniversitenin Yakınçağ Tarihi Anabilimdalı’nda doktora çalışmalarına başladım. Hakemli bir dergi olan ve Viyana Üniversitesi, Oryantalistik Enstitüsü, Turkologischer Anzeiger/ Turcology Annual tarafından taranan, altı aylık periyotlarla çıkan Kebikeç (Sayı 13/ 2002)’de “National Geographic Gözünden I.Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Toprakları ve Düşündürdükleri” başlıklı bir makalem yayımlandı. İzmir Kent Kültürü Dergisi’nin Mart 2003 sayısında da “Bir İngiliz Seyyahın Kaleminden Gavur İzmir” başlıklı bir tanıtım yazım yayımlanma fırsatı buldu. Mayıs 2006’da yüksek lisans tezim “Osmanlı’da Modernleşme ve Diploması” başlığıyla İmge Kitabevi Yayınları tarafından yayınlandı.

ÖZET

Bu tezin konusunu, 18.yy sonlarında bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Levant ticaretinin başlangıç noktası ve merkezi konumunda bulunan İzmir'deki ticari ve siyasi faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu ticari ve siyasi faaliyetlerin örgütlenme merkezi olarak da İzmir'deki Amerikan Konsolosluğu arşiv belgeleriyle kapsamlı bir incelemeye ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Birinci bölümde öncelikle konsolosluk kurumunun tarihsel gelişimi mercek altına alınmıştır. Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ndeki konsolosluk faaliyetleri kapitülasyonların tarihsel süreciyle beraber incelenmiş ve 19.yy.'da sayıları ve yetkileri giderek artan konsoloslukların yarattıkları sorunlar ve bu sorunların üstesinden gelmek adına yapılan düzenlemelerin analizi yapılmıştır.

İkinci bölümde Amerikan Bağımsızlık savaşından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin dış işleri örgütünün oluşumunda hangi parametrelerin etken olduğuna vurgu yapılarak konsolosluk ilişkileri üzerinden tüm dünya ile olan eklemlenme sürecinin izi sürülmüştür. Konsolosluk servisinin geçirdiği aşamalar, bunlara ilişkin yasama faaliyetleri ve uygulamalarda yaşanan aksaklıklar ve sorunların nedenleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde Amerika Birleşik Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile kurduğu ilk temasın merkezi olan İzmir'deki konsolosluk faaliyetleri tüm yönleriyle ele alınmıştır. Öncelikle, resmi ilişkilerin kurulduğu 1831 tarihli ticaret antlaşmasına kadar geçen sürede *de facto* olarak faaliyet gösteren konsolosun faaliyetleri ve konsolosluğun resmen kurulması sürecinde yaşanan olaylar tahlil edilmiştir. Daha sonra konsolosluğun resmen tanınmasını takip eden süreçte konsolosların hangi durumlarda nasıl davrandıkları, merkeze gönderdikleri raporların niteliği incelemeye tabi tutulmuştur. 19.yy.daki uluslararası ortam dikkate alınarak Osmanlı Devleti'nin kapitalizme eklemlenme ve yarı-sömürgeleşme sürecinde hangi aşamalardan geçtiğine yapılan atıflarla Avrupa'nın haricinde batılı bir devletle olan ticari ve hukuki ilişkileri ABD'nin İzmir'deki konsolosluk faaliyetleri özelinde değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The US had a minimal interest in the Near/Middle East at the beginning of the nineteenth century. The region was largely the preserve of the Europeans while individual Americans laboured in the missionary and educational fields or visited the area as travelers. During the late eighteenth and early nineteenth centuries, the US Consular Service was used primarily for protecting American commerce and citizens abroad. After 1818, as their most important task until 1890s, American consuls sought to protect Treasury revenues by verifying invoices of goods about to be shipped to the US. Therefore, the US' contemporary interest in, and involvement with, the political and economic currents of Near/Middle Eastern life began quite tentatively in the 1831 with the dispatch of its first consular corps to Smyrna where also the first American missionaries had landed there in 1820. Significant growth of trade led the US to expand its consular services not only in the Near/Middle East but throughout the world in the nineteenth century.

Historians have used consular reports from time to time, usually for information concerning the business life of countries other than their own but almost invariably to provide a little incidental and additional evidence, not as a major source. After an introductory chapter to the history of consuls and the capitulations, the establishment of the US Foreign Service and their existence in the Mediterranean in mid-nineteenth century has been examined. The character and motivations of American consuls and their agents, the administrative structure of the consulate, and the services it rendered to Americans and foreign nationals by interweaving cases drawn from the archives and biographical information about the individuals who served as consuls or consular agents have also been taken into consideration while examining this subject. The last chapter will mainly focus on the US consular activities in Smyrna between 1802-1906, (the consular service of the US was re-organized by an act of April 15, 1906) through the consular dispatches of American Consuls which are archived as microfilms at NARA (National Archives and Records Administration).